

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ALİ EKREM BOLAYIR'IN NAMIK KEMAL VE RECAİZÂDE MAHMUT EKREM
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE TOSUN

İSTANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ALİ EKREM BOLAYIR'IN NAMIK KEMAL VE RECAİZÂDE MAHMUT EKREM
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE TOSUN

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MURAT KOÇ

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Hatice Tosun'un "Ali Ekrem Bolayır'ın Namık Kemal ve Recai Zade Mahmut Ekrem Hakkındaki Görüşleri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Murat Koç
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Prof.Dr. Sema Uğurcan
Üniversitesi Marmara

Üye : Doç.Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 22.1.2010 tarih ve 2010/4-4 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	VIII
SUMMARY	IX
KISALTMALAR	X
1. GİRİŞ	1
1.1. ALİ EKREM'İN HAYATI, SANATI, ESERLERİ	1
1.2. MONOGRAFİ: KAVRAMI ve EDEBİYATIMIZDAKİ ÖRNEKLERİ	3
1.3. ALİ EKREM'İN MONOGRAFİ ÇALIŞMALARI	5
2. <i>NAMİK KEMAL</i> ADLI KİTABIN İNCELEMESİ	9
2.1. <i>NAMİK KEMAL</i> ADLI KİTABIN MUHTEVASI	9
2.2. <i>NAMİK KEMAL</i> 'İN ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ	10
2.3. <i>NAMİK KEMAL</i> 'İN EDEBÎ HAYATI ve ESERLERİ	17
2.3.1. Şiirleri	23
2.3.2. Makaleleri	24
2.3.3. Mektupları	25
2.3.4. Risaleleri	26
2.3.5. Tenkit Eserleri	28
2.3.6. Tiyatroları	28
2.3.7. Romanları	30
2.3.8. Tarihleri	31
2.3.9. Edebî Mahiyeti	31
2.4. SİYASÎ HAYATI	33
2.4.1. Siyasî Mahiyeti	38
2.5. HUSUSÎ HAYATI	40
2.6. <i>NAMİK KEMAL</i> ADLI KİTABIN DİLİ ve ÜSLÛBU	47
3. <i>RÛH-I KEMAL</i> 'İN İNCELEMESİ	49
3.1. <i>RÛH-I KEMAL</i> 'İN MUHTEVASI	49
3.2. <i>RÛH-I KEMAL</i> 'DE YER ALAN METİNLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER	50
3.3. <i>RÛH-I KEMAL</i> 'İN DİLİ ve ÜSLÛBU	68
4. <i>RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI</i> ve <i>ÂSÂR</i> 'NİN İNCELEMESİ	71
4.1. <i>RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI</i> ve <i>ÂSÂR</i> 'NİN MUHTEVASI	71
4.2. BİRİNCİ MUSAHABE	71
4.2.1. Ali Ekrem'in Recaizâde Mahmut Ekrem'i Tanıtma ve Eserlerini İnceleme Nedeni	71
4.2.2. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Namık Kemal ile İlgili Hatıraları ve Namık Kemal'in Recaizâde Mahmut Ekrem Üzerindeki Tesiri	73
4.2.3. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Biyografisi ve Bu Biyografinin Edebiyat Hayatındaki Yansımaları	77

4.2.4. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Şiirleri.....	81
4.2.4.1. Şiir Dili.....	82
4.2.4.2. Şiirlerinin Ruhu.....	84
4.2.4.3. Şiiri ve Şairliği.....	89
4.3. İKİNCİ MUSAHABE.....	91
4.3.1. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Nesirleri.....	92
4.3.1.1. Nesir Dili.....	92
4.3.1.2. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Edebiyatçı Kimliği.....	96
4.3.1.3. Üstat Ekrem ve Ta'lim-i Edebiyat.....	100
4.3.1.4. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Tenkitçi Kimliği.....	103
4.3.1.5. Recaizâde Mahmut Ekrem'e Yönelik Eleştiriler ve Onunla Yapılan Tartışmalar.....	107
4.3.2. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Özel Hayatı, Bazı Hatıralar ve Bunların Edebî Hayatındaki Tesirleri.....	109
4.4. RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI ve ÂSÂRİ'NİN DİLİ ve ÜSLÛBU.....	114
SONUÇ.....	115
BİBLİYOGRAFYA.....	119
EKLER.....	122
EK 1: RÛH-I KEMAL ADLI KİTABIN METNİ.....	123
EK 2: RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI ve ÂSÂRİ ADLI KİTABIN METNİ.....	181
ÖZGEÇMİŞ.....	264

ÖNSÖZ

Metin Kayahan Özgül'ün¹ ifadesiyle Ali Ekrem'in hayatı üç nâm ve unvan ile özetlenebilir: Namık Kemal Bey-zâde, Kâtib-i Hazret-i Şehriyârî, A. Nadir.² Ali Ekrem doğduğu andan ölümüne kadar Namık Kemal Bey-zâde'dir, 1888-1905 yılları arasında on sekiz yıl gibi oldukça uzun bir süre Kâtib-i Hazret-i Şehriyârî'dir, edebiyat tarihinde 1896-1901 yılları arasında varlık gösteren Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın bir mensubu olarak da A. Nadir'dir.

Çalışmamızda, birden fazla unvanı olan bu önemli yazarın, bilhassa Namık Kemal Bey-zâde unvanıyla, Türk edebiyatında çığır açmış, aralarında üstat-öğrenci ilişkisi de bulunan iki önemli şahsı; alışlagelmiş ifadesiyle, "sanat toplum içindir" anlayışıyla hareket eden Tanzimat birinci dönem sanatçısı Namık Kemal'i ve "sanat sanat içindir" anlayışına sahip Tanzimat ikinci dönem sanatçısı Recai-zâde Mahmut Ekrem'i nasıl gördüğünü ve değerlendirdiğini konu ettik.

Yazarın Namık Kemal'le ilgili görüşlerini *Namık Kemal ve Rûh-ı Kemal*³ adlı eserlerinden; Recai-zâde Mahmut Ekrem ile ilgili görüşlerini ise, *Recai-zâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*⁴ adlı eserinden yola çıkarak değerlendirdik. Kitaplardan *Namık Kemal* 1930, *Rûh-ı Kemal* 1908, *Recai-zâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* ise 1923 yılında yayımlanmıştır. *Namık Kemal* ile *Recai-zâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı eserler monografi türünde kaleme alınmıştır. *Rûh-ı Kemal* ise nazım nesir karışık, duygusal yönü ağır basan, hitabet havası taşıyan, Namık Kemal methiyesi içeren, çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarına seslenen, Meşrutiyet havasını duyuran birtakım metinlerden oluşmaktadır.

Çalışmamızda her bir kitabı kendi içinde değerlendirmeyi uygun bulduk. Namık Kemal'le ilgili iki kitaptan biri olan *Namık Kemal* dar kapsamlı da olsa Namık Kemal'i hayatı, eserleri ve şahsiyeti çerçevesinde tüm yönleriyle incelerken *Rûh-ı Kemal* adlı kitabı ise incelememizde –tarih sıralamasına göre ilk yazılan eser olmasına rağmen– tür itibarıyla farklı olması ve incelemeye değer çok malzeme içermemesi sebebiyle *Namık Kemal* adlı kitaptan sonra ve zaman zaman *Namık Kemal* adlı eserin tamamlayıcısı

¹ Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi.

² Metin Kayahan Özgül, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, 511s.

³ Ali Ekrem, *Rûh-ı Kemal*, İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1324, 108s.

⁴ Ali Ekrem, *Recai-zâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339,

olarak ele aldık. *Namık Kemal* ile *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı monografileri ise gerektiğinde karşılaştırmalar yaparak inceledik.

Ali Ekrem'in bu iki şahısla ilgili görüşlerini ismini zikrettiğimiz kitaplardan yola çıkarak değerlendirirken onun hatıralarını da gözden geçirerek önemli bulduğumuz noktalara çalışmamızda yer verdik. Ali Ekrem kendi hatıralarıyla ilgili olarak şöyle der: "Lâkin benim hâtıratım ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz olabilir: Hayatım Namık Kemal ile bir de Abdülhamid ile doludur. Bu iki kutb-ı mütebâyini ben pek yakından tanırım. Sonra edebî hayatım da ona aks eden sîmalardan dolayı şâyân-ı tesbittir."⁵ Bunun yanında yazarın hatıralarında Recaizâde Mahmut Ekrem, gerek Namık Kemal'le olan münasebeti gerek Servet-i Fünûn mekteb-i edebinin üstadı olarak geniş ölçüde zikredilmiştir. Çalışmamızda yeri geldikçe bu hatıralardan alıntılar yaptık.

Ali Ekrem'in, edebiyatımızdaki etkilerinin hâlâ devam ettiğine inandığımız bu iki önemli sanatçı hakkındaki görüşleri, yazarın onlara çok yakın bir isim olması, incelediği iki şahsın birbiriyle olan münasebeti dolayısıyla önemlidir.

Ali Ekrem'den başka bu iki şahısla; özellikle Namık Kemal'le ilgili yapılmış çok sayıda ve bilimsel değeri yüksek inceleme mevcuttur. Biz çalışmamız sırasında yeri geldikçe bu incelemelerin bazılarından söz ettik.

Mehmet Kaplan, bir doktora çalışması olarak yayımlanan *Namık Kemal* adlı monografisinde kendisine kadar yazılan Namık Kemal kitaplarının önemli görünenleri ile ilgili bir değerlendirme yapar. Burada Ali Ekrem'in kitaplarını da ele alan yazar, *Rûh-ı Kemal* için, "Namık Kemal'in methiyesinden ibaret olup, müspet bir şey ihtiva etmez" derken *Namık Kemal* için ise "Lise talebeleri için yazılmıştır. Namık Kemal'e dair birtakım mübalâğalı anekdotlarla doludur." ifadesini kullanır. Necmettin Halil ve Sadettin Nüzhet'i Namık Kemal'le ilgili kitaplarında, Ali Ekrem'in kitaplarında anlattığı hikâyeleri aynen kabul ettikleri için eleştirir.⁶

Namık Kemal'le ilgili çalışma yapanların içinde Ömer Faruk Akün de önemli bir yer tutar. Akün'ün MEB tarafından hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı Namık Kemal makalesi bir ansiklopedi maddesi olmasına rağmen Namık Kemal'le ilgili pek çok soruya cevap verecek niteliktedir. Akün bu makalesinde, Ali Ekrem'in *Namık Kemal* adlı monografisinden alıntılar yaparken bu bilgilerin bazılarının şüpheli olduğunu belirtmiştir. Özellikle bu monografideki Namık Kemal'in çocukluğu ve

⁵ *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 110.

⁶ Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948, 240s.

yetiŝme çağları ile ilgili bilgilere ihtiyatla yaklaŝmıŝtır: "... Kemal'in 10 yaşına kadar bütün çocukluk devresi Abdüllâtif Paşa ailesi içinde geçmiştir. Onun bu çağı hakkındaki bilgilerimiz vesîkadan ziyâde rivayetlere dayanır; bu yüzden Namık Kemal'in ilk zamanları müphem kalmaktadır. Bazı yeni vesîkalar, bu devre için başlıca kaynak teşkil eden ve şairin oğlu Ali Ekrem ile Ebuzziyâ Tefvik tarafından nakledilen bilgilerin hem çok eksik, hem de hatâlı olduğunu meydana koymuştur."⁷ Akün bu açıklamasına rağmen Namık Kemal'in çocukluğu ve yetiŝme çağlarıyla ilgili olarak en çok yukarıda zikrettiğimiz iki kaynağa, yani Ali Ekrem ile Ebuzziyâ Tefvik'e –belki de zorunlu olarak– baŝvurmuŝtur. Özellikle Namık Kemal'in soyu ile ilgili bilgileri aktarırken, Sofya'daki ilmî ve fikrî hayatını naklederken ve Kars günlerinden bahsederken bu kaynaklardan alıntılar yapmıştır.

Recaizâde Mahmut Ekrem'le ilgili olarak çalışma yapanların içinde ise İsmail Parlatır çok önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Parlatır, Nurullah etin ve Hakan Sazyek'le beraber Ekrem'in eserlerini topluca yayımlamıştır.⁸

Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı ile *Rûh-ı Kemal* adlı eserleri değerlendirirken tarafımızdan günümüz harflerine aktarılan metinleri esas aldık.⁹ Yaptığımız alıntılarda, çalışmamız kitaplaŝtırılmadıęı için, asıl metinlerin sayfa numaralarını verdik. Bu kitaplardan yararlanan diğer araŝtırmacı ve yazarlar kitabın asıl metninden alıntılar yapmıştır. Özellikle İsmail Parlatır'ın kapsamlı çalıŝmasında *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı esere sık sık baŝvurulmuŝtur.¹⁰ Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, yayımlama imkânı bulunursa tarafımızdan günümüz harflerine çevrilmiŝ metnin okurlara kolaylık sağlayacağı inancını taŝıyoruz. *Namık Kemal* adlı eser ise harf inkılâbından sonra yazılması sebebiyle asıl metin zaten günümüz harfleriyle yayımlanmıştır. Bu kitabı değerlendirirken Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan 1930 basımı kitabı esas aldık. Eser, hitabet üslûbu ile kaleme alındığı için, 1930'ların İstanbul konuşması aynen yazıya aktarılmıŝtır. İncelememizde bu yazılardan yaptığımız alıntıları elden geldiğince günümüz imlâsına çevirdik.

⁷ Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemâl", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997, s.55.

⁸ İsmail Parlatır-Nurullah etin-Hakan Sazyek, *Recai-zâde M. Ekrem Bütün Eserleri 1-2-3*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

⁹ Tarafımızdan günümüz harflerine aktarılan Ali Ekrem'in *Rûh-ı Kemal* ile *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı eserleri çalışmamıza ek olarak sunulmuŝtur. (Bkz. *Rûh-ı Kemal*, s. 123-180; *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 181-263.) Bu metinler günümüz harflerine aktarılırken asıl metinlerdeki sayfa numaraları (...) şeklinde belirtilmiştir.

¹⁰ İsmail Parlatır, *Recaizâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanâtı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, 320s.

Üç kitabın yazarının da Ali Ekrem olması, kitaplardan ikisinin Namık Kemal'le ilgili olması ve Namık Kemal'in Recaiâde Mahmut Ekrem'le olan yakın dostluğundan dolayı Recaiâde'yi anlatan kitapta da Namık Kemal'e oldukça önemli bir yer verilmiştir. Bu nedenlerle kitaplarda tekrar edilen bazı konuları yalnızca bir kitabı değerlendirirken verdik, diğer kitaplar incelenirken tekrara düşmemek için dipnot olarak zikrettik.

Çalışmamızın "Giriş" bölümünde, kitapların yazarı olan Ali Ekrem'in hayatı, sanatı ve eserlerine; *Namık Kemal* ile *Recaiâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı eserler içerikleri bakımından monografi türünün örneklerinden olduğu için bu tür ve türün edebiyatımızdaki örneklerine; ayrıca Ali Ekrem'in monografi yazarlığıyla ilgili bir değerlendirmeye yer verdik.

Kitaplarda Ali Ekrem tarafından yapılan bilgi yanlışlarına da değindik, farkına vardığımız bilgi yanlışları içeren ifadeleri, tırnak içinde verdikten sonra, bir alttaki paragrafta bu yanlış bilgiyi söz konusu ederek, doğrusunu kaynaklara dayanarak açıkladık.

Araştırma yapanlara kolaylık olması açısından kitaplardaki anlatım sırasını bozmadık, başlıkları ya yazarın ele aldığı biçimiyle bıraktık ya da paragraf başı yapılarak değinilen yeni konuları başlık olarak seçtik. Yalnız, kitapların muhtevası, dili ve üslûbu ile ilgili başlıklar tarafımızdan verildi.

Çalışmamızda, aralarındaki isim ortaklığından dolayı kitapların yazarı olan Ali Ekrem ile Recaiâde Mahmut Ekrem'in karıştırılmaması için; Ali Ekrem'i genellikle "yazar" bazen de Ali Ekrem olarak zikrettik. "Ekrem" adının tek başına geçtiği yerlerde bu kişinin Recaiâde Mahmut Ekrem olduğu anlaşılmalıdır. Ayrıca incelememizde Recaiâde Mahmut Ekrem'i genel alışkanlığa uyararak ve yazarın sık kullanmasına dayanarak bazen de "üstat" olarak andık.

Recaiâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı adlı eseri incelerken, *Zemzeme* üç kısımdan oluştuğu için ayırt etmede kolaylık sağlaması için bu eseri *Birinci*, *İkinci*, *Üçüncü Zemzeme* adlarıyla üç ayrı kitap olarak verdik.

Eserleri incelerken, yazara ait bazı ifadeleri belirtmek için, ya da bazı durumlarda kelime veya ifadeleri vurgulamak amacıyla tırnak işareti kullandık.

Tezimizin konusunu belirleyen, çalışmamız sırasında bizden hiçbir yardımı esirgemeyen, değerli hocam Doç. Dr. Murat Koç'a, ders dönemindeki eğitimimiz

sırasında kendilerinden çok şey öğrendiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Sema Uğurcan'a, Prof. Dr. Emel Kefeli'ye, Doç. Dr. Muhammet Gür'e ve diğer tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, yüksek lisans yapmam konusunda beni teşvik eden aileme, çalışmamın her aşamasında bana maddî ve manevî destek olan, tezimle ilgili teknik problemlerin hepsini büyük bir emek ve özveriyle çözen sevgili eşim Erhan Tosun'a teşekkür ederim.

HATİCE TOSUN

İSTANBUL 2010

ÖZET

Ali Ekrem'in yakından tanıdığı, Tanzimat Dönemi'nin iki önemli sanatçısı olan Namık Kemal ve Recaiizâde Mahmut Ekrem hakkındaki görüşlerini ele alan bu tez çalışması aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

Çalışmanın "Giriş" bölümünde ilk olarak Ali Ekrem Bolayır'ın hayatı, sanatı ve eserlerine; ikinci olarak monografi türü ve türün Türk edebiyatındaki örneklerine; üçüncü olarak da Ali Ekrem'in monografi anlayışıyla ilgili bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Daha sonraki bölümlerde ise Ali Ekrem'e ait *Namık Kemal*, *Rûh-ı Kemal* ile *Recaiizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı eserlerden hareketle Ali Ekrem'in Namık Kemal ve Recaiizâde Mahmut Ekrem hakkındaki görüşlerinin değerlendirmesi yapılmıştır. Yazarın bu şahıslar hakkındaki görüşleri, özel ve resmî hayatları, eserleri, fikirleri, edebî ve siyasî şahsiyetleri, bağlı buldukları edebî topluluk, arkadaşları, yaşadıkları devir, devrin eserlerine ve hayatlarına etkisi üzerinden incelenmiştir. Ayrıca çalışmada eserlerin içerikleri, dil ve üslûpları hakkındaki değerlendirmeler her kitap için ayrı başlıklar altında verilmiştir.

Tez çalışmasına ek olarak, günümüz harflerine aktarılan *Rûh-ı Kemal* ile *Recaiizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı kitapların metinleri verilmiştir.

SUMMARY

This thesis project, which takes charge of the opinions of Ali Ekrem about the two outstanding artists of Tanzimat Period: Namık Kemal and Recaiizâde Mahmut Ekrem who are well known by Ali Ekrem, consists of these sections below.

In the introduction section of the thesis, firstly, it is mentioned the life and works of Ali Ekrem Bolayır, secondly, the type of Monograph and its samples in Turkish Literature are researched, and thirdly Ali Ekrem Bolayır's understanding of monograph will be studied.

In the other sections, with the improvement of Ali Ekrem Bolayır's works, *Namık Kemal*, *Rûh-ı Kemal* and *Recaiizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, the opinions of Ali Ekrem about Namık Kemal and Recaiizâde Mahmut Ekrem are evaluated. The point of the writer's view for those people was examined according to their private and civil lives, their works, ideas, literary and political individualities; the literary society that they belonged to, and the friends; the age they were living in, works of the age, and the affect of their lives. Also in this work, considered ideas about the contents of the works, the language and the way they used their tone, have all been given under separate titles for each book.

Addition to the thesis, the text of the books *Recaiizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* and *Rûh-ı Kemal* which were transliterated into the modern Turkish have been given.

KISALTMALAR

- s. : Sayfa
C. : Cilt
bs. : Basım
bkz. : Bakınız
a. e. : Adı geen eser
vb. : Ve benzeri
Yay. : Yayınları
vs. : Vesaire
vd. : Ve diğeri
tsz. : Tarihsiz
Örn. : Örneğ

1. GİRİŞ

Bu bölümde, kitapları üzerinden Namık Kemal ve Recaizâde Mahmut Ekrem hakkındaki görüşlerini inceleyeceğimiz Ali Ekrem'in hayatı, sanatı ve eserlerini ele aldık, daha sonra *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey ve Âsârı* ve *Namık Kemal* adlı kitaplar monografi türünde yazıldığı için, kısaca monografi türü ve bu türün edebiyatımızdaki örnekleri tanıttık, son olarak da Ali Ekrem'in monografi anlayışı üzerine bir değerlendirme yazısına yer verdik.

1.1. ALİ EKREM'İN HAYATI, SANATI, ESERLERİ¹¹

Namık Kemal'in oğludur. İstanbul'da doğdu, ilköğrenimine dört yaşında Cerrahpaşa civarındaki Hobyar mahalle mektebinde başladı. Bir yıl kadar Fâtih Askerî Rüşdiyesi'ne devam etti; ancak babasının önce Rodos'a, ardından Sakız'a sürgün edilmesi üzerine öğrenimi yarıda kaldı. Daha sonra özel olarak ulûm-i şer'iyye, hadis, Arap ve Fars edebiyatı dersleri aldı, bu arada Fransızca öğrendi. Babası, Ali Ekrem'in Almanya'da tahsil yapması için saraya dilekçe verdi. Dedesi müneccimbaşı Mustafa Âsım Efendi ise buna karşı çıkararak torununun Şûrâ-yı Devlet'e veya Hariciye Nezâreti'ne girmesi için padişaha ricada bulundu. II. Abdülhamid ikisinin de isteklerini kabul etmeyip bu yetenekli genci Mâbeyn'e "rütbe-i sâni" ile memur tayin etti (1888). On sekiz yıl bu görevde kalan Ali Ekrem daha sonra Kudüs mutasarrıflığına (1906), Meşrutiyet'te ise Beyrut valiliğine tayin edildi (1908); ancak üç gün sonra istifa etti. Eylül 1908'de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valiliğine getirildi. Bir süre sonra kadro dışı kalarak İstanbul'a geldi (1909). Mart 1910'da Dârülfünun'da edebiyat müderrisi oldu. 1912'de ikinci defa Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valiliğine tayin edildi. Aynı yıl Balkan Harbi'nde Yunanlılar'a esir düştü. Bir haftalık esaretten sonra tekrar İstanbul'a döndü ve ikinci defa Dârülfünun'a müderris oldu (1912). Burada nazariyyât-ı edebiyeye dersleri okuttu. Bu arada Maarif Nezâreti tarafından kurulan Tedkîkât-ı Lisaniyye Heyeti'nin Sarf ve İmlâ Encümeni'ne başkanlık yaptı. Okuttuğu ders 1919'da Maarif Nâzırı Ali Kemal'in kararıyla kaldırıldığından açıktaki kaldı. Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmenliğine tayin edildiyse de önce istifa etti, ancak ardından Said Bey Maarif Nezâreti'ne gelince bu görevi kabul etti. Yahya Kemal milletvekili olunca vekâleten üçüncü defa Dârülfünun'a tayin edildi (1923). Aynı yıl asâleten şerh-i mütûn

¹¹ İsmail Parlatır, "Ali Ekrem Bolayır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 275-276.

müdürlüğüne getirildi; Dârülfünun üniversite oluncaya kadar bu görevde kaldı (1933). Ayrıca Maltepe Askerî Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. Ömrünün son yıllarını sıkıntı içinde geçirdi. İstanbul'da öldü, mezarı Zincirlikuyu'dadır.

On yaşlarında şiir yazmaya başlayan Ali Ekrem, on yedi, on sekiz yaşlarında düzgün sayılabilecek manzumeler vücuda getirmiş, ilk şiir denemelerini *Mirsad* (1307) *Resimli Gazete*'de (1307) yayımlamıştır. Mâbeyn'de görevli olduğu için yazılarında önce "İlham", uzun bir süre de "A(yın) Nâdir" imzasını kullandı. Daha sonra *Maârif* (1307-1312), *Ma'lûmat* (1309-1311) ve *Servet-i Fünûn*'da (1307-1928) şiir ve yazılar yayımlandı. *Servet-i Fünûn*'un 1897 Türk-Yunan Savaşı dolayısıyla yayımladığı nüsha-i mümtâzede (özel sayı) yer alan "Vasiyet" adlı şiirinde Anadolu ağzını kullanarak konuşmaları tabiileştirmiş, nazmı nesre yaklaştırdığı bu şiiriyle devrinde büyük bir yankı uyandırmıştır.

Ali Ekrem Osmanlıcanın ve aruzun güçlü bir koruyucusu olmakla beraber birçok şiirinde konuşma dilini ve hece veznini de kullanmıştır. Aruza Tefik Fikret ve Mehmed Âkif kadar hâkim olamamasına rağmen o devrin şiir anlayışı içinde kuvvetli bir şair olarak kabul edilmiştir. *Servet-i Fünûn* şairleri arasında ferdî duyguların çerçevesinde kalmayarak sosyal konulara da yer vermiş, ancak şiirden çok nesirde başarılı olmuştur.

Ali Ekrem *Servet-i Fünûn*'a yazı yazmakla birlikte Edebiyât-ı Cedîde yazarlarının edebî anlayışına tamamen katılmıyordu. Bundan dolayı *Servet-i Fünûn* şiirinin kusurlarından söz eden uzun bir tenkit yazdı. Fazla sert ve sübjektif hükümler taşıyan bu yazı Tefik Fikret tarafından bazı değişikliklerle basılmasına rağmen ("Şiirimiz", *SF*, sy.505-508, 2, 9, 16, 26 Teşrînisâni 1316) tenkide uğrayanların tepkisine yol açtı. Bunun üzerine Ali Ekrem *Servet-i Fünûn*'dan ayrılarak bu tenkidini muhaliflerin yayın organı olan *Musavver Ma'lûmat*'ta neşretti (30 Teşrînisâni; 7, 14 Kânunuevvel 1316). Bu durum *Servet-i Fünûn* yazarlarından bir kısmının *Musavver Ma'lûmat*'a geçmesine ve bir süre sonra da Edebiyât-ı Cedîde topluluğunun dağılmasına sebep oldu.

Servet-i Fünûn şairi olarak tanınan ve öyle değerlendirilen Ali Ekrem pek çok eserini II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya koymuş, hatta bu dönemde yeni ve değişik bir ses olarak edebî çevrelerde adını duyurmuştur.

Eserleri. Şiirleri. Kitap hâlinde yayımlanmış şiirleri şunlardır: 1. *Kasîde-i Askeriyye* (İstanbul 1324). Osmanlı askerine övgü maksadıyla kaleme alınan kırk bir beyitlik bir kasidedir. Namık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi"ne nazire olarak yazılmıştır. 2. *Kırmızı Fesler* (İstanbul 1324): Müstezat tarzındaki bu tek ve uzun manzume, II. Abdülhamid'in jurnalcilerini hicvetmek için yazılmıştır. 3. *Rûh-ı Kemal* (İstanbul 1324): Ali Ekrem nazım-nesir karışık olan bu eserini babasının hâtırasını yeniden canlandırmak amacıyla kaleme almıştır. 4. *Zılâl-i İlham* (İstanbul 1327): Şairin gerçek şiir sanatını ortaya koyan bu eserinde 1888-1908 yılları arasında yazdığı şiirler yer almıştır. 5. *Lisan-ı Osmânî* (İstanbul 1332): Dilde sadeleşme hareketi sırasında Osmanlıca'yı savunan görüşlerini bu küçük kitapta manzum olarak ortaya koymaktadır. 6. *Ordunun Defteri* (İstanbul 1336). Art arda girilen savaşlardan yorgun çıkan Türk askerinin manevî gücünü yükseltmek amacıyla yazılmış bir eserdir. 7. *Ana Vatan* (İstanbul 1337). Ordu tarafından ısmarlanmış bütünüyle manzum bir eserdir. 8. *Şiir Demeti* (İstanbul 1340). Çocuklar için yazılmış bir şiir kitabıdır. 9. *Vicdan Alevleri* (İstanbul 1341). Dil bakımından biraz daha yeni, fakat ruh bakımından eski özellikleri devam ettiren bir eserdir. Ali Ekrem'in yayımlanmamış önemli bir eseri de *Tâir-i İlâhî*'dir. 2180 beyit civarında olan bu eser insan hayatının çeşitli devirlerini filozofik bir tavırla gözden geçirmektedir. Eser ailesinin elindeki müsveddeler arasındadır.

Dil ve Edebiyat Görüşlerini İçine Alan Eserleri. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (İstanbul 1328), *Lisan-ı Edebiyyât* (İstanbul 1330), *Lisan-ı Osmânî* (İstanbul 1332), *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri* (İstanbul 1331-1334), *Şerh-i Mütûna Medhal* (İstanbul 1928), *Lisanımız* (İstanbul 1930). Bir diğer önemli eseri ise babası Namık Kemal'in eserlerinin yeniden yayımlanması dolayısıyla kaleme aldığı *Külliyât-ı Kemal Tab' Olunuyor*'dur (İstanbul 1326). **Monografileri.** *Recaizâde Mahmud Ekrem Bey* (İstanbul 1339), *Namık Kemal* (İstanbul 1930). **Tiyatroları.** 1908'den sonra edebî çevrelerde yeniden canlanan tiyatro türünde Ali Ekrem'in ilk denemesi kitap olarak da yayımlanan *Bâria*'dır (İstanbul 1324). Daha sonra *Yavuz Sultan Selim*, *Sükût*, *Mama Dadım Darılır* adlı üç piyes denemesine de girişmiş, fakat bunların tefrikaları yarıda kalmıştır.

1.2. MONOGRAFİ: KAVRAMI VE EDEBİYATIMIZDAKİ ÖRNEKLERİ

Ali Ekrem'in çalışma konusu yapılan *Recaizâde Mahmud Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* ile *Namık Kemal* adlı kitapları, yazar tarafından öyle olduğu belirtilmese de içeriği

itibarıyla monografi türünün özelliklerini taşıdığı için incelememizde bu tür hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

Çeşitli ansiklopedi, inceleme ve kompozisyon kitaplarında genellikle biyografinin bir türü olduğu için biyografi başlığı altında tanımlanan monografi, Fransızca bir isimdir; bazı kaynaklarda "monografya" olarak da geçer. Sözlüklerde kısaca, "sanat, ilim vb. sahalarda bir konu, bir şahıs, bir hayat tarzı vb. hakkında yapılan inceleme, ilmî çalışma"¹² veya "1. İlim, sanat vb. alanlarda tek bir konu üzerinde derinlemesine yapılan inceleme", "2. *edeb.* Bir kimse üzerinde yapılan inceleme, bir kimsenin hayatını ve şahsiyetini konu alan inceleme eseri."¹³ şeklinde tanımlanır.

Seyit Kemal Karaalioğlu, "Bir kimsenin hayatını, kişiliğini, eserlerini, geniş olarak inceleyen eser" in monografi adını aldığını belirtir ve monografinin herhangi bir bilim, bir eser, bir yazar, bir eleştirme, bir tarihi olay üzerinde özel bir görüşle yapılan araştırma, edebiyatta bir konu üzerine çalışılarak meydana getirilen bir edebî inceleme eseri de olabileceğini söyler.¹⁴

Büyük Larousse ansiklopedisinde ise monografinin genel anlamı "Bilim, tarih vb. bir alanda özel bir konu ya da bir kimse, onun yaşamı üstüne yapılan ayrıntılı inceleme" olarak tanımlanırken, edebiyattaki anlamı "Bir edebiyat akımını, bir edebî türü, bir edebiyatçının yapıtlarını vd. bağımsız bir konu olarak ayrıntılarıyla ele alan inceleme. (Örn. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, F. Köprülü, 1918, *Koroğlu Destanı*, P. N. Boratav, 1931, Türkçede Roman, M. N. Özön, 1936, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, H. Mazıoğlu, 1957)" olarak verilmektedir.¹⁵

Meydan Larousse ise monografinin genel anlamını "tarih, bilim vb. alanlarında özel bir mesele üzerine yapılan inceleme/bir kişi, bir hayat vb. üstüne yapılan inceleme" olarak verirken, edebiyatta ve sosyal bilimlerde Türkiye'de bilimsel nitelik taşıyan monografilerin ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra meydana getirildiğini belirtir. Fuat Köprülü'nün, *Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü* (1915), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1918), tarih ve sosyal bilimlerde ise Ziya Gökalp'ın *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) adlı eserlerle ilk monografi örneklerini verdikleri vurgulanır.¹⁶

¹² *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C. 3, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s. 1998.

¹³ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2006, s. 2093.

¹⁴ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Kompozisyon Sanatı*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul, 1980, s. 295-296.

¹⁵ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, tsz, s. 8277.

¹⁶ *Meydan Larousse*, Sabah Gazetesi Yayınları, C. 14, tsz, s. 102.

Ahmet Kabaklı ise "Meşhur kimselere ait ilgi çekici bir konuyu, onların tek bir eserini veya herhangi bir ilim, sanat bahsini derin bir şekilde inceleyen eserler"e monografya adı verildiğini belirtir. Tanınmış monografyalara örnek olarak sıraladığı eserlerden bazıları şunlardır: Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar* (sekiz monografiyi toplamıştır), Mithat Cemal, *Namık Kemal*, Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna ve Devrine Ait Eserleri*, M. Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret, Namık Kemal, ...*¹⁷

1.3. ALİ EKREM'İN MONOGRAFİ ÇALIŞMALARI

Ali Ekrem'in *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* ile *Namık Kemal* adlı eserleri, aslında ilk olarak musahabe (sohbet) şeklinde oluşturulmuş ve topluluk karşısında okunmuştur. Fakat yazar, bu sohbetlerin ileride kitap olarak da yayımlanmasının düşünüldüğünü bildiği için anlatacağı şahıslarla ilgili sahip olduğu bilgileri budamak istememiş; bilgilerini ve hatıralarını feda edememiştir.

Çalışmamız sırasında görüldüğü yönüyle, eserlerden *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, daha kapsamlı, daha tarafsız, daha ciddi bir incelemedir. Bunun bir nedeni Ali Ekrem'in hitap ettiği zümrenin yaş, kültür ve bilgi seviyesinin *Namık Kemal* adlı kitabın hitap ettiği zümreye göre daha yüksek olması olabilir. Ne kadar yakın olsa da yazarın Ekrem'le yakınlığının daha resmî olması, ayrıca Ekrem isminin siyasî bir yönünün, halka mal edilecek bir tarafının olmaması ve en önemlisi Ekrem'in hayatını bizzat kendisinden dinlemesi ve ona tasdik ettirmesi gibi sebeplerle Ekrem'in daha tarafsız anlatıldığını düşünebiliriz. Yazar, babası Namık Kemal'le olan arkadaşlığı münasebetiyle hem şahsen yakından tanıdığı, hem de hocası olan Recaizâde Mahmut Ekrem ile ilgili değerlendirmelerinde sanatçının eksilerini ve artılarını sıralayabilmiştir. Ayrıca yazar, Recaizâde Mahmut Ekrem'in özel hayatını bizzat Ekrem'in kendisinden dinlemesi ve Ekrem'in de el yazısıyla bu söylediklerini onaylaması sebebiyle onu en iyi kendisinin anlatacağı konusunda iddialıdır.

Namık Kemal adlı kitabın önsözünde ise yazar, tarafsız olamamaktan endişe ettiğini, bundan dolayı kendisinden yazması istenilen kitabı yazma konusunda tereddütleri olduğunu belirtir. Kitabın bazı bölümlerini okurken "Namık Kemal Türklerin karşısına çıkmış en büyük kurtarıcı, olağanüstü bir varlıktır; Namık Kemal'in

¹⁷ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, C. 1, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 575-576.

eserlerinde birtakım ufak tefek kusurlar bulunsa da bunlar onun eksikliğinden değil, önceliğinin yazı yazmak olmamasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki uygun zaman ve zemin olsaydı, hem şiirde hem nesirde onun kadar iyi bir sanatçı olamazdı" anlamına gelen birçok öznel ifadeyi göz önünde bulundurduğumuzda Ali Ekrem'in önsözünde belirttiği endişelerinde haklı çıktığını, yani tarafsız olamadığını görmemiz mümkündür.

Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in eserlerini yazılış tarihine ve "tekâmül kaidesi"ne uygun bir biçimde ve karşılaştırmalı olarak incelerken, Namık Kemal'in eserlerini türlerine göre sınıflandırmıştır ve bu eserleri daha çok "vatan" fikrine hizmet edip etmemesi açısından değerlendirmiştir.

İki monografide de eserleri neredeyse kusursuz gösterilen Hâmid'dir. Yazara göre onun Türk şiirinde açtığı çığır, hiç kimse tarafından tartışılmaz. Monografisini yazdığı şahıslar da onu takdir ederler: Namık Kemal ona hayrandır, Ekrem, şiirinde onu över.

Yazarın yaşadığı çağın önemli bir kısmında ve monografilerini yazdığı şahısların çağında hüküm süren "istibdat" her iki kitapta da oldukça fazla zikredilir. Sansür, jurnal, istibdat, menfâ, Abdülhamit kelimeleri neredeyse tüm hatıraların, yazılan tüm eserlerin fonudur.

Yazar incelemelerinde her iki sanatçının da Şinasi "mekteb-i edebi"ne bağlı bulduklarını belirtir. Sanatta toplumsal kaygıların gözetilmesi tezini savunan, çıkardığı ilk özel gazeteyle, makaleleriyle, batıya ve medeniyete bakışıyla özellikle Namık Kemal üzerinde etkili olan Şinasi; Namık Kemal, Ekrem'in üstadı olduğu için ve henüz Servet-i Fünûn "mekteb-i edebi" teşekkül etmediği için dolaylı yoldan Recaizâde Mahmut Ekrem'in de üstadıdır.

Namık Kemal adlı kitapla lise öğrencilerine hitap edildiği için bu kitapta Namık Kemal, âdeta efsanevî bir kişilik olarak ele alınmıştır. Böyle yapılarak lise öğrencilerine "vatan" sevgisi aşılacak amacı güdülmüş olabilir. Çünkü insanoğlu vatan sevgisi başta olmak üzere temel değerleri çocukluk ve gençlik yıllarından itibaren benimser. Yazar bu kitapta Namık Kemal'in ta çocukluğundan itibaren, örnek alınacak hayatını lise öğrencilerinin gözleri önüne sermiştir. Fakat yazar, bu amacına ulaşabilmek için çoğu yerde kendini –Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın belirttiği gibi– mübalâğaya kaptırmış, hatıraları saniye saniye hatırlıyor gibi canlı naklederken onlara "yeni bir şeyler"

kattığını açıkça gösteren bir üslûp kullanmıştır. İncelemelerimizde bu özellikteki anıların altını çizdik, inandırıcı olup olmadığını okuyanların dikkatine sunduk.

Burada Yıldız Ecevit'in Oğuz Atay'la ilgili *Ben Buradayım* adlı monografisinin önsözünde yazdığı anılarla ilgili bir değerlendirmeyi konumuzla paralel bulduğumuz için nakletmek istiyoruz: "Belleğin güvenilir bir yapısı olmadığını, aramakta olduğum 'geçmişteki gerçek'in ise bu güvenilmez kaynağın koridorlarından biçim değiştirerek ulaştığını kendi deneyimlerimden de biliyordum. Üstelik ruhbilim de, son yıllarda büyük aşama yapmış olan beyin araştırmacılığı da belleğin güvenilmez bir yapısı olduğu gerçeğini doğruluyordu. İnsanların yaşadıkları olayları, birçok ayrıntıya dikkat etmeksizin, kendi ilgi alanlarının süzgecinden geçirerek belleklerine kaydettikleri; zamanla ise bu kayıtların, insanın kendi içinde geçirdiği dönüşüme uygun olarak yeniden biçimlendiği, başka belleklerin aktardığı öznel ek bilgilerle sürekli renk değiştirdiği doğrudur. Anılarımızın: 'gerçeğimiz' olduğunu düşündüğümüz bu bellek kayıtlarının büyük bir bölümü kurmacaydı."¹⁸

Her iki kitapta da yazarların resmî biyografisi, eserleri, özel hayatı ve ölümü başlıkları sırasıyla verilmiştir.

Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı adlı eserde yazarın eserlerinin dili, üslûbu ayrıntılı olarak ele alınmış *Namık Kemal* adlı eserde ise Namık Kemal'in eserlerinin dili ve üslûbu ve neden yazıldığı kısaca belirtilmekle birlikte, daha çok eserlerin konularına kısa kısa yer verilmiş, edebiyat tarihimizdeki yeri ve önemi belirtilmiştir. Bu eserde Namık Kemal'in şahsiyetinin büyüklüğü ve onun vatan sevgisi her fırsatta dile getirilmiştir.

Yazar, Recaizâde Mahmut Ekrem'in eserlerinde eski dili ve tarzı kullanmasını bir kusur olarak görürken, Namık Kemal'in eski tarzdaki yazılarını çok beğenir. Zaten Namık Kemal eskiyi şiddetle eleştirirken, muhataplarına konuyu onlardan çok iyi bildiğini kanıtlamak için eski tarzda yazmıştır.

Yazara göre Namık Kemal ve Recaizâde Mahmut Ekrem'in ilk beslenme kaynaklarının, ilk okumalarının, ilk eğitimlerinin eski tarzda olması bu sanatçılarda –dil ve üslûp bakımından– eski tarzda yazmayı bir alışkanlık hâline getirmiştir. Her iki sanatçının da bazı eserlerinde eski tarz yazmalarının en önemli nedeni bu alışkanlıktan kurtulamamalarıdır.

---

¹⁸ Yıldız Ecevit, *Ben Buradayım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

Kitabı incelerken ayrıntılarıyla görüleceği gibi Ali Ekrem, *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı eserde Recaizâde Mahmut Ekrem'in eserleriyle ilgili her olumlu durumu oğlu Nijad'a bağlamıştır; çünkü yazara göre Nijad onun için bir "teceddüt"tür ve Ekrem ancak yaşadığı şeyleri tabî ve samimî bir şekilde anlatmıştır. Böyle bir iddianın ne derece doğru olduğu da, tartışılabilir.

Bütün eksileri ve artıları bir arada düşündüğümüzde bu kitapların Namık Kemal ve Recaizâde Mahmut Ekrem'le ilgili yapılmış ilk inceleme eserleri olması dolayısıyla dikkate değer olduğunu söyleyebiliriz.

2. *NAMIK KEMAL*¹⁹ ADLI KİTABIN İNCELEMESİ

Kitap incelenirken, kitabın muhtevasının, dilinin ve üslûbunun yanında; Namık Kemal'in siyasî, edebî ve özel hayatının eserlerine tesiri, yetişmesinin şahsiyetinin oluşumuna etkisi, edebî ve siyasî çevrelerdeki dost ve düşmanları, istibdat yönetiminin yaşantısındaki etkileri ve devletle olan ilişkisi, mizacından gelen ve eserlerine yansıyan bazı özellikleri gibi değerlendirmeler, yazarın kitapta takip ettiği sınıflandırmaya uyarak uygun başlıklar altında verilmiştir.

2.1. *NAMIK KEMAL* ADLI KİTABIN MUHTEVASI

Kitap, Talim ve Terbiye Heyeti'nin Namık Kemal'i lise öğrencilerine tanıtmak için bir emirnâmeyle Ali Ekrem'den yazmasını istediği bir monografidir.²⁰ Kitabın 9 Mart 1929 tarihli "İfade" başlığı altında verilen önsözünde yazar, emirnâme kendisine tevdi olunduğunda endişeye kapıldığını, o sırada yazarın bu endişesini fark eden ve nedenini soran yakın bir dostuna emirnâmeyi göstermekle yetindiğini söyler. Emirnâmeyi okuyan dostu onun yazarken tarafsız olamamaktan ve mübalâğa etmekten korktuğunu anlar. Fakat "Kemal o kadar büyüktür ki siz onun hâl ü şanını ne derece söylemeniz büyüklüğüne yetişemezsiniz. Pederiniz hakkında ne biliyorsanız, ne hissediyorsanız aynen yazınız!" diyerek ona cesaret verir ve Ali Ekrem kendi ifadesince bundan sonra bu "risale"yi yazar.

Genel kaniya göre, edebiyatımızda sadece yazdıklarıyla değil, yaşamıyla da bir dava ve aksiyon adamı olarak tanınan "vatan şairi"ni bizzat oğlunun kaleminden okumamızı sağlaması sebebiyle küçük hacimli de olsa önemli gördüğümüz bu eser, dört ana bölümden oluşur: Çocukluğu-Gençliği, Namık Kemal'in Edebî Hayatı ve Eserleri, Siyasî Hayatı ve Hususî Hayatı.

¹⁹ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1930, 80s.

²⁰ Ali Ekrem hatıralarında bu kitaptan iki kez söz eder. Kitabın içeriğini yetersiz bulduğunu, daha anlatacağı çok şey olduğunu belirtir: "Bu hâtıratımda Namık Kemal'in hayatını anlatacak değilim. Onu ayrıca bir küçük risâle şeklinde yazdım. Bir kitap olarak etrafla tafsilatıyla yazmak hem vazifemdir, hem emel-i vicdanımdır. Lâkin buna muvaffak olacağımı hiç ümit etmiyorum. Ne vaktim müsait, ne de zaman. Ben bu satırları yazarken Namık Kemal bazılarına göre sönük, silik bir sîmadan ibâret kaldı; hatta birtakım heriflerin iddialarına göre de Kemal hayli mücrimdir. Kendisi saltanat muhibbi (dostu) ve Osmanlılık taraftarı imiş, Türk milletini kurtarmakla uğraşmamış. Onun oğlu ise, şimdi mektep hocalığıyla ekmek parasını kazanıyor, Kemal'i tedkike imkân bulamaz. Vaktiyle bu imkân yok değildi, ben fırsatı iğtinâm edemedim (ganîmet sayamadım). Bundan dolayı tarih beni muâheze edebilir (eleştirebilir). Fakat herhalde bu muâheze hak dairesinde kaldıkça pek şedîd (şiddetli) olmayacaktır. Bu ciheti ileride sırası gelince îzah ve ispat edeceğim." (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 28.)

"Babamın memuriyet hayatını da, siyâsî ve edebî hayatları gibi yazmak vazifem idi. Hayfâ ki ben bu vazifeyi pek nâkıs olarak ifâ edebildim: Kemal'in liselerde talebeye tanıtmak için Maârif Vekâleti'nin benden talep ve sahîfelerini tahdit etmiş olduğu risâleyi ancak yazdım. Bunun esbâbını (sebeplerini) ileride hâtıratımın üçüncü cildinde anlatacağım, şimdiden söylemek imkân haricindedir. Kendi hayatıma âit bu sahîfelerde ise Namık Kemal'in resmî hayatını tamamen yazmaya kalkışsam hâtıratımı değil, onun tercüme-i hâlini yazmış olurum. Çaresiz az çok muhtasar (özet) ma'lûmat vermekle iktifâ ediyorum (yetiniyorum)." (Bkz. a. e., s. 292.)

Kitapta, "Namık Kemal Midilli adasına nefyolunduğu zaman", "Mustafa Âsım Bey", "Ziya Paşa ve Namık Kemal Kanun-i Esasî Encümeni'nde", "Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr* muharriri", "Namık Kemal Avrupa'dan avdet ettiği zaman", "Namık Kemal'in Bolayır'da bulunan üstü yıkık kabri" sözleriyle tanıttığı altı fotoğraf ve Namık Kemal'in el yazısıyla babasına yazdığı iki mektup da yer almaktadır.

2.2. NAMIK KEMAL'İN ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ

Kitabın bu ilk bölümünde Namık Kemal'in ailesi hakkında oldukça teferruatlı bilgi verilir, doğumu ve çocukluğuna dair bazı hatıralar nakledilir.

Asıl adı Muhammet Kemal olan ve Tekirdağ'da dünyaya gelen vatan şairinin babası Mustafa Âsım Bey, onun babası kurenadan Şemseddin Bey, onun babası ise Kaptanı Derya Ratip Ahmet Paşa, paşanın babası da Birinci Mahmut zamanında Türk vatanına tecavüz eden meşhur İran padişahı Nadir Şah'a karşı savaşan ve zafer kazanan Topal Osman Paşa'dır. Topal Osman Paşa'nın oğlu Ratip Ahmet Paşa şairdir. Ratip Ahmet Paşa'nın büyük oğlu Müderris Osman Paşa'dır. Mora'da çıkan Rum isyanlarını bastırmakta büyük başarı gösteren Osman Paşa'nın düşmanları paşanın ileride fesat tertip edeceği iftirasını Birinci Abdülhamit'e iletince, padişah Osman Paşa'yı Eğriboz Kalesi'nde idam ettirir.

Ali Ekrem babasının, dolayısıyla da kendi hanedanının aile efradının ya hamaset ve şecaat yahut sanat erbabından olduğunu vurgulayarak Namık Kemal'in böyle bir aileden çıktığını belirtir.

Kitabın ilerleyen sayfalarında da Namık Kemal'in dedeleri, özellikle babası Mustafa Âsım Bey üzerinde durulur. Yazarın Namık Kemal'in ataları üzerinde ısrarla durmasının sebebi, Namık Kemal gibi hamiyetperver ve vatansever olmak, dava adamı olmak, bir "tekâmül" süreci gerektirdiğinden onun küçük yaşlarda bu yeteneklere sahip oluşunu kan bağı dışında hiçbir şeyle açıklamak mümkün olamayacağındandır.

Sonuçta; yazarın anlattıklarının dedeleri veya babası tarafından onaylanma imkânı olmadığı için, başka araştırma inceleme kitaplarında dedeleriyle ilgili yazarın anlattıklarının tam tersi bilgiler de mevcut olduğundan, söylenenlere şüpheyile yaklaşmakta bir sakınca görmüyoruz.²¹

²¹ Mehmet Kaplan kendi inceleme kitabında Osman Paşa için "Halka zulmeden bir adammış, bunun için 1775'te bir hatt-ı Hümayun'la katledilmiştir" der. Şemseddin Bey için ise Cevdet Paşa tarihinden alınmış şu satırlara yer verir: "Avâm ve havas beyninde vefasızlık ve insaniyetsizlikle şöhret bulmuştu." (Bkz. Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, s. 9.)

Ali Ekrem, Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı tiyatro eserinde "ecdadımdan kırk şehit adı sayabilirim" derken kendi ecdadını kastettiğini söyler.²²

Burada yazarın Namık Kemal'in yaşadığı sürgünleri, devlet büyükleriyle arasındaki çatışmayı göz önünde bulundurarak bu kaderi dedelerinden almış olduğunu vurguladığını ya da bizi o sonuca gitmeye zorladığını söyleyebiliriz.

Ailenin uğradığı haksızlık yukarıda değindiğimiz kadarla kalmaz; Namık Kemal'in büyük pederi Şemseddin Bey'in, beş padişaha hizmet ettikten sonra bütün mal ve eşyası müsadere edilmiştir. Şemseddin Bey'in küçük oğlu Mustafa Âsım, babasının bu musîbetini görmüş, henüz küçük yaşta babasını kaybetmiş ve fakir bir ömür sürmeye mahkûm olmuştur. Bundan dolayı Mustafa Âsım Bey, zulüm ve istibdada karşı gayz ve nefret duymuştur. Yazara göre, işte tarihin sinesinden gelen bu gayz ve nefretin Namık Kemal'in kalbinde alevlenmesinde Âsım Bey'in pek büyük bir etkisi vardır.

Kitapta Mustafa Âsım Bey hakkında övgü dolu sözlere yer verilir. Her şeyden evvel çok zekidir; hatta Namık Kemal babasından bahsettikçe: "Bana zeki diyenler vardır, lâkin babam benden çok zekidir. Hatta dünyada tanıdığım insanların en zekisidir" der. Ali Ekrem "Bu zekâ; istihza, tezyif ve tenkit vadilerinde inkişaf etmişti ve hassaten siyasiyata taallûk ettikçe hayrete şayan derecelere yükselirdi." der.²³

Mustafa Âsım Bey'in çok iyi bildiği iki şey vardır: Tarih ve "nücum" ilmi. Tarihte Osmanlıları oldukça derin bir şekilde incelemiştir. Nücumda ise işi bilenlere

²² "İslâm Bey: Ecdadımdan kırk iki şehit adı bilirim, rahat döseğinde ölmüş bir adam hiç işitmedim. Anladın a!.. Bir adam işitmedim..." (Bkz. Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, Tertipleyen: Mustafa Nihat Özön, 8. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 49.)

²³ Ali Ekrem hatıralarında Mustafa Âsım Bey'in bu özelliğini çok bâriz bir şekilde göz önüne seren bir hatıra yer verir. Yazarın padişah Abdülhamit'i şiddetle eleştirdiği bir gün dedesi ona şunları söyler: "Sultan Hamîd'e ne kızılıyorsun? Onu bu halkın başına musallat edenlere hiddet et. Memleketi bu hâle getiren senin baban ile Rüşdü Paşa, Mithat Paşa, Süleyman Paşa'dır. Hayır, insafsızlık ettim: Kemal'i saymamalıyım. Çünkü o menfâdan İstanbul'a geldi ama işlere karışmadı. Dikbaşlılığından korktukları için vükelâ babanı nihâyet Şûrâ-yı Devlet âzâsı yaptılar, Sultan Hâmîd de Kânun-ı Esasî'yi bahâne ederek onu kalemiyle meşgul etti. Asıl meşgul olanlar öbürleridir. Allah onlara istediklerinden çok âlâ bir padişah ihsân etti, Sultan Murad'ın aklını alarak saltanatı da hükûmeti de kendi ellerine bıraktı. Onlar Sultan Murad'ı taht-ı saltanatta bırakacaklar, Meclis-i Mebûsân'ı toplayacaklar, devleti, hükûmeti milletin eline teslim edecekler, sonra Abdülhamîd'i kısıvrak bağlayarak iclâs edecekler idi. Lâkin paşa efendilerimiz Allah'ın ihsânına karşı âdetâ isyan ettiler. Mecnun bir insanın emîrül-mü'minin olması şer'-i şerîfe muhâlif imiş. Emîrül-mü'minin olan ilk mecnun Sultan Murad mı idi? Sultan İbrahim, Dördüncü Sultan Mustafa gibi deli padişahlar senelerce saltanat sürmediler mi? Hususuyla şer'an o kadar müstehab olan (beğenilen) usûl-i meşveret teessüs edinceye kadar mecnûnu makam-ı hilâfette, hiçbir işe karıştırmayarak ibka etmek biatin tecdîdini biraz zaman için tehir mahzûrunu mübâh edecek bir zarûret-i şer'iyye değil miydi? Sultan Murad'ı niçin alalacele hal' ettiler? Bir an önce padişah olabilmek için vükelâyâ birâderinin cinnetinden dolayı emânât-ı mukaddesenin Hazîne-i Hümâyûn'dan kaldırılabilceği, bütün mücevherâtın Sultan Murad'ın vâlidesi tarafından bezl ü işârına başlanıldığı gibi müfsidâne haberler göndermekte asla kusur etmeyen, mecnun bir padişah yüzünden hilâfet ü saltanatın muhâtarâ-i azîmeye (büyük tehlikeye) mâruz kaldığını musırrâne (ısrarla) söyleyip duran Veliâhd Hamîd Efendi'nin entrikalarına Rüşdü Paşalar, Midhat Paşalar kapılmalı mıydılar? Onlar acaba niçin ne mal olduğunu bildikleri Veliâhd Hamîd Efendi'yi teennîye (dikkatli davranmaya) hiç lüzum görmeden padişahlığa getirdiler? Hem de hiç ihtiyâta riâyet etmeksizin yalnız Kanun-ı Esasî'nin bir kabûlü va'diyle getirdiler. Çünkü paşa efendilerimiz birbirleriyle nüfuz kavgasına, ... yarışına çıkmışlardı. Sultan Hamîd de geldi, vükelâ efendilerimizi birbirine yedirdi, şimdi kendisi devleti istediği gibi idâre ediyor. Ona ne demeye hakkımız var?" (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 376-377.)

göre zamanının en büyük üstadıdır. Nücum konusu Namık Kemal'in alaylarına uğramasına sebep olur.

Tarih konusuna gelince; yaşı ilerledikçe babasıyla tarihten bahsetmek Namık Kemal için büyük bir zevk olur. Birçok tarihi hâdiseyi babasıyla muhakeme eder:

... Bir gün babasına der ki: Efendim! Birinci Sultan Beyazıt şehzâdeliğinde pek kahraman, pek mert bir gençti. Onun büyük kalbinden büyüklükten başka bir şey beklenilmezdi. Bu kadar yüksek fitratlı bir insan, sonra nasıl oluyor da padişah olur olmaz bîgünah biraderi Yakub'u katlettiriyor?

Mustafa Âsım Bey cevap verir: Oğlum, padişahlar cülûs ettikleri gün doğarlar!

Bu derece belîğ bir cevabın millet aşkı ile her gün daha şiddetle çarpan bir genç kalpte hâsıl edeceği tesir düşünölsün.²⁴

Namık Kemal iki yaşındayken anasız kalır ve doğal olarak kayınpederinin yanında kalamayan babasından mahrum olur. Büyük valide Mahdume Hanım'ın yanına bırakılır. Mahdume Hanım, torununu arsız, terbiyesiz edecek bir kalp zaafıyla değil seçkin bir mürebbi ve bir mürşit sıfatıyla sevmiştir. Ali Ekrem kitabında onunla ilgili şu satırlara yer verir:

... Mahdume Hanım eski Türk terbiyesi ile Tanzimat devrinin yeni rehakâr efkârını nefsinde cemetmiş, zamanına göre mükemmel tahsil görmüş gayet ciddi ve güzide bir kadındı. Kemal'e ilk terbiyesini veren, Kemal'i bilâhare babasının telkinatından müstefit olacak surette yetiştiren, çocuk genç olunca onu tabiatın âğuşuna sevk eden bu hanımefendidir.²⁵

Namık Kemal, dokuz yaşındayken Beyazıt Rüştiyesi'ne kaydolunur. Buraya beş ay kadar devam ettikten sonra Valide Rüştiyesi'ne gönderilir. Yazara göre bu okulun öğretmeni Şakir Efendi, ona mükemmel bir üstat olmuştur. Şakir Efendi Namık Kemal'i görür görmez onun fikrî kabiliyetini takdir eder, vicdanına ve irfanına hayran olur ve hemen ilk günden yeni öğrencisine diğer öğrencilerinden farklı dersler vermeye başlar. Namık Kemal de hocasının muhabbet ve teveccühünden etkilenir. Daha o yaşta, yirmi yaşında bir genç gibi tahsil zevki duyar. Şakir Efendi geleceğin bir dâhisi olacağına inandığı Namık Kemal'in "vicdan mürebîsi" olmayı kendine vazife bilir.

Kitapta en dikkati çeken hatıralardan biri şöyledir: Şakir Efendi mektepte padişah Abdölmecit'in de katılacağı bir tören için Namık Kemal'den yetmiş beyitlik bir kasideyi ezberlemesini ister. Namık Kemal, sadece bir kere dinlediği bu kasideyi hemen

²⁴ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 7.

²⁵ a. e., s. 8.

ezberden okur. Fakat tam da hocası onun hafızasının olağanüstülüğü karşısında şaşırıp kaldığı sırada, Namık Kemal kasideyi padişahın ve o kadar insanın huzurunda okuyamayacağını, utanacağını söyler. Burada Namık Kemal'in küçük yaşta hocasına gösterdiği irade de dikkate değerdir. Normal şartlar altında, bir ilkokul öğrencisi böyle bir görevi hocası kendisine verdiğinde herhangi bir sebeple, hele de o tarihlerde ve o yaşta reddedemez. Hatta bu görev kendisine verildiği için kendisini ayrıcalıklı hisseder. Ayrıca, yazarın iddiasıyla paralel olarak şahsiyeti çocukluğunda beliren, ilerleyen yaşlarında çok kuvvetli bir hatip olduğunu yine yazarın kendisinden öğrendiğimiz Namık Kemal'in, topluluk karşısında şiir okumaya utanması da düşünülecek bir noktadır. Bu parantezden sonra hikâyeye dönecek olursak, Şakir Efendi Kerkük ağzıyla "Ne, utanır mısın? Onların hepsi mezardaşı oğlum, hepsi mezardaşı!" der:

... Namık Kemal "Hocamın bu sözü bana o kadar tesir etti ki merasim günü kasideyi karşımda mezar taşları görür gibi hiç telâş etmeden, en gür sesimle mükemmel bir surette inşaat ettim, sonra da bütün ömrümde gördüğüm padişahlara vezirlere filân bir mezar taşından fazla ehemmiyet vermedim." diyor.²⁶

Bu hikâyeye ile ilgili Mehmet Kaplan'ın son derece isabetli olduğunu düşündüğümüz değerlendirmesi ise şöyledir:

Bu hikâyeden yalnız Ali Ekrem'in babasına karşı hayranlığı ve Kemal'den dokuz on yaşlarında harikalar beklediği anlaşılır. Aslı ne olduğu bilinmeyen bu lejand, Kemal'in çocukluğu hakkında bize müsbet bir şey bildirmez, Şakir Efendi'nin, o devirde Abdülmecid ve Reşit Paşa'ya "mezartaşı" gözüyle baktığı tasavvur olunamaz, aksi takdirde ne için Kemal'e kaside okutturmaya kalkıyor?

Sonra Namık Kemal, hiçbir zaman padişaha, padişahlığa "mezartaşı" kadar kıymet vermemiş değildir. Padişahlık onun gözünde mukaddes ve elzem bir şeydi. Bizde Cumhuriyet kurulmasını aklı almıyor, bunu yıkım sayıyordu. Hikâyenin hepsi doğru kabul olursa bile, Namık Kemal'in şahsiyeti, on yaşında duyduğu bir sözle izah olunamaz.²⁷

Namık Kemal bir müddet bu okulda okuduktan sonra dedesi Abdüllâtif Paşa Kars'a tayin olunur. Namık Kemal Kars'a gitmeye bir şartla razı olur: Kendisine ne kadar kitap lâzımsa Şakir Efendi bunları söyleyecek, bu kitaplar alınacak. Dedesi bu şartı kabul eder. Şakir Efendi birkaç yüz cilt kitap tavsiye eder ve bu kitaplar dokuz hayvana yüklenir. Yazarın deyişiyle, on on bir yaşlarında bir çocuğun azmiyle teşekkül ve onun nezaretinde seyahat eden bu ilim kervanı belki de tarihin kaydetmediği bir levha teşkil eder.

²⁶ a. e., s. 10.

²⁷ Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, s. 13.

Yazara göre, Kars'a gitmesi Namık Kemal için en hayırlı hâdise olmuştur. Kars yolculuğu sırasında, onun ruhuna âdeta bir aşk ve acı ilham olunmuştur. Yazarın ifadesiyle bu hisler ona, İstanbul'dan Kars'a kadar gördüğü dağları, taşları, ovaları, kırları, uçurumları, nehirleri, tarlaları, şehirleri, köyleri, insanları ile "muazzam" ve "mübarek" vatandan gelmiştir. Vatan muhabbeti Namık Kemal'in ruhunda bu yolculuk sırasında doğmuştur.

Ali Ekrem'in, Namık Kemal'le ilgili iki kitabında geçen Namık Kemal'in "hayat coğrafya"sına²⁸ bakıldığında, İstanbul, Kars yolculuğu sırasında geçtiği yerler (kitaplarında bu güzergâhla ilgili bilgi yoktur), Kars, Sofya, Paris, Londra, Viyana, Gelibolu, Kıbrıs (Magosa); Midilli, Rodos ve Sakız görülür. Anadolu'yu, sadece bir kez yolculuğu esnasında ve çocukluğunda gören Namık Kemal için Kars, çocukluğunda bile olsa farklı bir coğrafya olarak yerini almış olabilir. "Aşkıyla yanıp tutuştuğu" vatan topraklarının en doğusu olarak burayı görebilmiştir. Namık Kemal'in hayatı, genellikle batıda ve sürgünler sebebiyle adalarda geçmiştir.

Yazar, Kars'ta Namık Kemal'in oyunu, eğlenceyi bıraktığını, ya kitaplarını karıştırdığını, ya da bir köşeye çekilerek sürekli düşündüğünü, hatta düşünmenin onun için artık "marazî" bir hâl olduğunu söyler. Namık Kemal'in düşüncesi vatandır: İstanbul'dan Kars'a kadar gördüğü vatan ne kadar güzel fakat ne kadar perişan, bedbaht! Sonra babası ona İstanbul'da buldukları zaman, memlekette medeniyetin temellerinin atıldığını, mekteplerin açıldığını, iyi kanunların yapıldığını, herkesin kendi canından emin olduğunu söylemişti; ama ya bunlar halkı aldatmak için yapılmış geçici şeylerse? Bu sırada Namık Kemal'in ruhu, karanlık, karışık hislerle doludur. Hatta babasının da İstanbul'da dedesi Osman Paşa gibi boynunun vurulacağından korkmaya başlamıştır.

Ali Ekrem bu satırları yazarken Namık Kemal'in çocukluk günleriyle "vatan şairi" olarak belirlediği olgunluk günlerini karıştırmış olabileceği hissini uyandırıyor.

Yazarın ifadesiyle çocuğun bu hâlini gören büyük validesi Namık Kemal'i "tabiatın âğuşu"na sevk eder. Ona gayet güzel bir küheylan bulunur, bir av çiftesi alınır. Kars'ın jandarma kumandanı Kara Veli Ağa'yı da kendisine öğretmen tayin ederler. Namık Kemal önce düşüncelerinden ayrılmak istemez ise de nihayetinde çocuktur. Küheylanın, çiftenin cazibesine dayanamaz. Kara Veli Ağa'yı çok sever ve büyük validesinin istediği gibi yaşamaya başlar. Yazarın belirttiğine göre Kara Veli Ağa *Cezmi*

²⁸ İfade Emel Kefeli'ye aittir. (Bkz. Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 8.)

romanında "cündilik maharetleri" ile ilgili Namık Kemal'in kendisinden ilham aldığı şahıstır: hâl

"Bu Kara Veli Ağa'nın da Kemal'in müfekkiresinde bir tesiri olmuştur: (*Cezmi*) romanında gördüğümüz cündilik maharetleri bunun hâl ü şânından mülhemdir. Bu adamı, Kemal kendi çocukluğundan bahsettikçe memnuniyetle yad eder.

Kara Veli Ağa hiçbir şeyden korkmaz, cündilik süvarilikte yektadır. Zamanının bütün silâhlarını gayet iyi kullanır, cirit oyunlarında da mükemmel bir üstattır. Hulâsa zamanının en yüksek idmancısı ve silahşoru."²⁹

Mehmet Kaplan'ın, İbrahim Necmi Dilmen'den naklettiği bir yorumda; oğlundan alınan rivayetlere göre Kara Veli Ağa'nın Namık Kemal'in çok sevdiği bir adamı temsil etmesi gerekirken, onun bu kişinin adını *Gülnehal* adlı piyesinde istibdadın timsali diye gösterdiği Kaplan Paşa'nın bir zulüm aleti olarak tasvir ettiği kişiye verdiği söylenir.

Kaplan, bu yoruma ek olarak, *Gülnehal* piyesinde Namık Kemal'in isim sembolizasyonu yaptığını, isimlerin karakterlere uygun olduğunu belirtir. Ama bir taraftan piyesteki Kara Veli isminin, tarihteki meşhur cellât "Kara Ali"den ilham alınarak verilmiş olabileceğini de belirtir.³⁰

Ali Ekrem kitapta Kara Veli Ağa ile ilgili bir hatıra daha anlatır. Çocuk eğitimi açısından dikkate değerdir. Namık Kemal bir gün avda kendisine terbiyesizce davranan kölesini kırbacıyla dövmek ister. Fakat Kara Veli Ağa yetişir ve "Beyim! Bunu dövmek sana yakışmaz. Sen kabahat edersem beni döversin, köleyi bana bırak" der ve köleyi yakalayıp ağaca bağlar. Namık Kemal bu hâdiseyi anlatırken "Kara Veli'nin maksadı beni adam dövmeye alıştırmamaktı, kim bilir, kendi ne kadar dayak yiyerek efendinin zaliminin ne demek olduğunu anlamıştı" der.

Namık Kemal, Kars'ta Kars'ın en âlim insanlarından olan ihtiyar bir şeyhten ders alır. Yazarın ifadesiyle bu zat, az çok şiirden anlayan, tasavvufa ve vahdet-i vücût felsefesine aşina biridir. Şeyh Efendi kendisinde bulunan Nâbî, Sûmbülzâde gibi divanları Namık Kemal'e verir. Aynı zamanda ona nazım şekilleri, aruz vezni hakkında bilgiler de verir. Namık Kemal ilk beytini bu gelişmelerden sonra yazar:

Gelip mektubu mergubun safa bahşeyledi câna
Sürûrundan serim tacı iriştî arşı Rahmâna³¹

Bu beyitle ilgili yazarın değerlendirmesi ise şöyledir:

²⁹ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 12.

³⁰ Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, s. 15-16.

³¹ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 14.

Bu beyti yazdığı zaman Kemal on iki yaşını bitirmek üzere idi. Hükümsüz, adi bir söz; fakat işte en büyük dâhiler şiire böyle başlarlar.³²

Kars'tan sonra İstanbul'a gelen Namık Kemal, Arapça'sını ve Farsça'sını geliştirmek için özel hocalarla çalışır. Babasıyla da tarih çalışır. Ama İstanbul'da uzun süre kalmaz. Dedesiyle Sofya'ya gider. Ali Ekrem'e göre Namık Kemal'in Sofya'daki hayatı gelecekteki tüm yapacaklarının gerçek başlangıcıdır. Yazar, Namık Kemal'in Sofya'daki hayatını edebî, siyasî ve özel olmak üzere üçe ayırır.

Namık Kemal Sofya'da ilk olarak saz şairleriyle görüşür. Bu şairler onu kahvelerine götürürler. (Yazar burada Namık Kemal'in "yüksek zekâsı" ile ilgili bir hatıra nakletse de biz daha öncekilere benzer değerlendirmeler olduğu için buraya almıyoruz.) Namık Kemal saz şairleriyle sohbetten çok zevk almaz. Eline geçirdiği divanları kendisiyle birlikte inceleyecek iki divan şairi bulur. Onlarla beraber Fuzûlî, Bâkî, Nefî, Nedim gibi büyük şairlerimizi okuyarak kendini şiir ve ahengin bütün heyecanına kaptırarak his ve hayal okyanuslarında yüzerken on dört yaşında ilk divanını yazar:

Namık Kemal'in her sahifesinin başına bir "Destur ya Veli" yazılmış ilk divanında sekiz, on hükümsüz gazel görülür. Bu defter henüz bir tecrübe, âdeta çocukça bir tecrübedir.³³

Zaten yazara göre Namık Kemal'in kendisini şiire vermesine de imkân yoktur. Eski şairlerimizi okudukça dinî itikatları, felsefî fikirleri, özellikle vahdeti vücut felsefesini anlamak için Arapça'yı gayet iyi öğrenmek gerektiğini hisseder. Sofya'da iyi hocalar bulunduğundan Arapça sarf, nahiv, maani, âdâb, mantık kitaplarına sarılır; Farsça'dan *Gülîstan*'ı, *Bostan*'ı okur; derken Filibe'den babası çıkagelir, onunla beraber de tarih ve siyaset merakı ortaya çıkar.

Yazara göre Namık Kemal'in ilim ve irfanı bu çalışmaların sonunda olağanüstü derecelere yükselir.

Namık Kemal'in Sofya'daki siyasî hayatına gelince, yazar Sofya'da fiilen değilse de fikren bir siyasî hayatı olduğunu söyler. Zaten o yaştaki çocuğun bir siyasî hayatının olması mümkün değildir.

Sofya'da Namık Kemal her şeyi görür, düşünür. Memlekette Tanzimat ilân olunmuş, memleketin idaresinde medenî bir çığır açılmışken, halk daha zulümden

---

³² a. e., s. 14.

³³ a. e., s. 15.

kurtulamamıştır. Zulme karşı isyan hissi, Namık Kemal'i yaşı ilerledikçe daha da hırçınlaştırır.

Yazar burada Namık Kemal'in Sofya'daki hayatının üçüncü kısmıyla, yani özel hayatıyla ilgili bilgiler verir. Namık Kemal Sofya'da düzenli bir tahsil hayatı sürmüştür. Gününün sekiz saatini çalışmaya, iki üç saatini hocalarıyla ders yapmaya ayırır. Sürekli okur, okudukça en karmaşık meseleler üzerinde düşünür. Bu dönemde şiir okumak, ata binmek, ava gitmek gibi üç eğlencesi vardır.

Burada yazarın anlattığı güzel bir hatıra vardır. Ali Ekrem'in sanki kendisi yaşamış gibi canlı tasvirlerle naklettiği bu hatıra Namık Kemal'in av maceralarından birinde yaşanır. Paşasıyla Sofya'ya gelen Kara Veli iki yüz kişinin katıldığı mükellef bir sürgün avı düzenler. Namık Kemal Kara Veli'yle bir geçidin başını tutmuş beklerken önlere bir karaca fırlar. Namık Kemal Kara Veli'nin yönlendirmesiyle karacayı vurur, hayvan can çekişirken üzüntüye boğulan Namık Kemal, bir de bakar ki karacanın iki yavrusu analarının başına gelen felaketten habersiz, kana bulanmış hayvanın memelerine sarılmak için uğraşıyorlar. Bîçare hayvan bir taraftan yavrularını itmeye çalışırken, bir taraftan onlara tarif olunmaz bir elemle bakar. Sonunda zavallı karaca cellâdına bir nefret nazarı fırlatıyormuş gibi bakarak son nefesini verir. Hayvanda bile analığın bütün yüceliğiyle tecelli ettiğini gören Namık Kemal, bu olaydan çok etkilenir. Fıtratında bulunan "hissiyat" şiddetine bütün ömrünce sürecek bir rikkat gelir. Tüfeği elinden atarak bir daha avcılık etmemeye yemin eder ve tam manasıyla şair olur.

Yazara göre Namık Kemal, o zamanın garip âdetine göre on altı yaşını bitirir bitirmez evlendirilir.³⁴ Evlendikten kısa bir süre sonra dedesiyle İstanbul'a gelir. Bu arada Mahdume Hanım ölür. Namık Kemal hayatının ilk büyük acısını duyar, aylarca onun ölümüne ağlar.

Çok geçmeden Abdüllâtif Paşa da torununa borçtan başka bir şey bırakmayarak ölür. Dedenin konağı, eşyaları, hacedilerek sattırılır. Bu acı muameleler Namık Kemal'in gözetimi altında gerçekleştirilir.

2.3. NAMIK KEMAL'İN EDEBÎ HAYATI VE ESERLERİ

Namık Kemal, on altı yaşında Sofya'dan İstanbul'a gelir. Döndüğünde kendini edebî ve ilmî iki çevre karşısında bulur: Eskiler ve yeniler.

³⁴ Namık Kemal'in bu evlilikte mutlu olmadığını, karısıyla pek anlaşamadığını, hatta bir zaman sonra ayrı evlerde yaşadıklarını oğlu Ali Ekrem'in hatıralarından öğreniyoruz. (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 78-86.)

İlk olarak eskilerin arasına karışır, yenilerden haberdar olmaz. Yazarın belirttiğine göre eskilerin edebî muhiti çok geniştir ve bunların başında da Encümen-i Şuara bulunur. Encümen, Hersekli Arif Hikmet, Avni, Galip, İsmail Hakkı Halet, Memduh, Faik Bey, Kazım Paşa ve Yeni Naili adlı kişilerden oluşur.³⁵ Yazara göre çocuğun büyüklüğünü ilk görüşte anlayan encümen üyeleri onu aralarına gururla alırlar.

Namık Kemal onlara ilk divanını değil, Sofya'da yazdığı bir iki gazelini gösterir. Bu gazel encümende takdir topladığı gibi, bütün edebiyat çevrelerinde de şöhret bulur.

Kitaba göre Namık Kemal'e "Namık" mahlâsını veren Eşref Paşa'dır. Fakat bu mahlâsın Namık Kemal'e ne sebeple ve nasıl verildiğine kitapta değinilmez. Yazar, bu şahsın Namık Kemal üzerinde tesiri olduğunu ama ona asıl tesir edenin, onun ömrünün son senelerinde bile olağanüstü bir hürmetle hatırladığı Leskofçalı Galip olduğunu belirtir.

Mehmet Kaplan, Leskofçalı Galip'in Namık Kemal'e pek çok konuda tesir ettiğine dair bazı işaretler olduğunu söyler:

...Leskofçalı, haksızlıklara karşı sözünü sakınmaz, siyaset ve hükümet işlerinden anlar bir adamdı. Onun şiirlerinde, divan edebiyatında hiç rastlanılmayacak mahiyette mısralar vardır. Namık Kemal "Hürriyet Kasidesi"ni onun bir kıtasından çıkarmıştır. Kâni Paşazâde Rifat Bey'e yazdığı eski bir mektupta Kemal şöyle diyor: "Üstad-ı celilü'l menâkib Galip beyefendinin yastık üzerinde bulunan divanı gözüme iliştiğinde derhal sarılıp açınca garip bir hâldir ki ibtida-i sahifede:

Olub mecrûh-ı peykân-ı havâdis tâir-i devlet

Demâdem hûn akar çeşmim gibi enzâr-ı milletten

beyti zuhûr eyledi. Kıraatinden hâsıl olan teessürümü nasıl tarif edeceğimi bilemem. Dünyada ne kadar âlâm ü efkâr varsa cümlesi başıma üşüşüp bîihtiyar sokağa fırladım, tavr ü hareketimi gören mutlaka divane zannederdi."³⁶

His ve hayalinin büyüklüğüne devrinin en büyük şairlerini hayran bırakan bu "dâhi çocuk" bulunduğu çevreden her an, her dakika yararlanır. Hatta bugün elde bulunan divanının "gazeliyat" kısmını tamamlar. Bu gazellerden bazılarını encümen şairlerinden bazılarıyla ortak yazmıştır. Fakat Namık Kemal'in sözleriyle kendisinden otuz yaş daha büyük olanların arasında hiçbir fark yoktur. Hatta Namık Kemal'inki bazen daha yüksektir. Ortak olmayan gazeller ise tasavvuf yolunda yazılmış başarılı

³⁵ Mehmet Kaplan, muhtelif yerlerde bulabildiği encümen şairlerini kitabına almıştır. Bunların sayısı Kemal'le birlikte on beştir. (Bkz. Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, s. 38.) Ayrıca Encümen-i Şuara için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 261-262.

³⁶ Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, s. 36.

şairlerdir. Yazarın belirttiğine göre Namık Kemal; Fehîm çoğunlukla da Nefî yolunda şairler yazmıştır.

Namık Kemal, İstanbul'da yalnız edebî çevrede kalmamıştır. O zamanın büyük âlimlerinden sayılan kişilerden, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, tasavvuf, Arap edebiyatı, Fars edebiyatı dersleri almıştır. On dokuz yaşına girdiğinde dinî ilimlere tam olarak vâkıf olmuş, Arap ve Fars edebiyatlarında bir üstat olduğunu dosta düşmana itiraf ettirmiştir.

Dikkat edilirse Namık Kemal'in eğitimi zaman zaman ve el yordamıyla gerçekleşmiştir. Biraz bir hocadan, biraz öteki hocadan, dersler almış; gerek dedesiyle onun görev yerlerine gitmek zorunda oluşu, gerek hareketli mizacı sebebiyle düzenli bir eğitim hayatı olmamıştır.

Namık Kemal sadece eski muhitte kalmamıştır. Yeni muhite de girmiş ve Şinasi'yle tanışmıştır. Yazar bu tanışıklığa geçmeden önce memleketteki yenileşme hareketini Üçüncü Selim'den başlayarak özetler. Bu bölüm lise öğrencilerini bilgilendirme amaçlı küçük bir tarih dersidir.

Üçüncü Selim'in ıslahatı, İkinci Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ve Tanzimat, memleketteki yenileşme hareketinin üç büyük aşamasıdır. Dördüncü aşama ise Meşrutiyet'tir. Ama henüz gerçekleşmemiştir. Üçüncü Selim devrinde ortaya çıkarak Abdülmecit devrinde tam anlamıyla varlık bulan bir "aydın çevresi" vardır. Şinasi bu çevrenin en önde gelen, en seçkin yüzüdür.

Yazarın ifadesiyle, Şinasi Namık Kemal'i gördüğü gün onun sıra dışı kabiliyetini anlar ve ona hemen Fransızca çalışmasını tavsiye eder. Üstat ile öğrencisi arasındaki bu bir saatlik görüşme Namık Kemal'in gelecekteki tüm hayatına hâkim olur.

Kitapta Namık Kemal'le Şinasi'nin nerede ve nasıl tanıştıkları anlatılmaz; sadece görüşmenin içeriğinden bahsedilir. Bu bir saatlik görüşme Namık Kemal'in hayatında çok etkili olduğuna, Namık Kemal hayatını bu görüşmeye göre şekillendirdiğine göre Şinasi'nin etkileme gücünün gerçekten çok yüksek olduğunu düşünebiliriz. Zaten "üstat" olabildiğine göre böyle bir vasfi bulunması tabiidir.

Namık Kemal bir sene boyunca Fransızca çalışır. Bu seneden sonra Namık Kemal'in eski ve yeni edebî tarzı birbirinden açıkça ayrılır. Uzun bir süre şiir yazmayan Namık Kemal, divanının son sayfasına aldığı dört beyit ile o "harikulâde" tasavvufî şiirlerini iptal eder. Eski edebiyat ile ilişkisini tamamen keser; üstüne üstlük eski edebiyatın amansız bir düşmanı kesilir. Bu beyitler şunlardır:

Refah-ı millet için terk-i rahat eyleyelim
Vatan yolunda yürü azm-i gurbet eyleyelim
Müyesser olmaz ise bari mülkün ihyası
O yolda ölmeye ısrar-ı kudret eyleyelim
Medar-ı izz ü refah ihtiyar-ı millettir
Hükümet ise garaz halka hizmet eyleyelim
Bakıp nigâh-ı basiretle kendi hâlimize
Sözün de pek büyüğünden feragat eyleyelim³⁷

Bundan sonra "Türk edebiyatının yenilenmesinde Namık Kemal ne yaptı?" sorusunu soran yazar, cevap olarak "her şeyi yaptı" der ve bu her şeyi açıklar:

Yazar ilk olarak Şinasi'ye ve Namık Kemal'e kadar olan dilimiz ve edebiyatımız ile ilgili bilgiler verir. Ülkede aydın zümrenin kullandığı dil, yüzde seksen, doksan oranında Arapça ve Farsça kelimelerden oluşuyordu. Bu kelimeler de tabîi olmayan, anlaşılması çok zor, hatta bazen imkânsız, edebiyatın dili için ise ancak seçkin zümre anlayabilir; çeşit çeşit sanatlar, muammalarla dolu bir "garibe" idi der.

Eski edebiyatın, halk edebiyatı kısmını ayrı tutarak, milletin terbiyesinde etkili olamayan İran edebiyatının bir kopyası olduğunu, yüzde doksan oranında artık yıpranmış, ölmüş birtakım hayallerin deryası olduğunu söyler.

Yazara göre Türk edebiyatında bu iki eksiklikle mücadele, Âkif Paşa ve Mütercim Âsım'la başlarsa da Şinasi'nin ortaya çıkışı asıl başlangıçtır.

Şinasi milletin fikrî ve vicdanî terbiyesini sağlamak için bizde ilk gazete kabul edilen *Tercüman-ı Ahval*'i, altı ay sonra ortağı Âgâh Efendi'den ayrılınca da *Tasvîr-i Efkâr* gazetesini çıkarır. Yazara göre ülkedeki tüm "terakki"lerin başlangıcı bu gazetedir. Namık Kemal Şinasi'yle tanıştıktan biraz zaman sonra *Tasvîr-i Efkâr*'da makaleler yazmaya başlar. Yazar burada, üstat Şinasi ile Namık Kemal arasındaki farkları sıralar ve Namık Kemal'in ortaya çıkmasıyla şöhretinin aynı anda olduğunu vurgular. Namık Kemal dillere destan olur, hükümet bile "Yangın" makalesinden dolayı onu takdir eder ve ödüllendirir:

Üstat ile tilmiz arasında fark pek büyüktür: Şinasi, müdekkik, hâkim, vatanperver bir üstat; Namık Kemal ateşli, cazibeli, coşkun bir edip, zulme yıldırımlar indiren, kalpleri yerinden oynatan, kalemi elinde kılıç gibi kullanan ve mamafih güneş kadar bariz hakikatler yazan bir vatanperverdi. Kendisinin *Tasvir-i Efkâr*'da zuhûriyle iştiharı bir oldu. Birkaç

³⁷ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 22.

makalesi namını bütün millete duyurmağa kâfi gelmiştir. Artık Namık mahlâsı unutuldu, Kemal Bey namı dillerde destan oldu. Hatta halk kendisine birbirini müteakip iki, üç unvan verdikten sonra nihayet "Fedâî Kemal Bey" demiştir.

Hükümet de umumun takdirinden ayrılmadı ve "Yangın" unvanlı makalesi üzerine Sadrazam Ali Paşa, Kemal'in uhdesinde resen saniye rütbesi tevcih etti. O zamana göre bu tevcih, takdir ü taltife harikulâde bir miyar idi.³⁸

Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr*'da sadece siyasî makaleler yazmaz, edebî makaleler da yazar. Özellikle dilimizin ıslahı ile ilgili uzun bir makalesi vardır ki, Namık Kemal'in dilde ne yapmak istediği bu makaleden anlaşılır.

Yazarın ifadesiyle Namık Kemal, dilin bağımsızlığından yanadır, dilimizi Arapça'nın ve Farsça'nın tahakkümünden kurtarmak ister, bunun çarelerini gösterir. Yazar bunu belirttikten sonra Namık Kemal'in fikirlerinden çok, onun dilin yenilenmesi konusundaki görüşlerini nasıl uyguladığının üzerinde durur. Bunları dört madde hâlinde verir:

1. İlk olarak Türkçe kelimeleri kullanmaya öncelik verir. Eserlerinde, özellikle mektuplarında, tiyatrolarında, sade makalelerinde; Türkçe sözler Arapça ve Farsça sözlere oranla yüzde yetmiş yüzde seksen daha fazladır. Buna mektuplardaki kullanımlarını bir örnek olarak verir:

... Düşünmeli ki Kemal'in zuhûrundan evvel bir insan babasına yazdığı mektuba lâakal "peder-i âli-kadrim efendim" sözleriyle bir baba da oğlunun mektubuna "nur-ı aynım oğlum efendim" sözleriyle başlar idi. Bugün yazdığımız gibi "babacığım", "sevgili oğlum" hitaplariyle mektuba ilk başlayan Kemal'dir. Böylece mektup lisanını unvanından itibaren bütün gazetelerden, beyhude sanatlardan, garip ve acib lûgatlerden kurtaran, sade, açık, temiz bir lisan hâline getiren odur. Namık Kemal'in mektup lisanı o kadar tabii ve samimîdir ki bugün bile onun bazı mektuplarından daha güzel Türkçe ile yazı yazamıyoruz. Yalnız açık, sade yazmak için değil, tesirli, canlı, pek ziyâde kuvvetli yazmak için de Türkçe lâfızların kıymetini herkesten ziyâde yine Kemal takdir etmiştir.³⁹

Namık Kemal'in sadece mektuplarında değil, diğer bütün eserlerinde de bunun delillerinin olduğunu söyler. Buna birkaç örnek olarak aşağıda aldığımız şiirleri gösterir.

Allah'ın işine karışmayacağız, yoluna gideceğiz

***

---

³⁸ a. e., s. 23-24.

³⁹ a. e., s. 24.

Doymadı gözlerimiz kan ile olsun dolsun
Babalar ağlayadursun, analar saç yolsun
Yüzümüz yerde sürünsün, başımız taş olsun
Vatanın bağına düşman dayadı hançerini
Yok imiş kurtaracak bahtı kara mâderini!⁴⁰

***

Tende yaştan ziyâdedir al kan,
Söyleyen söylesin, sen aldanma!
Yüksel ki yerin bu yer değildir,
Dünyaya geliş hüner değildir.⁴¹

2. Dilde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeleri sınırlamıştır. Ona göre Arapça ve Farsça söz yoktur; dildeki bu sözler Türkçeleşmiştir. Yalnız yazara göre Namık Kemal'in zamanındaki Türkçeleşme kendi zamanlarındaki kadar kesin ve geniş değildir. Namık Kemal, gerekli görmüşse Arapça ve Farsça tamlamaları kullanmış hatta çoğaltmıştır.
3. Konuşma dilinden yazı diline taşıdığı kelimelerle birlikte, Arapça, Farsça ve Fransızca'dan tercüme yoluyla dilimize pek çok kelime kazandırarak dilimizin olağanüstü zenginleşmesini sağlamıştır. Ayrıca bir diğer önemli husus, bugün kullanıp durduğumuz "vatan, hürriyet, millet, vicdan, hamiyet, celâdet, inkılâp, ihtilâl, bedia, baria, siyasiyat, matbuat, hükümet, ahenk, güzide, nâşinide, his, halecan, hayal, heyecan" gibi pek çok kelimeyi ya ilk kez kendisi kullanmış ya da sık kullanarak bunları topluma kabul ettirmiştir.
4. Dile yeni tamlamalar ve birleşik sıfatlar getirmiştir. Yazar günümüzde neredeyse kullanılmadığını belirttiği bu tamlamaları, Namık Kemal'in yazılarında çok kullandığını ve bunların zamanında çok güzel şeyler olduğunu belirtir. Yazar burada bir parantez açarak Namık Kemal'in bir taraftan dili Türkçeleştirmeye çalışırken bir taraftan da Arapça ve Farsça tamlamalar kullanmasının çelişki gibi görünmesine rağmen, onun dile aldığına gerekli, dilden çıkardığının da gereksiz olduğu unutulmamalıdır der.

Ayrıca yazar, aynı maddeyi izah ederken Namık Kemal'in dilde bir inkılâp yapmadığını yapsa da başarılı olamayacağını, çünkü inkılâbın "tekâmül"le

---

⁴⁰ Bilindiği gibi Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında bu şiirin son beytini okumuş, okurken ikinci mısrayı "Bulunur elbet kurtaracak bahtı kara mâderini" diye değiştirmiştir.

⁴¹ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 25.

olabileceğini belirtir. Yazara göre Namık Kemal, dili arındırmada tekâmüle hızla uymuş ve her aşamada başarı göstermiştir.

Namık Kemal, eski edebiyatın birbirine bağlı, uzayıp giden tabîlikten uzak, sadelikten tamamen uzak secili, sanatlı söyleyişini tamamen yıkmıştır. Yazarken kısa kısa cümlelerle, alışlagelmiş ve anlamları bilinen kelimelerle, önceleri az çok secili, sonra seci oyuncağından tamamen kurtularak yazar.

Namık Kemal, hemen her türde eser verdiği için üslûbu çok çeşitli, fakat hepsi birbirinden mükemmel, cazip ve olağanüstü etkilidir. Bu üslûpta öyle canlı bir şahsiyet vardır ki her şekilde tüm üslûplardan ayrılarak bir eserin Namık Kemal'e ait olduğu imzası olmasa da anlaşılır. Sade, tabîî görünür ama onu incelemek isteyenlerin hiçbiri başarılı olamamıştır. Namık Kemal'in üslûbu da kalbi kadar Türk'tür ve kimse onun kadar Türkçe yazamamıştır. Üslûbunun kusuru "şive-i resmî"ye kaçmasıdır. Fakat bu özenerek yazdığı yazılarında ve mektuplarında görülmez.

Yazar, nadiren de olsa Namık Kemal'le ilgili kusur sayılabilecek şeyler söyler. Yukarıda bahsedilen "şive-i resmîye kaçmak" kusuru bu nadirattandır.

Yazar bu değerlendirmelerden sonra onun yazılarını türlerine ayırarak inceler

2.3.1. Şiirleri

Ali Ekrem, Namık Kemal'in şiirlerini değerlendirirken eski divanını –ilk gençlik yıllarında ve mutasavvıfâne bir tarzda yazmıştır– incelemeyeceğini belirtir. Onun tarihe karışan eserini değil, hâli yaşayan ve milletimiz arasında en büyüklerin hafızasını süsleyen şiirlerini inceleyeceğini söyler.

Bu şiirler, Şinasi'yle tanıştıktan ve vatan uğrunda mücadeleye başladıktan sonra yazılmıştır. Yeni şiirleri ancak dört beş forma eder. Yazara göre Namık Kemal şairlikte devam etseydi fitratında bulunan "şedit hassasiyet" ve "mümtaz ulviyet"le çok büyük bir şair olabilirdi. Fakat şiiri de amaç değil araç olarak gördüğü için vicdan ve irfanıyla siyaset alanında hizmet etmiştir. İşte bu sebeplerle, Namık Kemal, büyük bir şair değildir.

Ali Ekrem'in kitaplarında genel olarak babasının şahsiyetiyle ilgili mübalâğalı övgülerde bulunduğunu daha önce de belirtmiştik. Yazara göre Namık Kemal, insan olarak o kadar yücedir ki, büyük bir şair olmaması ondan bir şey eksiltmez. Kaldı ki sadece şiirle uğraşsaydı çok iyi bir şair de olurdu.

Namık Kemal'in "tasavvufâne" ve "âşıkâne" şiirlerinde, köhne güneş, ay, gül teşbihleri çok görülür. Fakat "vatanperverâne" şiirde en yüksek, en heyecanlı şiirler onundur.

Abdülhak Hâmid, Rezaizâde Mahmut Ekrem'i incelerken de örneklerini verdiğimiz gibi yine Tanzimat şairleri arasında zirvedir; ama "Vâveylâ", "Hürriyet Kasidesi" Abdülhak Hâmid de dâhil hiçbir şairin yazamadığı derecede yüksek vatan şiirleridir.

Yazara göre Abdülhamit zamanında Rusya savaşı mağlûbiyetinden sonra şair Hikmet'le birlikte yazdığı "Vatan" manzumesi mükemmel bir şiirdir.

Cezmi'deki Terkib-i Bend de sonu âşıkâne olmakla birlikte baştan sona "vatanperverlik" fikrinden ilham alınarak yazılmış benzersiz bir şiirdir.

Yazar söz konusu şiirlerin bütün antolojilerde yer aldığını belirttikten sonra bunların dışında birkaç örnekle Namık Kemal şiiriyle ilgili değerlendirmelerini bitirir.

2.3.2. Makaleleri

Namık Kemal'in ilk mensur eserleri makaleleridir. Yazarlığa gazetecilikle başladığı için her şeyden evvel edebî ve siyasî makaleler yazmıştır. Bazı edebiyatçılar tarafından onun makale ve mektupları bütün eserlerinin üstünde kabul edilir. Yazar, sırf edebiyat açısından bakılırsa makalelerin üslûbunun mükemmel olduğunu belirtir. Bu makaleler, bazen en büyük edebiyatçıları hayran bırakacak kadar süslü ve yüksek, bazen de millete hitap edecek derecede sadedir.

Ali Ekrem, yukarıda da değindiğimiz gibi Namık Kemal'in makalelerini edebî ve siyasî olmak üzere ikiye ayırır.

Namık Kemal, edebî makalelerinde Şinasi'nin secili ve sanatlı üslûbunu devam ettirmekle birlikte, o üslûbu kullanarak Şinasi'nin yazamadığı şeyleri yazmıştır. Dile derin, canlı, nükteli, iğneli, ezici, yıkıcı manalar; yeni, parlak, güzel hayaller; samimî, ulvî, şedit rakik hisler getirmiştir ki her makalesi hazan yaprakları arasında açmış bahar çiçeklerine benzer. Namık Kemal, daha sonra süslü ve sanatlı üslûbu bırakmıştır. En sade, her manasıyla millî bir dil olan Türkçe'yle yazmaya başlamıştır. Ali Ekrem kendi eserlerini verdiği dönem de dâhil olmak üzere Namık Kemal'in makale ve mektup dili kadar güzel Türkçe yazılmadığını belirtir. Çünkü onun zamanında yazarlar batılı unsurları yazılarından atarken, yerlerine –özellikle Fransızca'dan– başka batılı unsurlar alırlar.

Namık Kemal'in sadece edebî konuları işlediği oldukça fazla makalesi vardır. Ve bunlarda Namık Kemal, eski edebiyatın kusurlarını açıklar, yeni edebiyatı da hararetle savunur. Hatta o hâle gelir ki eski edebiyatçılar pes eder ve sonunda susarlar. Çünkü Namık Kemal, onların savunduğu edebiyatı da onlardan iyi bilir.

Namık Kemal'in siyasî makaleleri incelendiğinde ise aşağıda maddeler hâlinde sıralanan özellikler görülür:

1. İkna kuvveti olağanüstüdür.
2. Şiddetli bir muhâcim olduğu kadar tarafsız bir eleştirmendir.
3. Hem gerçeğe bağlı hem de ahlâk ve bilgi sahibidir.
4. Millet'in tüm sorunlarını makalelerinde işlemiştir. Milleti harekete geçirecek, "batıl"ı mahvedecek, etkili, sihirli, ateşli makaleler yazmıştır.
5. Makalelerinin sayısı iki bin kadardır.
6. Makaleleri başta *Tasvir-i Efkâr* olmak üzere *Hadika*, *Hürriyet*, *İbret* gibi gazete ve dergilerde yayımlanmıştır.
7. Bu makaleleri milletinin irfan ve vicdanını terbiye etmek ve vatanperverlik hissiyatını millete yaymak maksadıyla kullanmıştır.

2.3.3. Mektupları⁴²

Ali Ekrem, kitabının tamamında mektuplara özel bir vurgu yapar, Namık Kemal'in mektuplarını da edebî eserlerinden kabul eder. Hayatının önemli bir kısmını İstanbul'dan uzakta geçirdiği için, Namık Kemal'in Rezaizâde, Hâmid, Ebuzziya Tevfik gibi öğrencilerine fikirlerini duyurma, haberleşme, eleştirme veya eleştirilere cevap verme vb. konularda yazdığı mektuplar ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek çoklukta ve niteliktedir.

Ali Ekrem, Namık Kemal'in her türde mektup yazdığını belirtir, bu mektup türlerini şöyle sıralar:

"... Resmî, ilmî, siyasî, tenkidî, edebî, hususî, samimî, âşıkâne, arifâne, dostâne, vatanperverâne, lâtife, mizah, hezl ü tezyif, techil, ta'riz, istihza vadilerinde yazılmış binlerce mektubu elde duruyor."⁴³

⁴² Mektuplar Fevziye Abdullah Tansel tarafından yayımlanmıştır. (Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, 526s.)

⁴³ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 32.

Yazara göre, makalelerindeki ikna kuvveti mektuplarında da vardır. Mektuplarının en önemsiz olanlarında bile, seçkin bir vatan sevgisi hemen göze çarpar, üslûbu tabîî ve samimîdir. Muhatabının şahsına göre "kat'î", "şedit", "mantıkî", "sevimli", "şaşaalı", "kıymetli", o kadar kendine mahsus ve hayat doludur ki makalelerinde olduğu gibi mektuplarının da altında imza olmasa da ona ait olduğu anlaşılır.

Üslûbu mektubu yazdığı kişiye göre değişir.

Gençliğin aydınlatılmasında ve bilgilendirilmesinde mektupları, makaleleri kadar etkili olmuştur. Vatanın her köşesinden onun menfâlarına mektup yağmıştır.

Yazar Namık Kemal'in düşmanlarına yazdığı mektuplarının niteliğini ise şöyle anlatır:

... Edebiyat ve siyasyatta olan muarızlarına, o köhne efkâr ü hissiyat taraftarı, vatan muhabbetinden mahrum, mutabasbıs menfaatperest, hâsılı Türk milletinin feyz ü ikbaline düşman gürüha lüzum gördükçe yazdığı mektuplar ise bu herifleri başlarına yağdırdığı yıldırımlarla yerin dibine geçirecek mahiyette olurdu. O kadar ki Kemal'in böyle bir mektubunu alan adam onu kimseye gösteremezdi. Fakat Kemal mektubun bir suretini vatanperver dostlarına göndermekte kusur etmediğinden teşhir ettiği şahsın hâl ü şanı mutlaka şüyû bulurdu.⁴⁴

Ona mektup yazan çocuklara dahi cevap vermiştir. Babacan bir tavır takındığı bu mektuplarda, yapılan imla hatalarını düzeltmiş, onları teşvik edici cevaplar yazmıştır.

Yazar, Namık Kemal'in otuz sene aralıksız mektup yazdığını, bu mektuplar bir araya getirilip yayımlansa, edebiyatımıza büyük bir âbide kazandırılmış olacağını belirtir. Mektuplar okununca Namık Kemal zamanının; istibdat ile hürriyet, cehâletle irfan, taassupla hakikat mücadelelerinden doğan tarihinin bu âbidelerin simasından ortaya çıkacağını söyler. Mektupların bir hayli örneğinin müntahabat mecmualarında bulunduğunu belirtir.

2.3.4. Risaleleri

Namık Kemal'in yedi risalesi vardır. Yazar, bu risaleleri aşağıdaki gibi değerlendirir:

Devr-i İstîlâ: İlk yayımlanan eseridir, kendisine büyük bir başarı getirmiştir. Çünkü bu risaleyi eskilerin de beğeneceği tarzda süslü ve sanatlı yazmıştır. Ama gayri

---

⁴⁴ a. e., s. 33.

tabî bir üslûpla yazarken bile manayı lâfza feda etmemiştir. Geniş bir konuyu küçük bir risaleye sığdırmıştır.

Bârîka-i Zafer: İstanbul'un fethini anlatan ve eski üslûpla yazılmış bir eserdir. Eseri iyi anlamak için yazarın deyimiyile "müstesna bir edebî vukuf" gerekir. Namık Kemal bu eserini eski üslûba ve onun gerektirdiği ilim ve irfana sahip olmadığı için sadeliği istediğini söyleyenlere cevap olarak yazmıştır:

... Hatta *Barika-i Zafer* ile kudemayı aciz derekesine düşürmüş olduğunu kendisi bir mektubunda: "Edebiyat-ı atika veya faside taraftarları şu *Barika-i Zafer*'e bir nazire yazsalar" sözleriyle anlatır.⁴⁵

Rüya: Hürriyet perisinin güneş gibi doğuşunu anlatan şairâne bir eserdir. Bu eser, en şiddetli istibdat döneminde bile gizli gizli çoğaltılarak gençlerin ellerinde dolaşmış, Meşrutiyet'in ilânından sonra basılmış ve yayımlanmıştır.

Bahâr-ı Dâniş: Hintli Şeyh İnyetullah'ın Farsça eserinden tercüme olan bu eser, mukaddimesinde İran edebiyatıyla edebiyatımız arasındaki münasebetten bahsettiği için önemlidir.

Palmir Harabeleri: Fransızca'dan tercüme edilen bu risale yayımlanmamıştır.

Yazar burada Namık Kemal'in hukuk ve felsefeyle ilgili Fransızca'dan tercüme edilmiş, yayımlanmamış ya da yarım kalmış bazı eserlerinin olduğunu da bildirir.

Renan Müdafaaanesi: Meşhur Fransız edebiyatçısı ve filozofu Ernest Renan'ın Müslümanlık aleyhinde yayımladığı esere karşı kaleme alınmıştır. Namık Kemal bu eseri Midilli'de bulunduğu sırada yazmıştır. İçeriği İslâmiyet'i müdafaadan ibaret olduğu hâlde ancak Meşrutiyet'ten sonra basılmıştır.

Yazara göre eser, Namık Kemal'in "yaman muvaffakiyet"lerinden birini oluşturur.

Mukaddime-i Celâl: Ebuzziya Tevfik tarafından birçok yerleri sansüre uğradıktan sonra basılmış bir risaledir. Tiyatro sanatı hakkında tarihî ve edebî pek çok fikri barındırır.

---

⁴⁵ a. e., s. 34.

2.3.5. Tenkit Eserleri

Yazar, Namık Kemal'in edebî ve siyasî olmak üzere iki mesleğinin olduğunu, dolayısıyla tenkitlerinin de iki gruba ayrılması gerektiğini söyler. Siyasî tenkitlerini siyasî hayatını anlatırken değerlendiren yazar, edebî tenkitlerini ise ikiye ayırır:

1. Onunla çatışanların, düşmanlarının eserlerine yazdığı tenkitler.
2. Kendi mesleğinde olanların eserleri üzerine yazdığı tenkitler.

Düşmanlarına yazdığı tenkitlerde aman vermez bir "muhâcim"dir, tarafsız olmaktan çok uzaktır. Çünkü eski edebiyatı kökünden sökmeye, yerin dibine geçirmeye karar vermiştir. Ona göre vatanın kurtuluşu bundadır. Bu gayeye ulaşmak için ne gerekiyorsa yapmıştır; "tedrice riayet", "kendi liyakatini ispat", "nazariyelerini teyit", "kudemaya tapınanlara hücum" gibi.

Yazara göre bu tenkitleri yaptığı için Namık Kemal'i eleştirmemeli, tam tersine ona teşekkür etmelidir. O eski edebiyatı böyle eleştirerek, milletin temiz ruhundan aldığı kuvvetle Türklüğü mutlak bir tembellikte bırakıp duran bu edebiyatın esaslarını yerlere sermişken, ölümünden birkaç sene önce Hacı İbrahim Efendi'nin Hâmid'e, Muallim Naci'nin üstat Ekrem'e "edepsizce" hücum ettiklerini görmüştür.⁴⁶ Namık Kemal "bu hacı hoca zümresini" o kadar şiddetle mahvetmeseydi bugün vatanın her köşesinde o "çürümüş" edebiyatın yüzlerce cahil taraftarı türerdi.

2.3.6. Tiyatroları

Yazara göre "temaşa sanatı" açısından dikkate değer olmayan bu eserler, yazıldıkları zaman ve yazılma maksatları göz önünde bulundurulursa bir önem arz eder.

Namık Kemal tiyatrolarını yazdığı zaman Batı edebiyatındaki tiyatro eserleri hep Romantik'tir. Romantik eserlerde ise olayların birbiriyle bağlantısı, doğallık, sahnede gerekli olan hareketlerden çok eserin dilinin edebî olması önemlidir. Romantik tiyatro belli bir amaca hizmet için yazılır. Namık Kemal de hizmet için bu yolu seçmiştir.

Türk edebiyatında ilk millî tiyatroyu Namık Kemal yazmıştır. Yazara göre Namık Kemal'den önce tercüme ya da adaptasyon birkaç eser olmuşsa da bunların Türklük'le hiçbir ilgisi yoktur.

---

⁴⁶ Yazarın Recaiâde Mahmut Ekrem'le ilgili monografisinde bu konuya yer verilmiştir.

Ayrıca Namık Kemal, eserlerinin temsili için Gedikpaşa'da tiyatro açmış olan Güllü Agop'la mukavele imzalar.

Ali Ekrem, Namık Kemal'in tiyatro anlayışını genel olarak değerlendirdikten sonra teker teker kısaca tiyatro eserlerini değerlendirir. Her bir eserin önce konusunu anlatır, sonra değerlendirmelere geçer. Lise öğrencilerine hitap ettiği için onların dikkatini çekecek biçimde özetler verir.

Vatan yahut Silistre⁴⁷: Tabii olmakla beraber heyecanlı bir üslûpla yazılmış bir eserdir.

Zavallı Çocuk: Aile hayatımızda terbiye noksanından doğan bir faciayı anlatan hazin bir oyundur.⁴⁸

Gülnehal: Yazarın tiyatro sanatı açısından diğerlerine tercih olunabileceğini ifade ettiği bu eserde Kaplan Paşa isimli paşanın aslında padişah olduğu, zalim bir paşa ayaklanmada nasıl idam olunduysa, padişaha da aynı muamelenin yapılması gerektiği örtülü olarak anlatılır.

Âkif Bey: Kahraman bir bahriye zabitanın nasıl "alüfte" bir kadının pençesine düşerek ölüp gittiğini anlatır.

Celâl⁴⁹: Yazara göre Namık Kemal bu eserinde en mükemmel edebî nesrini yazmış ve şiirinin zirvesine çıkmıştır. Celâl, istibdat zamanında gizli gizli çoğaltılan ve gençler arasında yayılan eserlerin belki birincisidir. Bu eser, İran'da ve Mısır'da çok eksik ve hatalı olarak bastırılmışsa da tiyatrodan oynanmamıştır. Aslında yazar eserini oynanmak için değil okunmak için yazmıştır. Yazar okunmak için yazılmış olan tiyatro için "mükâlemeli roman" tabirini kullanır.⁵⁰

⁴⁷ Yazar, Namık Kemal'in siyasi hayatını anlatırken bu esere ayrıntılı bir biçimde yer vermiştir. Ayrıca *Rûh-ı Kemal* adlı kitapta da bu esere sık sık vurgu yapılmıştır.

⁴⁸ Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Muhsin Bey* adlı tiyatrosu ile Hâmid'in *İçli Kız* adlı tiyatro eserinin *Zavallı Çocuk*'un başarısız birer taklidi olduğunu söyler. (Bkz. *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 55.)

⁴⁹ Ali Ekrem hatıralarında bu eserle ilgili şu satırlara yer verir: "... Kendisi ta hâşimânede iken yazmaya başladığı '*Celâleddin Harzemşah*' eserini ikmâl ederek Sultan Hamîd'e takdîm etmiş idi. Padişah bundan çok memnun olarak uhdesine rütbe-i bâlâ tevcih buyurur. Bunu biz de biliyorduk. Kemal için bu taltîf-i âlinin de zerre kadar ehemmiyeti yok. Ona göre fevkalâde hâiz-i ehemmiyet olan mesele şu: 'Çocuklar, dedi, bilseniz Celâl'in başına neler geldi: Bizim Hüseyin Hilmi budalası eseri tebyîz ediyordu (temize çekiyordu), son faslı kaybedivermesin mi! Aradı, taradı, çırpındı, başvurmadık yer bırakmadı; yok, yok vesselâm. Tabii çok canım sıkıldı. Lâkin ne yapayım? Son faslı tekrar yazmaya başladım. Bitirdiğim zaman da o kadar, o kadar memnûn oldum ki, birinci müsveddeleri kaybettiği için Hüseyin'in gözlerini öptüm. Zîrâ birinci yazdığım son fasıl Mihricihân'ın ölürken, 'Allahü âmentü billâhi ve resûlühü' sözleriyle nihâyet buluyordu; ikinci yazdığımı 'Allah celle celâlehu' sözleriyle bitirdim." (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 288.)

⁵⁰ Okunmak için yazılan tiyatro tabiri genellikle Hâmid'in tiyatroları için dile getirilen bir değerlendirmedir.

Kara Belâ: Namık Kemal'in basılan, ama sahneye konmayan bu oyunu en zayıf oyunudur.

Ali Ekrem Namık Kemal'in tiyatrolarını kısaca inceledikten sonra bir maksada binaen yazılan bu eserlerde muvaffak olup olmadığını sorgular:

"*Vatan yahut Silistre*" oyununun aşağıda anlatacağımız gibi halk üzerinde pek büyük tesiri olmuştur. Diğer eserler de fevkalâde takdirlerle temaşa ediliyordu.

Kemal'in vefatından yirmi otuz sene sonra bile tiyatroları oynanılıp durdu.⁵¹

Bu değerlendirmelere göre tiyatrolar, teknik açıdan başarılı olmasa bile, maksat açısından başarılı kabul edilmiştir.

2.3.7. Romanları

Namık Kemal, romanı da tiyatro gibi milletin fikrî, ruhî terbiyesine araç olarak görmüştür. Yazar, Namık Kemal zamanına kadar Türkler'in hikâyeleri masala benzeyen tasavvufî eserler olduğundan Namık Kemal'in tarihî konular üzerine edebî bir üslûp ile yazdığı iki romanının zamanına göre çok büyük kıymet verilmesi gereken eserler olduğunu söyler.

Burada yazar iki romanın da konusunun "tarihî" olduğunu söyleyerek hatalı bir bilgi verir. Çünkü iki romandan *İntibah* tarihî bir roman değildir. Yazarın kendisinin romanı değerlendirirken söylediği gibi, tecrübesiz bir gencin ahlâken düşük bir kadına tutularak ne belâlara uğradığını, kendini çok seven genç cariyesinin kendi hayatını feda ederek genci ölümden nasıl kurtardığını anlatır. Yazarın romanlarla ilgili ayrı ayrı değerlendirmelerine gelince:

İntibah: Yazara göre eserde Çamlıca'nın tasvirinin yapıldığı bölümler güzeldir. Yazarın bu bölümleri güzel bulmasının nedeni Realizm akımına yakın görmesi olabilir.

Yazar romanın sonunun çok acıklı olduğunu söyler.

Cezmi⁵²: Yalnızca ilk cildi yazılabilen bu eser, baştan sona kahramanlık, vatanseverlik, fedakârlık gibi yüce değerleri gayet etkili ve canlı sayfalarla yaşatarak milletin fikir ve vicdanını yükseltmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Cezmi ilk tarihî roman olması açısından önemlidir. Romanın içindeki bazı parçalar dilimizin ebediyen var olacak büyük örneklerindedir: "Yine o asır içinde idi

⁵¹ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 38.

⁵² Cezmi aynı zamanda Ali Ekrem'in yirmi yaşında intihar ederek ölen oğlunun adıdır.

ki" sözü tekrar edilerek kaleme alınan tarihî önsözü, "Yüksel" şiiri, "Şehriyar ile Vezir Süleyman'ın Mahkemesi" gibi...⁵³

2.3.8. Tarihleri

Yazara göre, Namık Kemal bir tarihçi değildir; diğer eserlerinde olduğu gibi tarihi de millî amaçlara hizmet maksadıyla kullanmıştır. Onun milliyet ve hürriyet gayelerine "perestîşkâr" olan ruhu büyük irfanına rağmen tarihî eserlerine tam anlamıyla nüfuz edememiştir. Buna rağmen bu eserler hiçbir tarih kitabında görülmeyecek kadar tarihe vâkıf ve tarafsız incelemeleri içerir. Yazar Namık Kemal'in tarih eserlerini aşağıdaki gibi değerlendirmiştir:

Evrâk-ı Perişan: Bizde açık bir dille yazılan, gerçek anlamda edebî bir dille yazılan ilk tarih eseridir. Eski tarih kitaplarının soğuk sanatlarından "zelîlâne tabasbuslar"ından tamamen uzak olmakla birlikte büyük kahramanlıkları, millî fedakârlıkları, çok samimî bir üslûp ile anlatan bu kitap, zamanında olağanüstü bir şöhret kazanmıştır.

Kaniye Muhasarası: Yazar, sadece içeriğini anlattığı bu eserin değerlendirmesini yapmamıştır.

Osmanlı Tarihi: Hem üslûbu hem tarihe ait incelemeleri itibarıyla "devr-i istilâ"mıza dair daha önce yazılmış bütün tarihlerden mükemmel bir eserdir. Fakat özel hayatını değerlendirirken değineceğimiz gibi tamamlanamamıştır.⁵⁴ Meşrutiyet'te basımına başlanmışsa da tamamlanamamıştır.

İslâm Tarihi: Türk medeniyetinde etkin olan İslâm medeniyetini anlatan bu eser Osmanlı tarihine giriş olarak Roma tarihinden itibaren yazılmaya başlanmış, ancak Kerbelâ olayına kadar gelinmiştir.

2.3.9. Edebî Mahiyeti

Yazar, bu başlık altında Namık Kemal'in edebiyatçı kimliğinin ne anlama geldiğini sorgular ve bazı önemli kişilerin onun hakkındaki görüşlerine yer verir.

---

⁵³ Ali Ekrem hatıralarında bu romanın altıncı cüzüne uygulanmak istenen sansürle ilgili satırlara yer verir. Ayrıca yine bu satırlardan öğrendiğimize göre Namık Kemal bu cüzün geliri olan altmış lirayı kızı Feride Hanım'a hediye eder. (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 275-278.)

⁵⁴ Yazarın iddiasına göre Namık Kemal'in ölüm nedeni bu kitabın basımının yasaklanmasının verdiği üzüntüdür.

Namık Kemal, tam anlamıyla bir romantiktir. Fransa'da eski klasik edebiyatın zincirlerini kırarak Fransız milletine gayet yüksek ruhlu yeni fikirler, olağanüstü, yüce, benzersiz, parlak hayaller ve kuvvetli, samimî, ince hislerle dolu yeni bir edebiyat dünyası bahşeden Victor Hugo ne ise Türkiye'de de Namık Kemal odur; Namık Kemal hiç şüphesiz Türkler'in en büyük edebiyatçısıdır. Namık Kemal'in "edebiyatçı" değil "inkılâpçı" olduğunu söyleyenlerin tezini çürütmek için "Namık Kemal inkılâbı vasat düzeydeki bir şiir ve edebiyat ile mi yapmıştır? Öyleyse, Namık Kemal'den başka vasat, hatta yüksek şairlerimiz veya edebiyatçılarımız neden inkılâpta etkili olamamıştır?" diye sorar.

Yazarın bu tezini, Namık Kemal'in "inkılâpçı bir edebiyatçı" olduğunu söyleyerek özetleyebiliriz.

Ayrıca yazar, Ekrem'le ilgili değerlendirmelerinde Realizm'in üstünlüğünden bahsederken burada Batı edebiyatında Romantizm'in zirvesi olan Hugo'yla Namık Kemal arasında benzerlik kurması ve Hugo'yu övmesi dikkate değerdir.

Ali Ekrem kendisinin Namık Kemal hakkında daha fazla söz söylemeyeceğini, sözlerini ispatlamak için onun hakkında söylenenleri nakletmekle yetineceğini belirtir.

Namık Kemal hakkında söylenenler özetle şöyledir:

TBMM Reisi Mustafa Kemal, ilk İnönü Zaferi dolayısıyla Ali Ekrem'in yazdığı telgrafa cevap olarak; Anadolu'nun bu savaştaki mücadele ruhunu tarihten aldığını, bu ruhu millete verenlerin arasında Namık Kemal'in büyük bir yeri olduğunu belirterek telgrafıyla Namık Kemal'i "tazim" etmeye vesile olduğu için Ali Ekrem'e teşekkür eder.

Abdülhak Hâmid, Namık Kemal'in eleştirilecek ya da savunulacak bir tarafının olmadığını ve onun yazdıklarının benzerinin yazılmadığını, yazılamayacağını söyler.

Yazar Hâmid'in Namık Kemal hakkındaki düşüncelerini aktarırken "Tayflar Geçidi"nden Namık Kemal'le ilgili bölümü alır.⁵⁵

Recaizâde Mahmut Ekrem, Namık Kemal'in değerinin zamanında bilinemediğini, geçmişte onun benzerinin gelmediğini, bundan sonra da geleceğinin şüpheli olduğunu söyler.

Sami Paşazâde Sezai, Namık Kemal'in "deha"sı ve "nakise"sinin Türk olduğunu, onda bir cihangirlik olduğunu söyler.

---

⁵⁵ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 42-43.

Cenap Şahabettin; edebî nesrin Namık Kemal'le, şiirdeki inkılâbın ise Hâmid'le başladığını, ikisinin de romantik olduğunu söyler.

Yazar Süleyman Nazif'e ait iki ayrı değerlendirmeye yer verir. İlk olarak; istibdat idaresine ilk isyan eden, millete koyun sürüsünün üstünde şerefli mevki olduğunu ilk haber veren Türk'ün, Namık Kemal olduğunu söyler.

İkinci değerlendirme ise kitabın tamamına hâkim olan "kusursuz Namık Kemal" beyazlığına ufak bir gölge düşürür:

"Kemal şark tarzında yazınca o vadinin en büyük şairidir. Hâmid'i taklit edince düştü. Tiyatro eleştirileri vasat düzeyde bile değildir." Fakat onun dışında kişiliği eserlerinden, eserleri kişiliğinden büyük bir harikadır der.

Süleyman Nazif'in yorumuna göre "şark tarzı"nı şiddetle eleştiren Namık Kemal'in bu tarzda "en iyi" olarak görülmesi dikkate değerdir.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ise Namık Kemal'i özel olarak değil arkadaşlarıyla birlikte değerlendirir: "Şinasi, Kemal hatta Ziya Paşa memleketin hayatıyla ilgili meselelerle uğraştılar" der.

Hamdullah Suphi ise Namık Kemal için iman, aşk, kutsî bir güç olan edebiyatın, bu çeşitli kuvvetlerini en iyi temsil eden kişi olduğunu söyler. Ona göre zulme kafa tutma zevkini öğreten Namık Kemal'dir.

İbrahim Necmi de bir Namık Kemal methiyesi yapar.

Muhittin, Namık Kemal gibi dâhilere başka milletlerin tarihinde de az rastlanacağını söyler. Siyaset, idare, iktisat, sosyoloji gibi çok çeşitli alanlara girmek zorunda kalan bir inkılâpçıdan hikâye sanatının bütün kurallarının istenmesinin dar görüşlülük olacağını söyler ve ona "büyük bir dahi" sıfatını uygun bulur.

2.4. SİYASÎ HAYATI

Kitapta gerek bağlı bulunduğu cemiyetlerin çeşitliliği, gerekse karıştığı olayların çokluğundan dolayı, bir de Namık Kemal'i "Namık Kemal" yapan özellikler anlatıldığı için Namık Kemal'in siyasî hayatı başlığı altındaki bu bölüme eserlerinden daha çok yer verilmiştir.

Yazara göre, Namık Kemal'in daha dokuz on yaşlarında aldığı eğitimin ve dinlediklerinin sonucu olarak kalbinde oluşan "vatanperverlik" hissini doğuran sebepler ne kadar etkili ise gençliğinde de öyle olmuştur.

Yazar ilk olarak Namık Kemal'in ortaya çıktığı devirle ilgili bilgiler verir. Namık Kemal'in içine doğduğu ve içinde büyüdüğü zamanın inkılâp zamanı olduğunu, Tanzimat'ın vatanın ihtiyacına yetmediğini, onu Meşrutiyet'le güçlendirmek gerektiğini belirtir. Bunu bilen bir vatanperver zümre Abdülmecit'in hallinden sonra Abdülâziz'in de bir müstebitten başka bir şey olmadığını anlayınca kurtuluşu Kanun-i Esasî'nin ilânında bulurlar. Bu vatanperver zümre Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı altında toplanır. Bu sırada Namık Kemal Sofya'dan dönmüştür. *Tasvir-i Efkâr*'da makaleler yazmaya başlamış ve tercüme odasına da memur olmuştur. O zamanlar tercüme odası memleketin en güzide gençlerini toplayan bir kurumdur. Namık Kemal burada sadrazam Ali, Hariciye Nazırı Fuat ve Ârif Paşalar gibi en yüksek rütbedeki kişilerin teveccühünü kazanır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne de dâhil olur. Yazarın belirttiğine göre çok kısa bir süre sonra cemiyetin faal ruhu olur.

Bu sırada veliaht Murat Efendi'yi Meşrutiyetçi bir padişah olarak yetiştirmek, ona vatanını sevdirmek, kendi gerçek menfaatini öğretmek için cemiyet tarafından "mürebbi" olarak görevlendirilir.

Burada Ali Ekrem'in kitabın pek çok yerinde rastladığımız mübalâgalı ifadelerde doruğa ulaştığını görüyoruz. Yazara göre artık her şey Namık Kemal idi, her şey ondan bekleniyordu. Namık Kemal ise bu güveni boşa çıkarmayacağını ömrünün sonuna kadar ispat etmiştir.

Yazara göre millete hizmette Namık Kemal'in iki önemli kuvveti vardır: Konuşması ve kalemi. Konuşmasının en büyük etkisi veliaht Murat Efendi üzerinde görülmüştür. Veliaht Namık Kemal'le tanıştıktan kısa bir süre sonra ona hayran olur. Namık Kemal de veliahdın şahsında milletin mutluluğunu gördüğü için onu sever. Ayrıca veliahdı hürriyet ve milliyet fikirleriyle terbiye etmiş, onun kalbinde vatan sevgisini yüksek derecede uyandırmış olduğundan emindir.⁵⁶

Ali Ekrem'e göre Namık Kemal'in konuşması da yazısı gibi, canlı, sevimli, nüktelidir. Namık Kemal, vatan endişesiyle, millete hizmet emeliyle söz söyledikçe bütün insanî zaaflarının üstüne çıkar, yerine göre ihtiyatlı, ikna edici, nükteperver, âlim,

⁵⁶ Ali Ekrem Beşinci Murat'ın ailelerine gösterdiği ilgiyi hatıralarında anlatmıştır. Bu hatıralar *Rûh-ı Kemal* incelenirken ele alınmıştır. (Bkz. "Menfî Menfâ", *Rûh-ı Kemal*, s. 66.)

şair, mütediyyin, cüretkâr olmayı bilir. Yazar yine mübalâğalı bir anlatımla, Namık Kemal'in hangi meclise girse bir peygamber huzurundaymış gibi hürmetle dinlendiğini, vatanın dertlerini, milletin sefaletlerini tasvir ederken onun söylediği hakikatleri herkesin âdeta canına yerleştirdiğini ifade eder.

Namık Kemal'in milletine hizmette diğer önemli kuvveti ise kalemidir. Ali Ekrem onun kalemi için:

... Kalemine gelince o, şimdi bir ejder, şimdi bir necip küheylan gibi cevelân eder, derken tannaz bir kebuter, şiveli bir bülbül olur. Zulmün kalelerini bir hamlede yıkan bir kahramandır, milletin fikrini yıldızlara kadar uçuran bir ankadır. Mahzun vatanın yaralı yüreğini ipek kanatlarıyla saran bir melektir.⁵⁷

Servet-i Fünûn edebiyatının sanatlı söyleyişinin hâkim olduğu yukarıdaki benzetmelere göre Namık Kemal kalemini her konuda yerine göre konuşturmuştur.

Ali Ekrem Namık Kemal'in hareketli hayatına kendini nasıl yetiştirdiğini anlatan satırlarla devam eder.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne yönelik bir uygulamadan ötürü⁵⁸ Namık Kemal İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Erzurum vali yardımcılığına atanır. Ama Erzurum'a gitmez. Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti ve himayesiyle Ziya Paşa ile Avrupa'ya kaçar.

Yazara göre Namık Kemal'in Avrupa hayatı hem kendisi için hem de Türk milleti için son derece önemlidir. Avrupa'da her türlü zevk ve eğlenceden uzak kalan Namık Kemal, arkadaşlarının da daha sonra oğluna anlattığı gibi, kendini ilmî çalışmalara verir. 1868'de Ziya Paşa ile *Hürriyet* gazetesini çıkarır. Hükümetin bütün engellemelerine rağmen gazete vatanın en uzak köşelerine kadar gider.

Namık Kemal, Avrupa'da Fransız ve Batı edebiyatlarını mükemmel bir şekilde inceler; hukuk, iktisat, fen ilimlerini zamanın büyük âlimlerinden ders olarak alır. Tarihi, tarihin özellikle inkılâplara ait kısmını etraflıca öğrenir. Doğu'ya ait ilimlerde nasıl bir üstat ise Batı'ya ait sosyal ilimlerde de öyle bir âlim olur. Ali Ekrem'in yine çok tarafsız olmadığını düşündüğümüz ifadesine göre Namık Kemal, bu eğitimlerden sonra bütün arkadaşlarından, hatta Şinasi'den bile üstündür.

Londra, Brüksel ve Viyana'da bir müddet kaldıktan sonra ilân edilen genel af üzerine İstanbul'a dönen Namık Kemal, döner dönmez vatanperverâne yayınlara başlar.

⁵⁷ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 48.

⁵⁸ Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, s. 59.

Hadika ve *İbret'e* yazılar yazar. *İbret'teki* yazıları tehlikeli bulan hükümet, Namık Kemal'i Gelibolu mutasarrıflığına atayarak İstanbul'dan uzaklaştırır. Fakat Namık Kemal iki ay sonra istifa ederek⁵⁹ tekrar İstanbul'a gelir. *İbret* gazetesine yazsa da, gazete ile milletine hizmetten men edileceğini anlar ve tiyatroya yönelir. Yazarın, ilk millî oyunumuz dediği *Vatan yahut Silistre* oyununun yankılarını ve Namık Kemal'in Magosa'ya sürülüşünü şöyle anlatır:

...Evvvelâ söylediğimiz "Vatan yahut Silistre" oyunu Gedikpaşa tiyatrosunda oynatıldı. Halk bu oyundan o kadar heyecana geldi ki tiyatroyu "Yaşasın Kemal-i millet" avazeleriyle çımlattı. Müellifi kaç defa sahneye çıkardılar, uzun uzadıya alkışladılar. Tiyatrodan evine avdet etmiş, âdeta kaçmış olan Kemal'i yüzlerce insan, ellerinde fenerler, sokaklarda arayıp duruyorlardı. Böyle bir tezahüre saray lâkayt kalamazdı. "İbret" lâğvolundu. Kemal'i ve diğer "İbret" muharrirlerini de tevkif ettiler, üç gün sonra Namık Kemal Abdülâziz'in 1290 (10 Nisan 1873) tarihli fermanıyla Magosa kalesinde kalebent edilmek üzere Kıbrıs adasına nefyolundu.

Magosa Kemal'i öldürmek için bililtizam ona menfâ tayin olunmuştu. Havası gayet vahim idi. Kemal orada küçük bir odanın içinde türlü türlü hastalıklar çekerek, hele sıtmadan aman bulmayarak tam üç sene her şeyden mahrum bir hâlde yarı aç yarı tok yaşadı. Bütün bu zaruretlere, mahrumiyetlere, hastalıklara rağmen yine zerre kadar meyyus olmadı.⁶⁰

Mehmet Kaplan Namık Kemal'le ilgili incelemesinde Magosa günlerinin üzerinde önemle durur. *Rûh-ı Kemal*'de de Namık Kemal'in bir vesileyle oğluna Magosa günlerini nasıl çalışarak değerlendirdiğini ve vatanına hapiste de olsa hizmet ettiğini anlatan bir hatıraya yer verilir.

Namık Kemal Magosa'da *Zavallı Çocuk*, *Âkif Bey*, *Gülnehal* gibi eserlerini yazmıştır.

Abdülâziz hallolunup da yerine Beşinci Murat tahta çıkınca, Namık Kemal kısa bir süre sonra İstanbul'a döner. Fakat döndüğünde, kendi yetiştirdiği, yükselmesinde en büyük etken olduğu padişahı "mecnun" bulur. Yazarın ifadesiyle Namık Kemal bu duruma çok ağlar, çok üzülür, hatta üzüntüsünden hastalanır. Fakat bu üzüntüsü kısa sürer. Veliâht Abdülhamit Efendi'nin Kanun-i Esasî'yi ilân edeceğinden ümitlenerek Kanun-i Esasî'nin faal ruhu olur.⁶¹

⁵⁹ Kaplan'ın kitabına göre Namık Kemal, köpeklerle ilgili bir uygulamasından dolayı hükümete şikâyet edilmiş ve görevinden alınmıştır. (Bkz. a. e., s. 85.)

⁶⁰ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 50.

⁶¹ Ali Ekrem hatıralarında da bu olaylara yer verir. (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 43-45.)

Ali Ekrem'e göre Namık Kemal'i haftada iki üç kere huzuruna kabul ederek "millete tam bir hürriyet" vermek için nasıl bir Kanun-i Esasî yapmak gerektiğini onunla istişare eden, hatta Rüştü Paşa'yı "yeterince hürriyet taraftarı" bulmadığı için sadrazamlıktan alıp yerine Mithat Paşa'yı getiren "kurnaz" padişahın bu "Makyavelce" hilelerine Namık Kemal, Mithat Paşa'nın dikkatini çekmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Yazara göre Abdülhamit Kanun-i Esasî'ye bir son dakika kanunu (Hükümetin emniyetini ihlâl edenleri hudut dışına çıkarmak salâhiyetini padişaha veren 113. Madde) ilâve ederek, asıl yapmak istediğinin "hürriyet"i getirmek olmadığını ortaya koymuştur. Namık Kemal'in bundan sonraki hayatının sürgünlerde geçmesinin sebebi işte bu maddedir.

Yukarıda belirttiğimiz maddeye göre Mithat Paşa görevden alınmış, Avrupa'ya uzaklaştırılmıştır. "Hürriyetperver"lerin reisi olan Mithat Paşa İstanbul'dan uzaklaştırılınca, Ali Ekrem'in ifadesiyle "ahvâle çok iyi hâkim olan kurnaz padişah" Namık Kemal'in halk tarafından çok sevildiğini ve şöhretini bildiği için onu bir müddet yanında tutmuş, Hediye-i Askerî Cemiyeti'ne üye yapmıştır. Daha sonra "uygun bir vakitte" tutuklanmasını sağlamıştır.

Yazar, Abdülhamit'in kanunlara rağmen Namık Kemal'i mahkeme etmeden hakkında karar vermekten çekinmediğini belirtir. Namık Kemal bir jurnalle "vatanda cumhuriyeti yaymak" suçundan tutuklanır. Fakat mahkemede mahkeme reisi Sami Paşazâde Suphi Paşa Namık Kemal'i suçsuz bulur. Bu karar, Abdülhamit gibi "kindar" bir padişaha rağmen alındığı için Namık Kemal, paşaya minnettar olur. Abdülhamit bu karardan dolayı çok zor duruma düşer, karara rağmen Namık Kemal'i daha aylarca hapiste tuttukten sonra, Abdülâziz gibi sürgün de edemeyeceğini anlayınca yeni bir formül bulur. Namık Kemal'i "ikamete memur" olarak beş bin kuruş maaşla Midilli'ye gönderir.⁶²

Namık Kemal Midilli'ye gönderildiği zaman Osmanlı-Rus Savaşı aleyhimize olarak bütün şiddetiyle devam etmektedir, Plevne düşmüştür ve Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Namık Kemal bu haberler karşısında çok üzülse de yine vatanın ölmeyeceğine inanır.⁶³

Ali Ekrem burada İstanbul'da hükmünü yürüten istibdat ile ilgili bilgiler de verir. Süleyman ve Mithat Paşalar mahkûm edilmiş, devlete "ehliyetsiz" ve "haysiyetsiz"

---

⁶² *Rûh-ı Kemal*, s. 72-75.

⁶³ a. e., s. 59.

adamlar doldurulmuştur. Basın sıkı bir sansür altına alınmış, "kurnaz" Abdülhamit memlekette fikir hareketini felce uğratarak o zamana kadar benzeri görülmemiş bir istibdatla vatanın mukadderatına hâkim kesilmiştir.

Bu dönemde Namık Kemal:

Bünyan-ı mülke verdi hakkile indirası
Abdülhamit Hanın kanun-ı bî-esâsı

matla'lı kasidesini yazarak teselli olmuştur. *Cezmi*, *Celâl* gibi eserler de yine bu dönemde yazılmıştır.

Midilli'de iki sene "ikamete memur" olan Namık Kemal, yazarın ifadesiyle oradan firar etmesin diye Midilli mutasarrıflığına getirilir. Beş sene bu görevde kalan Namık Kemal'e Rum halkı tahammül edemez ve onun aleyhinde faaliyete başlarlar.⁶⁴

Bundan sonra Namık Kemal, Rodos'a mutasarrıf olarak tayin olunur. Rodos, nüfusu az, idaresi kolay bir memleket olduğu için Namık Kemal burada *Osmanlı Tarihi* isimli eserini yazmaya başlar. Bu tarihin "Devr-i İstilâ" isimli bölümü yayımlanır. Yazar İslâm Tarihi kısmını yazamadan Abdülhamit'in "vehmine" sebep olan bir olaydan dolayı Sakız mutasarrıflığına tayin olur. Namık Kemal'in ölmeden evvelki son durağı işte burasıdır.

Yazar, Sakız ve Namık Kemal'in ölümü ile ilgili ayrıntılara onun özel hayatını anlattığı kitabın son bölümünde yer verir.

2.4.1. Siyasî Mahiyeti

Yazar Namık Kemal'in siyasî mahiyetinin edebî kimliği kadar büyük olduğunu, edebî mahiyetinin siyasî kimliğinin bir sonucu olduğunu belirten önemli bir saptama yapar. Ama bu saptamayı yaparken Namık Kemal'in edebî mahiyetini anlatırken söyledikleriyle çelişir. Orada tam tersi edebî mahiyetinin siyasî kimliğinde etkili olduğunu iddia eder.

Yazara göre Namık Kemal, "hürriyet" fikrini kalemiyle halkın idrakine yerleştirmiştir. Yüksek okulların öğrencileri ona hayrandır. Şiddetli bir yasak olmasına rağmen Harbiye, Bahriye, Tıbbiye, Mülkiye okullarında onun eserleri gizli gizli okunur;

⁶⁴ Ali Ekrem hatıralarında Namık Kemal'in Rum ahâliyle arasının bozulmasının nedenlerini ayrıntılı bir biçimde anlatır. Kapitülasyonlar bu nedenlerin başındadır. (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 298-309.)

hatta onun eserlerinden bir sayfa okumak için okuldan atılmak veya Trablusgarp çöllerine sürülmek göze alınır.

Abdülhamit ona büyük bir yasak getirmiş, hatta onun isminin zikredilmesini bile yasaklamıştır. Eski Maarif Nezareti civarında bir hamamın külhanında yakılacak zararlı evrakın cetvelini genellikle Namık Kemal'in basılmış veya bilinen eserleri doldurur. Ali Ekrem burada Namık Kemal'in:

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır muktedirsen âdemiyetten

mısralarına yer vererek, beyitte olduğu gibi Namık Kemal'in eserleri yakılsa da fikri kalmıştır, der.

Yazara göre Türk milletinin "teceddüt" ve "inkılâb"ını yapan onun fikri, onun rûhudur ve onun asıl siyasî mahiyeti de budur. Sultan Murat'ı yetiştiren, Mithat Paşa'ya etki eden odur.

Ali Ekrem kitabının bu kısmında çok iddialı satırlara yer verir:

Kemal İstanbul'da iken görüştüğü inkılâp erkânına en rehakâr fikirleri ilkaya çalıştığı gibi Magosa zindanından ve hatta Midilli'den gizli vasıtalarla bunları tenvir ve irşat etmiştir. Hayfa ki efkârının ekserisini kabul ettirememişti. Şurasını kat'î surette temin edebilirim ki Meşrutiyet inkılâbı münhasıran Namık Kemal'in reyile yapılmış olsaydı Abdülâziz daha evvel hallolunur, Abdülhamit elleri, kolları bağlı olarak padişahlığa getirilir, Türkiye en mükemmel Kanun-i Esasî'ye sonra da cumhuriyete nail olarak dünyanın pek muazzam bir devleti hâlinde payidar olurdu.⁶⁵

Burada dikkati çeken konulardan birkaçı üzerinde durmak istiyoruz:

Namık Kemal'in siyasî mahiyetini anlattığı başlık altında yazar onun arkadaşlarından da söz eder. Namık Kemal'in hayatındaki en önemli arkadaşları üstadı Şinasi, Ziya Paşa, Recaizâde Mahmut Ekrem⁶⁶, Hâmid, Sami Paşazâde Sezai gibi hepsi de edebiyatımızda belli bir yeri olan kişilerdir.

Yazar, Namık Kemal'in Ziya Paşa ile arasında anlaşmazlık çıksa da bunun kardeşliklerini bozmadığını onun "arşa in'itaf eden Ziya'sına" hazin hazin ağladığını söyler.

⁶⁵ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 56.

⁶⁶ Oğluna onun adını verecek kadar takdir ettiğini hem *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* hem de *Namık Kemal* adlı kitaplardan öğreniyoruz.

Recaizâde Mahmut Ekrem'le olan dostluğuna ilgili kitabı değerlendirirken bir başlık altında yer verdik. Burada da bu dostluğa değinilir.

Yazar, Namık Kemal'in Hâmid'in yüksek dehasına hayran olduğunu, kendi sözüyle edebiyatta her şeyi Şinasi'nin ve Hâmid'in yaptığını kendisinin arada "ittisal noktası" olduğunu söylediğini nakleder.

Sezai Bey'e de hayrandır. Sergüzeşt'i günlerce elinden düşürmemiş, takdirlerini söyleye söyleye bitirememiştir.

Namık Kemal'in en çok sevdiği insan ise, damadı Menemenlizâde Rıfat Bey'dir. Yazarın vatanperver bir genç olduğunu ifade ettiği bu şahıs, bütün yasakları kırarak hapisanede Namık Kemal'i ilk ziyaret eden kişidir.

Namık Kemal'in siyasî hayattaki en büyük dayanakları ise Mithat Paşa başta olmak üzere Süleyman Paşa, Mehmet Bey, Reşat Paşa, Nuri Bey, Ebuzziya Tevfik Bey isimli şahıslardır.

2.5. HUSUSÎ HAYATI

Ali Ekrem babasının özel hayatını anlatmaya Recaizâde Mahmut Ekrem monografisinde olduğu gibi onun dış görünüşünü tasvir ederek başlar:

Namık Kemal gayet büyük, yuvarlak başlı, pek yüksek alınlı, pembe çehreli, hiddetlendikçe çatılır az eğri kaşlı, koyu elâ gözlü, irice burunlu, fevkalâde güzel ağızlı; kırk yaşından sonra siyah denilecek kadar koyulaşmış, uzunca kumral sakallı; kısaya mail orta boylu; şişmanca, omuzları geniş, elleri ayakları küçük bir insan idi.

Burnunun sağ tarafında attan düştüğü zaman hâsıl olan yaradan kalma bir çizgi vardı...⁶⁷

Yazar, Namık Kemal'in mizacının asabî, "demevî" olduğunu doktorların söylediğini belirtir. Nadiren hiddetlendiğini, ama hiddetinin uzun müddet devam ettiğini, ancak burnundan kan boşanarak durduğunu söyler.

Namık Kemal'in asabî mizaçlı bir insan olduğu az çok bazı eserlerinden özellikle şiirlerinde kullandığı üslûptan ve tondan belli olur.

Yazar Namık Kemal'in yüzünde "ilâhi bir cazibe" bulunduğunu, o yüce simada sonsuz manalar dolaştığını özellikle de gözlerinin mükemmel bir insan fitratının en güzel maskesi olduğunu belirtir. Gözlerindeki manaların çabucak değişebildiğini söyler:

⁶⁷ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 58.

...Şimdi şimşekler fırlatır, şimdi tebessümlerle dolar, derken hazin hazin ruha işler, bir dakika sonra hayatın mahiyeti kadar derinleşir, her dakika, her saniye ulvî, mustarip, ümitperver, emin, mahzun, mütefekkir, hakîm, ilâhî bin maal arzeden cevval birer nur!⁶⁸

Ali Ekrem babasının özel hayatı ile ilgili bilgiler verirken de kitabının pek çok yerinde olduğu gibi mübalâğaya düşer. Namık Kemal'in sıradan bir insan olmadığını, ilâhi bir tarafının olduğunu, onun hayran olunacak bir insan olduğunu belirtir. Özel hayatını da yakından bildiği bir insan hakkında konuşurken son derece tarafı olduğunu düşündüğümüz Ali Ekrem'in Namık Kemal'i böyle anlatmasında, "böyle" anlatmaya uygun bir mizacı olmasının yanı sıra, hitap ettiği topluluk olan "lise talebeleri"nde Namık Kemal'e karşı bir hayranlık uyandırma çabası da söz konusudur.

Burada kendisinin Namık Kemal'i öven bir beytini de verir. Namık Kemal Mersiyesi'nden alınan bu beyit yazarın *Rûh-ı Kemal* adlı kitabında yer almaktadır.

Yazar, Namık Kemal'in tavır ve hareketleriyle, insanlara değerlerine göre davranmasıyla, olağanüstü konuşmasıyla ve her şeyden önemlisi samimiyetiyle bütün görüştüğü insanları etkilediğini söyler. Hatta Namık Kemal Rodos mutasarrıfı iken tarih ve fen araştırmaları için orada bulunan Alman Profesör Hegel "Avrupa'yı, Afrika'nın, Asya'nın birçok memleketlerini, hemen bütün Amerika'yı dolaştım, binlerce mühim insan ile mülâkat ettim, fakat sizin pederiniz kadar sevimli, cazibeli, fevkalâde bir insan görmedim" der.

Namık Kemal bu kadar olağanüstü özelliklerinin yanında son derece sadedir. Lüks denilecek bir tarafı yoktur. Çok sade giyinir, saatine altın kordon takmayacak kadar ziynet eşyasından tiksindir, boyunbağına "cellât kordonu", kolalı yakaya "kızgın sacayağı" der; mutasarrıf olduğu için resmî törenlerde giymeye mecbur olduğu sırmalı üniformaya "at kaşağısı" adını verir. Kolonyadan başka koku sürünmez, işlemeli gömlekler, mendiller kullanmaz, altın başlı bir bastonu eline almaz, özellikle paradan tiksindir. Gençliğinde kazandığı maaştan elinde ne kalmışsa bunu hemen babasına getirir.

Yazar, Namık Kemal'in paraya önem vermediğini, bir arabacıya fazla para verip arabacı bunu hatırlatınca da parayı geri almadığı bir hatırayı örnek vererek anlatır.

Para kadar mala da önem vermez. Evi çok sadedir. Evinde adi basma kumaşlarla örtülmüş birkaç ot minderle beş on sandalyeden, çok sade bir yemek takımından başka bir şey yoktur.

---

⁶⁸ a. e., s. 58.

Yazarın anlattığına göre Namık Kemal'in özel eşyalarından kitapları ve yazı takımları pek kıymetli mallarıdır. Onlara kimse elini süremez. Onlara dokunanlara çok kızar hatta dokunanları azarlar. Kalemlerini büyük bir özenle uzun uzadıya yontar; kalemi ve kalemtraşını çok sever. Yazar dedesinin kendisine aldığı "Aşkî" damgalı kalemtraşını Namık Kemal'in bir çocuk gibi kıskandığını, onu yazı takımına koymak için kendisinden izin istediğini, dededen izin alınıp da kalemtraşını kullanınca çok mutlu olduğunu anlatır.

Bir "mücadele adamı"nın mücadele vasıtası olan yazma takımına olan merakı, ona her şeyden fazla kıymet vermesi, oğlu da olsa başkasındaki basit bir kalemtraşını kıskanması dikkat çekici, güzel bir ayrıntıdır.

Namık Kemal'in yazısı gayet şahsî ve kurallı bir yazıdır. Fakat başlangıçta yazısı güzel değildir. Yazıya çok meraklı olan Arifi Paşa tercüme kaleminde bulunan Namık Kemal'e "Beyefendi, yazınız sümüklüböcek izlerine benziyor. Siz bu kadar fetanet ve irfan erbabından olduğunuz hâlde kendi yazınızdan nasıl istikrah etmiyorsunuz?" der. Bu söz Namık Kemal'in izzeti nefsine dokunur. O günden itibaren uyku saatlerinin yarısını feda ederek ve tüm boş zamanlarında yazıya çalışmış ve o zamanlar "Arifi Paşa kaidesi" denilen usuldeki enfes yazıyı elde etmiştir.⁶⁹

Namık Kemal, yazılarını genellikle kırmızı mürekkeple yazar. Mektuplarını, özel yazılarını, bütün önemli eserlerini kırmızı mürekkeple yazmıştır.⁷⁰

Yazar, Namık Kemal'in özelliklerini arka arkaya sıralar: Namık Kemal az yer, az uyur. (Babasının nasıl uyduğunu bile onu yakından izleyen birisi olarak tasvir eder.) Müzmin bronşiti olduğu için uyurken uzaktan duyulacak kadar gür ve nağmeli bir seda ile nefes alır, mümkün olduğu kadar giyinmeyerek gecelik kıyafetleriyle dolaşır. Hiçbir şeyden korkmadığı hâlde örümcekten korkar. Gördüğü rüyalar genellikle çıkar. Bazen rüyasında bir iki beyit söyleyip kalkınca onları kaydeder.

Yazarın belirttiğine göre Namık Kemal'in hayatı okumakla geçmiştir. Her gün en az altı, vakit bulursa sekiz saat kitap okur.

Yazarın çocukluk ve gençlik yıllarını anlatırken bu konuyla ilgili birtakım bilgi ve hatıralara yer verilmişti. Namık Kemal'in kitap okumayı çok sevdiğini, ama

⁶⁹ Namık Kemal'in el yazısı örneği için bkz. Ali Ekrem, *Namık Kemal*. (6 ve 7. sayfalar arasında ek olarak verilmiştir.)

⁷⁰ *Rûh-ı Kemal* isimli kitapta yer alan bir beyitte Namık Kemal'in yazılarını kırmızı mürekkeple yazdığına dair bir telmih ve bu beyte düşülmüş bir dipnot vardır. (Bkz. *Rûh-ı Kemal*, s. 10.)

okumanın yazmaya mani olduğunu, ikisini birden yapmanın mümkün olmasını istediğini söyler.

Ali Ekrem yazarın kütüphanesinin Avrupa'dan getirdiği kütüphaneden dağıla dağıla elinde kalan bin üç yüz kadar Fransızca, üç dört yüz Arapça, Farsça, Türkçe kitaplardan oluştuğunu söyler. Rodos'ta *Osmanlı Tarihi*'ni yazarken maaşının üçte birini kitaba ayırır. Sakız Kütüphanesi'nde bulunan bir Rumca yazma tarih kitabını alabilmek için kütüphaneye yüz altın verir.

Namık Kemal'in konuşmasıyla ilgili bilgileri siyasî hayatını anlatırken verdiği hatırlatan yazar, onun muhatabı kim olursa olsun büyük, küçük, âlim, cahil kabiliyetine göre hitap etmekten zevk aldığını ve söz söylediği her insana daima bir şey öğrettiğini ama ahmaklara hiçbir şey söyleyemediğini, zekâyâ hayran olduğunu belirtir.

Namık Kemal'in zihninde "müthiş bir fıkragû" olan babasından duyduğu, Şark ve Garp edebiyatlarından biriktirdiği binlerce güzel fıkra olduğunu söyleyen yazar, onun bunları uygun düştükçe anlattığını belirtir.

Yazarın deyişiyle bu kadar özelliğe sahip bir edibin kimseye karşı sözünü esirgememesi de doğaldır.⁷¹ Yazar bu konuda birbirinden güzel hatıralara peş peşe yer verir. Biz buraya bunlardan bir tanesini almakla yetineceğiz:

Fuat Paşa bir gün Kemal'i nezdine çağırarak ona bir kâğıt uzatır ve: "Şunu okuyunuz, şimdi ne yapacağız senin Rıfat Bey'in yaptığını gördün mü? Hem kendini hem devletini rezil etmiş! Sefarete ne cevap vereceğiz, söyleyiniz!" Kemal Yunan sefaretinin tahkirinden ibaret olan kâğıdı okur. Bunda "Binbaşı Rıfat Bey'in bir gece Galata'da bir meyhaneye girerek orada Yunan milî marşını terennüm eden Yunanlılar'ı susturmak istediği ve bunlar ihtarına ehemmiyet vermeyince yerden kapıldığı bir iskemle ile evvelâ meyhanenin lâmbasını söndürerek sonra kahvede bulunan otuz yedi kişiyi cerh ile cümlesini yerlere serdiği hikâye ve kendisinin derhal en ağır cezaya duçar edilmesi şiddetli bir lisan ile talep olunuyordu" Kemal hariciye nazırına "Aman efendim buna cevap yazmaktan kolay ne var? Rıfat Bey'in yaptığı şeylere teessüf ettik, kendisini divanı harbe vermeye hazırız. Fakat alenî bir cürüm alenî muhakeme olunur. Sefaretiniz otuz yedi Yunanlı'nın bir Türk zabiti tarafından dövülerek yerlere serildiğini alenî bir muhakemede söylemeye taraftar ise cevap veriniz, kanunen muhakeme yapalım" deriz, reyini beyan edince Fuat Paşa bu cevabın hemen

⁷¹ Ali Ekrem'in hatıralarında anlattığı bir olay da Namık Kemal'in hazırcevaplığına güzel bir örnektir: Namık Kemal Midilli'deyken, –Namık Kemal'i ilk sürgün yeri olan Magosa'ya sürgüne gönderdiği iddia edilen– Mahmut Nedim Paşa ziyaretine gelir. Paşa bir aralık "Saçlarınız ağarmış Kemal Bey" deyince Namık Kemal derhal "Magosa yâdigândır efendim" cevabını verir. (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 145.)

yazılmasını Kemal'e emretmiş ve kendisi oradan çıkınca da: "Şu Kemal'i asmalı da sonra ölüsünün altında ağlamalı" demiştir.⁷²

Namık Kemal'in karakteri hakkında da çeşitli bilgiler veren yazar, onun karakterinin edebî ve siyasî dehasından daha yüksek bir seviyede olduğunu belirtir. Onun her insan gibi özel hayatında kusurları olduğunu, ama toplumsal hayatta her lekeden münezzeh olduğunu belirtir.

Yazara göre onun vatanperverliğinin derecesi anlatılamaz; her gün vatanını hatırlar, her gün vatanı için ağlar, ağlatır. Hatta çocuklarının ricaları üzerine onlar için yazdığı şiirde bile vatan muhabbetini anlatır:

Nine koynundan uyurken çıktım
Geldim amma bu cihana bıktım
Bir kızım var sana kurban olsun
Oğlumun merkadi al kan olsun
Bu da Osmanlılar'a şan olsun!
Sen gidersen yine gitmez şerefim,
A vatan Kâbe midir her tarafın?⁷³

Namık Kemal için, namus, şeref, hamiyet, insaniyet, irfan, vicdan gibi bütün mukaddes kelimeler vatan kelimesinde toplanmıştır. Vatan aşkından sonra ise onun en büyük aşkı vicdanıdır. Yazar bunu da bir hatırayla örneklendirir:

Bir gün eniştem Rıfat Bey Kemal'i ağlarken görür, ne olduğunu sorar. Kemal der ki: "Şimdi muhasebeci burada idi. Bana, sizin paranız yok, pek çok borç ettiniz. Bari İstanbul'dan bir havalenâme getirtiniz de şundan istifâde ediniz, dedi. Demek ben hırsızlık edebilir bir adamım. Böyle olmasaydım muhasebeci nasıl bu teklifte bulunmaya cesaret ederdi? Herkese böyle bir teklifte bulunulabileceğini ve bundan dolayı kendisinin sarık tıynetinde bir insan olması lâzım gelmeyeceğini Kemal'e ispat ve kabul ettirmek için Rıfat Bey akla kararı seçmiştir."⁷⁴

Yazar, cesaret, şecaat, insaf, mürüvvet, tahammül gibi büyük karakter özelliklerinin hepsinin Namık Kemal'de bulunduğunu, çocukluğu, gençliği, edebî hayatı ile ilgili verdiği bilgilerden bu karakterin ortaya çıktığının anlaşıldığını belirtir.

Yazar, Namık Kemal'in aklî melekelerden hafıza, tahassüs, muhakeme, azim gibi kuvvetlerinin olağanüstü olduğunu ama onda muhayyilenin orta derecede olduğunu

⁷² Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 65-66.

⁷³ a. e., s. 67.

⁷⁴ a. e., s. 68.

söyler. Buna örnek olarak da tarihten, hukuktan, edebiyattan, siyasiyattan hangi konu açılrsa hiçbir kitaba el sürmeden o konunun bütün esaslarını anlatmasını verir.

Ali Ekrem, tıpkı Recaizâde Mahmut Ekrem monografisinde olduğu gibi, burada da en son "ölüm" konusunu işler. Yazara göre Namık Kemal'in ölümünü anlatmak gayet elîm bir vazifedir.

Midilli mutasarrıflığından Rumlar'ın şikâyeti üzerine Rodos mutasarrıflığına naklolunmak Namık Kemal'e ağır gelir. Midilli'de ilk zâtürreye tutulmuş olan Namık Kemal'in bronşiti son safhasındadır. Rodos'a maddî ve manevî zaaflar içinde giden Namık Kemal, Rodos'ta iki üç hafta içinde iyileşmeye başlar. Rodos'un havası göğüs hastaları için bulunmaz bir havadır. Namık Kemal sağlığına kavuşunca manevî kuvvetleri de tekrar ortaya çıkar ve neşe içinde Osmanlı, İslâm Tarihlerini yazar. Milletine bu muazzam eserleri hediye edeceği için günlerce neşeler içinde çalışır, okur, notlar alır. Artık biraz ailesini de düşünmeye başlar. Eserinden alacağı parayla kendisine âdeta küçük bir servet geleceğinden emindir. Evlâdına, küçük torunlarına para verebileceğini düşünür.

Yazar "artık biraz ailesini de düşünmeye başlar" derken acaba Namık Kemal'in sadece vatanını, milletini düşünüp ailesini düşünmediğini mi yoksa artık ailesinin geçimiyle ilgilenmeye başladığını mı kastediyor pek anlaşılmıyor.

Rodos'tan yazara göre çok önemsiz bir sebepten ötürü Sakız'a naklolunur. Sakız'ın havası Rodos'un tam aksidir. Namık Kemal burada sağlığını yeniden kaybetmeye başlar. Sakız'ın yerli Rum halkından olan Doktor Ornştayn⁷⁵ Namık Kemal'in büyüklüğünü takdir ettiği için onun tedavisi ile ilgilenir. Namık Kemal bir ara iyileşir gibi olur. Tarihini yazmaya devam eder. İslâm Tarihi de bir taraftan ilerler. Artık "giriş" in basımına başlanacaktır. Namık Kemal sürekli Ebuzziya Tevfik'le haberleşir. İstanbul'da birinci cüz basılır, Ebuzziya bu baskının nüshalarını gönderir. Birkaç gün içinde iki bin nüshanın satıldığını, sekiz on gün sonra basılan beş bin nüshadan bir tane bile kalmayacağını söyler. Namık Kemal buna çok sevinir. Fakat sağlığını yine ihmal eder. Yazarın o günlerde doktorundan aldığı bilgiye göre Namık Kemal, Rodos'u unutamamış, Sakız'ı hiç sevmemiştir. Doktor Ornştayn tarih kitabı yazmanın Namık Kemal'i oyaladığını söyler. Doktor yazara bunları söylerken, yazarın ifadesiyle "mel'un istibdat" Namık Kemal'i öldürecek manevî katili Sakız'a göndermiştir:

---

⁷⁵ *Rûh-ı Kemal*'de Ali Ekrem bu doktordan övgüyle söz eder. (Bkz. s. 103-104.)

Namık Kemal, Osmanlı Tarihi adlı kitabın Roma Tarihi adıyla yayımlanan kısmında görülen birtakım sakıncalar üzerine yayımının yasaklanmasına ve yazılan mevcut nüshaların ortadan kaldırılmasına karar verildiğini bildiren bir emir alır. Namık Kemal, oğlunun belirttiğine göre bu yasakla birlikte ilk kez ümitsizliğe düşer. Zaten onun için ümitsizlik ölüm demektir. İşte yazara göre onu ölüme sürükleyen olay budur.

Bu olaydan kısa bir süre sonra oğlunun memuriyete yerleşmesinin zamanı geldiğini söyleyerek Namık Kemal, Ali Ekrem'i annesiyle birlikte İstanbul'a gönderir. Ali Ekrem İstanbul'a gitmeden evvel Namık Kemal'in birkaç fotoğrafını çektirir. Namık Kemal'e ait son fotoğraflar bunlardır. Namık Kemal'in son şiiri ise bu fotoğraflardan birinin altına oğlunun ricası üzerine yazdığı şu meşhur mısralardır:

Namus ile irfanı yetişmez mi mükâfat?
İkbal yolu gerçi Kemal'in kapanıktır
Çok ak göremezsen de saçında, sakalında,
Elminnetü Allah yüzü ak, alını açıktır.⁷⁶

Namık Kemal'in hastalığı bundan birkaç hafta sonra ağırlaşır. 2 Kânunuevvel 1888'de alaturka saatle sekizi yirmi geçe ölür. Öldüğü sırada yanında akrabalarından kimse yoktur, Sakız'da bir caminin kapısının önüne gömülmüştür. Öldüğünde kırk dokuz yaşındadır. Yazar dedesinin yüz dokuz, babasının seksen dört yaşında vefat ettiklerini Namık Kemal'in bünyesinin de çok sağlam olduğunu ama yaşadığı hapis, sürgün ve mahkûmiyetlerin, vatan derdiyle her gün yüreğine açılan yaraların onu yıpratmış olduğunu belirtir. Yazara göre Namık Kemal vatan uğrunda şehit olmuştur.

Namık Kemal vefatından altı saat önce Victor Hugo'nun *Sefiller* romanından bir bölüm okumuş ve bunu yanındakilerle paylaşmıştır.

Ebuzziya Tevfik, Namık Kemal'in Gelibolu'da görev yaparken bir münasebetle uğradığı Bolayır'a gittiklerinde burayı çok beğendiği için "Buraya gömülsem ne iyi olur" dediğini hatırlar, bunu bir vasiyet sayarak gerekli izni çıkartır. Namık Kemal'in cenazesi devlet töreniyle buraya gömülür.

Birkaç sene sonra da yazarın Padişah Abdülhamit'ten aldığı izinle Namık Kemal'in mezarı inşa edilir. Mezarın planını Tevfik Fikret yapar.⁷⁷

⁷⁶ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 75.

⁷⁷ "Fikret'in bana bıraktığı en büyük yâdigâr ise babamın Bolayır'daki medfenine yapılan türbedir: Plânını da, resmini de Tevfik Fikret tanzim etmiştir. Hayfâ ki takallübât-ı zamâne, zelzele ile Kemal'in kalbi kadar metin mermer türbesini yıktığı gibi, felek de Tevfik Fikret'i mermerden sağlam vücuduyla genç yaşında öldürdü, güneş kadar berrak cenân-ı şî'rinden bu milleti mahrum bıraktı." (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 448.)

Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle Namık Kemal'in Kanun-i Esasî dolayısıyla artık ümitsizliğe kapıldığı bir sırada yazdığı;

Ölürsem görmeden millette ümmid ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzun ben mahzun

beytine ve;

Gelir bir gün ki derler sâye-i feyz-i hamiyette
Kemal'in seng-i kabri kalmadıysa nâmı kalmıştır.⁷⁸

mısralarına yer vererek o çok yakından tanıdığı ve hayran olduğu babasıyla ilgili kitabını noktalar.

2.6. NAMIK KEMAL ADLI KİTABIN DİLİ VE ÜSLÛBU

Kitabın dili hitap ettiği zümreye uygun olarak diğer kitaplarına oranla daha sadedir. Namık Kemal'in bir vatan kahramanı olduğu ve ülkenin bugün geldiği noktada önemli bir rolü olduğu, onun hayatının örnek alınacak bir hayat olduğu, istibdadın kötülüğü bu kitapta altı çizilen hususlardır.

Özellikle Namık Kemal'in övüldüğü satırlarda çok fazla sıfat ve zarf kullanılmıştır.

Yazar bazı bölümlerde oldukça duygusal bir üslûp kullanmıştır. Özellikle Namık Kemal'in ölümünü anlatırken şiirsel ifadelerle vurucu bir etki yaratmaya çalışmıştır. Yazarın son olarak aklımızda kesinlikle yer etmesini istediği şey, Namık Kemal'i istibdadın öldürdüğüdür.

"Vatan", "vatanperver", "vatanperverâne" kelimeleri eserde çok kullanılmıştır. "Vatan" kavramı, Namık Kemal'in hayatındaki ve eserlerindeki en temel kavramdır.

Eski edebiyatta çok kullanıldığı için eleştirilen yakın anlamlı kelimelere eserde oldukça sık yer verilmiştir.

Eserde yazar, Namık Kemal'in şiirlerine konuya uygun düştükçe yer verir. Aynı uygulama yazarın Namık Kemal için yazdığı şiirler için de geçerlidir.

Eseri incelerken de örneklerini verdiğimiz gibi, bazı kişiler, olaylar mübalâğalı bir şekilde anlatılmıştır.

---

⁷⁸ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 80.

Namık Kemal'i öven kişilerin üslûbu ile yazarın üslûbu arasında bir fark görülmemektedir.

Hatıralara özellikle Namık Kemal'in özel hayatını anlatırken, şahsiyeti hakkında bir fikir vermesi için sık başvurulmuş; Namık Kemal'in çocukluğundaki asil vatan aşkı, zekâsı, olgunluk devresinde hazırcevaplığı ve sözünü sakınmaması özellikle vurgulanmıştır.

3. RÛH-I KEMAL'İN İNCELEMESİ

Rûh-ı Kemal'i üç bölümde incelemeyi uygun buluyoruz. İlk bölüm kitabın içeriği; ikinci bölüm şiir, telgraf, nutuk şeklinde yazılan metinlerin değerlendirilmesi; üçüncü bölüm ise eserin dili ve üslûbuyla ilgili değerlendirmeleri kapsamaktadır.

3.1. RÛH-I KEMAL'İN MUHTEVASI

Rûh-ı Kemal, Ali Ekrem'in II. Meşrutiyet'in ilân edildiği sene yaptığı konuşmalardan, İttihat ve Terakki'ye yazdığı telgraflardan ve şiirlerden oluşan nazım nesir karışık küçük hacimli bir eserdir. II. Meşrutiyet'in, yani "hürriyet" in ilân edildiği sene oğlunun ifadesiyle hürriyet uğrunda şehit olan, ruhunu taşıdığını söylediği⁷⁹ babasının ruhuna ithaf ettiği bu eserde Namık Kemal yaşarken göremediği hürriyetin zafer coşkusuna âdetâ mezarından katılır. Namık Kemal ölmüş olsa bile, hürriyet ilân edildiğinde onun bundaki payı unutulmaz. Namık Kemal'e yaşarken ulaştırılamayan teşekkürleri oğlu Ali Ekrem kabul eder. Aşağıda tek tek inceleyeceğimiz metinler Namık Kemal'e ve onun mirası olan oğluna övgülerle doludur.

Kitapta Ali Ekrem'in babasına yazdığı mersiye⁸⁰, "Osmanlı Askeri'ne" isimli bir kaside⁸¹, telgrafname, *Vatan Tiyatrosu*'nun oynanmasından sonra gelen yoğun istek üzerine okuduğu bir şiir, "hürriyet" i ilân ettiren askeri öven bir yazı, yine askere övgülerle dolu bir nutuk, Namık Kemal'in sürgünlerini anlatan dokunaklı bir yazı, Sakız'da, Midilli'de ve Rodos'ta (Namık Kemal'in görev yaptığı yerler) yaptığı konuşmalar, Tokadîzâde Şekip Bey'in Namık Kemal'i öven bir yazısı ve *Hizmet* gazetesindeki bir makale olmak üzere toplam yirmi iki adet metin bulunmaktadır.

Ali Ekrem babasının ruhuna ithafen yazdığı kitabın kapağına babasının sevilen bir dörtlüğünü koymuştur:

Vakfeyledim vücudumu ben râh-ı millete,
Bezl eyledim hayatımı fikr-i hamiyete;

⁷⁹ "Tekrar tefekkür ediyorum: Kemal'i ben nasıl tenkit ve tahtte edebilirim ki, bütün şahsiyet ve mevcudiyetim onun eseridir. Evet, o bana iyi bir tahsil yaptırmadı, beni mektepten, muntazam sa'y hayatından mahrum bıraktı; lâkin bende büyük bir vicdan yaratan odur. Bugün Kemal'in ruhunun ruhumda yaşadığını hissediyorum. Hem babam daima 'insan kendi kendine okur, kendi kendine adam olur' derdi. İşte ben de öyle adam oldum. Dünyada bildiğim pek az şey ise de işte o pek az şey kendimin malı, kendimin eseridir; bununla iftihar edebilirim." (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 251.)

⁸⁰ Bu mersiye Ali Ekrem'in *Zılâl-i İlham* adlı kitabında yer almaktadır. (Ali Ekrem, *Zılâl-i İlham*, İstanbul, Sabah Matbaası, 1334.)

⁸¹ Bu kaside "Kaside-i Askeriyye" ismiyle müstakil yayımlanmıştır. (Ali Ekrem, *Kaside-i Askeriyye*, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1324.)

Cismim ademde olsa da hûnım boğar seni,
Vermem mecâl ben sana halka hıyânette!⁸²

3.2. RÛH-I KEMAL'DE YER ALAN METİNLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Kitaptaki metinler ayrı yerlerde söylenmiş, farklı içerikte ve farklı türlerde metinler olduğu için şiirler hariç tüm metinlerde yazar, hitapları başlık olarak kullanmıştır. Biz de her bir metni bu başlıklar altında ayrı ayrı değerlendirdik.

Pederim Merhum Kemal'in Ruhuna: Ali Ekrem'in 3 Eylül 1324 tarihli bu yazısı bir önsöz niteliğindedir. Namık Kemal'e hitaben yazılan yazının başında onun bir hatırasından naklen alınan "bir gün gelecek bizim vatanımızda da millet hâkim, hürriyet padişah olacak!", "Bu memlekette inkılâp Rumeli'den zuhur eder." hükümlerinde haklı çıktığını söyler. Ve Bolayır'da mezarında yatan babasına sanki karşısındaymış gibi "hürriyet" in ilân olduğunu âdeta müjdeler, Osmanlılar'ın onun hürriyet savaşında yaptıklarını unutmadıklarını, Meşrutiyet'in ilân edildiği bu günlerde herkesin onun ismini yücelttiğini, kutsadığını söyler ve ekler:

Bu cihân cûşâ-cuş-ı hürriyet ü saadet ve hamiyet-i ittifak-ârâ-yı milletle, icmâ-yı ümmetle senindir, hep senindir; hep senin kalb-i mübârekinle ilham olunan füyûz-ı ilâhiyyenin âsâdır. Ben de seninim, sözlerim de senindir. Evet, sözlerim senin füyûz-ı ilhâmın, senin sânihât-ı ulviyyât-ı vicdanındır. Sözlerim aynen senin fikrin, senin ruhundur babacığım!⁸³

Ali Ekrem, hürriyetin ilân edildiği 11 Temmuz 1324 tarihinden beri yazdığı ve söylediği şeyleri topladığı ve ek olarak da babasının mezarı başındayken ondan ilham alarak yazdığı mersiye yi içine aldığı bu kitabının bir Namık Kemal destanı olduğunu ve ismini de ismiyle müsemma olsun diye "*Rûh-ı Kemal*" koyduğunu anlatır.

Namık Kemal'in, eserlerini, Ali Ekrem daha on beş on altı yaşlarındayken onun eleştirisine sunduğunu, bu denli hoşgörü sahibi olan babasının şimdiki yazdıklarında yapacağı kusurlarını da affedeceğine inandığını belirtir. "Yüksek ilhamlarına ancak kendi kalemin lâyıktır ama kuvvetli kalemini istibdadın demir pençesi kırdı, parçaladı. Sen bu milletin büyük mutluluğunu görmeliydin; ama binlerce kere yazık ki hürriyetin doğuşuna ancak ruhunla bakıyorsun." diyerek Namık Kemal'in bu mutlu günleri

⁸² *Rûh-ı Kemal*, s. 3.

⁸³ a. e., s. 5-6.

görmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirir. Ve bu mutluluğu görmesini engelleyen istibdadı eleştirir.

Ali Ekrem çalışmamız süresince incelemeye tâbi tuttuğumuz üç kitabında da⁸⁴ istibdatla ilgili eleştirilerini çok açık bir biçimde dile getirmiştir. Bu yönüyle haksızlıklar karşısında "susmayan gür sadası"yla "Namık Kemal'in oğlu" olduğunu belli eder. Hürriyeti ve onu inşa edenleri yere göğe sığdıramayan, yıldızlara taşıyan Ali Ekrem istibdatla ilgili her şeyi (kişi, kurum, vb.) tam tersine en ağır biçimde eleştirir.

Babacığuma Söylediğim Mersiye**dir:** Ali Ekrem'in *Zılâl-i İlham*⁸⁵ isimli eserinde de yer alan bu mersiye, Namık Kemal'in hürriyet mücadelesini, onun şahsi özelliklerini ve ölümünün ardından duyulan üzüntüyü anlatır.

Şiirin bazı yerlerinde ölümü kabul ile inkâr arasında kalan Ali Ekrem, Hâmid'in *Makber* şiirinden ilham almış gibidir:

Sensin o gördüğüm müteallim hayâl âh,
Ey muhterem peder, niçin olmaktadır tebâh?

...

Sensin yine beyân edecek sırrını bana,
Ey mazhar-ı hakayık-ı pür-nûr-ı kibriyâ!

Allah için hakikatini eyle âşikâr,
Yükselmeye bu rütbe neden ettin ibtilâ?

...

Senden bilir memâtını bîçare gönlüm âh:
Fikrim seninle vâsıl olur her hakîkate.

Yok, yok, gözümden eylemedin kendin ihtifâ
Mevlâ da almadı, seni zulm eyledi hebâ!⁸⁶

Şiirin "ağlasın" redifli son bölümü ise "Esrar Dede Mersiyesi"ni hatırlatır:

Eyvâh gitti, âlem-i kudsiyyet ağlasın,
Şimdi cihanda şî'r ü edeb, hikmet ağlasın!

Eyvâh öldü, mevtine gönlüm gibi müdâm
Her sâhib-i fazîlet ve ehliyyet ağlasın!

⁸⁴ *Namık Kemal, Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, Rûh-ı Kemal* adlı eserleri.

⁸⁵ Ali Ekrem, *Zılâl-i İlham*, İstanbul, Sabah Matbaası, 1334.

⁸⁶ *Rûh-ı Kemal*, s. 11-13.

Şimdi vatanda nâmı da mahvoldu kendinin
Nâm-ı Kemal'i yâd ile hürriyet ağlasın!
Rûh-ı saadet öldüğünü eylesin de yâd,
Mihnetli ağlasın ona bî-mihnet ağlasın!
Müdhiş görüp hayatını etfâl-i milletin
Her mâderin dilinde bugün şefkat ağlasın!
Etrafını adüvv ile farz eylesin muhât,
Her duhterin yüzünde bugün ismet ağlasın!
Millette yoksa ağlayacak ol edîb için
Cennette gamlı mevtine bir ümmet ağlasın!
Bir gün anınca nâmını millet, ezâ ile
İmhâsına sözündeki ulviyyet ağlasın
Dest-i müeyyedinden olup tâ ebed-i cüdâ,
Bîçâre kaldı her kalem-i himmet ağlasın!
Hâmûş ey kalem ki Kemal'i eder beyân
Ancak yine o hâme-i derrâk-i âsmân⁸⁷

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi'ne: Yazarın 28 Temmuz 1324 tarihinde yazdığı bir telgraftır. Ali Ekrem telgrafını merhum pederinin emriyle, her saniye yanında dolaşan, vicdanına nüfuz eden mukaddes ruhunun kesin emriyle yazdığını, elinde olmayan manevî bir kudretin etkisiyle yazdığını ifade eder. Aslında bu telgraf bir endişenin ürünüdür. Ali Ekrem "hürriyet" in ilân edilmesinden sonra ortaya çıkacak taşkınlıklardan ve intikam hissini yapan güzel şeylere zarar vereceğinden endişe eder. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yazdığı telgrafta babasıyla Fransız İhtilali'yle ilgili yaptığı bir konuşmayı aktarır. Fransızlar ihtilâlden sonra kahır ve şiddete, cebir ve zulme kapılmışlar bu nedenle "casus", "hınzır", "mel'un" birçok Fransız'ın yanında birçok masumun canı da yanmıştır. Bu olumsuz sonuç üzerine Fransızlar daha sonra idam fikrini bırakmışlardır.

Ali Ekrem casusların, hafiyelerin ancak hakarete lâyık olduklarını, onların pis kanlarıyla vatan topraklarının kirletilmesinin doğru olmadığını anlatır:

El-hazer! Maksat te'dîb ise, maksat casusluğu vatandan kaldırdığımız gibi casusların vücûdunu da gözden nihân etmek ise, mel'unları toplattırınız. Mülkün her tarafında hepsini tevkif ettiriniz. Sonra bu kabile-i erâzil ve edânîyi vapurlara doldurunuz, isterseniz zincirlere vurdurarak Fizan'a gönderiniz. Masum, mazlum, bîçare, muhtaç, garip, bîgünah, perişan,

⁸⁷ a. e., s. 20.

çocuklar, mektepliler, zabıter, muharrirler, edipler, yüzlerce binlerce Osmanlı otuz seneden beri Fizan çöllerinde inliyordu. Şimdi de casuslar oraya gönderilsin; bu kadar mazlumu bu kadar masumu bir nişan, bir madalya almak veya birkaç kuruş edinmek için gönderdikleri yerler, o dünya cehennemleri neresidir görsünler, öğrensinler; Fizan şimdi tahliye edildi. Trablusgarp vilâyetinin muvâzene-i nüfusuna halel geldi. Mülkün şimdi her noktasına imâle-i nigâh eden ashâb-ı hamiyet Trablusgarp vilâyetine ârız olacak şu fenalığa nazar-ı bî-kaydî ile bakamaz ya! İşte ey ihvân-ı millet casuslar hakkında ittihaz edilecek karar bu yolda bir cümle-i istihzâiyeye muvâfık olmalıdır. Casuslar, hafiyeler şiddete değil, ancak tahkire lâyıktır. Topraklarımızı bu mel'unların pis kanları ile iska etmeyiniz. Maksat numûne-i ibret ise birkaçını tepelemekle bunu da gösterdiniz. Artık elverir! Kan dökmeviniz, kan dökmeviniz.⁸⁸

Ali Ekrem telgrafında Cemiyet'in Namık Kemal'e olan hürmetini bütün hareket ve davranışlarda göstermesinin yolu olarak padişaha hürmet etmelerini ister. Ve babası Namık Kemal'in Osmanlı devleti ve milletin saadetini, hayatını, saltanata borçlu olduğunu bildiğini ve hanedana karşı büyük bir hürmet hissi beslediğini söyler.

Burada Ali Ekrem'in "hürriyet" in ilânıyla saltanatın zarar görmesinden endişe duyduğundan olsa gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni padişaha hürmet duymaları konusunda öğütlediğini görüyoruz. Ali Ekrem'in ihtilâle rağmen kurumların korunmasından yana olduğunu, kurumların içindekilerin yaptığı eleştirilecek işlerin kurumlara mal edilemeyeceği fikrinde olduğunu görüyoruz.

Sultan II. Abdülhamid'e özellikle bu kitaptan sonra yayımladığı hatıralarda oldukça cömert bir şekilde eleştiride bulunan yazarın, aslında saltanatla bir probleminin olmadığı, istibdat uygulamasıyla kavgalı olduğu görülmektedir.

Dikkat çekici bir nokta da yazarın ihtilâl sonrası olabileceğini düşündüğü bazı olaylarla ilgili olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni uyarmasıdır. Bunlar özellikle saltanata hürmet duyulması, bilhassa da kan dökülmemesi gibi konulardır. Ali Ekrem casus veya jurnaleci bile olsalar çok istenilen "hürriyet"ten sonra insan öldürülmesini hoş görmez. Bu da bize onun ülke geleceğiyle ilgili ileri görüşlü bir insan olduğunu gösterir. Hatta bu konudaki endişeleri o kadar fazladır ki kendi konuşmalarını babasının ilham ettiğini söyleyerek Cemiyet üzerinde daha da etkili olmayı hedefler. Ve bu sebeple sık sık "Namık Kemal" vurgusu yapar.

"Hürriyet" in ilânından sonra Namık Kemal'in şiirleri, eserleri birçok yerde coşkuyu artırıcı unsur olarak kullanılır. Ali Ekrem bu sebeple bu yazısında Namık

---

⁸⁸ a. e., s. 25-26.

Kemal'in eserlerinin basılmasıyla ilgili bir talep olduğunu söyler ve eserlerin basılacağı müjdesini verir. Bu arada kıymeti hiçe yakın olmakla birlikte kendi şiirlerini de bastıracağını, bunların arasında Namık Kemal'e yazdığı bir mersiye'nin de bulunduğunu söyler.

İttihat ve Terakki: Bu metin Ali Ekrem'in yukarıda incelemesini yaptığımız "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi'ne" hitabıyla başlayan 1800 kelimelik telgrafına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkür cevabıdır.

Kudüs'te Beyrut Valisi Ekrem Bey'e: Bu metin Kal'a-i Sultâniyye İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından Ali Ekrem'e çekilmiş bir telgraftır. Telgrafta Kal'a-i Sultâniyye'deki tüm görevlilerin, zabıt, asker, komutan ve mülkî memurların özel bir vapurla Namık Kemal'in kabrini ziyaret ettikleri haber verilir ve milletin Namık Kemal'in oğlundan hizmet beklediği belirtilir:

KUDÜS'TE BEYRUT VALİSİ EKREM BEY'E

Kale-i Sultâniyye'nin bütün zabıtân ve ümerâ-yı askeriyeye ile memurîn-i mülkiyyesi vapur-ı mahsûs ile ve ihtîşâm-ı fevkalâde ile bugün Gelibolu'ya gelerek müessis-i bünyân-ı hürriyet pederiniz Kemal Bey pederimiz merhumun kabrine yüzler sürdük, revân-ı pâkine hatm-i şerîf ve fâtihalar tilâvet ettik; ey millete şu dâhi-i maâlî-perverin yâdigâr-ı kıymetdârı olan Ekrem, himmet himmet ki millet senden hizmet bekler pederin gibi hayatı istihfâf, ikbâli istihkar et; sadr-ı iclâlin sîne-i ta'zîm-i ümmet olsun.

Kal'a-i Sultâniyye İttihat ve Terakkî Cemiyeti⁸⁹

Kal'a-i Sultâniyye İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne: Yukarıdaki telgrafa Ali Ekrem tarafından bir cevap olarak yazılmış bu telgraf babasının kabrine ziyarete giden Kal'a-i Sultâniyye İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne "Kabe-i Osmaniyyân" olan babasının kabrini kendisinin ziyaret edemediği için üzgün olduğunu, ama aldığı telgrafla iftihar ettiğini bildirir. Kendisinden hizmet beklediğini belirten telgrafın cevabı olarak şunları yazar:

... Benden himmet bekliyorsunuz öyle mi? Umum cemiyetlerinize daha geçen gün telgrafla yazdım: Hayatım mâl-i mevrûsunuzdur; ne zaman vatanın en küçük bir saadeti, milletin en değersiz bir feyzi için Kemalzâde'nin fikrine, kalemine, kalbine ve vicdanına ve vücûduna, hayatına ihtiyacınız olursa bunların hepsine hemen tasarruf ediniz; hepsi sizindir. Her zaman hayatı istihfâf, ikbâli istihkar etmiştir. On sekiz sene Yıldız'da göz hapsinde

---

⁸⁹ a. e., s. 32.

kaldım; yine milletime hizmet ettim; mel'anet-i istibdâdın zebûn-ı kahır kalan kalemimle, pençe-i mezâlimde sıkılan kalbimle, fikrimle hâsılı her hâlimle hizmet ettim. ...⁹⁰

On sekiz sene göz hapsinde tutulduğunu da söylediği telgrafta "göz hapsi" diyerek kastettiği saraydaki mabeyn kâtipliğidir.⁹¹ Yazar, kendi iddiasına göre Namık Kemal'in oğlu olarak tehlikeli görüldüğü için böyle bir göreve getirilmiş, fakat göz hapsindeyken, istibdat baskısında bile kalbiyle ve fikriyle vatanına hizmet etmiş, bundan sonra iki sene Kudüs valiliği yapmış yine burada da vatanına hizmet etmiş olduğunu belirtir. Burada yazar Kudüs'te hizmet ettiğini söylerken hizmetin içeriğini de açıklıyor. Kudüs'e irtikâp, hırsızlık, casusluk, rüşvet, mel'unluk gibi kavramları uğratmadığını belirtiyor.

Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Vesâletiyle Kahraman-ı Hürriyet Enver Bey'e: İttihat ve Terakki'nin en önemli simalarından biri olan Enver Paşa'ya övgü dolu sözler sıralayan Ali Ekrem "Kemal şehit olacakmış ki sen dünyaya gelesin" diyerek onun Namık Kemal'in yolundan gittiğini vurgulamıştır.

Yazar bu telgrafta Namık Kemal'in öldüğü zaman bile yalnız bırakıldığını, oğlundan başka ona mersiye yazacak bir şair bile bulunmadığını belirtir.

Oysaki Ali Ekrem yine kendi yazdığı *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* isimli kitapta Recaizâde Mahmut Ekrem'le arasında geçen bir diyalogu şöyle aktarır:

"Ah namdaş, musîbetimiz dünyada başımıza gelebilecek belâların en büyüğüdür, birbirimize ne diyebiliriz? Babana bir mersiye yazmalıydım, yazamadım. Ona şâyan mersiye yi yine ancak kendisi yazabilir. Yalnız şunu buldum: Dirîgâ Kemal vefatına tarih düşüyor."

Filhakîka Namık Kemal 1306 sene-i hicriyyesinde vefat etmiştir.

Muahharen Ekrem Bey şu kıt'a-i tarihiyyeyi yazmış:

Cihân-ı edeb mâtem etse sezâ
Ki erdi o mihr kemâle zeval;
Telehhüfle tarih ararken kalem,
Dedi savt-ı hâtif "Dirîgâ Kemal"!⁹²

⁹⁰ a. e., s. 33.

⁹¹ Yazar, hatıralarında bu görevde bulunduğu dönemle ilgili bir bölüme yer verir. Bu bölümde Başkitâbet Dâiresi'nde görevli kişiler, yapılan işler, bilhassa da Abdülhamit'in bazı önemli yönleri ile ilgili dikkat çekici ayrıntılar yer almaktadır. (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 317-425.)

⁹² *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 9.

Ali Ekrem İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yaşanan coşkuda Namık Kemal'in payının büyüklüğünü hatırlatma ihtiyacı duyar. Bu sebeple de onun için bir mersiye yazdığını özellikle vurgular. Ve bu mersiye'nin Namık Kemal'e lâıyk olduğunu söyleyerek pek de örneğine rastlanmayan bir şekilde kendi eserini över. Bizce bu mersiye'yi yazdığını söylemesinin sebebi şiirin Cemiyet tarafından yayımlanmasını arzulamasıdır.

İttihat ve Terakki: Bu telgraf Ali Ekrem'in Enver Paşa'ya yazdığı telgrafın karşılığı olarak gelmiştir. Enver Paşa Ali Ekrem'in telgrafına bizzat cevap vermemiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti onun adına Enver Paşa'yı takdirlerinden dolayı teşekkür etmiştir.

Yafa fi 2 Ağustos 324: 2 Ağustos 1324 tarihli telgrafta *Vatan* Tiyatrosu'nun bir temsili üzerine duygularını dile getiren Ali Ekrem bu tiyatronun hürriyet sahasında oynanmasından mutluluk duyduğunu belirtir. Namık Kemal Magosa Zindanı'ndayken Gedikpaşa Tiyatrosu'ndaki gösteriye Namık Kemal'i temsilen çocuk yaştaki Ali Ekrem davet edilir. Telgrafta anlattığı bu hatırayı hatıralarında daha da tafsilatlı olarak anlatır:

"Sürgün" kelimesi benim altı senelik hayatçığıma ateşten bir damga gibi yapışmış, beni yakıyor, yakıyor. Babamı o kadar, hele sandalye vak'asından sonra o kadar seviyorum ki! Her gün onu soruyorum: Niçin sürgün oldu? Ne zaman gelecek? Ne zaman? Beni bir gün Gedikpaşa Tiyatrosu'na götürdüler. Kemal'in *Vatan* piyesi bu tiyatrodan oynanmış, Abdülâziz de bu oyunda halkın gösterdiği galeyandan ürkererek Namık Kemal'i birkaç gün sonra Kıbrıs Adası'nda Magosa Kalesi'ne nefyetmiş idi. Tiyatroya gittiğim gün yine *Vatan* piyesi veriliyordu galiba. Hükümete göre günah oyunda değil müellifinde addolunuyordu demek. Bir locaya girdik. Yanımdakiler "burası babanın locasıdır, işte baban bu koltukta otururdu, sen de oraya otur" dediler. Epeyce tahattur ediyorum, koltuğa oturamadım, yalnız babamın kollarını dayamış olacağını tahmin ettiğim loca kenarlarını birçok öptüm, öptüm!⁹³

Bi'l-Umum Vilâyât ve Elviye-i Gayri-Mülhika Merkezlerinde Müteşekkil İttihat ve Terakki Cemiyetlerine: Bu başlık altındaki metin telgraf olduğu belirtilmemesine rağmen hem İttihat ve Terakki Cemiyetleri'ne hitaben yazıldığı için hem de üslûbundan ötürü telgraf olduğunu düşündürür. Bu metinde "hürriyet" ilân edildiğinden beri Namık Kemal'den bahseden, onun ruhuna milletin, Osmanlılığın ve Osmanlılar'ın teşekkürlerini yayımlayan gazete ve risaleleri geç de olsa gördüğünü belirten yazar, bu yazıların Namık Kemal'in ruhuna bir "Fatıha" niteliğinde olduğunu belirtir. Kudüs'ün vatanın diğer yerlerine uzak olmasından dolayı postanın geç geldiğini

⁹³ *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 29.

bir ay sonra bir mektubun geldiğinin bile olduğunu söyler. Tüm bu yazılanlara teşekkür eden Ali Ekrem, Selânik'te yayımlanan *İttihat ve Terakki* gazetesine de "hürriyet" gazasının kazanılmasıyla ilgili bir tebrik yolladığını fakat bu tebrikin ne zaman yayımlanacağını bilmediğini belirtir.

Bu yazıda daha önceki yazılarında varlığından haberdar ettiği "Kemal" mersiyesinin Selânik İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yayımlandığını öğreniyoruz. Hatta bu yazıda mersiyeden alıntılar da vardır.

Ali Ekrem, Namık Kemal'in "hürriyet" in ilânını göremeden ölmesinin üzüntüsünü tüm yazılarında olduğu gibi burada da belirtir. Babasına ve kendisine, babasıyla ilgili her şeye gösterilen hürmet için tekrar tekrar teşekkür eder. Kendisinin Namık Kemal'in oğlu olduğunu ve aynen onun izinden gideceğini belirtir. İttihat ve Terakki'den kendisine gelecek her türlü isteği emir telâkki edeceğini bildirir. Onlara birçok kurtuluş ve selâmet yolu gösterebileceğini söyler. Bunu yapacak kudreti kendinde görür. Çünkü o kendi ifadesiyle Namık Kemal'in tüm hissiyatını, tüm fikirlerini özümsemiş biridir.

Bu yazıda ve kitabın genelinde Meşrutiyet coşkusunu dile getiren Ali Ekrem'in en çok kullandığı hitap cümlelerinden biri de "ey ahrâr-ı millet" tir. Bu hitabı kullanarak millet kelimesinin başına hürriyetle ilgili bir sıfat eklemiştir.

Kemal Bey'i Takdîs Edelim: "Kemal'in şanlı, namuslu oğluna" hitabıyla *Hizmet* gazetesinde yayımlanan ve kitapta yazarı belirtilmeyen bu yazı, bir sonraki yazının altında Tokadîzâde Şekip Bey imzası yer aldığı ve isimsiz yazının üslûbu Şekip Bey'in üslûbuna benzediği için ona ait olduğunu düşündürür. Ayrıca iki yazı da Şekip Bey'e ait olduğu için yazar sadece ikinci yazının altına isim yazmış olabilir.

Bu yazı da kitaptaki tüm yazılar gibi Namık Kemal'e bir methiye niteliğindedir. Ve kitaptaki tüm yazılar gibi, Namık Kemal'in milletinin saadetini göremeden ölmesinden duyulan üzüntü dile getirilir. "Mürebbi-i millet", "mücessem-i hamiyet", "nadire-i hilkat", "büyük bir vatan babası", "hamiyetli Türk" gibi sıfatlarla anılan Namık Kemal'in bazı vasıfları ve karakteri anlatılır.

Yazara göre tüm bu güzel vasıflardan dolayı devletin çok büyük siyasî makamlarında bulunması gereken Namık Kemal, Magosa zindanlarında çürümüştür. Ama hiçbir zaman yılmamıştır.

Kitapta alışageldiğimiz övgü ve üzüntü duygularının yanında, yazıda değinilen Namık Kemal'le ilgili bir iki önemli nokta vardır:

Bunlardan ilki "Osmanlılığı ve Türklüğü onun kadar anlamış, sevmiş, takdis etmiş kimsenin bulunmadığı bu özelliklerinin en büyük delilinin ise Namık Kemal'in 'Rumeli fatih-i evveli' Şehzâde Süleyman Paşa'nın yanına gömülmeyi vasiyet etmesidir." ifadesidir.

Yazıda belirtilen diğer bir önemli nokta ise bütün hürriyet taraftarlarının aslında Namık Kemal'in bir öğrencisi olduğudur. Bunun delili olarak da gazetelerde hürriyet coşkusunu millete duyurmak amacıyla yazılan makalelerde milletin duygularını harekete geçirmek için yer verilen şiirlerin hepsinin Namık Kemal'e ait olduğu vurgulanır. Ve günümüzde bile birçoğumuzun hafızasında bulunan aşağıdaki beyitleri alır:

Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

...

Muîni zâlimin dünyada erbâb-ı denâettir
Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insafa hizmetten

...

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten

...

Civanmerdân-ı milletle hazer! kavgadan ey bîdâd
Erir şemşîr-i zulmün âteş-i hûn-ı hamiyetten⁹⁴

Kemal'e Hitâbım: Tokadîzâde Şekip Bey tarafından kaleme alınan bu yazı, yine Namık Kemal'e bir methiye niteliğindedir. Yazıda yine "hâmi-i hürriyet", "mürebbi-i millet" gibi sıfatlarla övdüğü Namık Kemal'e hitap eden yazar, senelerce istibdat altında ezildikten sonra milletin onun gösterdiği yolu takip ede ede hürriyetine kavuştuğunu ve bu mutlu günlerinde gözyaşları dökerek onu takdis ettiğini söyler. Namık Kemal, bu günleri göremediği için saadetlerinin eksik kaldığını belirtir.

Hizmet Gazetesinde Tokadîzâde Şekip Bey'e: Bu metin Ali Ekrem'in İzmir'de çıkan *Hizmet* gazetesinde yayımlanan Tokadîzâde Şekip Bey'e ait iki "Namık Kemal methiyesi" için kaleme aldığı bir teşekkür yazısıdır. Ali Ekrem bu yazıda Namık

---

⁹⁴ *Rûh-ı Kemal*, s. 46-47.

Kemal'e ve Namık Kemal'in oğluna yani kendisine söylenen övgü dolu sözler için teşekkür ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vatanın her köşesindeki merkezlerine yazdığını bildirdiği telgrafta söylediği "... hayatım hepinizin, ey ahrâr-ı Osmaniyyân ..." sözlerini tekrar ederek vatan yolunda her türlü hizmete hazır olduğunu belirtir.

Kudüs'teki Veda Nutku: Ali Ekrem bu konuşmayı Kudüs'teki valilik görevinden ayrılırken askere hitaben yapmıştır.

Konuşmasının yarısını Midilli'deki çocukluk günlerine, askerlikle ve askerle olan hatıralarına ayırmıştır. Hatıralarında da ayrıntılı olarak bahsettiği askerlik eğitimi ve askerlerin hayatıyla kaynaşması, konuşmada vurguladığı gibi Namık Kemal'in isteği üzerine olmuştur. Bu konuşmada aktardığı bazı verilerden yola çıkarak hatıralarını okuduğumuzda Namık Kemal'in önce Âtîf Bey isimli miralaylıktan emekli Sultan Murat taraftarlığından dolayı Midilli'ye sürülmüş bir şahıstan oğluna askerlik dersi aldirdiğini, Âtîf Bey adadan ayrılınca onu Yüzbaşı Haydar unvanlı bir şahısla Kırmasti bölük taburuna yolladığını ve burada askerlik tecrübe etmesini istediğini öğreniriz. Hatıralarında bu tecrübesiyle ilgili gerçekçi gözlemleri dikkat çekicidir:

Ah bu kışla hayatı ah! Şimdi o günlerimi tahattur ettikçe ne yaşlar döküyorum ben. Arkadaşlarımla konuşmak benim için ne büyük bir zevk idi. O saf yürekli, o cevher tıynetli neferler kendi lehçeleri, kendi şiveleriyle söz söyledikleri zaman o kadar, o kadar mütelezziz olurum ki... Onların lisanları bana önce garip gelmişti, lâkin alışınca ben de onlar gibi konuşmaya başladım. Onlar beni bir küçük kardeş gibi seviyorlar, bana köylerini, annelerini, babalarını anlatıyorlar, tarlalarda nasıl çalışırlarmış? Sapan dövmek nasıl olurmuş? Ne yemek yerler, nasıl işler görürlermiş? Çocuklar nasıl güneşin altında topraklarda yuvarlanarak büyürlermiş? İhtiyar nineler, genç kızlar nasıl ekip biçerlermiş. Dağlar, ırmaklar, ucu bucağı bulunmaz ormanlar. Ayı, kurt, tilki, çakal avları. Kış hazırlıkları: Bulgur, kuskus, yufka, pastırma, sucuk, peynir nasıl yapılırmış? Ocaklarda kışın nasıl tezek yakarlarmış? İneklerin, çift öküzlerinin, koyunların, keçilerin sürüleri, ağılları fukara çiftçinin kulübesinde bunların sığındırılmaları. Sonra halkın dertleri: Hastalıkları, vergiler, jandarmalar, hükümet memurları, domuz kadılar... Bunların arasında da ninelerinden öğrendikleri masallar. Bu şeyleri dinleye dinleye doyamazdım.

–Ne saklıyon bana sen anlamam mı hâlimden

–Bizim kadın, diyiver, di! Düşümde gördüm ben:

...

-Bu yıl da sazlı ile çekirge çok düşüyormuş, ögen hele yoğ imiş (Ağılda üç koyun ölmüş); sıcak biraz çoğ imiş.⁹⁵

Yine aynı hatıralarda askerlik ve Türklük muhabbetini işleyen şiirlerini eleştiren yeni şairlere de cevap verir:

Bana bu sözleri, hatta bütün "*Vasiyet*"i yazdıran işte bu Mehmetçiklerle olan kalp aşinalığım, vicdan rabıtamdır. Babamın canına rahmet olsun ki, kendisinin âşık olduğu milletine beni de âşık, kendisinin meftun bulunduğu askerliğe beni de meftun etti. Ben o zaman küçücük yüreğime doldurduğum Türklük, askerlik muhabbetiyle bugün elli beş, elli altı sene sonra dünyanın en yüksek, en saf, en necip milleti olan milletimi ta can evimden seviyorum ve isterse yeni şair beylerimiz beğenmesin, Türklüğün, askerliğin hakiki büyüklüğünü şiirlerimde ilâhî diyebileceğim nağmelerle terennüm ediyorum. Eserlerim meydanda: Acaba Türk'ün askerinin hangi faziletini, hangi ulviyetini yazmadım?...⁹⁶

Konuşmanın ikinci kısmında "rûh-ı devlet" ve "ayn-ı millet" olarak isimlendirdiği askerin hürriyet savaşını kazanarak milletin hayatını kurtardığını söyler. Çünkü Ali Ekrem'e göre bir milletin hayatı onun hürriyetidir.

Selânik'te İrâd Olunan Nutuk: Selânik'te yapılmış bir konuşmadır. Selânik İttihat ve Terakki'nin merkezidir. Bu nedenle Ali Ekrem konuşmasında Selânik için "milletin kıblegâhı" ifadesini kullanır. Ali Ekrem bu yazıda "vatan ve hürriyet şairi" Namık Kemal'in oğlu kimliğiyle karşımıza çıkar. Namık Kemal'in şahsiyetini ve mücadelesini çok güzel ifade eden bir hatıra yer verir:

Henüz on bir yaşında çocuktum. Midilli'de bulunuyorduk. Ayastefanos ve bilâhere Berlin Muâhedenâmelerini îcâb eden muharebe henüz hitâm bulmuş idi. İstanbul'dan haftada iki üç kere pek müellim haberler alıyorduk: Muhacirler, pâyitahta doluyor, cami avluları, meydanlar, konaklar hasta, biçâre, alfil yüzlerce, binlerce ölüm rengi bağlamış, insan kıyafetinde canlı cenazelere makarr olmuş! Babam -Şu büyük vatanın aynen büyük kalbi olan şehid-i zâr zâr-ı hürriyet- bu ahvâlden fevkalâde dilhûn, son derecelerde müteessir, ulvî çehresine âdeta ölüm rengi in'ikâs etmiş, gözlerinde ikide birde hûnîn-i sirişk-i teessürât belirir, lisânı bir muhacir kızı ağzından söylemiş olduğu manzumeyi tekrar eder dururdu:

Allah için öldür beni
Allah hıfzetsin seni!..

Ben o zamanlar babacığımın yanından hiç ayrılmak istemez idim. Küçük aklımla, âciz hissikle o zaman Midilli'de Kemal'i anlayacak bir insan mevcut olmadığını takdir eder gibi idim de o hîç-i müdrikât ve hissiyât içinde Kemal'in kalb ü rûhunu bari mûnis bir çehre ile, latîf bir nazar ile, evlât muhabbetiyle teselli etmek ister idim. Kendi yüreğiçimde merkûz

⁹⁵ *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 135-136.

⁹⁶ a. e., s. 136.

olan Şu maksada vusûl için geceleri uykumu, çocukluk uykusunu fedâ ettiğimi çok bilirim!.. işte böyle bir gece baba oğul bir köşede hazin hazin otururken evde bir gürültü ko-ptu: Merdivenlerden acele acele çıktılar, bulunduğumuz odaya üç efendi girdi. Bu zâtlar kimdi? İsimleri ne idi? Şimdi bilemem; çehrelerini de görsem belki temyîz edemem; Kemal'e herkesin gösterdiği meftûnâne incizâb ile ellerine sarıldılar, öptüler; o zaman lakırdılarından İstanbul'a gitmek üzere iken o akşam Midilli'ye uğrayan vapurdan merhumu ziyaret için çıkmış olduklarını anladım... Kemal neden bahseder? Huzuruna gelenler, kendisine ne söyleyebilir? Derd-i vatan, maraz-ı millet, muhâtara-i devlet bahisleri hemen açıldı! Ben bir köşeye büzüldüm, bütün kabiliyyet-i fikr ü vicdanımla cereyân eden mükâlemeyi anlamaya çalışıyor idim. Evvelâ babam sükût etti. Gelenler söylediler, söylediler... Ağızlarından dökülen silsile-i ibârâtan, tumturâk-ı elfazdan pek bîzâr olan küçük idrâkim, küçüklüğüyle beraber Şunu pekâlâ anlıyor idi ki bu gelenler milletin artık bittiğini, vatanın artık evlâdına son nefesini verdiğini, devletin artık izmihlâle yüz tuttuğunu, bizim için bir âtfi kalmadığını, uğraşmak, çalışmak, hatta müteessir olmak beyhûde olduğunu söylüyorlar, söylüyorlar, iddia, ispat ediyorlardı.

Merhum dinledi, dinledi, dünyada yalnız kendinde gördüğüm ulvî bir kahraman tavr u hareketiyle yerinden fırladı. Çehresinden nûrânî bir ihmirâr peydâ olmuş, gözlerinden ateş saçılıyordu. Âdeta meydân-ı muharebeye atılmış asker gibi müddeilerine hücum etti; iddialarını çürüttü; tarihten, felsefeden, hayat-ı ümemden binlerce berâhîn ile bu milletin, bu devletin, bu vatanın mutlaka pâyidâr olacağını ispat eyliyor idi. Ben bu sözlerin mâhiyetini lâyıkiyla, etrafiyla anlayamıyor idim. Fakat "Bu vatanın hayatına Firavunlar bile kastedemez. Bu milleti şeytanlar bile öldüremez" gibi sözler ruhuma kadar aksediyor. Bende, benim gibi bir çocukta o kadar tesirât-ı ulviyye bırakıyor idi ki; Şimdi tasvirinden âcizim. Gelen misafirler Kemal'in bu hücum-ı belâgatine, bu Şiddet-i muhâkemesine karşı bir hayli zaman mukavemet ettikten sonra nihayet mülzim oldular yahut mülzim olmuş gibi göründüler. Vapurun zamân-ı hareketi yaklaştığından acele ile kalkıp gittiler. O zaman babam bana döndü,

Eylemiş bak meğerki karşımda

Merdüm-i çeşmimi felek tasvir

beytiyle ne kadar sevdiğini göstermek istediğı oğlunu elinden tuttu, yüzüme hâlâ bugün ruhumda ihtizâz eden bir nigâh-ı muhabbetle baktı:

–Gel Ekrem, odamıza gidelim bu adamlar ne söylediler, ben ne cevap verdim sana anlatayım dedi. Zaten benim de en büyük emelim bu idi. Merhumun odasına çekildik, orada bana dedi ki:

–Oğlum Ekrem, bu adamlar, Şimdi Şuradan giden herifler vatanın öleceğini artık dirilemeyeceğini, milletin batacağını iddia ettiler. Bundan emin olmuşlar, hiçbir çare yokmuş, hiçbir imkân bulunmazmış! Muharebe, casusluk, şeytanlık, mel'unluk, ahlâksızlık Osmanlı milletini yemiş bitirmiş, kemiklerine kadar emmiş, artık bizde kan, can kalmamış; işte böyle buyurdular! Hikmet-fürûş ağalar... Lâkin oğlum, bunlar burnunun ucunu görmez heriflerdir,

sözleri hezeyandır, budalalıktır, hayvanlıktır. Aklın ermez daha küçüksün, sana şimdi ispat etmeye kalkışsam anlayamazsın; şu kadarını söyleyeyim:

Babana itimadın var ya! Bu vatan ölmeyecektir, bu millet kendini kurtaracaktır, hürriyetini alacaktır. Kim ne derse desin, sen inanma, sen bana inan: Vatanımızın âfisi emindir, elbette bir gün gelecek bizim vatanımızda da millet hâkim, hürriyet padişah olacaktır. Bugünü belki ben göremeyeceğim Ekrem... Millet in bu ıyd-i saadet in e belki ben kavuşamayacağm... Lâkin sen göreceksin... Sen Osmanlı milletinin kendi hürriyetini çekerek, sökerek, kopararak aldığı nı göreceksin. O zaman bu millet-i muazzama baban Kemal'in ruhunu takdîs edecektir. Sen de, milletini takdîs et oğlum; hayatını vatanına fedâ etmekten hiçbir vakit çekinme... Kemal'in oğluna yakışan budur. Livâ-yı hürriyeti taşıyacak olanlardan biri de sensin Ekrem! Milletinin huzuruna alnın açık olarak çık; tâ ki benim de ruhum ahirette şâdân olsun...⁹⁷

İncelemelerimiz sırasında yazarın Namık Kemal'le ilgili, Namık Kemal'in mücadele ve dava adamı olduğunu ve ne olursa olsun hiçbir şeyin ve hiç kimsenin onun ümidini kıramadığını gösteren hatıralara yer verdiğini gördük. Yukarıda Ali Ekrem tarafından aktarılan hatıra buna güzel bir örnektir.

Bu konuşmada yer verilen hatıra Berlin ve Ayastefanos anlaşmaları imzalanmadan az önce ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatması bakımından önemlidir.

Osmanlı Askerine: Yazarın Kaside-i Askeriyye ismiyle yayımlanan bu eseriyle ilgili düşünülen dipnotta, Selânik ve İstanbul'da *Vatan* tiyatrosu gösterilerinden sonra kürsüye davet edilince bu şiiri okuduğu belirtilir.

Kitapta yer alan birkaç konuşma *Vatan* tiyatrosunun temsilcilerinin arkasından yazara gelen genel istek üzerine yapılmıştır. Kitapta yer alan bu konuşmalar ve *Vatan* tiyatrosunun temsilcileri bize, tiyatronun temsilinden sonra Magosa zindanlarına gönderilen "vatan ve hürriyet" şairi Namık Kemal'in ve oğlunun "hürriyet" in ilân edildiği sene millet in millî duygularını harekete geçirmek maksadıyla İttihat ve Terakki tarafından gündemde tutulduğunu gösterir.

Şiire gelince; 44 beyitten oluşan ve Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'ne nazire olarak yazılan bu şiir tıpkı onun gibi "görüp" kelimesiyle başlar, "-ten" redifi ve "-et" kafiyesi kullanılır.

---

⁹⁷ *Rûh-ı Kemal*, s. 55-59.

Şiirde istibdat yerilirken, istibdadı yıkarak Meşrutiyet'i getiren orduya övgüler yağdırılır.

Şiirde "hamiyet", "hürriyet", "vatan" gibi Namık Kemal'in literatürüne ait pek çok kelime ve tamlama göze çarpar.

"Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşiretten" mısrası bir beyitte "çıkardık" yerine "çıkarmış" denilerek aynen kullanılır:

O şemşîr-i celâdet, himmet-i âlem-pesendiyle
Cihangîrâne bir devlet çıkarmış bir aşiretten!⁹⁸

Menfi, Menfâ: "Kemalzâde" olan Ali Ekrem'in ve Namık Kemal ailesinin "sürgünzede" oluşunun hikâyesini anlatması bakımından kitaptaki önemli yazılardan biri de budur. Bu yazı "sürgün" kelimesinin Ali Ekrem'deki tesirlerini samimî bir şekilde anlatır.

Ali Ekrem sürgün, menfi, menfâ kelimelerinin manasını anladığında dokuz yaşında olduğunu söyler, ama bu kelimeleri ilk duyduğunda üç dört yaşlarında olduğunu, kendi tabiriyle "dadısının ninnileri arasında" bu kelimeleri duyduğunu belirtir.

Ali Ekrem babasının sürgünlerde geçen hayatını bu yazıda neredeyse özetlemiştir. Ona göre Namık Kemal'in ilk sürgünü Avrupa'dır. Yazar daha doğmadan Namık Kemal kendi kendini Avrupa'ya sürgün etmiştir. Hatıralarında buna geniş bir şekilde yer verir.⁹⁹

---

⁹⁸ a. e., s. 61.

⁹⁹ Ali Ekrem'in çocukluk ve gençlik yıllarına dair tüm hatıralarının merkezinde "sürgün" kelimesi vardır. Hatıralarının önemli bir bölümünde bu kelimenin hayatındaki tesirlerini görmek mümkündür:

"Ah kerevetler, Sultan Murad için hazırlanmış olan on, on beş katlı, uzun uzun kerevetler! Siz Pinti Hamîd'e mi –hanımıneminin ağzından düşmeyen bu ismi pek iyi öğrenmişim– nasip olacaktınız? Lâkin kerevetler hemen bomboş: Kılıç alayı kadar nâdir görülen bir râsime de bulunmak için bile halk gelmemiş. Çünkü o alay halkın yüreğinden sevdiği padişahı, ona her saadeti va'd eden Sultan Murâd'ı için hazırlanmış iken şimdi Pinti Hamîd'e kalıyor. Binlerce insan alabilecek kerevetlerin üçünde, dördünde yüz elli, iki yüz kişi ancak var. Yanımda duran Mahmut Bey'e 'Ooh; dedim, işte Pinti Hamîd'e kimseler gelmemiş!' Benden çok terbiyeli olan arkadaşım cevap verdi: 'Sus Ekrem, ağzını kapa! Yoksa sen de baban gibi sürgüne gidersin ha!' (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 45-46.)

"Ben babamın (Midilli'ye) gideceğini duyar duymaz, hemen kendisine mektup yazdım ve bizi yanına aldırmasını yeminler vererek, Allah ve Resûlullah aşkına rica ettim. Mektepteki tahsilimin bana bu kâğıdı karalayacak kudreti vermiş olmasından dolayı mektebime bütün canımla minnettar olmuştum. Lâkin ben o zaman mektebe gitmiyordum. Çünkü babam tevkîf olunca büyükannem benim ağzımdan sözler kaçırarak büyükbabamın başına da bela getirebileceğimi düşünmüş ve beni mektepten çıkartmıştı." (Bkz. a. e., s-59.)

Namık Kemal daha sonra Magosa'ya sürülür.¹⁰⁰ Namık Kemal bu sürgünden V. Murat'ın tahta çıkarılmasından birkaç gün sonra kurtulur. V. Murat'ın Namık Kemal ve ailesi için önemini hatıralarından daha ayrıntılı olarak öğreniyoruz.

Biz böyle rahat rahat, bol bol Sultan Murat'ın sayesinde geçinirmişiz: Her ay sonunda annemin başını örterek ve birkaç "efendi hazretleri" diyerek kabul ettiği bir zat –Veliht Murat Efendi'nin dadısının kocası ki ayağı aksadığı için annemin ağzında kendi kendimize kalınca namı Topal Süleyman Efendi'dir– gelir, anneme para getirirdi. ... Veliht aylığımızı kesiverdi. Bu gaddarâne muameleye biçare Sultan Murat'ın bi'l-ıztırar tevessül etmiş olduğunu sonra anladım: Abdülâziz onun Yeni Osmanlılar'a para vermekte olduğunu haber almış, her ay almakta olduğu maaşın ancak umum sırasında verilmesini irade etmiş, kendi cebinden vermekte olduğu ihsanları da katiyen kesmiş! Veliht zarurete düşmüş. Hususiyle bu şiddete rağmen ötekine berikine pek az olsun para vermekte devam ederse de bütün bütün parasız kalmaktan bihakkın endişeye düşmüş.¹⁰¹

Yukarıda naklettiğimiz sebeplerden dolayı olsa gerek, Ali Ekrem yazısında Sultan Murat'ın ismini zikretmeden önce yaklaşık yarım sayfa ona övgü dolu sıfatlar ekler:

... şevâhik-pirâ-yı âlem-i medeniyet, burûc-ârâ-yı âsmân-ı hürriyet, sîmâ-yı vahdâniyyet-i ihtivâ-yı beşeriyet, halife-i zî-hakk-ı dest-i meşiyet, bedbaht-ı şehâdet-i mertebet, şehîd-i târih-i azamet, padişah-ı ebedî-yi menkabet, mahrum-ı ezeli-i cemâl-i

¹⁰⁰ Ali Ekrem babası Magosa'dayken onun affedilmesi için padişaha iki kez arzuhâl verir. Hatıralarında bu hâdiseye ilgili satırlar oldukça dikkat çekicidir:

"Altı yedi yaşımın hâturâtından şunları yazmaya şâyân görüyorum:

Bir gün beni bir koca konağa götürdüler: Bâbîâli. Kimler götürdü? Şimdi bilemiyorum. Yalnız o konağın büyük sofasında tek başıma kaldığımı ve elimde boyum kadar büyük bir kâğıt tuttuğumu tahattur ediyorum. Oraya Sadrazam Mahmud Nedim Paşa geldi, ben de bu kocaman kâğıdı –babamın affedilmesi hakkında arzuhâl imiş– sadrazam geçerken yukarıya kaldıracaktım. Bir gürültü oldu, sofanın ortasına sağlı sollu, elleri tüfekli on iki zabtiye dizildi, beyaz sakallı, kırmızı suratlı, kısaca boylu bir adam, Mahmud Nedim Paşa bu iki sıra zabtiyenin selamları ortasından geçerken ben de arzuhâlimi havaya kaldırdım. O sırada fazla kaldırmış olacağım ki, zabtiyelerden biri omzuma bir tüfek dipçığı indirdi. Acı canıma işledi, geriledim, fakat kendimi tutarak düşmedim, hele arzuhâlimi aşağıya indirmedim. O zaman Mahmud Nedim'in sesi duyuldu: 'Pek ayıp şeydir bu şeyler!'

Hangi şeyler? Arzuhâl vermek için bir çocuğun Bâbîâli'ye gitmesine müsaade olunması mı? Yoksa zabtiye neferinin o çocuğa tüfek dipçığı vurması mı? Onu bilemem. Galiba biri gelerek arzuhâli elimden aldı, ben de büyük sofadan koşu koşu, zavallı omzumu tutarak çıktım.

Babam için ikinci arzuhâli Abdülâziz'e verdim. Bunun tertibinden büyükbabamın ma'lûmâtı olacak ki, beni bir gün annemle dadım Beşiktaş'a gönderdiler. (...) Padişah câmie gelecekti, ben de arzuhâlimi alay geçerken havaya kaldıracaktım. Lâkin son dakika arzuhâlimi okuyan bir adam –kim? Şimdi nereden bileyim?– vâlideme 'Aman arzuhâl olmamış, sonunda 'şevketlû, kudretlû pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir' denilmiş, 'utûfetlû, mehâbetlû' yazılmamış. Olmaz, olmaz' dedi ve arzuhâlin üzerine tashihlerini yazdıktan sonra 'Haydi koşunuz, bunu arzuhâlciye götürünüz tekrar yazsın' emrini verdi.

Şevketlû, kudretlû, azametlû, mehâbetlû... Bu yabancı kelimeleri, belki de hiç işitmediğim için hemen ezberlemiştim. Hele 'azametlû, mehâbetlû' sözleri zihnime kazıldı. Civarda bulunan arzuhâlciye koşarken muttasıl 'azametlû, mehâbetlû' kelimelerini, hem de sevine sevine 'lû'leri epeyce uzatarak tekrar ediyordum. Öyle ya, babacığımı sürgünden bu kelimeler kurtaracak!

(...) Ne kocaman konağın beyaz sakallı herifinden, ne de Ihlamur yolunun araba içindeki 'teşrif-i şâhâne'sinden bir iyilik gelmedi. Tüfek dipçığı de, 'utûfetlû, mehâbetlû' de babamı kurtaramadı. Ben bu iki adama içimden lânet ediyordum. Bize merhamet dilendirmiş olanlara da biraz kızılıyordum doğrusu!" (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 29-33.)

¹⁰¹ a. e., s. 33-34.

hürriyet, sultan-ı bi'lhakk-ı kulûb-ı millet, mânâ-yı hakîkîsiyle, mânâ-yı kutsiyetiyle ebed-
nişîn-i tâk-ı cennet, firdevs-i âşiyân, Beşinci Sultan Murat Han Hazretleri, ...¹⁰²

Magosa'dan dönen Namık Kemal, Sultan Murat'ın tahttan indirilmesiyle tekrar sürgüne gönderilir, ama yazarın deyimiyle "Kanun-i Esasî"yi kabul eden padişah "sürgün" kelimesinin yerine yeni bir söz icat eder: "İkamete memur". Magosa'dan gelen babasına daha yeni kavuşan Ali Ekrem, bu sefer onu bırakmak istemez. Babası da Ali Ekrem'i teselli etmek için:

–Nereye gidersem seni de aldırırım Ekrem!

–Büyükbabam izin verir mi?

–Verir oğlum sürgüne gitmiyoruz, ikamete memur olduk!¹⁰³

şeklinde alaycı bir cevap verir.

Yeni görevi için kendisini almaya gelen Kâzım Bey'e:

–İyi ama Kâzım, bu tembel adamların harcı; ben otururken bile ikamet ettiğimi bilmiyorum!..¹⁰⁴

diyen Namık Kemal'in "aksiyon adamı" kimliği bu cevapta bile kendini gösterir.

Ali Ekrem, "ikamete memur" olarak Midilli'ye gönderilen Namık Kemal'in bir daha dünya gözüyle İstanbul'u göremeyeceğini söyleyerek Midilli'nin bu açıdan önemini belirtir.

Ali Ekrem'in "ikamete memur" sözü dolayısıyla yaptığı benzetme oldukça ilginçtir:

İkamete memur! Ne âdi ne muavvec söz! Ne yırtık perde-i istibdat! Ne solmuş reng-i tagallüb! Ey müstekreh tâbir! Sen de benim küçük zihnime –dokuz yaşında iken– vurdun? yerleştin...

Sen, ey yeni zamân-ı istibdâdın eski ibâre-i sakîmesi! Bazı acemi tiyatro müelliflerinin sahne-i ciddiyete en beklenilmedik, umulmadık bir zamanda sevk ettikleri palyaçolar gibi eğri büğrü şeklinle, boyalı suratınla, en maskara hâlinle, karşıma çıktın... Yüzüme gülmek istedin, bana sırttın! Ey mülevves tabir! Seni de anlamak lâzımdı! Babam beş ay mahbeste kaldıktan, kendine isnâd olunan cürm-i siyâsiyyeden resmen bir mahkeme huzurunda beraat ettikten sonra işte bu palyaçonun eline teslim edildi, onun kakhaha-i ta'n ve taarruzuna hedef oldu... "ikamete memur Kemal Bey" namını aldı!..¹⁰⁵

¹⁰² *Rûh-ı Kemal*, s. 71.

¹⁰³ a. e., s. 73.

¹⁰⁴ a. e., s. 73.

¹⁰⁵ a. e., s. 73-74.

Ali Ekrem yazısında "ikamete memur" sözü için Namık Kemal'in bunun bir aldatmaca olduğunu; vatanını, milletini seven insanlar için her köşenin vatan, hapsedilen yerin de vatanın bir bucağı olduğunu söylediğine yer verir:

–Bu bir yalan oğlum hem de budalaca bir yalan! Bununla kimseyi aldatamazlar. Dadının dediği gibi beni buraya sürgün ettiler yahut gazetecilerin dediği gibi biz yine menfiyiz, Midilli de menfâmızdır! Fakat sen kelimelerin mânâsını ne yapacaksın? Sürgünler, menfiler, ikamete memurlar yani baban gibi vatanını, milletini seven adamlar gittikleri yerlerde ne iş görür; bunu nakledeyim de dinle: Beni Magosa'ya nefyettikleri zaman Magosa'nın zabtiye yüzbaşısı "İyice muhafaza ediniz" emrini "Zabtiye koğuşunda hapis" mânâsına almış! Tuttu bizi bir dünya mezarına tıktı. On ayak merdivenle inilir, karanlık, murdar, taş içine oyulmuş; içine yalnız bir adam sığabilir, rutubetli bir kuyu. Âdeta sabit bir tabut!.. Ben orada üç gün kaldım oğlum. Bu üç günde ne yaptım bilir misin? Zihnimde "*Âkif Bey*"i tertip ettim, onu yazmakla meşgul oldum. O mezardan çıkar çıkmaz, daha genişce bir mezarda kalem, hokka istedim, hemen oyunu yazdım, İstanbul'a gönderdim. İşte menfiler sürgünler, ikamete memurlar bunu yaparlar. Onlar için her köşe vatandır; mezar da vatanın bir bucağıdır!..¹⁰⁶

Yukarıda nakledilen hatıraya göre Namık Kemal *Âkif Bey* isimli eserini Magosa'da yazmıştır. Aynı hatıradan Namık Kemal'in Magosa'da nasıl bir yerde hapsedildiğini de öğreniyoruz.

Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne: İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bir methiye olan bu şiir 42 beyitten oluşur. Şiirin altına düşülen dipnotta, Tepebaşı Bahçesi'ndeki yazlık tiyatrodaki 29 Ağustos 324 tarihinde oynatılan *Vatan* tiyatrosunun temsilinden sonra gelen genel istek üzerine okunduğu belirtilir.

Şiirde İttihat ve Terakki övülürken istibdat devri yerilir.

Şiirde "-ar" redifi kullanılır.

Şiirin son beytinde "rûh-ı Kemal" tamlamasıyla Namık Kemal'e telmih yapılır:

Nâtıkam rûh-ı Kemal olsa erişmez kâ'bına,
Pâydar ol, pâydâr ol, pâydâr ol, pâydâr!!!...¹⁰⁷

Asker: Bu metin Harbiye Nezareti'nin meydanında 30 Ağustos gecesi oynatılan *Vatan* tiyatrosundan sonra yapılan konuşmadır.

Metinde askere çeşitli övgüler vardır. Onun en çok hürriyeti tesis eden yönü üzerinde durulur.

¹⁰⁶ a. e., s. 75-76.

¹⁰⁷ a. e., s. 84.

Bu övgülerden sonra askerinin tarihinin de şanlı sayfalarla dolu olduğunu belirtir. "Bayezid-i Sâni'nin Ankara Savaşı'nda sekiz yüz bin Tatar'a karşı on bin yeniçerinin bir günde can verdiğini söyleyerek bu kahramanlığı vurgular.¹⁰⁸

Rumeli'nin ve İstanbul'un fetihlerinden de bahseden Ali Ekrem babasının şiirinden alıntı yaparak "Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten" mısrasını temsil eden Osmanlı askerini övüyor.

Rodos'ta İrâd Olunan Nutuk: Akdeniz adalarının hepsinin birden bir vilâyet sayıldığı, bu adaların henüz Osmanlı'nın elinde bulunduğu tarihlerde buraya vali olarak atanan Ali Ekrem, Rodos halkına hitap ederken, önce Akdeniz adalarının güzelliklerinden ve Akdeniz'i Türklere kazandıran padişah ve komutanlardan söz eder.

Daha sonra gençliğini geçirdiği, çocuklarına ders okuttuğu, büyüklerinden ders aldığı, ruhunun en samimî hissiyatı ile âşık olduğu halkın, kendisine gösterdiği ilgiye teşekkür eder.

Rodos, Namık Kemal'in yaşadığı adalardan biridir. Yazar, Rodos'a doğru yola çıktığında Bolayır'ın üzerinden uzak bir ufuktan babasının "çehre-i ulviyet"ini gördüğünü de halka anlatır.

Midilli'de İrâd Olunan Nutuk: Yazar, öncelikle Midilli adasının güzelliklerini över. Çocukluğunda gördüğü ve yaşadığı bazı şeylerden bahseder. Önce çocuğu olduğu adaya, yirmi beş sene sonra vali olarak döndüğünü belirtir.

Babasından ve hürriyetten söz eder. Midilli'nin çalışkan halkını över. Hürriyet ve Kanun-i Esasî ile çok daha güzel şeyler başarabileceklerini belirtir. Kendisinin de babasına ve Midilli halkına lâıyk olmaya çalışacağını söyler.

Sakız'da İrâd Olunan Nutuk: Bu metinde çok süslü ve sanatlı bir Sakız adası tasviri vardır. Yazarın nutuk olduğu bilinen bu satırlarında, bu kadar sanatlı bir dil kullanması dikkat çekicidir. Bu konuşmayla halka hitap edildiği düşünülünce, zamanında da anlaşılması güç bir dil olduğu söylenebilir. Dili ağır olmasına rağmen, metinde Sakız ağaçlarından bahsedilen bölüm, adayla ilgili merak uyandıracak niteliktedir. Aynı satırlardan, adanın geçim kaynağının bu ağaçlar olduğunu da öğreniyoruz.

---

¹⁰⁸ Ali Ekrem burada hatalı bir bilgi veriyor. Ankara Savaşı sırasındaki Osmanlı padişahı İkinci Beyazıt değil, Yıldırım lâkabıyla bilinen Birinci Beyazıt'tır.

Sakız adasının yazar için özel bir önemi vardır. Çünkü Namık Kemal burada vefat etmiştir. Bu açıdan bu metnin kitabın son metni olması da dikkat çekicidir. Yazar babasının ruhuna sarılmış olan ejder-i istibdatın Midilli'de ve Rodos'ta kanını emdiğini, Sakız'da da ciğerlerine dişlerini geçirdiğini söyler. Yazara göre Namık Kemal'i öldüren Sakız değil, istibdat ejderidir.¹⁰⁹ Yazar Sakız ahalisinin Namık Kemal'e vefa kucağını açtığını, Sakızlıların Namık Kemal'i çok sevdiğini, Namık Kemal'in de Sakız'da çok hürmet ettiği dostlarının bulunduğunu belirtir.

Ali Ekrem bu nutukta, *Namık Kemal* adlı kitapta ayrıntılı olarak bahsettiği, Namık Kemal'in hastalığı, Doktor Ornştayn, Osmanlı Tarihi'nin yayımlanmasının yasaklanması gibi konulara da değinir. Sakız'a Namık Kemal'in cenazesini almak için geldiğinde, Sakız halkının onunla birlikte Namık Kemal'e ağladığını, babasının üç gün üç gece Sakız topraklarında kaldığını, bu sebeple bu toprakların kendisi için kutsal olduğunu belirtir.

Ali Ekrem, istibdat devrinde babasına mezar olan bu adaya, kendisinin vali olarak atanmasını ilâhî bir lütuf olarak görür.

Sakız halkının çalışkan, gayretli, himmetli olduğunu, birkaç kere felâkete uğrayan bu adanın, halkın gayretiyle yine toparlandığını söyleyerek Sakız halkını över.

Daha sonra Sakız halkına hürmetlerini sunarak nutkunu bitirir.

3.3. RÛH-I KEMAL'İN DİLİ VE ÜSLÛBU

Ali Ekrem'in bu kitabı II. Meşrutiyet'in ilânının coşku ve heyecanını dile getirmesi, Namık Kemal'e ve devrine ait bazı olaylara değinmesi, Ali Ekrem'in yaşadığı dönemde Midilli, Sakız, Rodos gibi yerlerdeki yaşantı ve şehircilikle ilgili bilgilere yer vermesi sebebiyle önemlidir.

Kitap coşku ve heyecanı dile getiren, vatanperverâne duyguları ifade eden ve birebir halka hitap eden yazılardan oluşmasına rağmen dilinin pek sade olduğu söylenemez. Servet-i Fünûn mekteb-i edebine mensup olması sebebiyle yazar kitabın pek çok yerinde sadelikten uzaktır ve kitapta karmaşık tamlamalar yer almaktadır. Oysaki Ali Ekrem'in Recaizâde Mahmut Ekrem'i dili ile ilgili eleştirirken "bu o zaman yazılacak Türkçe midir?" ifadesini kullandığını ve dilinin eskiye bağlı olmasını

¹⁰⁹ Yazar *Namık Kemal* adlı kitabında Sakız'ın havasının Kemal'e hiç iyi gelmediğini yazmıştır. (Bkz. Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 70-71.)

eleştirdiğini görüyoruz. Kitapta yer alan bazı ifadelerden örnek verecek olursak iddiamızın doğruluğu ortaya çıkar:

"... insâf-ı ulviyyet-i beyân ü nevâziş-i kudsî-cenan ibraz eden şîme-i afv u lutf-i übüvvetinle nigâh-endâz-ı merhamet ol."

"Bahr-ı Sefid, cennet baharlarının âguş-ı hâr-ı zemîninden inhâ-yı hâkdâna atılmış, her dalgasına bir zühre-i sürûr süzölmüş, her katresine bir vüreyka-i nûr yapışmış denilecek kadar cezzâb-ı nigâh-ı kalb ü revân bir rûd-ı hayat ve letâif, bir ma'kes-i nûrâ-nûr ve mevcâ-mevc-i füyûz-ı kudrettir; Bahr-ı Sefid, leyâl-i yeldânın savâik-efşân-ı sehâib-i hafâ ve ziyâsından, cibâl-i sevdânın kehkeşân-ı garîb ü encüm mağrib-i şevâhik-ı mînâsından âgûşuna dökölen mehîb ve medîd ü müheykel-i zilâl-i mekabir-nümâ ile, merâyâ-yı mehâsininde cilveger neşve binlerce âşıkâne sîmâ ile hafâgâh-ı hilkatten âfâk-ı muhabbete tayerân edip duruyor bir âlem-i hayat-ı ulviyyet ve mehâbet, bir haclegâh-ı maâli-i fitrattır; Bahr-ı Sefid, mitolojinin tannâz u rûh-âşûb..."

Ali Ekrem kitapta oldukça mübalâğalı övgölere yer vermiş, özellikle Namık Kemal'i överken bazen neredeyse yarım sayfa tutacak sıfatlar eklemiştir. Hatta bazen bu övgü dolu ifadelerde, dinî literatüre ait kelimeler de kullanılmıştır. Örneğin; Namık Kemal'in kabrine "Kâbe-i Osmaniyân", Namık Kemal'e "şehîd-i hürriyet" gibi ifadelerinin yanı sıra İttihat ve Terakki'nin merkezi olan Selanik'e "milletin kıblegâhı", hürriyet ve millet kavramlarıyla ilgili "tekbîr-i millet", "tehlîl-i hürriyet" gibi ifadeler kullanılmıştır.

Ali Ekrem nutuklarında ve yazılarında tıpkı babası gibi coşkun bir vatan havası estirmeye çalışmış, hatta biraz zorla da olsa okuyucuya veya dinleyiciye "ben Namık Kemal'in oğluyum" cümlesini duyurmaya çalışmıştır.

Kitapta Ali Ekrem'i edebiyatçı kimliğiyle ya da Servet-i Fünûn şairi olarak değil, "vatan şairi Namık Kemal'in oğlu" kimliğiyle görürüz. Hatta kitapta konuşan Ali Ekrem değildir de Namık Kemal'in ruhudur. Yazar böyle anlaşılması için özel bir gayret sarf etmiştir.

Kitapta ilginç bir ayrıntı da yazarın gönderdiği telgrafları alan kişilerden posta sırasında oluşacak hataların düzeltilmesini ve ondan sonra yayımlanmasını ısrarla rica etmesidir. Çünkü Ali Ekrem o zamanın imkân ve şartlarında yolladığı telgrafların ulaşacağı yere kadar hatalarla yükleneceğinden endişe etmektedir.

Kitapta pek çok yazı II. Meşrutiyet coşkusunu dile getirmek maksadıyla yazıldığı için, II. Meşrutiyet'in hâkim ifadesi "yaşasın!" kelimesi yanına devrin mimar kurumları eklenerek sık sık zikredilmektedir: "yaşasın hürriyet!", "yaşasın asker!", "yaşasın padişahımız!" gibi...

Ayrıca kitapta yazarın örtülü ya da açık olarak mesaj verdiği tek merci İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Gazetelerde Namık Kemal'le ilgili övgülerden dolayı Ali Ekrem'in milleti temsilen Cemiyet'e teşekkür etmesi, kitaptaki bir diğer ilginç ayrıntıdır. Bu bize 1908 Osmanlı coğrafyasında –neredeyse– her kurumun ve kişinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolü altında olduğunu gösterir.

4. RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI VE ÂSÂRININ İNCELEMESİ

Bu monografi, Ali Ekrem'in kitabında yaptığı tasnife ve değerlendirme sırasına uygun olarak incelenmiş, başlıklar yazarın değerlendirme yöntemine uygun olarak seçilmiştir.

4.1. RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI VE ÂSÂRININ MUHTEVASI

Ali Ekrem'in edebî sohbet (musahabe) tarzında düzenlediği bu eser, iki bölümden oluşmaktadır. İç kapağındaki bilgiye göre kitapta; Recaizâde Mahmut Ekrem'in özel hayatı, resmî biyografisi, nazım ve nesri, şairliğinin değerlendirilmesi, edebî kişiliği, tenkitçiliği ve öğretmenliği, kendisi ve dönemiyle ilgili bazı hatıralar ve şiirlerinden seçmeler yer almaktadır.

4.2. BİRİNCİ MUSAHABE

Kitaba basımevi tarafından düşülen notta yazarın bu musahabeyi ilk defa 26 Şubat 1921 tarihinde Dârülmualimin Konferans Salonu'nda sunduğu belirtilmiştir. O sıralarda Darülfünun edebiyat hocalığı görevinde bulunan Ali Ekrem'in bu çalışmasını bir defadan fazla sunmuş olması muhtemeldir.

4.2.1. Ali Ekrem'in Recaizâde Mahmut Ekrem'i Tanıtma ve Eserlerini İnceleme Nedeni

Ali Ekrem musahabesine önsöz kabul edilebilecek bir hatırayla¹¹⁰ başlar. Bu hatıra Ali Ekrem'in babası Namık Kemal'in ilk sürgün yeri olan Kıbrıs'tan döndüğü zaman yaşanmıştır:

Dokuz yaşında bir çocuktum. Babamın ilk menfâsı olan Kıbrıs'tan avdet ettiği gün büyük pederimin Vefa meydanındaki evine Kemal'i ziyarete koşanlar arasında pembe simalı, sarı saçlı, kibar tavırlı, pek sevimli bir genç herkesten ziyâde nazar-ı dikkatimi celbetmişti. Hemen her tarafı dolmuş odaya bir vesile ile girdim, doğruca o gencin yanına giderek kendisine bir sigara ikram ettim. Babam "Namdaşın seni tanıdı Ekrem!" dedi. İşte Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'le muârefem böyle başlamıştır.¹¹¹

¹¹⁰ Ali Ekrem hatıralarını yazdığı kitabında da bu hatıraya yer vermiştir. (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 44.)

¹¹¹ *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 2.

Görüşülmeyen iki uzun zaman parçasına rağmen Ali Ekrem ile Recaiâde Mahmut Ekrem arasındaki tanışıklık Recaiâde Mahmut Ekrem toprağa verilene kadar devam eder.

Ali Ekrem bu tanışıklığa istinaden adını bile kendisinden aldığı ve babası Namık Kemal'in dünyada en çok takdir ettiği kişi olan Recaiâde Mahmut Ekrem'i herkesten iyi tanıdığını ve hayatını herkesten iyi bildiğini, Darülfünun'da edebî şahsiyetini anlatmak için, bizzat kendisinden öğrenerek kaydettiğini ve bu kaydı Recaiâde Mahmut Ekrem'in kendi el yazısıyla tasdik ettiğini belirtir:

... Diyebilirim ki namdaş-ı mükerremimi ben herkesten çok tanırım ve hayatını hemen herkesten iyi bilirim. Tercüme-i hâlini Dârülfünûn'da hüviyyet-i edebiyesini anlatmak için bizzat kendisinden öğrenerek zabtettim. O zaman yazdığım dersi merhum, hatt-ı destiyle tasdik ve imza ederek hıfzetmiştir.¹¹²

Recaiâde Mahmut Ekrem henüz hayattayken, hayatının üniversitede ders olarak okutulması Ekrem'in o dönem edebiyatındaki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Diğer taraftan, Ali Ekrem burada ilmî bir çalışmanın ciddiyetiyle, dinleyicilerin anlatılanlardan emin olması için yukarıda değindiğimiz delilleri öne sürüyor. Böylece neden başkası değil de, Ali Ekrem Recaiâde Mahmut Ekrem'i anlatıyor sorusunun cevabını da vererek, eserine güvenilirlik kazandırıyor. Fakat yine de yazar, anlatılacak şahsın büyüklüğünün anlatmayı zorlaştırdığını ve kendisiyle Recaiâde Mahmut Ekrem arasında isimden başlayarak "musîbet-zedeliğe" kadar varan ortak noktalar bulunduğunu söyler.¹¹³

Musahabesini iki kısma ayırmaya mecbur olduğunu ifade eden Ali Ekrem, musahabenin yayımlanması söz konusu olduğu için bilgi ve hatıralarından birçoğunu feda edemediğini dile getirir.

Ali Ekrem, musahabenin birinci kısmında Recaiâde Mahmut Ekrem'in şairliğini, çocukluk günlerini, resmî biyografisini, Namık Kemal'le arasında geçen edebiyat vak'alarını ve kardeşçe hatıraları; ikinci kısmında ise tenkitçi, edebiyatçı ve üstat Ekrem'i, Ekrem'in özel hayatını ve yine bir takım hatıraları aktaracağını söyler.

Ali Ekrem, Recaiâde Mahmut Ekrem gibi bir üstat için Avrupa'da ciltlerle kitap yazılacağını, bütün eserlerinin değil, yalnızca bir eserinin bir konferans konusu olabileceğini fakat bizde bunun böyle olmadığını söyler.

¹¹² a. e., s. 3.

¹¹³ Recaiâde Mahmut Ekrem, Piraye, Emced ve Nijad isimli çocuklarını kaybederek üst üste evlât acılarıyla sarsılır. Ali Ekrem de, babasının çok sevilen romanından yola çıkarak ismini verdiği tek erkek çocuğu Cezmi'yi (20 yaşında iken intihar etmesi sonucu) kaybeder. Yazarın "musibet-zedelik" ortaklığından kastı budur.

4.2.2. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Namık Kemal ile İlgili Hatıraları ve Namık Kemal'in Recaizâde Mahmut Ekrem Üzerindeki Tesiri

Bu önsözden sonra yazar, daha bu ilk sayfalarda Recaizâde Mahmut Ekrem'in Namık Kemal'le olan ilişkisini anlatır. Yazar, üstat Ekrem'in edebî kimliğini her edebiyat müntesibinin söyleyebileceğini ama Namık Kemal'in en büyük "şakird-i irfan"ı hakkında ne düşündüğünü ve edebî hayatına olan katkısını ve ona beslediği hürmeti ihtiva eden hatıra ve olayları yalnız kendisinin anlatabileceğini, bu nedenle bu musahabenin özel bir değeri olduğunu ve bu musahabeyi kendisinin yapmasından dolayı cesaretinin kırılmadığını söyler.

Ali Ekrem, babasının, ikinci sürgünü olan Midilli'deyken kendisinden namdaşı Ekrem Bey'e bir mektup yazmasını ve ondan eserlerini göndermesini rica etmesini ister. Hatta kendi eserlerinden çok onun eserlerini okuması gerektiğini belirtir.

Edebiyat ve sanat dünyasında belli bir isim sahibi olan kişiler arasında birbirini desteklemek ya da yüceltmek yerine, daha çok kıskançlığın hâkim olduğu bilinen bir gerçektir. Oysaki Namık Kemal, babasının başka bir isim vermeyi istemesine rağmen oğluna Recaizâde Mahmut Ekrem'in adını vermekle kalmaz, evlâdına kendi eserlerinden çok onun eserlerini okumasını da tavsiye eder.¹¹⁴

Bir diğer husus ise Recaizâde Mahmut Ekrem'in çocuk deyip önemsemeden geçebileceği bir mektuba cevap vermesidir. Recaizâde Mahmut Ekrem, Ali Ekrem'in mektubunu cevaplar ve eserlerinin her birinin ilk sayfasına başka başka ithaflar yazarak ona gönderir. O sırada Ali Ekrem henüz on bir yaşındadır.

Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in eserlerini ablasıyla¹¹⁵ beraber okur. Kendi ifadesiyle on beş on altı yaşlarına geldiği zaman, Recaizâde Mahmut Ekrem'in henüz anlayamadığı eserleri çoktur ama bilmediği ve sevmediği hiçbir yazısı kalmamıştır. Hatta ilk edebî zevki de onun eserlerinden almıştır.

Ali Ekrem Servet-i Fünûn sanatçılarındandır; dolayısıyla yazar Servet-i Fünûncuların hocası kabul edilen Recaizâde Mahmut Ekrem'in henüz çocukken öğrencisi olma şansını elde etmiştir.

Ali Ekrem'in musahabenin ilerleyen sayfalarında incelerken görüleceği gibi, Recaizâde Mahmut Ekrem'in tüm eserlerini oldukça teferruatlı bir şekilde, neredeyse

¹¹⁴ *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 3.

¹¹⁵ Feride Hanım'dır. Ali Ekrem Bolayır, hatıralarında ablasından oldukça tafsilâtlı olarak bahseder. Bu hatıralardan ablasıyla çok iyi anlaştığını ve onu çok sevdiğini öğreniyoruz. *Namık Kemal* adlı monografide de bir hatıra dolayısıyla anılan Feride Hanım, Namık Kemal'in çok sevdiği Menemenlizâde Rıfat Bey'le evlenir.

okuyucuda soru işareti bırakmayacak bir biçimde incelemesinde, o eserlerden küçük yaşlarından itibaren haberdar olmasının rolü olduğu düşünülebilir.

Hatıralarda değinilen önemli konulardan biri de Namık Kemal-Ekrem arasındaki üstat-öğrenci ilişkisidir. Namık Kemal sürgünde iken İstanbul'da bulunan Recaizâde Mahmut Ekrem ile mektuplaşır. Ali Ekrem'in ifadesiyle Namık Kemal'in kendisine gelen yığın yığın zarflar arasından ilk açtığı, Recaizâde Mahmut Ekrem'inkidir. Recaizâde Mahmut Ekrem uzakta bulunan üstadına, yazdığı şiirleri kendisinin olmadığını söyleyerek gönderir ve onun beğenisine sunar. Bunlardan biri aşağıda aldığımız şiirdir:

Ey zâir-i itibar-perver,
Seyret ne güzel durur şu makarr
Yalnızlığı hoşnümâ değil mi?
Ya sadeliği değil mi dilber?
.....
.....

ve devam ederek:

Hepsinden onun güzeldi eyvah,
Altında yatan zavallı duhter!¹¹⁶

Namık Kemal mektuptaki şiiri çevresinde bulunanlarla paylaşır ve değerlendirmesini yapar: "Bu kadar hissî ve böyle tabîî bir şiir şimdiye kadar lisanımızda yazılmamıştır. Var ol Ekrem!"

Eski ve yeni edebiyata son derece hâkim, divanların çoğunu okumuş, Encümen-i Şuarâ'da bulunmuş, tenkit eserleri yazan Namık Kemal'in, Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiiri hakkındaki bu değerlendirmesi dikkat çekicidir. Şiir ile ilgili olarak "hissî" değerlendirmesi yapılmıştır. Recaizâde Mahmut Ekrem'in yazar tarafından pek çok edebiyatçının beğendiğini söylediği, onun başarılı kabul edilen şiirleri, gerçekten de "hissîlik" yönü ağır basan şiirleridir. Ali Ekrem, musahabenin ilerleyen sayfalarında Recaizâde Mahmut Ekrem'in şairliğiyle ilgili tafsilâtlı bir değerlendirme yapmıştır.

Yine bu ilk sayfalarda Recaizâde Mahmut Ekrem-Muallim Naci çatışmasından da bahsedilir.¹¹⁷ Muallim Naci *Demdeme*'yi yazınca Recaizâde Mahmut Ekrem çok üzülür ve Naci'nin kendisine yaptığı saldırılara karşı yardım etmesi için Namık Kemal'e

¹¹⁶ *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 5.

¹¹⁷ Bu monografi ile ilgili incelememizin son bölümünde "Recaizâde Mahmut Ekrem'e Yönelik Eleştiriler ve Onunla Yapılan Tartışmalar" başlığı altında bu çatışma daha ayrıntılı ele alınmıştır.

telgrafla başvurur. Bu kısa telgraftan konunun ne olduğuna tam olarak vâkıf olamayan Namık Kemal, işin aslını öğrenmek için Hüseyin Efendi adında bir kişiyi İstanbul'a gönderir. Bu kişi, olayın aslını öğrenir, Recaiâde Mahmut Ekrem'i teskin eder ve Midilli'ye dönerek durumu Namık Kemal'e anlatır. Namık Kemal "Vah zavallı Ekrem vah sen böyle tahkir olunmalı mıydın?" diyerek ağlar.

Recaiâde Mahmut Ekrem, Muallim Naci'nin kendisini tenkit eden *Demdeme*'sini yayımlamasıyla zor durumda kalınca, yardım edecek merci olarak Namık Kemal'i görmesi, bize o devirde Namık Kemal'in birtakım gençlerin edebiyat sahasındaki hâmisî olduğunu gösterir.

Bu bölümde dikkati çeken bir diğer husus da Ali Ekrem'in bu sayfalarda Namık Kemal'in Recaiâde Mahmut Ekrem'in şiirini okuyunca ve Muallim Naci'yle aralarındaki tartışmayı duyunca olmak üzere iki kere ağlamasından söz etmesidir. Eserlerine ve mücadelesine baktığımızda oldukça sert bir dava adamıyla karşılaştığımız hâlde; vatan, dostluk ve sanat söz konusu olduğunda şairin duygusallığını saklama gereği duymadığını, bunu zayıflık olarak algılamadığını görüyoruz.¹¹⁸

Namık Kemal'in öğrencileri arasında çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik yaptığı da bu sayfalarda dikkati çeken önemli bir konudur. Abdülhak Hâmid'le Recaiâde Mahmut Ekrem arasındaki bir edebî tartışmanın¹¹⁹ basına aksetmesine az bir zaman kala Namık Kemal araya girer ve Hâmid'e bir mektup yazar:

"Ekrem'le olan bahsinize canım sıkılmadı desem yalan olur... Edebiyatta filân hayâl filân hayâlden makbuldür diye birbirinizin boyun bağına, Frenk gömleğine sarılısanız benim için lâzım olan karşıda durup gülmektir. Fakat sen bana şunu söyledin, ben de sana bunu söyleyecektim yollu münâzaaya kıyam ederseniz bizim büyük biraderlik vazifesi meydana çıkar, şahsiyât cihetine ait yerlerde kalem ile olmazsa sopa ile meram anlatırım, hükümet-i müstebidânemi aranızda idare-i örfiye ilânı derecesine getiririm! Elimden yakanızı pek kolay kurtaramazsınız, ona göre hareket buyrulması bâbında ve her hâlde..."¹²⁰

Bu mektup şahıslar arasındaki tartışmayı hemen bitirir. Hâmid de, Recaiâde Mahmut Ekrem de yaptıklarından mahcup bir şekilde ağabeylerine özürlerini beyan ederler. Hatta Hâmid, bu mektuptan sonra Recaiâde Mahmut Ekrem'i öven bir manzume yazar. Recaiâde Mahmut Ekrem ise *Ta'lim-i Edebiyat*'ında Hâmid'in büyük değerini anlatır.

¹¹⁸ Çalışmamıza konu olan Namık Kemal'le ilgili iki kitapta da bunun örnekleri vardır.

¹¹⁹ *Nesteren*'deki kafiye meselesi üzerine tartışılar. (Bkz. İsmail Parlatur, *Recaiâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanâtı*, s. 260-264.)

¹²⁰ *Recaiâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 6.

Namık Kemal'le ilgili hatıraları nakletmeye devam eden Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyat*'ını yayımlamadan önce parça parça Namık Kemal'e gönderdiğini ve Namık Kemal'in bu eseri çok beğendiğini âdeta âşık olduğunu söyler. Namık Kemal'e göre eserin mükemmeliyetine gölge düşüren tek şey, Ekrem'in mecaz konusunu karıştırmış olmasıdır.¹²¹

Namık Kemal, *Ta'lim-i Edebiyat*'a üç takriz yazmış, bunlardan ikisini beğenmemiş ancak üçüncü yazdığını göndermiş, Recaizâde Mahmut Ekrem bu takrizi bir takriz değil bir "berat-ı tasdik" saymış ve kitabının sonunda bu takrize yer vermiştir.

Ali Ekrem'e göre Recaizâde Mahmut Ekrem *Ta'lim-i Edebiyat*'la sadece edebiyat dersi vermemiş, gençlere vatan sevgisini de anlatmıştır. Öğrencilerine Namık Kemal'i bir mâbud-ı hürriyet olarak tanıtmış bu da bazı çevrelerin işine gelmemiştir. Namık Kemal Midilli'de sürgünde iken İstanbul'daki bir "fesat cemiyetini"¹²² Midilli'den idare ettiği ileri sürülür. Damadı Rıfat Bey, bu cemiyetin haberleşme vasıtası olduğu için tutuklanır. Hâmid ve Ekrem'e baskı yapılır. Ekrem'den Namık Kemal'in mektuplarını vermesi istenir. Ekrem mektupların çoğunu toprağa gömer ama yakayı kurtarmak için sonra almak kaydıyla sekiz on mektubu verir. Fakat mektupları almaya gittiğinde, o mektupların padişaha sunulduğu söylenir ve mektuplar geri verilmez. Ali Ekrem'in ifadesiyle meseleyi sekiz on sene sonra anlatırken bile Ekrem'in yüreği yanmaktadır.

Ali Ekrem'in bu satırlarında ve daha sonraki satırlarında istibdat devrinin olaylarına ve olayların etkilerine sık sık yer verdiğini görmemiz mümkündür.

Namık Kemal'le Recaizâde Mahmut Ekrem arasındaki "muhabere" yoluyla aylarca süren edebiyat tartışmaları da olmuştur. Bu mektuplar da istibdat yönetimince içeriğine bakılmadan şüpheli görülmüştür. Bu haberleşmeler sırasında meydana gelen olay oldukça ilginçtir: Mektupları iletme konusunda aracılık yapan Namık Kemal'in damadı Rıfat Bey, "muhabere vasıtası" olmak suçundan tutuklandığı için kardeşi Habip Bey mektuplar ele geçirilmesin diye onları yakar. Mütedeyyin bir insan olan Habip Bey, mektupları yakarken içinde "Allah Allah" ibaresi geçen bir beyit görür. Bu yüzden mektubu yakamaz ve su içinde yok etmeye çalışır.

Bu olaylar sırasında üstüne gidilen Hâmid ve Recaizâde Mahmut Ekrem'den Namık Kemal en çok Recaizâde Mahmut Ekrem'e acır, sebebi ise Recaizâde Mahmut

¹²¹ Ali Ekrem babasının bu görüşüne katılmaz. Bu konuya *Ta'lim-i Edebiyat*'la ilgili bölümde değinilmiştir.

¹²² Yazar *Namık Kemal* adlı kitabında Namık Kemal'in böyle bir yönlendirilmesinin olduğunu söyler. (Bkz. Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 56.)

Ekrem'in hassasiyeti; en ufak tahkirin bile onda derin yaralar açacağı endişesidir. Hatta Namık Kemal bir gün "Ekrem'e böyle bir muamele edilebilir mi, Ekrem karakollara sürüklenir mi?" diyerek hazin hazin ağlamıştır. Yine bir gün üzüntüsünden "Vatana bir hizmet edemedik. Şu dünyada gördüğümüz iş namımızı ağzına alanların başına bela kesilmek oldu." demiştir.

Ali Ekrem, Namık Kemal-Recaizâde Mahmut Ekrem-Hâmid dostluğunu anlatırken bir kuşak değerlendirmesi de yapar. Kendi kuşaklarının ahlâken ve irfanen Namık Kemal'lerin kuşağına ulaşmasının çok zor olduğunu söyler.

Ali Ekrem, Namık Kemal-Recaizâde Mahmut Ekrem dostluğuna ilişkin daha pek çok hatıra olduğunu söylemekle birlikte, bunların hepsini musahabesine alamamıştır. Recaizâde Mahmut Ekrem, Namık Kemal'in ölümü üzerine Ali Ekrem ile yaptığı bir konuşmada ona bir mersiye yazmak istediğini, ama Namık Kemal'e lâıyık bir mersiyeyi ancak yine Namık Kemal'in kendisinin yazacağını belirtir. Ancak yine de Ekrem hicri olarak Namık Kemal'in vefatına tarih düşen bir kıta yazmıştır. Ali Ekrem bu kıtayı şairin kendinden dinlemediğini kitapta belirtir.

Yazar, Namık Kemal'le ilgili hatıralardan sonra Recaizâde Mahmut Ekrem'in hayatını anlatır.

4.2.3. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Biyografisi ve Bu Biyografinin Edebiyat Hayatındaki Yansımaları

Ali Ekrem bu bölüme, Recaizâde Mahmut Ekrem'in doğumu ve ailesiyle ilgili bilgiler vererek başlar. Yazarın verdiği bilgiye göre Ekrem'in babası bir münşidir. Üstat Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*'ta babasının bazı eserlerinden örnekler vermiştir. Ali Ekrem'e göre annesi-babası eğitilmiş ve kültürlü olan Recaizâde Mahmut Ekrem, aslında ilmini ve irfanını ailesinden miras almıştır.

Yukarıda da Namık Kemal'le ilgili hatıralar anlatılırken değinildiği gibi hassas bir insan olan Recaizâde Mahmut Ekrem'in bu özelliği, çocukluğundan itibaren görülmeye başlamıştır. Ekrem kendi ifadesiyle sekiz on yaşlarında iken bile en ufak hâdiseden müteessir olur, en önemsiz manzara karşısında tefekküre dalar. "Teessür ve tahassüs" özelliğinin ve elem duygusunun şairliğin birinci şartı olduğunu söyleyen Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Tefekkür*'e aldığı bir hatırayı aktararak bu görüşünü örnekendirir:

"Bu kadar kayıtsız bir ömr-i pür-safâ içinde iken de ara sıra pek mahzun oluşum vardı ki o da en çok dadımın beni uyutmak için titrek ve nağmeli bir sesle Çerkez türküleri söylediği zamanlarda vâkî olurdu. O zamanlar başıma yorganı çekerdim, sakın sakın ağlardım. Ruhum o teessür yaşlarıyla âlem-i letâif-i menâma süzülür giderdi."¹²³

Ali Ekrem, Rezaizâde Mahmut Ekrem'in bu sözlerinin mübalâğa olmadığını; tam tersine çok doğru bir ruh tahlili olduğunu, bu hâlin Rezaizâde Mahmut Ekrem'in fitrî hassasiyetinden kaynaklandığını belirtir. Ayrıca bu fitrî hassasiyet şairin birbiri ardınca çocuklarını kaybetmesiyle artarak devam etmiştir. Çeşitli kaynaklara göre şair Piraye adlı kızını doğar doğmaz, birinci oğlu Emced'i yirmi sene yatalak olarak yaşadıktan sonra Nijad'ı ise genç bir delikanlı iken kaybeder. Ali Ekrem'in deyimiyle böylece "perî-i şîir", "cadû-yı ecel" ile ittifak etmiş ve Fuzuli'den beri ağlayan şairlerimiz arasında bir de evlât acısıyla feryat edecek şair yaratmak için Piraye'yi, Emced'i, Nijad'ı Ekrem Bey'in "âguş-ı vefa"sında boğdurmuştur.

Ali Ekrem'e göre bu şartlarda yetişen bir şairin etkileyici şiirler yazması kaçınılmazdır. Ama Ekrem sadece hassas olduğu için değil aynı zamanda mütefekkir olduğu için üstat olmuştur. Yazara göre his ve hayal muhakeme ile birleşmeden büyük şiir yazılmaz. İşte Ekrem'deki özellikle *Ta'lim-i Edebiyat*'ta bütün olgunluğuyla ortaya çıkan "tefekür kabiliyeti" ve "hassasiyeti" onda ta çocukluğundan başlamıştır. Askeri okula gönderilen Rezaizâde Mahmut Ekrem, yüz yirmi kişinin içinde sınıf birincisi olduğu hâlde, fitrî eğilimi bir müddet sonra devreye girer ve edebiyata düşkün olan şair, sayısal derslere ağırlık verilen okulda okumak için edebî eser bulamayınca Burhan-ı Katı' okumaya başlar. Ve okul Ramazan tatiline girince şair biraz mizahî bir dille okulla ilgili duygularını dile getirdiği aşağıdaki bendi yazar:

Ey dūd-ı ah çerh yerine beraber evvel,
Eyyâm-ı fire kıl feleğe şule göster evvel,
Ey dil sürür vakti değildir mükedder evvel,
Âmâde-i sihâm-ı kaza-yı mukadder evvel;
İd erdi geldi mektebe gitmek zamanları,
Tertibe şimdi başlayalım biz yalanları!¹²⁴

Rezaizâde Mahmut Ekrem'in askeri okulda yapamayacağını anlayan babası, oğlunu bu okuldan alır ve Hariciye Mektubi Kalemi'ne yerleştirir. Böylece Ekrem'in resmî hayatı başlamış olur. Buradan Maliye Esham Kalemi'ne naklolunur. Memuriyet

¹²³ Rezaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, s. 10.

¹²⁴ a. e., s. 11.

hayatının altıncı senesinde "mücerret" edebî şöhretinden dolayı Şûrâ-yı Devlet muavinliğine atanır. Ali Ekrem'in naklettiğine göre Ekrem onu bu göreve getiren Mithat Paşa'ya teşekkür etmek için gittiğinde Mithat Paşa ona: "Siz ehliyet ve faziletinizi getiriyorsunuz." demiştir.

Yazar, *Namık Kemal* adlı monografisinde de sık sık adı geçen Mithat Paşa'nın, Namık Kemal'i *Tasvir-i Efkâr*'daki "Yangın" başlıklı makalesinden dolayı "harika-i istisna" olarak "rütbe-i sâni"ye yeniden getirerek ve Ekrem'e yaptığı muameleyle, Reşit Paşa an'anesini takip etmekte isabet ettiğini söyler. Yazara göre Ekrem bu göreve getirilmeseydi maliye çoraklığında kalıp gidecekti.

Mithat Paşa Bağdat valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılana kadar Bâbıâlf'nin en seçkin dairesi Şûrâ-yı Devlet'tir. Ekrem burada kendisine lâyük bir çevre bulmuştur. 1294'te Şûrâ-yı Devlet azalığına atanmış Meşrutiyet'in ilânına kadar bu görevde kalmıştır.

Bu görevi sırasında Ekrem, başta bütçe işlerindeki yolsuzlukların araştırılması olmak üzere çeşitli komisyonlarda yer alır. Bu teveccühün sebebi olarak Ali Ekrem, Ekrem'in irfan kudreti takdir olunmuyorsa bile, vicdanının yüksekliğine çok güveniliyor olmasını gösterir. Yazara göre her türlü şaibeden münezze olması Ekrem'in resmî hayatının övünülecek taraflarındandır.

Yukarıda sözü edilen komisyonlardan biri de İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırılarını engellemek için Trablusgarp'ın neler yapabileceğini anlamak üzere Trablus'a gönderilen bir heyettir. Heyet Trablus'a gider, on beş günde görevini tamamlar, fakat heyetin dönmesine üç ay gibi bir süre izin verilmez. Ekrem, yazarla yaptığı bir sohbette bunun nedeninin kendisinin İstanbul'da bulunmasının istenmemesi olduğunu belirtse de, yazar bu görüşe pek katılmaz. Ona göre padişah Ekrem'i İstanbul'da idare etmeyi uygun bulmuştur. Onu Şûrâ-yı Devlet azalığından ileri götürmek istemese de, hocalığını, düşüncelerini giderek daha çok gözlem altında tutsa da onun uzaklaşmasını uygun görmemiştir. Yazara göre Ekrem, İstanbul'da kalması padişahın kendi siyasetine uygun düşmeyen kişilerden olsaydı, Ziya Paşa, Sadullah Paşa ve Namık Kemal gibi onu da hiç tereddüt etmeden payitahttan uzaklaştırırdı.

Burada yazar, Ekrem'in Trablusgarp'a giderken yaşadığı ve sonra kendisine anlattığı bir faciaya da yer vermiştir. Mizacıyla ve devirle ilgili ipuçları veren bu hatıra şöyledir:

Trablusgarp'a gitmek için "Kayseri Vapuru" adlı köhne bir tekneyle yola çıkan heyet, Çanakkale'den çıkar çıkmaz bir lodos fırtınasına tutulur. Aradan yirmi dört saat geçince fırtına şiddetini iyice arttırır. Aslında bu durum geri dönmeyi gerektirir ise de fırtınadan ziyâde saraydan korkan heyette kaptan böyle bir karar vermeye cesaret edemez. Gemi üç gün üç gece dalgalarla boğuştuktan sonra fırtına diner, heyet de kurtulur. Fakat Ekrem, bu korku hengâmesi içinde "şimşeklerle öpüşen", "bulutlarla boğuşan" dalgalara nasıl hayran hayran baktığını yazara kendine has "talâkat-i beyan"la anlatır. Böyle büyük bir tehlike anında bile, tabiatta hayran olunacak bir güzellik bulması bize onun mizacı ve sanatçı kişiliği ile ilgili ipuçları verir.

Yazar, Ekrem'e yönelttiği "Trablusgarp'ta ne yaptınız?" sorusuna ise şöyle bir cevap alır: "Bugün nerde bir şey yapılabilir? Kendi kendimizi aldatıyoruz, başkalarını da aldatabiliriz zann-ı şerifine düşmesek!" bu sözler o sırada Ekrem'in gözünden memleketin durumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Meşrutiyet'in ilânından sonra Ekrem, önce Evkaf sonra da Maarif Nazırlığı'na getirilir. Fakat o dönemde memleketi karmakarışık eden işten çıkarmalarda görevlendirilecek olması sebebiyle bu karanlık işte bulunmaya vicdanı izin vermez ve istifa eder.

Yazara göre, Ekrem'in Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi vatanımızda inkılâp yapmak, Kanun-i Esasî ilân ettirmek için kalemiyle kavga meydanına atılmak gibi bir siyasî hayatı olmamıştır. Onun resmî hayatından başka *Tasvir-i Efkâr*'da biraz Namık Kemal'e haleflik etmekten ve bazı gazetelerde birkaç makale yazmaktan öte bir siyasî hayatı olmamıştır. Onun siyasî mücadelesi Namık Kemal'in fikirlerini takip ederek Mekteb-i Mülkiye'de gençliği aydınlatmak olmuştur.¹²⁵ Gençlere vatanlarını sevdiren, Servet-i Fünûn edebiyatını kuran, "irtica-yı edebî"yi kökünden söken odur. Ona bu yönüyle mürşid-i siyaset demek daha uygun düşer.

¹²⁵ Ali Ekrem hatıralarında Recaizâde Mahmut Ekrem'in hocalığı vasıtasıyla Namık Kemal'in fikirlerinin Mekteb-i Mülkiye'deki gençler üzerindeki tesirine dair şu satırlara yer verir: "Dâire-i Kitâbet'in casusluğa karşı bir dârü'l-cihad (savaş yeri) olduğu o zaman sarayın ahvâlini bilenlerce hakaik-ı müsellemedendir (doğrulan hakikatlerdendir). Pâdişahın meslek-i muhtarı, başkâtiplerin meziyyât-ı insâniyyesi, Şâdi Bey'in kahr-ı ilâhiye düçâr olması gibi esbâb ü müessirât bulunmasa bile yine Dâire-i Kitâbet'in bir muhît-i şeref ü nâmus olması zarûf idi: Kâtiplerin ekseriyet-i azîmesi (büyük çoğunluğu) Mekteb-i Mülkiye'den geliyor. Hepsî tahsîl-i tâlîyi ikmâl ettikten başka ulûm-ı ictimâiyyeye (sosyolojiye) de az çok kesbi vukuf etmiş, en fâzıl, en muhterem üstadların halka-i tedrisinden yetişmiş, hususuyla Recaizâde Ekrem Bey edebiyat muallimi olduğu için Namık Kemal'in taht-ı tesirinde (tesiri altında) kalmış âşik-ı vatan gençler. Bana babamın şiirlerini o kadar heyecanlarla, merhûma öyle hârikulâde ihtiramlar (hürmetler), incizaplar (tutkunluklar) gösterek okudular ki!

Koca saltanat-ı Osmâniyye'yi cüz'iyât ü teferruâta kadar her şeye müdâhale etmek ve mülkün her noktasında âmîr-i mutlak olmak emeline düştüğü için –bütün ecdâdının târih-i mutlakıyyetinden daha şâmil (kapsamlı) bir istibdâd ile idâre eden bir pâdişâhın sarayında, irâdât-ı kahiresinin vâsıta-i tebliği olan Kitâbet Dâiresi'nde Namık Kemal'in rûhu yaşıyor! İşte hikmet-i ilâhiyyeye burhân-ı zî-hayat (canlı delil) bir tezâd-ı ulvî." (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 329-330.)

4.2.4. Rezaizâde Mahmut Ekrem'in Şiirleri

Bu kısım Rezaizâde Mahmut Ekrem'in beslenme kaynakları ve edebî eğitimi ile ilgili bilgilerle başlar.

Ekrem Bey, Mekteb-i Harbiye'den çıkar çıkmaz babasından Arapça ve Farsça dersleri alır ve Hariciye Nezareti'nde çalıştığı için Fransızca'ya da merak salar. Bu arada Türkçe'de ne kadar divan varsa sadece zevk almak için değil incelemek amaçlı okur.

Ali Ekrem divan edebiyatının tamamını okumanın, kendi zamanlarına göre harika bir iş gibi gözükse de Rezaizâde Mahmut Ekrem dönemi şairleri için sıradan bir iş olduğunu söyler. "Sadece Rezaizâde Mahmut Ekrem değil, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın okumadığı bir divan var mıdır?" diye sorar. Üstüne üstlük bu iki şair, Arap ve Fars edebiyatını da incelemişlerdir. Rezaizâde Mahmut Ekrem, Ali Ekrem'le sohbet ederken onun Fars ve Fransız edebiyatından bir şeyler okuduğu hâlde, Arap şairlerini dikkate almadığını dile getirir. Bunun izlerinin de açıkça eserlerinde görüldüğünü söyler.

Rezaizâde Mahmut Ekrem gençliğinde başladığı edebî hayatında, kendine rehber olarak Namık Kemal'i seçmiş ve ne yazmışsa Namık Kemal'in tenkit ve takdirine sunmuştur.

Ali Ekrem, üstadının şiirlerini değerlendirmeye geçmeden bir parantez açmaya ihtiyaç duyduğunu belirtir ve bu parantezde nâzım ve şairi birbirinden ayırır. Her şairin mükemmel bir nâzım olması gerekmediği gibi her "nezzâm"ın da iyi şair olması gerekmez, der. Ve edebiyatımızın çok ahenkli şairlerinden örnekler vererek bu konuyu açıklar. Tevfik Fikret ve Âkif'in çok iyi birer nezzâm olduklarını, ama ikisinin de Hâmid olmadıklarını söyler. Hâmid de Fikret olamamıştır der ve daha önce yapmış olduğunu söylediği bir değerlendirmeyi yineler: "Ya Hâmid, Fikret kadar nezzâm yahut Fikret Hâmid kadar şair olmalıydı. O zaman Türklerin de bir Victor Hugo'su olurdu." der. Rezaizâde Mahmut Ekrem'in de Fikret ve Âkif gibi bir nezzâm olmadığını ekler.

Yazara göre kolayca nazım yazamamak Ekrem'i üzen bir durumdur. Ekrem, iyi bir şair olabilmek için bütün divanları, bütün edebî eserleri okumuştur.

Yazar, Rezaizâde Mahmut Ekrem'in edebiyat dünyasına girişini anlatırken onun genç yaşta *Vakit* gazetesinde yazdığı makalelerindeki yeni fikirlerle dikkatleri üzerine çektiğini, bu makalelerin daha sonra *Nağme-i Seher*'e eklendiğini belirtir.

Bu açıklamalardan sonra Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiir kitaplarını ve bazı şiirlerini sırasıyla incelemeye geçer:

Ekrem'in ilk şiir kitabı *Nağme-i Seher*'dir. Şairin kitabının başında belirttiği gibi yazarın on altı yaşından yirmi yaşına kadar yazdığı şiirlerinin yer aldığı kitaptır.

Yazarın ifadesiyle dâhi şairlerin ilk şiirlerinde bile sonraki şiirlerinin izleri görülmeyebilir. Ama Recaizâde Mahmut Ekrem çok hissî, çok samimî ve ağlayan bir şair olduğu ve zaten dâhi şairlerden olmadığı için, bu ilk kitabın içinde nefis bir şiir aramanın insafsızlık olacağını söyler. Böyle olduğu hâlde *Nağme-i Seher*'in iki önemli özelliği olduğunu belirtir:

1. On yedi on sekiz yaşında bir çocuğun, yaşı kemale ermiş pek çok şaire oranla eski edebiyata, vahdet-i vücuda, şiire, Arapça'ya ve Farsça'ya olan hâkimiyeti dikkat çekicidir.
2. İleride *Zemzeme*'yi yazacak olan bir şairin his ve fikir özellikleri *Nağme-i Seher*'den anlaşılabilir.

Yazar, *Nağme-i Seher*'den örnekler vererek kitabın eksilerini ve artılarını ortaya koyar. Şairin daha sonra kendisinin de itiraf ettiği gibi kitapta birçok köhne mazmunun yer aldığını ifade eder. Fakat bu eksisinin yanında güzel şiirler denemese de sade ve açık bir dille yazılmış olan iki üç manzume, beş on şarkı olduğunu ifade eder.

Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in asıl "şair" hüviyetinin *Zemzemeler*'de, *Tefekkür*'de ve *Nijad Ekrem*'de görüldüğünü belirtir.

4.2.4.1. Şiir Dili

Ali Ekrem, *Nağme-i Seher* ile ilgili değerlendirmelerden sonra Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiir dilini inceler.

Nijad Ekrem'in yayınlanmasına kadar şairin nazım dili oldukça zayıf kalmıştır. *Nağme-i Seher* ve *Zemzeme*'de bu zayıflığın çok sayıda örneği vardır. Hâmid, büyük dehasıyla Türk şiirinin fikir ve hayal sahasında çok büyük bir yenilik yapmıştır. Bu "inkılâp" denilecek yeniliği, üstadı Namık Kemal de alkışlamıştır. Hatta ona nazire yazmakla iftihar ettiğini söylemiştir. Recaizâde Mahmut Ekrem de Hâmid'in şiirini takdir etmiş ve onun getirdiği yeni ifade şekillerini kabulde tereddüt göstermemiştir. Buna rağmen Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiirleri eski şiirin diliyle yazdığı ve okuduğu

yüzlerce divanın etkisinden kurtulamadığı için zayıf kalır ve *Birinci. Zemzeme*'de bunun pek çok örneği vardır.

Ali Ekrem *Zemzemeler*'den örnekler vererek bu iddiasını ispatlar. Yazara göre bu şiirlerde "Acem şivesi"ne ve "eskilerin beyan tarzı"na eğilim açıkça görülür. Hatta bir şiirini incelerken "Türkçe birkaç kelime ilâve edilmiş Farsça bir şiirdir" diyecek kadar Acem şiirinin etkisi altında bulunduğunu belirtir.

Şiir dilinin zayıflığına yol açan birinci sebep eskiden kurtulamaması (kudemaperestlik), ikinci sebep ise fitratıdır.

Ali Ekrem üstadının bazı şiirlerini ele alarak, bu mısralarda yapılacak ufak tefek değişikliklerle güzel şiirlerin ortaya çıkabileceğini söyler. Ali Ekrem bazen şiirde hissin inceliğine, dilin saflığının feda edilebileceğini ama bunun Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiirindeki bazı örneklerde yapıldığı gibi olamayacağını söyler.

Yazar, Ekrem'in şiirlerindeki kafiye bozukluklarını da eleştirir. "Kafiye kulak içindir" görüşünü savunan bir edebiyat üstadının söylediğinden bu kadar uzak şiir örneklerinin olmasını yadırgar.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiirlerinin eskilerin etkisinden kurtulamamak, biraz gelişi güzel yazmak ve şöhrete güvenerek ihmale düşmek gibi sebeplerle zayıf olduğu söylene bile, onun fitraten iyi bir "nezzâm" olmadığı da buna eklenebilir.

Yazara göre; tekâmül biraz zamanla ilgili olduğu; Ekrem'in zamanında da tekâmülü sağlayacak güçte bir akım olmadığı için nazım dilinde pek çok noksanlıklar olması normaldir. Hâmid bile dilde pek çok yenilik yapmasına rağmen, eksiktir. Namık Kemal'de de eksiklikler vardır. Bu eksiklik Servet-i Fünûn'la tamamlanmıştır. Yani bu durumda şiir dili safiyet ve belâgate Servet-i Fünûn'la ulaşmıştır. Bir yenilik öğrencilerinden gelse bile, makul olunca kabul etme büyüklüğünü gösteren Ekrem, *Nijad Ekrem*'lerde bu tekâmülün örneklerini verir. Yazar, Ekrem'in "Bir Kuş" şiirini güzel şiire örnek olarak ele alır. *Nijad Ekrem*'deki diğer şiirlerin de baştan sona güzel ve saf olduğunu söyler ama yine de bu şiirlerde, lugat merakı, Acem şiirinin etkisi, sanatlı söyleyiş iptilâsının göze çarptığını belirtir. Ali Ekrem musahabesinde bunun da örneklerini verir.

4.2.4.2. *Şiirlerinin Ruhı*

Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiir dilini inceledikten sonra onun şiirlerinin ruhunu da ayrıca inceler. Bu kısmın başında Servet-i Fünûn edebiyatının bir yeniliği olarak bilinen tablo altına şiir yazmanın bilinen ilk örneğini Recaizâde Mahmut Ekrem'in "Tasvir" adlı şiiriyle verdiğini öğreniyoruz. Ali Ekrem'e göre şu anda okuyana çok tabii görünen tablo altına şiir yazma bir olgunlaşma sürecinin, genelden özele geçişin önemli bir aşamasıdır. Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in "Tasvir" şiirini yazarak Hâmid ve Namık Kemal'in yapamadıkları bir yenilik yaptığını söyler. Fakat burada altına şiir yazılan resmin yanında, şiirin oldukça sıradan kaldığını belirtmeyi de unutmaz. On iki bentlik şiirin başındaki altı bent kuvvetsiz bir tevhit ve cansız bir tasvirdir. Fakat diğer bentler az çok önemli sayılabilir.

Ali Ekrem, "Tasvir" şiiriyle ilgili bilgi verirken Şinasi mekteb-i edebinin Türk şiirinde yaptığı yenilikleri hatırlatır. Bu mektep Batı medeniyeti eserlerinden faydalanırken, mekebin her bir ferdi başka başka görevler üstlenmiştir:

Diyebilirim ki Şinasî mekteb-i edebinin tesisleriyle beraber medeniyet-i garbiyenin âsâr-ı edebiyesinden, eş'ârından istifâzada o mektebin erkân-ı istikrarı başka başka vazife deruhte etmişlerdir: Şinasî efkâr-ı hakîmâneyi, Namık Kemal maâli-i vicdaniyye ve efkâr-ı vatanperverâneyi, Hâmid ulviyyât-ı hayâliyye ve hissiyyeyi, Ekrem Bey de dakâik-i hissiyyeyi terennüm ederler. Bir medeniyetin telakkîsi onun her şu'be-i ihtisasına nüfuz demektir. Recaizâde merhum dünyaya gelmeseydi medeniyet-i garbiyenin âğuşundan çekerek sîne-i şarka getirdiğimiz nazenîn-i edeb vatanımızda bugünkü tarâvet-i ânîyle zuhûr edemezdi.¹²⁶

Yazar "Tasvir"den sonra "Tahassür" isimli şiirle ilgili görüşlerini açıklar. Recaizâde Mahmut Ekrem'in bir gün bile yaşamadan ölen kızı Piraye için yazdığı bu mersiye, Ali Ekrem'e göre onun ölümsüz eserlerindedir. Bâkî'nin, Yahya Bey'in yazdığı mersiyeler sayılmazsa samimî üzüntüyü bu kadar güzel anlatan başka bir mersiye yoktur. Âkif Paşa'nın meşhur mersiyesi samimîliği ve sadeliğiyle bir harika sayılsa bile "Piraye" mersiyesinde bir yüreğin hazin hazin ağladığını ve okuyanı da ağlattığını vurgular. Ali Ekrem'e göre mutlaka Recaizâde Mahmut Ekrem'den önce de evlât acısı çeken şairler olmuştur, ama kimse böyle bir mersiye yazamamıştır. Şiirin konusunda kendine has bir güzellik vardır. Şair mezara gömdüğü ve unuttuğu kızının mezarını tam on beş sene sonra arar. İşte şiirin muhayyel değil de bizzat yaşanmış olması konuyu sıradanlıktan kurtarır. Ali Ekrem'e göre şiirde fikir ve hayallerle

¹²⁶ Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, s. 27.

duygular dengeli olarak verilmelidir. Biri birine baskın geldiğinde şiirdeki güzellik uyumu bozulur. "Piraye" mersiyesini hem kalben hissederek hem fikren takdir ederek yazan Recaizâde Mahmut Ekrem bu şiirde başarılı olmuştur.

Ma'lûmdur ki muhâlleddât-ı şiiriyyede efkâr ü hayâlât ve hissiyâtın mevzûa göre tevâzünü meşhûd olur. Melekât-ı dimâğîyyeden birinin ifrat ve tefrite uğraması âheng-i bedâati ihlâl eder. Hey'et-i umûmiyyesiyle "hissî" denilen şiirlerde kuvve-i muhayyilenin derece-i faaliyeti hissin nev'ine göre muayyendir. Şedîd hissiyâtı donuk hayâller öldürüyor, rakîk hissiyâtı da ulvî hayâller, ebkâr-ı hayâliyye bile olsa, boğuverir. İşte Recaizâde bu hakikat-ı bedîiyyeyi hem kalben his, hem fikren takdir ederek "Pîrâye" mersiyesini yazmıştır ve şiirin en güzîde mahiyeti de işte bu his ve takdirdir. Altı bentten teşekkül eden bu şiirde yalnız son bentte kuvve-i muhayyile kuvve-i hissiyyeye galiptir, lâkin hayâlin bu galebesinde de o kadar tabiiyyet vardır ki insan manzumeyi okuyunca başka bir neticeye vâsıl olabileceğini hatırlama getiremez.¹²⁷

Birinci Zemzeme'deki "Çiçek", "Çoban", "Hasbîhâl" gibi şiirleri az çok güzel bulan Ali Ekrem, aynı kitapta yer alan eski tarzda yazılmış iki üç gazel ve kıtanın da okunmaya değer olduğunu belirtir. Ve kıtalardan oldukça güzel bulduğu birini örnek olarak alır:

Görmez sahâbet etmeyi Allah bile revâ
Vicdana karşı şahs-ı günahkâr u mücrimi;
Vicdanıdır isâet-i fi'linde âdemin
Davacısı, şühûdu, kavânîni, hâkimi!¹²⁸

Bundan sonra Ali Ekrem *İkinci Zemzeme* ile ilgili görüşlerini dile getirir. Recaizâde Mahmut Ekrem'in bu kitabın önsözünde şiirlerini kendisinin beğenmediğini söylediğini, ama şairlerin kendi şiirleri hakkındaki yorumlarının genellikle isabetli olmadığını belirtir. Bu kitabın en önemli özelliği konu çeşitliliği açısından *Birinci Zemzeme*'den üstün olmasıdır. "Nağme", "Hülyada Bir Temaşa", "Mağruka" gibi şiirleri bu fikrine delil olarak gösteren Ali Ekrem "Âriyet Kitap Arasında Bulunmuş Bir Çiçek" adlı şiirin özellikle dikkat edilmesi gereken bir konunun tasviri olduğunu söyler.

Bu kitapta Namık Kemal'in beğendiği iki şiir de vardır: "Makber" ve "Bülbül". Ali Ekrem çok meşhur olan "Bülbül" şiirini alır ve bununla ilgili değerlendirmeler yapar. Fars ve Türk şairlerinin en çok işledikleri ve ölümsüz eserler vermek için uğraştıkları bu konuyu, şairin yeni anlayış ve hissedişlere göre nasıl anlattığını göstermesi bakımından önemli bulur. Bu şiirin şiirimizin olgunlaşma aşamalarında

¹²⁷ a. e., s. 29.

¹²⁸ a. e., s. 29.

önemli bir halkayı oluşturduğu ve Servet-i Fünûn şairleri için örnek teşkil ettiğini belirtir. Ali Ekrem burada bir parantez açar ve Servet-i Fünûn şairlerinin Recaiâde Mahmut Ekrem'e sadece *Ta'lim-i Edebiyat*'tan dolayı üstat demediklerini onun yenilik konusundaki bu önderliğinin bu ismi almasında etkili olduğunu belirtir.

Birinci Zemzeme'de eski tarzda yazılmış şiirleri beğenen Ali Ekrem *İkinci Zemzeme*'de bu yolda yazılmış şiirleri beğenmez. Hatta okuyanı gülümseten,

"Eşk-i çeşmim bir küçük musluk gibi durmaz akar"

nakaratlı şarkının kitapta bırakılmasının hayret edilecek bir durum olduğunu söyler.

Üçüncü Zemzeme'yi bir "kitâb-ı ebedî" olarak değerlendirir. Çünkü bu kitapta, bütün şairlerimize göre Recaiâde Mahmut Ekrem'in en büyük şiiri kabul edilen "Yakacık'ta Bir Mezarlık Âlemi" isimli şiiri vardır. Ali Ekrem bu şiirin ne kadar değerli olduğunu anlatırken kimin olursa olsun bir şiiri ezberlemeye değil, kolayca okumaya bile tenezzül etmeyen Hâmid'in şiirin tamamını ezberlemesini delil olarak göstermeyi yeterli bulur. Şair kendi ifadesiyle "hissiyat-ı muhabbetin efkâr-ı hikmetle aheng-i imtizacını tecrübe" maksadıyla yazdığını söyler. Ali Ekrem de şairin bu yazma maksadında olağanüstü başarı gösterdiğini belirtir. Şairin dile getirdiği maksat "Leyla ve Mecnun" adlı eserde, "Hüsn ü Aşk"ta, Hâmid'in şiirlerinde zaten çok güzel bir şekilde oluşmuştur. Ama Ekrem burada da bir yeniliğe imza atmıştır.

Andım o bî-vefâyı garîbâne ağladım

Geldi hayâli dîde-i giryâne ağladım.¹²⁹

beytiyle ifadesini bulan birdenbire hatırlama, okuyucunun fikrinde önce garip bir tesir bırakır, fakat şiir okundukça yerini güzel ve samimî bir etkiye bırakır.

Yazar, "Yakacık'ta Bir Mezarlık Âlemi" şiiriyle Recaiâde Mahmut Ekrem'in ayırt edici özelliği olan hassasiyetinin ve kendisinde çok yüksek olmayan tahayyül yeteneğinin son noktaya ulaştığını belirtir. Ali Ekrem'e göre vatanımızda bu şiirin birçok beytini ezberlememiş hiçbir şair ve edebiyatçı yoktur. Yazara göre şair, yalnızca bu şiiri bile yazmış olsaydı edebiyat tarihimizde ebedî bir ismi olurdu.

Burada dikkat etmemiz gereken bir nokta vardır. Ali Ekrem, Recaiâde Mahmut Ekrem'in şiirlerini değerlendirirken genellikle yazarda şairlik yeteneğinin olmadığını,

---

¹²⁹ a. e., s. 32.

şairlerinin orta derecede güzel olduğunu vurgular. Ama ona göre şiirleri özel yapan genellikle şiirlerinde şairin bir yeniliği denemesidir.

Üçüncü Zemzeme'de Ali Ekrem'e göre enfes kabul edilebilecek bir şiir daha vardır. O da "Hilâl-i Seher"dir.

Eski edebiyatımızda hilâl, bayram ve ramazan hilâli olarak kasidelerde geçmiştir. Namık Kemal, Türk sancağındaki hilâli yazmıştır. Fakat seherdeki hilâl yalnızca Recaizâde Mahmut Ekrem'e aittir. Yazara göre bu şiirde, şimdiye kadar hiçbir şairimizde görülmeyen rikkat hissi ve tahayyül özelliği âdetâ ruha hitap eder.

Üçüncü Zemzeme'deki "Ferdâ-yı Tedfin" ve "Yaprak" adlı şiirlerin de dikkate değer olduğunu belirtir.

Zemzemeler'den sonra *Nâçiz* isimli eserini yayımlayan Recaizâde Mahmut Ekrem'in bu eserinde Şinasi'nin izinden giderek Fransızca'dan tercüme ettiği bazı şiirler vardır. Hugo'dan, Lamartine'den alınan bazı şiirler Ali Ekrem'e göre şiir dili bakımından zararsızsa da La Fontaine'den tercüme edilmiş hikâyeler iyi değildir.

1303 senesinde şair *Tefekkür*'ü yayımlamıştır. Bu eser şairin asıl fitratını göstermesi açısından en dikkate değer eseri kabul edilebilir. Onun hayatına hâkim olan duygu, ne zaman ve nasıl olursa olsun hüznün ve elemidir. Çünkü Piraye ve Emced isimli çocuklarını kaybeden baba, bu acılarla sarsılmışken çok sevdiği oğlu Nijad dünyaya geldiği zaman yazdığı bu kitapta bile yine hüznün ve elemi görürüz. Oysaki şair çocuğu dünyaya geldiği için sevinç duyabilirdi. Ama o tefekküre dalar ve şiir kitabına:

"Tefekkürü severim mahrem-i melâlimdir"

mısraıyla başlar.

Yazara göre kitabın sonunda yine önemli bir şiir vardır. Şair bu şiirde Nijad'ın kendi ruhuna bahşettiği sevinçleri anlatır; ama burada bile ezeli mahkûmiyeti olan hüznün ve elem duygusu gizli gizli titrer, bazen açık açık da görülür:

Ey nazrası cinâna veren türlü türlü his,
Mahzunluğu hayatımı lertzân eden çocuk!¹³⁰

Tefekkür'de çeşitli vezinlerle yazılmış mesnevi tarzında üç şiir daha vardır ki yazar, bunların kitapta bırakılmış olmasına hayret etmemek elde değildir, der.

---

¹³⁰ a. e., s. 35.

Tefekkür'den sonra şair birkaç sene eser yayımlamaz. Ali Ekrem'e göre bunun sebebi istibdadın takibatıdır. Ali Ekrem burada bir parantez açar ve Rezaizâde Mahmut Ekrem'in nasıl istibdadın tehdidi ve baskısı altında kaldığını üstadı tenkitçi olarak incelerken anlatacağını belirtir.

İstibdadın baskısına rağmen Rezaizâde Mahmut Ekrem uzun aralıklarla da olsa *Muhsin Bey*, *Pejmürde* ve *Şemsa'yı* yayımlar. Yazara göre *Muhsin Bey*'de Namık Kemal'in "Yüksel" şiirinden ilham alarak yazdığı "Düşüm" şiirleri önem arz etmez.

Pejmürde'de "Emced" mersiyesi ve "Yâd Et" şiiri güzeldir. Mezar kitabesi şeklinde yazdığı "Emced" mersiyesinde Ekrem, yirmi yıl yatağa bağımlı kalan oğlunun ıstırabını mısralara döker. Fakat şiir nazım dili açısından *Tefekkür* şairinden beklenmeyecek kadar kusurludur.

"Yad Et" şiirinin aslı Fransızcadır. Ama hem dili hem samimîliği ve hissîliği açısından şiirlerimiz içinde enfes sayılabilir.

Bir de "Yine Hilâl-i Seher" isimli şiir vardır. Bu şiir yazara göre dikkati çeker ama nefasetiyle değil; konu tekrarı olduğu için:

Bir mevzûda tekerrür en büyük şairler için bile ekser âfet olmuştur. Daha güzel yazmak emeliyle tekrar-ı müfekkireye davet olunan bîkr-i mevzû bu davetle beraber bekâretini zâyî edivererek gâze-i tezeyyün ve tefekkürle arz-ı endâm eder. İşte yine bu Hilâl-i Seher şiirinde de bu hâl görülür.¹³¹

Pejmürde'de "Bahardan Bir Yaprak", "Şeb-i Muzlim", "İki Üç Şarkı" gibi lezzetle okunacak birkaç şiir de şaire yeni bir şey katmaz.

Ekrem'in çeşitli risalelerde yayımlanan şiirleri arasında "Şi'r-i Metrûk" hem güzel, hem de şairin fikir ve hayalinin olgunlaştığını göstermesi açısından önemlidir. Fakat "Koparma", "Kırmızı Merkuplar" şiirleri beğenilecek cinsten değildir.

1326'da birinci cildi yayımlanan *Nijad Ekrem*'in önsözünde Rezaizâde Mahmut Ekrem'in ifade ettikleri istibdat devrinin basın dünyasında kurduğu baskıyı göstermesi bakımından önemlidir.

"Bu kitap, bundan on bir sene evvel Nijad'ın akab-i ufûlünde yazılmış; nisfî kadar bir kısmı ki bugün cild-i evvel olmak üzere neşrolunuyor Servet-i Fünûn matbaasında ruhsatsız olarak basılmıştı. Servet-i Fünûn'un bir aralık bağıteten dûcâr-ı kahr u gazap olması bir taraftan matbaasını, o matbaaya münasebeti olanları, orada basılan, basılmakta olan şeyleri, diğer

---

¹³¹ a. e., s. 36.

taftan bu münasebetler ve şeyler matbaayı hâl-i muhâtaraya ilka ettiği düşünülüşünden kitabın eczâ-yı matbûası fasulye, pirinç çuvallarına doldurularak zulmün uyûn-ı gayreti mahmur-ı gaflet ve rehâvet olduğı bir dem-i seherde benim evimden matbaaya aşırılmıştı."¹³²

1315 senesinde yazılan birinci ciltte yer alan yirmi iki şiiirden

Günler gelir, geçer âh gelmez Nijad o nerde?

Me'mûlümün hilâfı göndermiyor haber de...¹³³

beytiyle başlayan uzun gazel, "*Dün Bugün*", "*Margirit'e*", "*Bir Kuş*", "*Nijad'ın Kabrinde*", "*Nijad'a*", "*Şuûn-ı Âleme Karşı*", "*Ağlarken*" adlı şiiirler gayet güzeldir ama ismi zikredilmeyen diğeri şiiirler de fena sayılmaz, diyen Ali Ekrem, bu şiiirlerin hepsinde üç defa yaralandığı hâlde duramamış bir yüreğın acı, boğuk çarpıntılarının duyulduğunu belirtir. Ve hatta şairin şiiirle ilgili her konuda doruk olarak gördüğü Hâmid'e bazı parçalarıyla yaklaştığını bile söyler.

Şairin buruk acısının, dehşetli acısının bu şiiirlerden süzölüp, insanın ruhuna nasıl ebedi zehirler döktüğünü yazar ne kadar anlatırsa anlatsın aciz kalacağını söyler ve bu duyguları ifade eden şiiirlerden örnekler verir.

Nijad Ekrem'in ikinci cildi birinci cildiyle kıyaslanamaz. Burada Nijad'ın çoğunluğu Fransızca şiiirlerinden ve küçük eserlerinden oluşan bir kısım, Halit Ziya'nın ve Fikret'in birer makalesi vardır.

Kitap yayımlandığı zaman bu musîbet-zede babayı pek çok kişi Nijad'ın şiiirlerini eserine aldığı için eleştirir. Ali Ekrem'e göre, bir şairin kendi yazılarıyla birlikte oğlunun yazdıklarını da bastırması bir zaaf olsa bile bir günah sayılmaz. Kitabın şiiirlerinin sayısı ve içeriğı birincisiyle kıyaslanamaz. Aynı zamanda istibdadın izleri de bu kitapta açıkça belirir. "*Son Söz: Hep veya Hiç*" isimli şiiirden başka hiçbir şiiir güzel kabul edilemez.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in vefatından sonra yayımlanan *Nefrin* isimli risale şiiir derecesine yükselmemiş bir nazımdan ibarettir.

4.2.4.3. Şiiri ve Şairliği

Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiiirlerinin dilini ve ruhunu tüm şiiir kitaplarından seçtiğı örneklerle inceledikten sonra yazar, onun şiiiri ve şairliğiyle ilgili değerlendirmelere geçer. Bu değerlendirmeyi biz aşağıya maddeler hâlinde alıyoruz:

¹³² a. e., s. 37.

¹³³ a. e., s. 37.

1. Rezaizâde Mahmut Ekrem sahip olduğu rikkat hissiyle hayalin ve bir de ince tasvirlerin şairidir.
2. Hayatında uğradığı musîbetler kendisinde doğuştan var olan hüznün ve elem kabiliyetini daha da arttırmıştır.
3. Şairlerimiz arasında Nedim gibi, hayal inceliğini ve hiç kullanılmamış hayalleri şiirlerinde işleyenler olsa bile, hissin inceliğini ilk kez Rezaizâde Mahmut Ekrem'de bu kadar samimî ve seçkin olarak görürüz.
4. Muhayyile kuvveti orta seviyededir. Yüksek hayallerin yaşayan bir âbidesi olan Hâmid'i bir tarafa bırakırsak, Namık Kemal'de de tahayyül kuvveti Ekrem'den daha fazladır. Ekrem'deki tahayyül, rikkatin tahayyülüdür. Şair yalnız ağladığı zaman yükselmiştir.
5. Aşk onda alçakgönüllülük yaratılışıyla ortaya çıkmıştır. Mutlu olarak sevmiş, bedbaht olarak sevdiğinde de bunu dile getirememiştir. Bütün aşk şiirleri vefasız sevgililerden şikâyet derecesinde kalır ve dikkate değer değildir. Zaten Hâmid gibi aşkın yanardağlarına düşse yine onun kadar yanamazdı:

Ekrem Bey Hâmid gibi garâmın yanardağlarına düşseydi, onun kadar yanabilir miydi? Onun gibi yüreğinden fevân eden şulelerle âsmân-ı şiirimizde sevâb-ı mahâsin ve meâlî nakşetmeye muvaffak olur muydu? Hayır.¹³⁴

(Burada Ali Ekrem aşk şiiri deyince daha çok aşk acısını dile getiren şiirleri kastediyor.)

Yazar, Rezaizâde Mahmut Ekrem'in aşk ve felsefede en çok yükseldiği "Yakacık'ta Mezarlık Âlemi" şiiriyle Hâmid'in "Makber"i ya da "Zamane-i Âb"ı kıyaslandığında, aşk şiirleri konusundaki iddiasının doğruluğunun açıkça görüleceğini belirtir.

6. Rezaizâde Mahmut Ekrem aşk şiirlerinde olduğu gibi vatanperverâne ve felsefi şiirlerde de kendini gösteremez. O ağlamaya başladıkça yükselir, yükseldikçe ağlar ve sizi de ağlatır.

Ölüm yaratılışın en başından beri tüm şairlerin irfan ve vicdanına hâkim olur, onları ellerinden tutarak tabiatın elem okyanuslarında dolaştırır. Rezaizâde Mahmut Ekrem'i ise yalnız evlâtlarının mezarına götürmüştür, ona yalnız evlât

---

¹³⁴ a. e., s. 42.

acıasının zehirlerini tattırmıştır. Bunun için Ekrem Türk şiirinde samimiyetinin büyüklüğüyle felaketin bir yüzü olarak beliriyor.

Yukarıda yer alan tespitler ve değerlendirmeler Tanpınar'da, Kaplan'da ve Parlatur'da zikredilmiştir. Tanpınar'ın değerlendirmesini çarpıcı olması sebebiyle bu satırlara ilâve ediyoruz:

...Kader onun ilhamından şiirin tam sesini koparabilmek için bu talihsiz babayı boş yere üst üste dener. O, yıldırımın çarptığı yerde bir sene evvelki gezintilerin hatıralarını arar. Ölüm hayatına sadece siyah tüllerden bir dekor ilâve etmekle kalır.¹³⁵

7. İnce tasvirlerin şairi olmak noktasında Recaizâde Mahmut Ekrem öncü olmuştur. (Bu maddeyle şairin aşırı hissîliğini vurgular.)

Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in şiiriyle ilgili değerlendirmelerini *Şemsa*'daki şiiri inceleyerek noktalar.

Ali Ekrem, *Şemsa*'nın konusunu kitabın önsözünden nakleder. Şairin evine evlâtlık olarak alınan dört yaşındaki Seher'in adı dâhil (adı Şemsa olur) her şeyi yenilenir. Ama ateşli bir hastalığa yakalanan Şemsa iki gün içinde ölür. Ekrem Bey Şemsa'yı hayatının en mutlu devresinde; çocukları hayattayken yazmıştır. Yazara göre eser ahenkli vezni, kafiyesi ile edebiyat tarihinde sonsuza kadar yaşayacak samimiyet ve teessür şaheseridir.

Yazara göre bu eser Ekrem'in yalnız yüreği kaynayan bir baba olduğunu değil, vicdanı insaniyete bağlayan büyük yürekli bir insan olduğunu gösterir.

Ali Ekrem *Şemsa*'yı incelerken Ekrem'in İstinye'deki yalının balkonunda geceleri kendisine insanlığın ve vatanın eleminden hazin hazin bahsettiğini hatırlar ve bunu okuyucuyla paylaşır. Devamında *Şemsa*'daki şiiri alarak kitabının birinci bölümünü tamamlar.

4.3. İKİNCİ MUSAHABE

Ali Ekrem 1922'nin Mart ayında bir Pazar günü yapmış olduğu bu musahabede Recaizâde Mahmut Ekrem'i edip, tenkitçi ve üstat olarak değerlendirir. Bu değerlendirmelerden sonra onun özel hayatıyla ilgili bazı bilgileri ve hatıraları anlatır.

¹³⁵ 19. Asır Türk Edebiyatı, s. 482.

4.3.1. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Nesirleri

Ali Ekrem birinci musahabede Ekrem'in manzum eserlerini incelerken nazım dili, şiirlerinin ruhu, şiiri ve şairliği gibi bir anlatım tarzı takip etmişti. Bu tarzı nesirleri anlatırken de kullanacağını belirtir. Ali Ekrem musahabenin başında Recaizâde Mahmut Ekrem'in tenkitçi ve üstat vasıflarını ayırmasının nedenini anlatır. Ona göre her edebiyat üstadı aynı zamanda tenkit de yapabilir. Ama tenkit fikrine sahip olmak başka, tenkit eseri yazmak başka şeydir. Recaizâde Mahmut Ekrem hem tenkit eseri yazmış hem de edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Bu yüzden onun bu vasıflarını iki ayrı başlık altında incelemeyi uygun bulur.

Ali Ekrem, Recaizâde Mahmut Ekrem'in nesir eserlerini incelerken Namık Kemal'in ve Mizancı Murat'ın Ekrem'e ait bazı eserleri üzerinde yaptığı eleştirileri olduğu gibi alır, onlara yeni bir şey ilâve etmez.

Ali Ekrem bu bölümle ilgili değerlendirmelere başlamadan Recaizâde Mahmut Ekrem'e ait on yedi eserin ismini zikreder:

Ekrem Bey'in âsâr-ı edebiyesi şunlardır: *Müntehabât Mecmuası*, *Mes Pirizon Tercümesi*, *Vuslat yahut Süreksiz Sevinç*, *Atala Tercümesi*, *Nağme-i Seher*, *Takrîzat*, *Nâçiz*, *Kudemâdan Birkaç Şair*, *Yâdigâr-ı Şebâb*, *Zemzemeler*, *Tefekkür*, *Muhsin Bey*, *Takdir-i Elhân*, *Şemsâ*, *Pejmürde*, *Araba Sevdası*, *Ta'lim-i Edebiyat*, nısfı neşrolunan *Sâime*, *Nijad Ekremler*. Resâil-i mevkute ve cerâid-i yevmiyyede intişar eden eserler.¹³⁶

4.3.1.1. Nesir Dili

Recaizâde Mahmut Ekrem şiir dilinde olduğu gibi nesir dilinde de eski edebiyat, Şinasi mekteb-i edebi ve Servet-i Fünûn olmak üzere üç âmilin etkisi altındadır.

Ali Ekrem üstadın nesir dilinin birinci devresine yani eskinin tesirinde kaldığı devreye dair örneklerle incelemesine başlar.

Müntehabât-ı Eş'âr isimli eser Recaizâde Mahmut Ekrem'in bizzat yazara verdiği bilgiye göre bağımsız olarak yayımlanmamıştır. *Nağme-i Seher*'in manzum kısmına eklenmiş beş altı edebî makale ve dört beş mektuptan oluşan bu eserden Ali Ekrem "Bir Dede Tarafından İsti'tafname" adlı bir mensureyi ele alır:

"Abd-i dâileri Yenikapı Mevlevîhanesi bahçıvanlarından ve dua-gûyân-ı bendegândan olup sâye-i pîrde lehül-hamd altmış kuruş maaşa nâil ve bu nimet-i celîleye hezar hezar şükür ile gûşe-i girye-i kanaate kail isem de zâten ve hakîkaten fûls-i ahmere ihtiyaç

¹³⁶ Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, s. 46.

derecesinde bî-vâye ve ifkar ve nasılsa zî-ıyâl dahî bulunarak düçâr olduğum müzâyakadan nâşî her-bâr-ı dilşikeste ve muztar bulunduğum ve leyl ü nehar endişe-i infak-ı evlâd ü iyâl ile kesb-i işğal eden tenevvür-i gamla yüreğimi dağdâr edilmeye binâen sema'hane-i ıztırapta ser-gerdân-ı hayret olduğum hâlde dönerek dolaşarak dergâh-ı mekârim-i iktinâh cenab-ı hidivlerine ilticâ eylediğim muhat-ı âlem-ârâ cenab-ı dâverîleri bu buruklukta nukûd-ı nâsere-i tazarrû ve niyazım sikke-i kabul ve inâyetleriyle rehîn-i revaç ve bu abd-i dirînleri dilşâd-ı sürûr ve ibtihâc buyrulmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emr-i keder"¹³⁷

Eğlence olarak yirmi yaşında yazılan bu mensure Ekrem'in eski edebiyata ne kadar vâkıf olduğunu gösterir. Ali Ekrem'e göre bugün bu eseri yazmak değil bütün ayrıntılarıyla anlamak bile kolay iş değildir.

Nesir dilinin birinci devresinde makalelerin daha sade yazıldığını, risale, kitap gibi eserlerinde ise Recaizâde Mahmut Ekrem'in "kudemaperestlik"te aşırıya gittiğini, sanatlı söyleyişe boğulduğunu ve nesrinin tasfîyesine önem göstermediğini belirtir.

Burada Ali Ekrem, bu iddiasına delil olarak babası Namık Kemal'in Ekrem'in "Mes Pirizon Tercümesi" hakkında yazdığı muahezenamenin (tenkit yazısının) bazı bölümlerini okur.

Ali Ekrem bu eseri ayrıca kendisi incelemez. Bu da bize Namık Kemal'in düşüncelerine aynen katıldığını ya da Namık Kemal'in bu konuda söylenebilecek her şeyi söylediğine inandığını gösterir.

Ali Ekrem *Mes Pirizon Tercümesi*'ni eleştiren Namık Kemal'in ondan üç sene önce yayımlanmış olan *Atala Tercümesi*'ni daha temiz ve daha sade bir dille yazıldığını söyleyerek beğendiğini belirtse de kendisi bu konuda Namık Kemal'e katılmakla birlikte Recaizâde Mahmut Ekrem'in bu eserinde de eski söyleyişin tesiri faydasız olan ve güzel olmayan sanatlı söyleyişlere, basmakalıp cansız ifadelerle rastlandığını söyler.

Yazar *Nâçiz* isimli eserin dilini de "köhne-eda" bulur.

Ekrem'in zamanın sadelik akımına güzel örnekler içeren tiyatrolarının bile çoğunun "kudemaperestâne" kaldığını, saflık ve tabîlik göstermediğini söyler. Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk*'unu takliden yazılmış olan *Vuslat yahut Süreksiz Sevinç* oyununda ifade tarzının tabîlikten uzak olduğunu belirtir ve o zamanlar üstadı Namık Kemal'in kuvvetli etkisi altında bulunan Ekrem'in bu tarz yazmasını hayretle karşılar.

---

¹³⁷ a. e., s. 47.

Ali Ekrem *Evrak-ı Perişan* ve *Zavallı Çocuk* gibi eserlerini çok tabî ve sade bir dille yazan Namık Kemal'in öğrencisi Ekrem'in, tercüme ve telif eserlerinde eskilerin tarzıyla yazmasını ve üstadından *Mes Pirizon Muahezenamesi* gibi bir ihtar almasını şiirlerinde olduğu gibi yine onun fitratına bağlar. Onun için nesir yazmak da fitrî değil sonradan kazanılmış bir meziyettir. Fakat bu sonradan kazanılmış yetenek bile onu başarıya götürmüştür. Yazar bu sözlerinin delillerini *Araba Sevdası*, *Ta'lim-i Edebiyat* vb. eserleri inceleyerek gösterir.

Bu değerlendirmelerden sonra Ali Ekrem, Rezaizâde Mahmut Ekrem'in nesrinin ikinci aşamasını inceler. Yani Şinasi "mekteb-i edebî"ne dâhil olduğu dönemi... *Ta'lim-i Edebiyat*, *Zemzemeler*, *Tefekkür*, *Takdir-i Elhân*, *Muhsin Bey*, *Araba Sevdası*, *Şemsa*, *Pejmurde* bu devrenin ürünleridir.

Ali Ekrem bu eserler içinde *Ta'lim-i Edebiyat*'ın dilinin övülmeye lâyık olduğunu ama bu eserin edebî bir eser olmadığını, ilmî bir eser olduğunu, bu yüzden de bu bölümde inceleme dışı tutulduğunu belirtir.

Takdir-i Elhân da ilmî bir eser olduğu için bu bölümde incelenmemiştir.

Bu devreyi incelerken Ali Ekrem *Birinci* ve *İkinci Zemzeme*'den parçalar alır ama bunlarla ilgili bir yorum yapmaz. Üçüncü *Zemzeme*'nin önsözünün ve *Takdir-i Elhân*'ın dilinin edebî olmaktan çok ilmî olduğunu vurgular.

Tefekkür'ün dilinin Namık Kemal nesri kadar iyi olduğunu hatta duyguların ifadesi itibarıyla ondan da mükemmel bir edebî nesir olduğunu söyler. *Zemzeme*'den iki üç sene sonra yazarın bu olgunluğa ulaşmasının, Namık Kemal'e yıllarca tâbi olmayıp da *Tefekkür*'e gelince o "enfes" nesri yazmasının Ali Ekrem'e göre tek bir nedeni vardır: Nijad.

Nijad, Ekrem'in bütün hayatında bir yeniliktir. Bütün aklî yetenekleri gibi nesri de bu yenilikten nasiplenmiştir.

Ali Ekrem *Tefekkür*'den "enfes" ve "çok güzel" görerek aldığı bir konuşmaya yer verir:

-Babacığım işte ben geldim.

-Vay yavrucuğum geldin mi? Bana ne getirdin bakayım?

-Mandarin (mandalina) getirdim size. Soyunuz da yiyiniz.

-Peki oğulcuğum, teşekkür ederim. Bakayım ellerine ne kadar üşümüş!

-Karla oynadım da ondan... Bilir misin sen? O! Kuşlara bak baba, nasıl oynuyorlar!
Niçin oynuyorlar bunlar?¹³⁸

Ali Ekrem'in bugünün Türkçe'siyle bile anlaşılmayacak hiçbir yeri olmayan bu parçayı güzel bulmasının nedeni, sadeliği ve tabiîliği olabilir. Onun dışında herhangi bir olağanüstülük göze çarpmamaktadır.

Tefekkür'de nesir dilinin bu kadar güzel olmasının sebebi, Ekrem'in hissiyatına mağlûp olmasıdır. Evlât sevgisi onun yüreğini yerinden oynatmış; samimiyet duygusu, eskiye uymak ve fitrat gibi olumsuzlukları bile geride bıraktırmış, yazar bu eserde kalbiyle düşünmeye başlamıştır. Bütün bu özelliklerine rağmen yazıldığı dönem itibarıyla *Tefekkür* yine de ikinci devre nesrindedir.

Tefekkür'den dört sene sonra yazılan *Muhsin Bey*'in dilinde de yazarın eski alışkanlıklarına kapıldığını tespit eden Ali Ekrem hazin bir hikâyeye olan *Muhsin Bey*'de hemen hemen Bâbîâlî ağzıyla (resmî dil) yazılmış parçalar olduğunu belirtir.

Takrizat'ta ise dil bazen eski bazen de yenidir.

Hissî bir eser olan *Şemsa*'da bile Ekrem, "kafiyeperverlik", "sanatperestlik" gibi kusurlardan kurtulamamıştır.

Ali Ekrem sadece yarısının yayımlandığını bizzat üstattan öğrendiği *Saime*'yi görmediğini belirtir.

Ekrem'in dikkate değer eseri *Araba Sevdası*'nda bile üslûp anlatılan gerçekle uyum içinde olmasına rağmen eserin birçok yerinde yazar, "köhne tarz"dan yine kurtulamamıştır.

Ali Ekrem'e göre Recaizâde Mahmut Ekrem, Nijad'la ilgili olmayan her şeyi daha çok fikriyle yazar ve bazen eski dilin bazen de resmî dilin mahkûmu olur.

1326'da yayımlanan *Nijad Ekrem*'in nesir diline gelince; bu mensurede Recaizâde Mahmut Ekrem'in üçüncü devresinin yani Servet-i Fünûn mektebinin tesiri altında kaldığı dönemin nesir dili en açık şekliyle görülür.

Yazar, Ekrem'in, Servet-i Fünûn nesir diliyle yazarken onun bütün makbul ve güzide şekillerini aldığını, nesrin alafrangalık, kimseye benzememek isteğiyle düşülen aşırılıklar, yeni şekillere sokulan eski sanatlar gibi noksanlarını kendi nesir dilinden ayıkladığını belirtir.

---

¹³⁸ a. e., s. 51.

Bu eserin nesir dili her kalem sahibine kendi doğru ve yanlışlarını gösterecek bir ayna niteliğindedir. Ali Ekrem'e göre onun zamanının üstatları bile bu eseri taklit etmişler, örnek almışlardır.

4.3.1.2. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Edebiyatçı Kimliği

Ali Ekrem edebiyatçı olarak Ekrem'i incelemeye başlarken onun ilk yayımlanan edebî nesirlerinin *Afife Anjelik* ve *Atala* tiyatroları olduğunu ve bunların tiyatro tarihinde iz bırakmadığını belirtir.

Ekrem'in telif olarak iki tiyatrosu vardır: *Vuslat yahut Süreksiz Sevinç*, *Çok Bilen Çok Yanılır*.

Vuslat, Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* isimli oyununa bir naziredir. Namık Kemal bu eseriyle öğrencilerine bir örnek göstermiştir. Yazarın ifadesiyle onun iki büyük öğrencisi Hâmid ve Ekrem bu oyunu bir türlü etkisinden kurtulamadıkları eski alışkanlıklarıyla aile hayatının safhalarını anlatan bir örnek gibi değil de, bir gazel gibi algılayıp birer nazire yazmışlardır. Hâmid'in *İçli Kız*'ı da, Ekrem'in *Vuslat*'ı da *Zavallı Çocuk* mertebesine çıkamadığı gibi ondan çok daha aşağıda kalmışlardır.

Zavallı Çocuk'u Hâmid ve Ekrem'in hayranlıkla karşılamalarının ve ona bir nazire yazmak istemelerinin sebebi, eserin tiyatro türündeki ilk örneklerden olmasındandır.

Ali Ekrem *Vuslat*'ın konusunu anlattıktan sonra, Mizancı Murat'ın *Vuslat Eleştirisi*'ni alır. Muhsin'in hâlinin bir türlü belirlenememesi, Servinaz'ın entrikalarının nedeninin belirsiz kalması, Naime Hanım'ın o kadar sevdiği cariyesini neden elden çıkarmaya karar verdiğinin anlaşılabilmesi gibi eksiklikleri sıralayan Murat Bey'e katılan Ali Ekrem, bu hâllerden birinin bile eseri kıymetten düşüreceğini söyler ve eserin tiyatro sanatı açısından hiçbir değerinin olmadığını vurgular.

Çok Bilen Çok Yanılır ise *Binbir Gündüz Hikâyeleri*'nden Türkçe'ye adapte edilen bir oyundur. Ali Ekrem bu oyunun güzel bir komedi olduğunu söyler. Recaizâde Mahmut Ekrem eserinin önsözünde bizde komedinin hafif algılanmasını eleştirmiş olmasına rağmen, yazara göre, Ekrem kendi ciddiyetine uygun bulmadığından olsa gerek sağlığında yayımlamamıştır. Esası Ekrem'in olmamakla birlikte gerek adaptasyonu, gerekse kurgusu açısından başarılı bulunan bu eserin, yazarı edebiyat sahasında bir tiyatro yazarı yapmayacağı Ali Ekrem tarafından açıkça vurgulanır.

Ekrem'in küçük hikâyeleri iki tanedir: *Şemsa*, *Muhsin Bey*.

Recaizâde Mahmut Ekrem, *Muhsin Bey*'in başında "Ufak Hikâyelere Dair Ufacık Bir Mütalâa"da kısa hikâyelerin romanlar gibi taslağı olmayacağını söyler. Ali Ekrem ise kısa hikâyelerin de romanlar gibi taslağı olabileceğini ve uzun uzadıya işlenebileceğini söyler.

Ali Ekrem'e göre asıl mesele, romanın mı yoksa kısa hikâyenin mi daha zor yazıldığı değil, edebî akımlardan birinde kesinlikle karar kılınmış olunmasıdır. O zamanın bütün edebiyatçıları gibi, Ekrem de Romantizm akımına bağlıdır. Ama yazar, romantik tiyatro yazarı olarak da hikâyeci olarak da yazdığı eserlerle onun takdir edilemeyeceğini belirtir.

Yazarın roman ya da hikâye yazarken ilk düşünülecek şeyin hangi akıma göre yazılacağı değerlendirmesi dikkat çekicidir.

Muhsin Bey'in konusunu anlattıktan sonra, Ali Ekrem eserin incelenmesine geçer. Romantizm akımında bu hikâyedeki gibi sade bir konunun işlenebileceğini, ama şahısların bu sadelik içinde de şahsiyetleriyle yaşamaları gerektiğini savunur. Hikâyede söz konusu edilen Dilâra, gözle görülmez, Muhsin bariz değildir, yazarın elemli, üzgün dediği anne âdeta yoktur. Olayın oluşu ve geçtiği yerle ilgili sıradan ve adi tasvirlerden başka bir şey görülmez. Yazar hangi akıma göre yazılırsa yazılsın, bu eseri gerçeklik vasfı taşımayan düşük bir çocuk olarak nitelendirir.

Ali Ekrem, *Şemsa* adlı hikâyeyi ise yazarın nefis bir eseri olarak kabul eder.

İki hikâye eserinden ilki (*Muhsin Bey*) pek adi kaldığı hâlde, ikincisi (*Şemsa*) oldukça samimîdir. Bunun nedeni Ali Ekrem'in daha önce de vurguladığı gibi, Ekrem'de muhayyile kuvvetinin çok sınırlı olmasıdır. O ancak hissettiği şeyi güzel yazar. *Muhsin Bey*'i tasvir ve tahlil etmiş, *Şemsa*'yı ise görmüş ve hissetmiştir.

Araba Sevdası isimli küçük roman ise, Ali Ekrem'e göre Recaizâde Mahmut Ekrem'in kitap olmuş mensur eserleri arasında en önemlisidir. Yazar kitabın konusunu tafsilâtlı biçimde anlattıktan sonra kitabı da tafsilâtlı bir biçimde değerlendirir. Yazara göre *Araba Sevdası* Ekrem'in hikâye yazarlığında büyük bir olgunluğa erdiğini gösteren güzel bir edebî eserdir. *Muhsin Bey* ve *Şemsa*'dan sonra *Araba Sevdası*'nı yazan bir yazar, Romantizm akımından Realizm akımına yükselmiş demektir. Yazar bir akımdan diğerine geçmeyi tekâmül olarak görmektedir.

Sonra eserde Realizm akımının izlerini nedenleriyle anlatır.¹³⁹ Bunu maddeler hâlinde sıralayacak olursak;

1. Öncelikle konu çok sade ve gerçektir. Bihruz, kadının ne olduğunu anlayınca hayal kırıklığına uğramakla kalıyor, kendini veya kadını öldürmeye kalkışmıyor. Onun belirgin özelliği zaafıdır. Bu zaaftan dolayı bir çırpıda âşık oluyor, hemen aşkıdan vazgeçiyor; bazen hoppa, bazen ciddi, bazen alafranga, bazen dindar oluyor. Yazar ustaca tespit ettiği noktalarla hikâyesine vereceği sonu hazırlıyor. Okuyucu için bu son, önceden belli değilse bile ulaşılmca şaşırılacak bir son değildir. Çünkü konu ustaca kurgulanmıştır.
2. Hikâyedeki kişiler gerçek hayattan alınmıştır. Hepsi aramızda yaşayan, görülen insanlardır.
3. Romanda Realizm akımına uygun tasvir ve tetkikler vardır.

Bu üç özelliğinden dolayı Realizm akımına göre yazılan *Araba Sevdası* ile Realizm akımının edebiyatımızdaki ilk temsilcisinin Ekrem olduğu söylenebilir.

Ekrem'den önce veya onunla birlikte Realizm akımını deneyen yazarlar olmuştur. Ali Ekrem bunlardan da söz eder. Recaiâde Mahmut Ekrem'den önce Ahmet Mithat eserlerini Realizm akımına göre yazmışsa da onun eserleri edebî eser değildir, halk için yazılmış şeylerdir.

Yazarın değerlendirmesine göre; Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah*'ı *Araba Sevdası* ile aynı anda *Servet-i Fünûn*'da yayımlanıyordu ama Halit Ziya'nın edebî şöhreti henüz kesinleşmemişti. Yine aynı zamanda Nabizâde Nazım'ın *Zehra* adlı romanında da Realizm eğilimi vardı. Ama bunlar da Realizm akımını edebiyatımıza yerleştirecek nitelikte değildi. Edebiyatımıza Realizm akımını getiren Ekrem'dir. Yazara göre henüz Namık Kemal'in *Cezmi*'si, Hâmid'in *Tarık*'ı edebiyatımızda Romantizmin saltanatını devam ettirirken Recaiâde Mahmut Ekrem *Araba Sevdası*'nı yazmasaydı romanda Realizm, daha uzun bir deneme süresi geçirirdi.

Araba Sevdası sadece Realizmin güzel bir örneği olduğu için değil, tenkit ve istihzayı bütün incelikleriyle uyguladığı için de önemlidir. Şinasi mekteb-i edebi tenkit ve istihzada çok başarılı olmuştur. Ziya Paşa'nın *Zafernâme*'si, Namık Kemal'in *Diyojen* ve *Hayal*'de yazdığı makaleler ve şiirler bunun örnekleridir. Ekrem'in alçakgönüllü

¹³⁹ Bu değerlendirme Parlatur'un kitabında aynı başlık altında aynı değerlendirme tarzıyla verilmiştir. (Bkz. *Recaiâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanâtı*, s. 254-255.)

mizacı ve hayaldeki inceliği, tenkit konusunda da eskiye bağlı olması gibi sebeplerle onun tenkide ve istihzaya bakışı da arkadaşlarından biraz farklıdır.

Her konuda ve her fırsatta eskiye bağlılığı bir kusur olarak gören Ali Ekrem, tenkit ve istihzada eskiye bağlılığı eleştirmiyor. Hatta bunu hiç de beğenmezlik edemeyiz diyor. Ve Ekrem'in Naci'ye yazdığı, *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan bir kıtayı eskilerin tenkit ve istihza anlayışını göstermesi açısından örnek veriyor:

Boştur ol sünbüle perdâze-i ahlâk-ı his
Ehl-i mîzan seni bilmez mi ne akrepsin sen
Hiçsin hiç fazîlette, denâette fakat
İliş istersen eğer kafiye hepsin sen¹⁴⁰

Recaizâde Mahmut Ekrem *Araba Sevdası*'nda sadece eskinin sanat oyuncaklarını kullanmamış, bunları da kullanmakla birlikte istihzasının asıl iğnelerini, hatta çuvaldızlarını Avrupa ma'lûmatından almıştır: Mirasyedi Bihruz Bey'in ahlâk zaafı, bilgi eksikliği vb. özellikleriyle tam bir züppe tipi oluşu, Recaizâde Mahmut Ekrem'in bu tipi oluşturabilmek için çok yönlü bir araştırma yaptığını gösterir. Yazara göre sanatta ve güzellikte orta yolun ne büyük bir özellik olduğuna *Araba Sevdası* delildir.

Ali Ekrem'e göre *Araba Sevdası*'nın en yüksek özelliklerinden biri de samimiyetidir. Ekrem, kendi yarattığı ve gayet şiddetli bir şekilde eleştirdiği, küçük gördüğü Bihruz Bey'e hikâyenin sonuna doğru acır, burada yazarın kendisi vicdanının bütün samimiyetiyle kendini gösterir. Bihruz'un sevdiği kadının mezarını aradığı, sevgilisinden ayrılığın acısını anlattığı yerlerde eser bir realistin kaleminden değil de kan ağlayan bir romantiğin kaleminden çıkmış gibidir. Yazarın ifadesiyle Zola'nın bazı eserlerinde de görüldüğü gibi hayatta şiir ve duygu da vardır. Ekrem de Bihruz'a elinde olmadan baba kalbinin bütün samimiyetiyle acıyor.

Yazar ağlama, acı, duygulanma gibi özelliklerin Realist bir eserde olmayacağı anlayışına sahiptir. Oysaki Realist eserler hayattaki tüm gerçekleri işleyebilir. Acı, ağlama, duygulanma da bu gerçeklerdendir. Romantik eserlerde bunları anlatış tarzı farklıdır. Fakat Ali Ekrem bu özelliklerin işlenmesini eser için bir zaaf olarak görür. Romantizmi küçümser Realizmi yüceltir.

---

¹⁴⁰ *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 62.

4.3.1.3. Üstat Ekrem ve Ta'lim-i Edebiyat

Yazara göre, Ekrem Bey'in üstatlığı ile ilgili başlık altında anlattığı *Ta'lim-i Edebiyat*'ın hakkıyla incelenmesi için bir iki konferans ya da bir risale yazmak gerekir.

Ta'lim-i Edebiyat Avrupa'daki edebiyat öğretimi tarzının vatanımızda kesin olarak kabul edilmesini ve yerleşmesini sağlayan bir telif eserdir.

Ta'lim-i Edebiyat'tan önce Batı usulünü dilimize ilk getiren *Mebâniül İnşa* isimli eseriyle Süleyman Paşa'dır. Ali Ekrem, bu eserin pek çok eksiğini sıralar ve genel olarak ilk tecrübenin hiçbir zaman kurtulamadığı perişanlığa mazhar kaldığını, Mekteb-i Harbiye'de okutulmak üzere kaleme alındığı için askerî hitabet örnekleriyle dolu olduğunu belirtir. Oysaki *Ta'lim-i Edebiyat* araştırmayı olduğu kadar intizamı da seven bir düşüncenin oluşturduğu edebiyat nazariyelerinden, o nazariyeleri en açık ve mûciz bir şekilde ifade eden açıklama şekillerinden oluşur.

Ta'lim-i Edebiyat'ın değerinin anlaşılabilmesi için Recaiâde Mahmut Ekrem'in kitabın başında yaptığı "edebiyat" tanımı bile yeterlidir. *Ta'lim-i Edebiyat*, edebiyatı tanımlayarak "usûlî" ve "tasnifî" bir şekilde ilk öğreten ve derleyen kitaptır.

Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Ama yazarın ifadesiyle "Ekrem Bey tenvîr-i efkârâ hizmet cürmüyle ittiham olunarak bilâhare Mekteb-i Mülkiye'den uzaklaştırılmış olduğundan" *Ta'lim-i Edebiyat*'ın ikinci kısmı yayımlanamamıştır.¹⁴¹ Değerlendirmeye tâbi tutulan işte 390 sayfalık bu birinci kısımdır.

Birinci kısım iki bölüme ayrılır:

Mânâ yahut Fikir

Lâfız yahut Üslûp

Mânâ yahut Fikir bölümünde yer alan "Kuvve-i Mâneviyyenin Edebiyatta Ef'âlî" başlıklı birinci fasıl, kitabın elli sayfasını işgal eder.

Yazara göre zihin faaliyetlerinin sonuçlarının yerine, şekillerinin ve gelişme şartlarının anlatılması gerekir. Fikirler, duygular ve hayaller zihinde ilk olarak nasıl oluşur ve sonra ne gibi şartlar altında gelişir, bunların birbirinden temel farkları nedir? Bu konuların açıklık kazanması gerekir. Fakat Recaiâde Mahmut Ekrem bunu yapmamış his ve hayalleri birtakım kısımlara ayırmıştır. Meselâ muhayyile gücünün

¹⁴¹ Recaiâde Mahmut Ekrem'in Mekteb-i Mülkiye'den atılışı çalışmamızda "Recaiâde Mahmut Ekrem'e Yönelik Eleştiriler ve Onunla Yapılan Tartışmalar" başlığı altında anlatılmıştır.

edebiyattaki hüküm ve önemini anlamak için *Ta'lim-i Edebiyat*'a başvurulsa ne görüleceğine dair bir alıntıya yer verir:

"Hüsn-i tabiata bir hakem veya mümeyyiz nâmı verilse mütehayyileye de bir sâni-i bedâyi' demek yakıştır: Biri hisseder, temyiz eder. Tashih ederse diğeri de icat eder, tenvir eder, tezyin eder. Edebiyatta kuvve-i hayâliyye sanat-ı tersimde elvân hükmündedir. Bu parlak ve yaratıcı kuvvete eşyanın in'itâfı gayet seri ve bedî olur. Bu kuvvettir ki eşyaya asalet ve ulviyet verir, istediği şekil ve sûrete kadar. Eşya-yı hakîkiyye bulamadığı zaman kendi âleminde icat eder, cisim verir, can verir; onları hakikat kisvesinde gösterir."¹⁴²

Yazara göre alınan paragraf muhayyile gücünün faaliyet şeklini anlatmaktan çok uzaktır. Fakat maksat muhayyilenin icat ettiğini, cisim ve can verdiğini, aydınlattığını, süslediğini öğrenmek değil, muhayyilenin bütün bunları nasıl yaptığını ve güzellik yaratmak için hangi şartlar altında harekete geçmesi gerektiğini anlamaktır. *Ta'lim-i Edebiyat*'tan bu anlaşılabilir. Fakat zihin faaliyetlerini açık ve kesin bir şekilde fikirler, hayaller ve duygular olarak kısımlara ayırmasıyla ve her birinin edebiyattaki hüküm ve önemini göstermesiyle, edebiyatı böyle ilmî bir bakış açısıyla incelemede ilk olması dolayısıyla önem taşır.

Ta'lim-i Edebiyat'ta "üslûp" konusu da kapsamlı ve kesin bir biçimde ele alınmıştır. Ekrem, üslûbun tâbi olduğu özel ve genel üstünlükleri üslûp kelimesinin lâfzını kabulden başlayarak etraflıca açıklamış, bu açıklamaları da edebiyatımızın büyük isimlerinden örnekler vererek ispatlamıştır.

Eserin üçüncü faslında üslûbun süslenmesi ve mecazın çeşitlerinden bahsedilir. Recaiâde Mahmut Ekrem bu konuyu anlatırken Arap belâgatinden yararlanmıştır.¹⁴³ Yazara göre bundan ötürü bu fasıl yeni sayılamaz ama yine de içinde pek çok yenilikleri barındırır. Ali Ekrem burada her şeyden önce eskilerin görüşlerinin tamamen kabul edilemeyeceğini belirtir. Hatta "çok cesur bir tasarrufla" istifham, ta'riz, kinaye, tevriye, telmih, tezat, mukabele gibi; görünen manaları bir başka fikre, bir başka maksada ulaştırması yönünden birer mecaz tavrı kazanmış olan önemli kuralları, birer mecaz çeşidi sayar. Namık Kemal'in "biraz karıştırılmış" dediği mecaz konusu *Ta'lim-i Edebiyat*'ta böyle yer alır.

Burada Ali Ekrem, Namık Kemal'in görüşünün tam tersini iddia ederek yukarıda açıklamaya çalıştığımız "mecaz" konusunun karıştırılmadığını, tam tersine ayrıldığını

¹⁴² Recaiâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, s. 64.

¹⁴³ Parlatır'ın bu konudaki değerlendirmesi, yazarın iddiasının tam tersidir: "... kitapta Arapça kurallara fazla yer verilmemesi onu eleştirenlere ayrı bir açık kapı bırakmış olur." (Bkz. Recaiâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanâtı, s. 264.)

ve üstat Ekrem'in gerçek ve mecaz hakkındaki görüşlerinin tamamıyla ve kesin olarak doğru olduğunu savunur. Fakat süre kısıtlı olduğu için bunun delillerini etraflıca gösterip fikrini ispat edemediğini belirtir. Yazara göre burada önemli olan hangi üstadın haklı olduğu değil, *Ta'lim-i Edebiyat*'ta mecazların kısımlara ayrılmasının edebiyat tartışmalarında hakkıyla düşünülmesine hizmet edip edemediğidir.

Ta'lim-i Edebiyat'ı baştan sona ayrıntılı bir biçimde inceleyemeyeceğini tekrar belirten yazar, yalnız "Marifet-i Mecaz" başlıklı bir buçuk sayfalık özel bölüm okunsa, üstat Ekrem'in konuya nasıl hâkim olduğunun ve temyiz kudretinin ortaya çıkacağını ve bu güzide eseri hakkıyla inceleyen hiçbir değerli edebiyatçının bu yoruma itiraz edemeyeceğini söyler.

Yazara göre, ikinci faslın her bir bahsinde eski ve yeni edebiyatçıların eserlerinden örnekler vererek görüşlerini ispatlayan Recaizâde Mahmut Ekrem, anlayışının gücünü kesin delillerle göstermiş ve tespitlerini savunmak için örnekler verirken kendi zevk ve anlayışına göre de davranmamıştır.

Bu yorum önemlidir. Çünkü bir iddiada bulunan kişi genellikle iddiasını destekleyecek örneklere yönelir. Yazara göre Recaizâde Mahmut Ekrem örnekleri alırken tarafsız davranmıştır.¹⁴⁴

Yazara göre, tüm bu seçkin eserlerde fikirlerin, hayallerin ve duyguların güzellikleri, parlaklık ve incelikleri açıklanırken bütün üslûpların, sanatların farkları, güzellik ve çirkinlikleri gösterilirken sonuç olarak her düşünce tespit edilirken ve her iddia onaylanırken üstat Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyat*'ta gösterdiği üstün kudrete hayran olmamak elde değildir.

Kitabın dördüncü faslı "sanayi-i lâfziyye" konusunu işler. Yazara göre bu bölüm önemli bir bölüm olmasının yanı sıra güzel bir özetdir.

Eserin sonunda Ekrem Bey imlâmızın düzene sokulması, dilin kurallarının ve kelimelerinin tespiti için temennilerde bulunur. Yazara göre bizde "kadirşinaslık" olsaydı bu temennileri hayata geçirmek için bizzat üstadın başında bulunduğu ilmî heyetler oluşturulabilirdi. Fakat bu, yazarın zamanında bile yapılmamıştır. Hatta *Ta'lim-i Edebiyat* değerinde bir nazariyat kitabı da yazılmamıştır.

¹⁴⁴ İsmail Parlatur, Recaizâde Mahmut Ekrem'le ilgili incelemesinde, Ali Ekrem'in iddiasının tam tersini söyler:

"... Bu örneklerin çoğunu da Hâmid gibi yeni yetişenlerden ve batılı yazarlardan alır. Divan edebiyatından ve o anlayışı sürdürenlerden de örnekler verirse de bunlar çok azdır; üstelik ünlü birkaç şairin yazdıklarıdır." (Bkz. *Recaizâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanati*, s. 264.)

Ali Ekrem'e göre *Ta'lim-i Edebiyat Şinasi* ve *Servet-i Fünûn* mekteplerinin temel taşıdır. Bu eser, "edebiyat-ı sahîha"nın vatanımızda yerleşmesini ve devam etmesini sağlamıştır. *Ta'lim-i Edebiyat* kendi zamanı için bir hazinedir, tüm zamanlar için bir örnek olabilecek niteliktedir.

Yazar, bu bölüme Tevfik Fikret'in üstada teşekkür mahiyetindeki "Üstat Ekrem" adlı şiiriyle nokta koyar.

4.3.1.4. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Tenkitçi Kimliği

Ali Ekrem'e göre ilk gerçek edebiyat üstadımız Recaizâde Mahmut Ekrem olduğu gibi, ilk gerçek tenkitçimiz de odur. Yazara göre Recaizâde Mahmut Ekrem, *Kudemâdan Birkaç Şair* isimli eserinde, makale ve mektuplarında *Üçüncü Zenzeme*'nin önsözünde ve özellikle *Takdir-i Elhân*'da edebî eserleri o zamana kadar görülmemiş geniş bir bakış açısıyla eleştirmiştir. Bu eserler Ekrem'in elinde olmayan nedenlerle yayımlayamadığı *Ta'lim-i Edebiyat*'ın ikinci kısmının yerine geçmiştir.

Kudemâdan Birkaç Şair'i değerlendirmeye tâbi tutmayan yazar, ilk olarak *Üçüncü Zenzeme*'nin önsözünü değerlendirir. Burada ilk göze çarpan nokta Recaizâde Mahmut Ekrem'in edebiyatı dayanmış olduğu nazariyattan doğduğu felsefeye, yani estetiğe yükseltmesidir. Hatta Ekrem, "estetik" kelimesinin karşılığı olarak "hikmet-i bedâyi" tamlamasını kabul eder ve bunu da tamlamayı parantez içine alarak gösterir.

Önsözden aktardığı:

"Sözde letâfet ve ulviyet nasıl tahakkuk eder. Bunu kat'iyen tayin etmek nâ-kabildir. Fakat ruhun âmâl-i asilânesine muvâfakatla meşrû olan efkâr ve hayâlât ve hissiyât ile bunları tebliğ için isti'mâl olunan elfaz ve tâbirat arasında tenasüp buldukça söz –gerek manzum olsun gerek mensur– hemen daima güzel bazen de hem güzel hem ulvî düşüyor."¹⁴⁵

İfadesinin değerlendirmesini yaparken, bu satırların *Ta'lim-i Edebiyat*'ın özetinin özetinden başka bir şey olmadığını ifade eder.

Yazar, "Fikir ve hayallerle, duygulardaki asaletin ise, ruhun, coşkunun ateşi ve aşk ile açılması veya duygu ateşi ve ihtirasla parlayıp tutuşmasıyla ortaya çıktığı muhakkaktır" anlamındaki sözlerinden estetiğin, güzellikten alınacak zevk olarak anlaşılması gerektiği sonucunu ilk ortaya koyanın Ekrem olduğunu belirtir.

Önsözde, küçük büyük şiirlerin güzelliklerinin ne gibi şartlar altında ortaya çıkabileceğini bir edebî dille ve hikmetle gösteren hissî, fikrî ve hayalî eserlerin

¹⁴⁵ Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, s. 68.

arasındaki farkları belirleyen güzelliğin düsturlarına da yer verilmiştir. Yazarın iddiasına göre bunlar da Ekrem'den önce kimse tarafından söylenmemiştir.

Yazara göre, *Üçüncü Zemzeme*'nin önsözünde Ekrem karşımıza hemen münekkit olarak çıkmıyor; bir edebî eseri veya birkaç şiiri baştan aşağı inceleyerek güzellik ve kusurlarını ortaya çıkarıp açıklamaya kalkışmıyor, ama tenkidin tüm kurallarını bize veriyor. Bu yüzden bu önsözün edebiyatımızda önemli bir yeri vardır. Yazar kendi zamanları için kolay bir iş gibi gözüксе de bunun Ekrem zamanı için eserin bir üstünlüğü olduğunu söylüyor.

Yazar, önsözle ilgili bu değerlendirmelerinden sonra *Takdir-i Elhân*'a geçer. Yazara göre bu eser, üstadın kendi ortaya koyduğu güzellikle ilgili görüşlerin daha da geniş anlatılmasıyla beraber buna bağlı olarak etraflıca kaleme aldığı bir "tenkit-nâme"yi içerir.

Bu kitap, üstadın öğrencilerinden ve zamanın zeki adamlarından olan, aynı zamanda eniştesinin "birader-zâdesi" olması sebebiyle Ali Ekrem'in de bizzat yakından tanıdığı Menemenlizâde Tahir Bey'in¹⁴⁶ eserlerini topladığı "Elhân" isimli eser üzerine yazılmıştır. Yazar *Takdir-i Elhân*'ın yayımlanmasının Tahir Bey'i oldukça üzdüğünü belirtir. Tahir Bey'in yazara söylediğine göre üzülmemesinin nedeni, kendisi ve şiiriyle ilgili eleştiriler değil, kendisi söz konusu edilerek başkalarına yağdırılan ta'rizlerdir. Çünkü *Takdir-i Elhân* Muallim Naci'ye ta'rizlerle doludur, Ekrem bu ta'rizleriyle Naci'nin Tahir Bey'e hücumunu çağırılmış oluyordu.

Yazarın naklettiğine göre, Tahir Bey'in asıl üzüntüsü Naci'nin kendisini ta'rizi değildir. Çünkü hangi kitap üzerinden hücum edilirse edilsin Naci'nin asıl hedefi Recaizâde Mahmut Ekrem'dir. Ama Ali Ekrem'in ifadesine baktığımızda başlangıçta Tahir Bey'in asıl üzüntüsünün kendisinin ve eserinin üzerinden Naci'nin taşlanması kırıldığı sonucu da çıkarılabilir. *Takdir-i Elhân*'da boş yere hedef gösterildiğini düşünmüş olabilir. Aksi takdirde bunu o zamanın moda tartışması gibi algılayıp daha az üzülebilirdi:

---

¹⁴⁶ Ali Ekrem hatıralarının bir yerinde Tahir Bey'den şöyle söz eder: "Şimdi Tahir Bey'le arkadaş oldum. O Mekteb-i Mülkiye'ye devam ettiğinden nazarımda çok ma'lûmatlı, hususıyla şair de. Bana pek de anlamadığım, hele dinlemediğim şiirlerini okuyor. Şiirde bir hiçten ibâret zavallı Menemenli-zâde Tahir'in o zaman ben en sevdiğim insanım belki. Zîrâ dinlemediğim şiirlerini çok takdir ediyorum, hattâ bunlarda bazı sözleri o kadar müstesnâ buluyorum ki, ezberleyiveriyorum:

Gül bitirmiş başındaki sevdâ
mısrâ-ı bercestesini gibi!" (Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 283.)

Ekrem Bey'in telâmiz-i irfanından ve zamanın ezkiyâsından Menemenlizâde Tahir Bey'in "Elhân" unvanlı mecmua-i âsârı üzerine yazılmış olan *Takdir-i Elhân* neşrolununca bîçare Tahir Bey fevkalâde müteessir olmuştu. Eniştemin birader-zâdesi olduğu için merhumu pekiyi tanırdım ve kardeş gibi severdim. Genç şair *Takdir-i Elhân*'dan bizzat bana acı acı şikâyet etti ve kendi şiirleri hakkındaki tenkîdattan değil, kendi eseri vesile ittihaz olunarak başkalarına yağdırılan ta'rîzattan müteessir olduğunu söyledi. Filhakîka *Takdir-i Elhân* Muallim Naci'ye müthiş ta'rîzât ile mâlâmâldır. Ekrem Bey bunları yazmakla Tahir Bey'e de Muallim Naci'nin hücûmlarını davet etmiş oluyordu.¹⁴⁷

Ali Ekrem'e göre edebiyat tarihimizde güzellikle ve edebiyatla ilgili nazariyeleri açısından yüksek bir değeri bulunan böyle bir eserin ta'rîz edilmesi ve hakarete uğraması üzücüdür. Yazara göre Ekrem'in ta'rîzleri karşı taraftan yağdırılan "kaba küfürler"le kıyaslanamaz. Çünkü her ne kadar ta'rîzde bulunsa da, üstat Ekrem diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de temiz bir dil kullanmıştır.

Takdir-i Elhân'da ilk olarak şiir ve tabiat konu edilmiştir. Eserde bu ikisinin sınırları ve ilişkisi ustaca bir incelemeyle yer alır. Ekrem'e göre şairler içinde yalnız tabiatı taklide çalışanlar daima ilerler. Ekrem bu görüşünü kendisinin yazdığı "Necip Paşa Mersiyesi"nden bir bölümü örnekleyerek izah eder. Ali Ekrem üstadının bu görüşüne katılır. Ona göre de şairler yalnız indî ve şahsî değil, haricî ve gayrî olmalıdır. Yazar Hâmid'in şahsî dehasıyla "güzellik" fikrini ezdiği bir zamanda Ekrem'in yazdığı bu mersiye yazmak ne kadar dikkate değerse, şiirin içeriğini bu yolda düzenlemenin bile çok önemli bir hizmet olduğunu belirtir.

İkinci olarak *Takdir-i Elhân*'da gerçek edebiyatın, insan hayatının tasviri ve tabiatla ilgili gözlemlerin temsili olduğunu söyleyen Ekrem'in iki görüşünü ele alan yazar, bu görüşlerin her şairin örnek alabileceği bir sanat görüşü olduğunu ve bunları ilk dile getirenin Ekrem olduğunu vurgular.

Üçüncü olarak Ekrem, edebiyatta mantık ve ahlâk meselelerini topluca ama açık olarak tespit eder. Yazara göre Ekrem bu dersleri vermeseydi bu konular üzerinde etraflıca düşünme gereği hissedilmeyecekti. Ve "güzellik"le ilgili en ufak bir yorum yapmaktan kaçınılacaktı. Ekrem bu yolu açarak *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan kucak kucak eleştiri ve tahlilleri yapan edebiyatçıların taklit ettiği bir isim olmuştur.

---

¹⁴⁷ *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 69.

Yazar, Ekrem'in dördüncü olarak Tahir Bey'in şiirlerinin yüzde doksanın eski şeyler olduğuna, fakat yeni şekillerle sunulduğuna dair etraflıca bir inceleme yaptığını belirtir.

Ali Ekrem, *Takdir-i Elhân*'ın hem bazı edebî kuralları vermesi bakımından hem de tenkitleri açısından çok önemli bir eser olduğunu belirtir.

Yazara göre, Ekrem bu eserde "şairlikten nasibi olmayan" Tahir Bey'i şiddetlice hırpalar, hatta onunla alay bile eder:

"Oturup âlem-i saadette"

Sözünü bizim lisanın ve yalnız bizim değil, az çok vâkıf olduğumuz diğer bir iki lisandan hiçbirinin şîvesine tevfiik etmek mümkün değildir. Âlemde oturulur mu ya! Oturulur mu dedim de bir fıkra hatırıma geldi. Nakledeyim: Ciddiyat içinde bazı mertebe lâtifeye de cevaz vardır sanırım.

Zürafâ-yı ezkiyâdan bir zat (Hiç şüphe edilemez ki bu zat üstadın kendisidir) demiş idi ki: "Bizler pek mi tembeliz neyiz? Münasebât ve muhâverâtımız bile ekseriya oturmak üzerinedir. Meselâ yolda ehîbbânızdan tesadüf ettiğiniz bir zâta "Ne yapıyorsunuz? Tatil günleri nasıl vakit geçiriyorsunuz?" deseniz "Ne yapayım? Oturuyorum." der. "Peder efendiyi hayli vakittir görmedik ne âlemde?" suâline alacağınız cevap "Hamdolsun iyidir, oturuyor!" gibi bir lâkırdıdır. "Yarın bize gelir misiniz?" deseniz de "Baş üstüne, lâkin ne yapalım?" suâlini muhâviriniz îrâd edecek olsa siz de ona "Otururuz" diye mukabele edersiniz."¹⁴⁸

Ekrem'in yukarıya aldığımız eleştirisini dikkate değer bulan yazar, burada şiirin, kafiye, vezin, hece vb. özellikleriyle değil, doğrudan güzelliği ve çirkinliği ile ilgilenildiğini belirtir.

Sadece bu mısra yüzünden bile bu derece ağır eleştirilen Tahir Bey'in üzüntüsü anlaşılabilir bir durumdur.

Ali Ekrem daha sonra üstadın şiir ve mantık arasındaki bağdan bahsettiği bölümü ele alır.

Yazar, Ekrem'in *Takdir-i Elhân*'da eleştiride sarf, nahiv, belâgat, aruz kurallarından öteye geçemeyen "köhne eda" ve "yukarıdan atan" üstatları da eleştirdiğini belirtir.

Takdir-i Elhân dil meselelerine de değinmiştir. Ali Ekrem, Fransa gibi edebiyatında eleştiri sahasında son noktaya ulaşmış bir milletin bile hâlâ dil

---

¹⁴⁸ a. e., s. 71-72.

meseleleriyle uğraştığı, hatta büyük edebiyatçıların eserleri üzerinden bu konunun tartışıldığı bir yerde Ekrem'in kendi öğrencisinin şiir dilinde tashihler yapmasının yadırganamayacağını belirtir. Yazar Ekrem'in yaptığı tashihlerden örnekler vererek bunların ne kadar yerinde ve doğru olduğunu vurgulayarak bu kitapla ilgili değerlendirmelerini noktalar.

4.3.1.5. Recaizâde Mahmut Ekrem'e Yönelik Eleştiriler ve Onunla Yapılan Tartışmalar

Yazara göre yukarıda önemi ve değeri anlatılan böyle bir üstada ta'riz ve hakaret edilmemesi imkânsızdır. Ekrem'e de hem "siyaset-i zaman"dan hem de "ebnâ-yı zaman"dan hücumlar gelmiştir. "Siyaset-i zaman" onun yayınlarını sınırlamış, eğitimini kontrol altına almıştır. O zamanın Maarif Nazırı Mustafa Paşa *Ta'lim-i Edebiyat*'ın, okul için geçici olarak basılan kısmında "zülf-i yâr"e dokunan bazı tabir ve örneklerin eserden çıkarılması konusunda Ekrem'i uyarır. Ekrem eserin hiçbir noktasını çıkaramayacağını, gerekirse Mekteb-i Mülkiye'deki edebiyat hocalığından istifa edeceğini bildirir. Bunun üzerine Mustafa Paşa, padişah kararını göstererek vatan evlâdını kendisinden mahrum bırakmamasını Ekrem'den rica eder Ekrem bu ricayı kırmaz. Eserde bazı düzeltmeler yaparak görevine devam eder. Ama bu olaydan kısa bir süre sonra Mustafa Paşa görevden alınır, Ekrem Bey de okuldan atılır. "Siyaset-i zaman" Ekrem'i daha da sıkıştırınca, Ekrem iki üç sene susar, fakat arkasından manevî başkanlık ederek Servet-i Fünûn'un kurulmasını sağlar. Bu, yazara göre Ekrem'in son büyük hizmetidir. Ekrem "siyaset-i zaman"a rağmen bu mertebeye ulaşmıştır.

"Ebnâ-yı zaman"la mücadelesinde ise üstünlük Ekrem'de kalmıştır. İlk olarak; *Ta'lim-i Edebiyat* yayımlanınca Cevdet Paşa kendi *Belâgat-ı Osmanîye*'sinin hüküm ve öneminin kalmayacağını görerek Hacı İbrahim Efendi'ye *Ta'lim-i Edebiyat*'ı tenkit eden yazılar yazdırır.¹⁴⁹ Ekrem bu makalelere cevap yetiştirmek için yemek vakitlerinde bile çıkmamak üzere odasına kapanır, ustaca hazırladığı cevaplar yoğun çalışmaların sonucu olarak *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanır. Ahmet Mithat tartışmanın ilerleyen zamanlarında Ekrem'in fena hâlde sıkıştırıldığını söyler ama sonunda onun düşmanlarına üstün geldiğini ilân eder. Hatta Cevdet Paşa *Ta'lim-i Edebiyat*'a bir takriz yazar.

¹⁴⁹ Yazar bu konuda bildiklerini aktarırken Hacı İbrahim Efendi'nin yazılarının "yanılmıyorsam *Saadet Gazetesi*'nde yayımlar" dediği yazılar, İsmail Parlatır'ın kitabında *Tercüman-ı Hakikat* olarak verilir. (Bkz. *Recaizâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanati*, s. 265.)

Ekrem ikinci hüçûma Muallim Naci tarafından maruz bırakılır. Yazarın belirttiğine göre başlangıçta Naci ile Ekrem'in arası oldukça iyidir. Hatta Ekrem Naci'nin bir gazelini tahmis, bazı eserlerini de takdir etmiştir. Yazar burada bir parantez cümlesiyle Şinasi mekteb-i edebinin "her heveskârı taltif" ve "her istidat sahibini takdir etme" özelliğine vurgu yapar; Ekrem'in de bu okulun mensubu olduğunu hatırlatır.

Peki, Naci ve Ekrem'in araları nasıl olmuş da açılmıştır? Yazar, Naci'nin *Demdeme*'sinde bunun için bir sebep olmadığını yazdığını belirtir. Naci'ye göre Ekrem ona zalimce davranmıştır. Yazar, buluttan nem kapan, sinirli bir insan olan Ekrem'in bu özelliklerinin özel hayatının dışına çıkmadığını, kendine saldırılmadıkça kimseye yazıyla ya da sözle saldırıda bulunmadığını belirterek Naci'nin iddiasını çürütmek ister.

Yazarın aldığı sağlam duyuumlara göre, Naci ve Ekrem'in aralarının açılma nedeni Ekrem'in edebî ve siyasî hayatındaki yükselişini çekemeyen Naci'nin onun hakkında konuşması, onu küçük düşürmesi ve ona hakaret etmesidir. Bunlardan haberdar olan Ekrem de önce *Zemzeme*'de, sonra *Takdir-i Elhân*'da Naci'ye hüçûm eder. Yazar böyle saldırıda bulunmanın Ekrem'e yakışan bir şey olmadığını ama edebiyatçılar ve âlimler arasında "küfürlü konuşma"nın toplumsal bir kanun gibi varlık gösterdiğini belirtir.

Günümüz dünyasından bakınca o dönemdeki ilmî ve edebî tartışmaların şahsî kavgalara, karşılıklı hakaretlere dönüşmesi yadırganacak bir durumdur. Bu kavgalar o dönemin edebiyatçıları için neredeyse hayatî bir önem arz eder.¹⁵⁰

Yazara göre Ekrem'in ta'rizi eleştiri ve kötöleme şeklindeyken Naci *Demdeme*'sinde kapalı açık öyle edepsizce ve "tulumbacı ağzı" küfürler eder ki, insan ilim ve irfan sahibi olduğundan şüphe edilmeyen Naci'nin kaleminden bu türlü sözler çıkmasına hayret eder. Hele kitapta edebe uymak gayesiyle noktalarla geçilen ve böylece gizlenmek yerine tam aksine açığa çıkan tabir ve kelimeler, bayağı ve murdar şeylerdir.

Ekrem, Muallim Naci'nin daha sonra risale olarak bastırıldığı *Demdeme*'sinin yayımlanmasını Dâhiliye nezaretine başvurarak durdurur. Naci ise Ekrem'in bu yaptığını halka ilân ederek, yazara göre aslında halka "jurnal" verdiği için kendisini küçük düşürmüş olur. "Ebnâ-yı zaman"ın başarısı bundan ibarettir.

---

¹⁵⁰ Ekrem'in özel hayatıyla ilgili değerlendirmemizde İsmail Safa ile olan bir hatıra bu yönüyle dikkat çekicidir. Ayrıntılarını bölüm içinde verdiğimiz bu anekdota göre, Naci'ye üstat gözüyle bakan İsmail Safa Naci'den soğuyuncaya kadar Ekrem onunla ilgilenmez.

4.3.2. Recaiâde Mahmut Ekrem'in Özel Hayatı, Bazı Hatıralar ve Bunların Edebî Hayatındaki Tesirleri

Ali Ekrem Recaiâde Mahmut Ekrem'in özel hayatını anlatırken, onun şahsiyetiyle ilgili fikir edinmemize yardımcı olacak bazı hatıralara da yer verir.

Bu bölümün başında öncelikle Recaiâde Mahmut Ekrem'in dış görünüşünü anlatır:

Mahmut Ekrem Bey orta boylu, kemikleri irice fakat mütenâsip ve semenden ârif vücutlu; iki tarafı basıkça, alnı ve arkası ziyâdece çıkık büyük başlı; hûn-ı alûd maamâfih gayet melahatdar mavi gözlü; ziyâdece kaşlı büyücek çekme burunlu, kalın dudaklı, koyu pembe simalı; büyük bıyıklı, son zamanlarda uçlarına ak serpilmiş sarı sakallı bir insan idi. Mizacı asabî, safrâvîdir.

Etvâr ve evzândan pek müstesna bir kibarlık akardı. O kadar ki hangi meclise gelse kendini hiç tanımayan insanların derhal mazhar-ı ihtiramı olurdu. Ağır ağır yürürdü. Sokakta bir bildiğine tesadüf ederse vezinle ikide birde durarak konuşurdu. Ağır ağır söz söylerdi. Muâmelâtında resmîyetten ayrılmazdı. Evlâdına karşı bile!¹⁵¹

Recaiâde Mahmut Ekrem'in mizacıyla ilgili bilgiler veren Ali Ekrem, onun çok titiz ve alıngan olduğunu belirtir. Tevfik Fikret, Halit Ziya, Cenap, Sîret gibi Servet-i Fünûn'dan öğrencilerinin onun yanında –yazarın tabiriyle– "salâvat getirerek" konuştuklarını belirtir.

Recaiâde Mahmut Ekrem'in alınganlığı Ali Ekrem'in bu bölüme aldığı bir hatırasında çok belirgindir.

Bir gün Servet-i Fünûn matbaasında Fikret, Sîret, ben oturuyorduk; üstad Ekrem geldi. Herkes bir eserini takdim etti. Eserleri birer birer okudu, sahiplerini iltifatlara boğdu. Ben de bir şiirimi verdim. Okudu, bir kısa "âlâ" diyerek elinden bırakıverdi. Sonra anladık ki benim şiirdeki "Dinleriz zemzeme-i sevdâyı" mısraı tenâfür-i hurûfu izâle için tashih olunmak lâzımdır dememi üstad kendi *Zemzemeler*'ine bir ta'riz addetmiş! İşte böyle vâhî sebeplerle merhum hepimizi haylice haşlamıştır maamâfih hepimize ilkâ ettiği hiss-i hürmet ve tâzim ile ondan gelen tekdîrat ve tevcîhat bile bizi rencide etmezdi.¹⁵²

Ali Ekrem'in naklettiği bu hatıra daha önce kendi eserleriyle ilgili eleştiriler karşısında tavrını bildiğimiz Recaiâde Mahmut Ekrem hakkındaki ma'lûmatı doğrular niteliktedir. Recaiâde Mahmut Ekrem, gerek Naci'yle olan tartışmalarında gerek eserlerine yapılan diğer eleştirilerde soğukkanlılığını koruyamamıştır. Hatta yukarıda

¹⁵¹ Recaiâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, s. 76.

¹⁵² a. e., s. 76.

tartışmalarını değerlendirdiğimiz Naci'ye büyük bir düşmanlık beslemiştir. Muallim Naci'nin etkisi altında bulunan İsmail Safa'nın Naci'den soğuyana kadar Recai-zâde Mahmut Ekrem'in ilgisizliğine mahkûm edilmesi, onun bu konuda ne kadar hassas olduğunun bir göstergesidir.¹⁵³

İsmail Safa'nın başına gelen bir hâdiseyi de anlatayım. Bîçare Safa, hazret-i üstad, hatta kısaca hazret dediği Muallim Naci'nin tesir-i azîmi altında boğulup kalıyordu. Onu bu uçurumdan geriye çekmek lâzımdı, kendisini Üstad Ekrem'e sevk ettim. Fakat üstada ne gibi kuyut ve şurût ile mülâkî olması lâzım geleceğini anlatmakta gaflet etmiştim. Safa bir gün cebine bir şiirini yerleştirerek Ekrem Bey'in İstinye'deki yalısına gider, ismini verir, üstad kendisini kabul eder. Lâkin salonda Ekrem Bey yalnız değil: Nijad, başka bir zat, bir de piyanocu Dolet orada. Dolet Efendi muttasıl piyano çalıyor, Ekrem Bey de muttasıl alkışlıyor. Safa'ya ihdâ olunan bir kandilli temennâdan sonra hiç iltifat eden yok. Küçük salonu dolduran piyano uğultuları Safa'nın beynini patlatıyor, elinden gelse Dolet Efendi'yi boğacak. Lâkin işte bir fırsat. Piyanonun biraz durduğu bir sırada hizmetçi kız girerek yemeğin hazır olduğunu söylüyor. Ekrem Bey: "Ben biraz rahatsızım, yemek yemeyeceğim. Nijad sofrada bana vekâlet eder." diyor. Misafirler çıkıyorlar. Safa açlıktan karnı zil çaldığı hâlde yemek yemiş olduğunu söyleyerek odada kalıyor. Aklınca üstad ile yalnız kalacak onun hitabına mazhar olacak, şimdi cebinde artık terler dökmeye başlayan şiirini açık havaya çıkarabilecek! Ne gezer: Misafirler odadan çıkar çıkmaz Ekrem Bey piyanonun başına geçivermiş, alaturka havalar çalıyor. Safa bunları da biraz dinledikten sonra üstad ile görüşmekten meyus, yerinden fırlar salondan âdeta kaçarak gider. Hemen gelip beni buldu, başına gelenleri anlattı, acı acı şikâyetler etti. Onu güç hâl ile teskin edebildim. Sonra bir gün usul ve adabı dairesinde yani Ekrem Bey'in evvel emirde müsaadesini istishâl ve Safa'nın Muallim Naci'den soğumuş olduğunu temin ederek üstada götürdüm. Safa iltifatlara mazhar oldu, şiirlerini dinletti, üstadın âlî derslerinden istifade etti. Bu gün, İsmail Safa'nın hayât-ı şairânesine mebde olmuştur.¹⁵⁴

Yazarın Recai-zâde Mahmut Ekrem'in giyinişiyle ilgili verdiği bilgiler bize kendi roman kahramanı Bihruz Bey'i hatırlatır gibidir.¹⁵⁵

Ekrem Bey telebbüsünde itina-yı mahsus gösterirdi. Onun iyi kumaşlardan yaptırılmış gayet iyi biçimli kibar renkli esvapları, şık kunduraları, koyu renkli büyük ipek kravatları; elinde ya kamış renginde tepesi gümüş markalı kalınca baston yahut itina ile kılıfına geçirilmiş yine tepesi markalı ipek şemsiyesi vardı. Hem vazifesinin hem mizac-ı mahsusunun îcâbatından olarak ekser redingot takımı giyerdi. Fakat ceket giydiği zaman bile kemâl-i itina ile devşirilmiş içi ipek astarlı paltosu sol kolunda asılı olurdu. Üstü yine markalı

¹⁵³ Elimizdeki inceleme konusu kitaplara göre Ekrem yalnızca üstadı Namık Kemal'in eleştirilerini düşmanca karşılamamıştır. *Ta'lim-i Edebiyat*'la ilgili Namık Kemal'in ta'rizini kitabının sonuna bir "takriz" gibi almasından bunu anlıyoruz. (Bkz. *Recai-zâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 7.)

¹⁵⁴ a. e., s. 76-77.

¹⁵⁵ İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, *Recai-zâde M. Ekrem Bütün Eserleri-3, Araba Sevdası*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 214, 218.

altın saatıyla, mühür kesesini uçlarına rabteden kalınca kordonunu kordonun bir tarafını uzun, diğer cihetini kısa bırakarak kendine mahsus bir tarzda yeleşine takardı, bu kadar itinalarıyla beraber kıyafetinden hiçbir hafiflik hissolunmazdı.¹⁵⁶

Elimizdeki pek çok kaynakta öğrencilerinin Ekrem'e hayran oldukları belirtilir. Yazarın Ekrem'in giyinişini bu kadar teferruatlı ve dikkatli bir şekilde anlatması yine bu hayranlığın bir sonucu olarak onun her tavrını, her duruşunu takip etmesiyle ilgili olabilir.

Yazar, Recaizâde Mahmut Ekrem'in titizliği, cömertliği, yardımseverliği gibi özellikleri yanında ressamlığını da birer anekdotla anlatır.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in yazılarını nasıl yazdığına dair birkaç cümle de söyler. Ekrem'in çok düşünerek yazdığını ama düşünerek yazdığı hâlde müsveddeler üzerinde de oldukça fazla tashih yaptığını belirtir.

Ali Ekrem'in Recaizâde Mahmut Ekrem'in ne kadar hakperest ve "hayırhah" olduğunu, kendisi ile Fikret arasındaki bir tartışmada¹⁵⁷ onları nasıl muhakeme ettiğini anlattığı hatırayı buraya alıyoruz. Recaizâde Mahmut Ekrem bu tartışmada tarafları barıştırmaya muvaffak olamamıştır.

Tevfik Fikret'le benim aramızda bir mesele-i edebiyeden dolayı hususî bir mübahase başladı, bahs, sahâif-i matbuata intikal ediverdi; de'b-i dîrin üdebâdan olduğu vecihle birbirimize ta'rizler, tahkirler yağdırdık! Ben *Servet-i Fünûn*'dan ayrıldım. Üstad Ekrem hâdiseden çok müteessir oldu. Beni çağırdı, uzun uzadıya izahat aldı; fakat hiçbir emir vermedi, hiçbir rey beyân etmedi. Aradan bir hayli zaman geçti. Bir gün namdaşımdan bir tezkere aldım, beni Firuzâğa'daki evine öğle yemeğine davet ediyordu. Gittim. Meğer Fikret'i de davet etmiş. "Bugün sizi muhakeme edeceğim!" dedi. Fikret'i bekleyemeyeceğimi, onunla îade-i münasebet edemeyeceğimi kat'i bir lisan ve muannidâne bir eda ile söyledim. Üstad yanıma geldi ve: "Ben senin amcanım, her emrime itaate mecbursun!" diyerek kolumdan tuttu, beni âdeta zorla yerime oturttu. Biraz sonra Fikret geldi. O beni görünce odanın kapısından girmemek istedi, lâkin Ekrem Bey koşarak kolunu yakaladı, Fikret'i odaya sürükledi, onu da zorla oturttu, sonra bizi muhakemeye başladı. Âdeta bir mahkeme reisi gibi ikimizi de ayrı ayrı istintak ediyor, şimdi birimizi susturuyor, şimdi öbürümüzden bir nokta hakkında izahat istiyor. Meselenin evveliyatı hakkında etraflı ma'lûmat alıyor, esasa, şekle ait sualler îrad ediyor. Uğraştı, uğraştı ta öğle vaktine kadar reyini asla ihsas etmeden kemâl-i maharet ve ciddiyetle çalıştı. Ah o gün üstad Ekrem'in sima-yı necabetinde ulvî ve mukaddes

¹⁵⁶ *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 78

¹⁵⁷ Bu tartışmanın içeriği burada bildirilmemekle birlikte konunun ciddiyetinden Ali Ekrem'le Fikret arasında *Servet-i Fünûn*'un sonunu hazırlayan tartışma olduğu düşünülebilir.

bir maksadı istihsale muvaffak olacağı için ne cazib-i ruh bir ziya-yı itmi'nan dolaşıyordu! Hâlâ o levha-i kemâli gözlerimin önünde görüyorum.

Yemeğin hazır olduğunu haber verdiler. Ekrem Bey âdeta sevindi, bizi yemek odasına götürerek sofraya başında güya hiçbir şey söylenmemiş, hiçbir şey olmamış gibi bütün bütün başka bir zemine, zemin-i mülâtefeye geçti. Üstadâne nükteler, mazmunlar sarfetmeye başladı. Bize nefis taamlar da yaptırmıştı, şimdi hem maddî hem manevî lezâiz ve ezvâk içinde kalmıştık. Lâkin biz bu niam-ı nefiseyi taannüd-i mütekebbirânemizle reddediyorduk. Ekrem Bey'in: "Şimdi bunların yürekleri yerinden oynayacak, şimdi birbiriyle musâfaha edecekler." demek isteyen çehre-i beşâseti karşısında biz, birer senkpâre-i nahvet gibi durduk! Üstad me'yus olmadı, yemeğin sonuna kadar bir tedric-i sâitle müferrihat-ı nâtikasını îsâr etti. Bizi birbirimize hitap etmeye mecbur edecek çevirme hareketleri de yapıyordu. Lâkin hayır, biz ikimiz karşımızda bir üstad değil, bir düşman kumandanı bulunuyormuş gibi kemâl-i ihtiyatla, nihayet derecede müteyakkız davranıyorduk! Birbirimize tek bir kelime söylememek muvaffakiyet-i âdiyyesini ihraz ettik!.. Yemekten sonra üstad, biraz yorgun, dinlenmek için sükût etti; belki de bizi yola getirmek için yeni bir plan tertip ediyordu. Biraz sonra tekrar muhakemesine başladı, bir saat kadar uğraştı; nihayet hükümlerini tefhim etti: Mübâhese-i edebiyenin gerek esasında gerek tarz-ı cereyanında ikimiz de kabahatli çıktık. Üstad ikimizin kabahatlerini de aynı hüküm ve ehemmiyette görüyordu. Bunu itiraz götürmez bir mantıkla, vakur bir lisan ve vicdanla tefhim etti ve "Haydi bakalım öpüşünüz" ikimiz de put kesildik, yerimizden kıvıldamadık bile! Üstad tekrar etti: "Öpüşünüz diyorum size!" yine hiç, yine aynı ruûnet. Ekrem Bey âdeta elîm bir lisan ile son defa olarak söyledi "Bugün barışmazsanız ikinize de darılırım." Bunun da hiçbir tesiri olmadı, nihayet üstad meyus, "Yazık, yazık" dedi! Bu sayha-i ye's sanki ikimiz için de bir nidâ-yı rehakârâne idi, Fikret derhal resmî bir müsaade alarak çıktı, gitti; ben de Fikret'in uzaklaşmasına biraz intizar ettikten sonra ayrıldım.

İşte üstad hem benim hem Fikret'in üzerimizde olan tesir-i azîmine rağmen bizi barıştırmaya böylece muvaffak olamamıştı. Sonra biz kendimiz birbirimizle barıştık, eski kardeşliğimize rücû ettik. Fakat ben hâlâ o gün Ekrem Bey'den ayrılırken üstadın tekrar ettiği "Yazık, yazık!" sayha-i eleminin in'ikasını vicdan-ı nedâmetimde hissediyorum!¹⁵⁸

Bu hatıradan sonra Ali Ekrem, Rezaizâde Mahmut Ekrem'in takdir edilen özelliklerini sıralar. Ve babasının tanıdıkları içinde en çok onun faziletine hayran olduğunu belirten şu satırları yazar:¹⁵⁹

Ekrem Bey, gerek hayât-ı resmiyyesinde, gerek hayât-ı hususiyesinde her şâibeden münezzeh, vakur, ciddi, hamiyetperver, namuskâr bir zât-ı sûtûde-sıfât idi. Namık Kemal, arkadaşlarının içinde en ziyâde Ekrem Bey'in fazâiline meftun idi. Gerek Sultan Hamit

¹⁵⁸ *Rezaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, s. 80-82.

¹⁵⁹ Bu bilgiye Ali Ekrem'in *Namık Kemal* kitabında da yer verilmiştir. (Bkz. s. 57.)

merhum, gerek İttihat ve Terakki hükümetinin erkânı Ekrem Bey hakkında daima ihtiramkârâne davranırlardı.¹⁶⁰

Ali Ekrem, Rezaizâde Mahmut Ekrem'deki evlât sevgisinin derinliğini eserlerini incelerken delilleriyle verdiği için burada ayrıca değinmek istemez.

Toplumsal konularla ilgili pek görüş belirtmeyen Rezaizâde Mahmut Ekrem, Ali Ekrem'in naklettiğine göre Trablusgarp'ın vatan topraklarından ayrılmasına büyük üzüntü duymuş ve bunu şöyle ifade etmiştir:

"Baban bahtiyar imiş ki bugünleri görmeden öldü. Ben bir türlü geberip de Nijad'ıma kavuşmadım, vatanın inkıraz bulduğunu görüyorum!"¹⁶¹

Vatanın içinde bulunduğu bu üzücü durum Ali Ekrem'in belirttiğine göre Rezaizâde Mahmut Ekrem'in son zamanlarında artık hiçbir şey okuyamamasına ve üretememesine sebep olmuştur.

Rezaizâde Mahmut Ekrem'in ölümü ve cenaze töreninin anlatıldığı hatıralardan sonra Ali Ekrem ikinci musahabenin sonunda –aynı zamanda kitabın son sayfasında– Hâmid'in Rezaizâde Mahmut Ekrem'in mezarını ziyarete gittikten sonra yazdığı bir şiire yer verir:

ABDÜLHAK HÂMİD'İN BİR ŞİİRİ

–1–

Bugün cebîn-i vakur-ı dehâetinde onun
Durur zuhura müheyyâ bu ırk-ı ducret
Ziyâ-yı çeşmine akis leyâli-i fitrat,
Gurûb-ı sayfa düşen bir güneş kadar yorgun

–2–

Nedir bu levha-i vicdan bir güzîde meâl?
Neler geçer bu semanın burûc-ı târından?
Bu ayn-ı âlem olan kalbin inkisârından
Ne lahn-ı kahr u melâl eyliyor şu heybet-i lâl?

–3–

Bütün havârik-i ilhamı eyliyor izhar,
Diyordum: işte bu dâhînin en büyük şiiri
Fakat o başladı, bir anda feyz-i takriri
Cihan-ı şiiri cemalinden oldu sânihabâr:

¹⁶⁰ Rezaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı, s. 82.

¹⁶¹ a. e., s. 84.

"Ben bugün hayli dolaştım; kime gittimse fakat
Bulmadım... Karşıya geçtim, ne için? Bilmiyorum
Galiba bir kapı çaldım... O da yoktu, artık
Oradan "Ekrem"e gittim; onu buldum oğlum!"¹⁶²

4.4. RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI VE ÂSÂRININ DİLİ VE ÜSLÛBU

Bu eser, Servet-i Fünûn "mekteb-i edebi"nde yetişmiş Ali Ekrem'in Servet-i Fünûn "mekteb-i edebi"nin üstadı Recaizâde Mahmut Ekrem'i çeşitli yönleriyle değerlendirdiği bir monografidir. Edebiyat tarihçilerine göre Ekrem üzerine yapılmış ilk çalışmadır.

Yazar, eserinde özellikle *Ta'lim-i Edebiyat* ve *Takdir-i Elhân* adlı kitapları incelerken oldukça ağır bir dil kullanmıştır. Ayrıca bu eserler Ekrem'in üstatlığı ile ilgili olduğundan yazarın Ekrem'i yücelttiği sıfatların da bol bol kullanıldığı bölümlerdir.

Ekrem'in özel hayatını ve onunla ilgili hatıraları naklederken zamanının konuşma dilini kullanmıştır. Bunda eserini öncelikle sohbet türünde düzenlemesinin payı vardır.

Ali Ekrem incelememize konu olan diğer kitaplarında olduğu gibi, burada da hatıraları çok canlı anlatmıştır.

Ali Ekrem, edebiyat hocalığı sıfatıyla, kitabını yayımlamadan önce ders olarak sunduğu için hem bir hocanın ders anlatma üslûbu, hem de anlattığı şahısla daha önce değindiğimiz çeşitli münasebetlerle yakın ilişki içinde olması sebebiyle de samimî bir üslûp göze çarpmaktadır...

Ali Ekrem hocalık vasfının bir gereği olarak öğrencilerinin ilgisini canlı tutmak için kendi yaptığı değerlendirmelerle ilgili bazen öğrencilere de onları yorum yapmaya sevk edecek sorular sormuş, bir çeşit "istifham sanatı" kullanmıştır.

---

¹⁶² a. e., s. 86.

SONUÇ

Namık Kemal ile *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı* adlı monografiler, gerek Türk edebiyatında bilimsel inceleme metotlarının o çağlarda yeni yeni denenmeye başlaması, gerekse yazarın inceleme konusu isimlere irsî (Namık Kemal) ve edebî-fikrî (Recaizâde Mahmut Ekrem) yakınlığından dolayı, çoğu zaman tarafsız olamaması gibi sebeplerle bilimsellikten uzak olsa da, bu şahıslar hakkında yapılan ilk incelemelerdir ve bu konuda çok yönlü incelemeler yapmak isteyenler için ufuk açıcı niteliktedir.

Rûh-ı Kemal adlı eser ise 1908 yılında, yani Meşrutiyet'in ilân edildiği yıl oluşturulmuştur. Bu kitapta 1908 yılında Osmanlı'nın siyasî ve toplumsal durumu, Meşrutiyet'in doğurduğu kelimeler, kavram ve sloganlar, İttihat ve Terakki'nin ülkedeki etkinliği hakkında yazarın bakış açısıyla da olsa birtakım bilgiler ve ipuçları bulmak mümkündür. En azından bu kitapların, içinde yer alan bilgileri tetkik edebilmek için gerekli soruları sormaya yardımcı olacağı söylenebilir.

Kitaplarda söz konusu şahısların edebî ve siyasî kimlikleri hakkında oldukça doyurucu bilgiler mevcuttur.

Namık Kemal'le ilgili kitaplarda, daha çok Namık Kemal'in siyasî görüşlerini ön plana çıkaran bir anlatım tarzı seçilmiştir. İncelememiz sırasında da belirttiğimiz gibi Namık Kemal siyasî görüşlerini halka duyurabilmek için edebiyat kanalını tercih etmiştir. Onun bu sahada iki etkin aracı vardır: Konuşması ve kalemi. Siyasî hayatı nerdeyse çocukluğunda belirmiş olan Namık Kemal *Tasvîr-i Efkâr* gazetesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Tercüme Odası gibi kurumlarda varlık göstermiştir. Namık Kemal'in siyasî ve sosyal fikirlerinin belirmesinde ve olgunlaşmasında Avrupa'da yaşadığı süre etkili olmuştur. Namık Kemal burada kendini geliştirecek okumalar yapmış, dersler almıştır. Özellikle tarihi, tarihin inkılâplara ait kısmını etraflıca öğrenmiştir. Namık Kemal saltanata bağlı olmakla birlikte Meşrutiyet'i istemiştir. Veliht Murat Efendi'nin Meşrutiyetçi bir padişah olarak yetişmesi için hatırı sayılır bir çaba sarf etmiş, padişahın "mecnun" bulunması onda büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Abdülhamit'in tahta çıkışından sonra Kanun-i Esasî ile ilgili çalışmalarda bulunmuş fakat kısa bir zaman dilimi içinde bir daha dönmek üzere İstanbul'dan uzaklaştırılmış, sürgünlerden yazdığı mektuplar yoluyla fikirlerini duyurmaya ve etkin

olmaya çalışmışsa da her atılımı istibdat tarafından kontrol yoluyla durdurulmuştur. Sözünü sakınmayan Namık Kemal'in bu özelliği onu sürgünlere götürmüş; sürgünü de hapsi de vatana hizmet için eserler yazarak değerlendirmiştir. Bu sürgünlerden birinde "millette ümit ettiği feyzi görmeden" can vermiştir.

Namık Kemal, eserlerini vatana hizmet amacıyla kaleme almış, eserlerinin toplum tarafından beğenildiğini, etki yarattığını gören şanslı yazarlardan olmuştur. Bunun en belirgin örneği *Vatan yahut Silistre* adlı oyunundan sonra yaşanan infialdir. Zaten bu infial onu ilk sürgünü olan Magosa'ya göndermiştir. İncelememiz sırasında belirttiğimiz gibi bazı eserleri gençler arasında yasaklara rağmen gizli gizli, elden ele dolaşmış, büyük bir aşkla okunmuştur. Yenilikleri deneme cesareti göstermiş, ilk tarihi romanı, ilk tenkidi, ilk edebî romanı o kaleme almıştır. Görüldüğü üzere herhangi bir türde yoğunlaşmamış, hemen hemen tüm edebî türlerde eser vermiştir, ayrıca yasaklandığı için yayımlayamadığı bir tarih ansiklopedisi de mevcuttur.

Ali Ekrem'in *Namık Kemal ve Rûh-ı Kemal* adlı eserleri, incelememiz sırasında da çeşitli vesilelerle vurguladığımız gibi mübalâğalı ifadeler içermesine rağmen, günümüzde bile hâlâ bir Namık Kemal "mit"i varsa bu kitapların, bu oluşumda önemli bir rolünün olduğu düşünülebilir. Ali Ekrem, Namık Kemal'le ilgili kitaplarında, babasının "hürriyet", "vatan" vb. kelimeleri sıkça kullanarak bu kelimelerin ülkede yerleşmesini sağladığını söyler. Kendisi de babası hakkında "şehid-i hürriyet", "tek derdi vatan olan şair", "vatan için ağlayan şair", "hürriyet ve vatan kahramanı", "vatan şairi" anlamına gelecek ifadeleri oldukça sık kullanarak okuyanların kafasında bu ifadelerin yer etmesini sağlamaya çalışmış, böylece Namık Kemal'in ölümünden sonra da olsa bazı kavramları onunla özdeşleştirerek onu kahramanlaştırmıştır.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in Namık Kemal gibi bir siyasî hayatının olmadığı yazar tarafından belirtilmiş, onun siyasî hayatı edebiyat muallimliği sırasında üstadı Namık Kemal'in fikirlerini öğrencilerine anlatmaktan ibaret kalmıştır. Bunun çok önemli bir sonucu ise Başkitâbet Dâiresi gibi Abdülhamit'le ilgili en önemli kurumun memurlarının Mekteb-i Mülkiye mezunu olması ve onların hocasının da Ekrem olması sebebiyle istibdat devrinde bile bu dairenin en güvenilir kurumlardan biri olmasıdır. Ayrıca bu dairede Ekrem dolayısıyla Namık Kemal'in ruhu yaşatılmıştır.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in edebî hayatı –Tanzimat dönemindeki pek çok sanatçıda olduğu gibi– çok yönlüdür. Ali Ekrem, çocukluğundan itibaren babasının

yönlendirmesiyle sürekli okuduğu ve iç içe bulunduğu için Recaizâde Mahmut Ekrem'in –neredeyse– bütün eserlerine vâkıftır. Okumadığı bir iki eser hakkında da hiçbir değerlendirmede bulunmamıştır. Diğer eserlerini ise "tekâmül" sürecine uygun bir şekilde incelemiştir. Yazara göre, Ekrem fitraten şair (ve edebiyatçı) değildir. Hem şiirlerinde hem hikâye ve romanlarında ancak yaşadığı ve hissettiği şeyleri anlatırken başarıya ulaşabilmiştir. Bu çerçevede özellikle "Yakacık'ta Bir Mezarlık Âlemi", *Şemsâ*, *Araba Sevdası* başarıya ulaşmış eserleridir. Eserlerinde gizli ya da açıktan "musîbet-zede peder" olmasının etkileri görülür. Oğlu Nijad onun hayatında her sahada bir "teceddüd"tür. Ekrem'in üstatlığı ise yazar tarafından tartışma konusu bile yapılmaz. Ekrem "ebedî üstat"tır ve sadece *Ta'lim-i Edebiyat*'ı yazmış olsaydı bile ebedileşirdi. Ekrem'in milletine son büyük hizmeti Servet-i Fünûn mekteb-i edebinin hocası olmasıdır. Yeniliklerdeki üstatlığı dolayısıyla zıt fikirde olanların –bilhassa Muallim Naci'nin– hücûmuna davetiye çıkarmış, bu hücûmlardan onu takip eden öğrencileri de nasibini almıştır. Recaizâde Mahmut Ekrem çoğu eserinde "kudemâperestlik"ten kurtulamamış, dilinin sadeleşmesine de gereken özeni göstermemiştir.

İncelemelerimiz sırasında sanatçıların üretkenliği, Batı'dan öğrendikleri yenilikleri uygulama konusundaki hevesleri dikkat çekici bulunmuştur. Günümüz edebiyatının gelişmişliğinden o günlere bakıldığında yazarın değerlendirmelerini de gözönünde tutarak hemen hemen yazılan tüm eserlerde ilk denemeler olmalarının verdiği acemilik göze çarpmaktadır.

Yine yazar tarafından, yeni edebiyatın bu iki önemli sanatçısının da eski tarz yazınca daha başarılı oldukları belirtilmiştir. Onların ilk zamanlar kopmaya çalıştıkları, sonra âdeta düşmanı kesildikleri "eski"den kopamamalarının nedeni, eskiyle büyümüş ve beslenmiş olmalarıdır. Bu durum bize değerli hocamız Birol Emil'den duyduğumuz Alain'e ait "Aslanın vücudu yediği hayvanlardan mürekkeptir." sözünü hatırlatmaktadır.

Eserlerde Ali Ekrem'in, bir zamanlar bağlı bulunduğu Servet-i Fünûn edebiyatının dili ve üslûbu tam olarak kaybolmamıştır. Uzun tamlamalar ve "lugat merakı" kendini göstermektedir.

Eserler incelenirken sadece Namık Kemal ile Recaizâde Mahmut Ekrem hakkında değil, onlarla bir münasebetle ilişki içinde bulunmuş kişiler hakkında da bazı bilgiler yer almaktadır.

Sanatçıların bağılı buldukları Şinasî "mekteb-i edebi"nin ve kısmen de olsa Servet-i Fünun mekteb-i edebinin özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Padişahlardan Abdülâziz, Beşinci Murat ve Abdülhamit ile istibdat devri, sansür, sürgün, menfâ, jurnal, Kanun-i Esasî, Meşrutiyet, İttihat ve Terakki gibi siyasî unsurların sanatçıların hem edebî, hem resmî, hem de siyasî hayatlarıyla iç içe girdiği görülmüştür.

Eserlerin yazıldığı ve inceleme konusu şahısların yaşadığı dönemlerde edebiyatın hem toplum açısından, hem de sanat açısından ne kadar değerli ve etkili olduğu, sanatçıların fikirlerini duyurmada edebiyatın önemli bir araç olduğu görülmüştür. Aynı zamanda edebiyatın bu gücü siyasi iktidarın baskısına yol açmıştır.

Ufacık bir kelimenin edebiyat dünyasında fırtınalar koparabildiği, şahısların buradan yola çıkarak zihniyet çatışmasına girdiği, yıllardır süren dostluklarını bitirdiği tartışmalar da incelememizde ele alınmıştır.

Diğer yandan vatan coğrafyasının giderek nasıl küçüldüğü, eğitim sistemi, bürokrasinin içinde bulunduğu durum, devrin insanlarının Batı'ya bakışı, Batı'nın – bilhassa azınlıkların– Osmanlı toplumuna bakışı, geniş aile yapısının özellikleri, gibi bir takım hususlar hakkında bu eserler tarihî bir belge niteliğinde olmasa bile, kendilerinden yola çıkarak kapsamlı araştırmalara kapı açacak niteliktedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKÜN, Ömer Faruk, "Nâmık Kemâl", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997, s.54-72.
- [BOLAYIR], Ali Ekrem, *Kasîde-i Askeriyye*, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul, 1324.
- , *Namık Kemal*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1930, 80s.
- , *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey Hayatı ve Âsârı*, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1339, 86s.
- , *Rûh-ı Kemal*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1324, 108s.
- , *Zılâl-i İlham*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1334.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 1-3, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2006.
- BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, tsz.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Doğu Mtb. Ankara, 1996, 1195s.
- ECEVİT, Yıldız, *Ben Buradayım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 580s.
- ENGİNÜN, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yay. İstanbul, 2006, 943s.
- ERCİLASUN, Bilge, *Servet-i Fünûn'da Edebi Tenkit*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, 284s.
- GÖÇGÜN, Önder, *Namık Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, 458s.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 476-484.
- KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, C. 1, 3, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

- KAPLAN, Mehmet, *Namık Kemal*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948, 240s.
- , *Şiir Tahlilleri I: Tanzimattan Cumhuriyete Kadar*, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, 238s.
- KAPLAN, Mehmet-İnci Enginün-Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi - 1865-1876*, 2. bs., M. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1993.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, *Sözlü Yazılı Kompozisyon Konuşmak ve Yazmak Sanatı*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul, 1987, 416s.
- KEFELİ, Emel, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Şahsı, Eserleri ve Tesirleriyle Namık Kemal*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1992, 382s.
- KOÇ, Murat, *Türk Romanında İttihat Terakki (1908-2004)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, 635s.
- Meydan Larousse*, Sabah Gazetesi Yayınları, C. 14, İstanbul, tsz.
- Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, 690s.
- Namık Kemal, *Cezmi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, 368s.
- , *İntibah: Ali Bey'in Sergüzeşti*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1969, 128s.
- , *Vatan yahut Silistre*, Tertipleyen: Mustafa Nihat Özön, 8. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, 96s.
- , *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri [Bütün Makaleleri I]*, Hazırlayanlar: Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, 592s.
- OKAY, M. Orhan, "Edebiyât-ı Cedîde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 398-399.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C. 1-4, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, 511s.

- PARLATIR, İsmail, "Ali Ekrem Bolayır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 275-276.
- , *Ali Ekrem Bolayır*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, 181s.
- , *Recaizâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanâtı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, 320s.
- PARLATIR, İsmail-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, *Recai-zâde M. Ekrem Bütün Eserleri 1-2-3*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.
- , *Küçük Kamus-ı Fransevi: Fransızca'dan Türkçe'ye Lugat*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1904, 651s.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997.
- , "Ekrem Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997, s.218-221.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, 526s.
- TARHAN, Abdülhak Hamid, *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, (haz. İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994, 423s.
- , *Abdülhak Hamid'in Mektupları*, (haz. İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, 464s.
- , *Bütün Şiirleri I*, (haz. İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, 179s.
- TOPALOĞLU, Bekir -Hayreddin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, 11. bs. Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1985, 535s.
- TUNCER, Hüseyin, *Arayışlar Devri Türk Edebiyatı II: Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992, 323s.

EKLER

EK 1: *RÛH-I KEMAL* ADLI KİTABIN METNİ

(3)KEMALZÂDE ALİ EKREM

RÛH-I KEMAL

Vakfeyledim vücudumu ben râh-ı millete,
Bezî eyledim hayatımı fikr-i hamîyyete;
Cismim ademde olsa da hûnım boğar seni,
Vermem mecâl ben sana halka hiyânette!

"Kemal"

İstanbul

Mahmut Bey Matbaası

1324

(5) PEDERİM MERHUM KEMAL'İN RUHUNA

Babacığım, Osmanlıların istikbâlinde sen, ancak bir itmi'nân-ı kahramânâne ile her zaman emin idin. Yalnız meslek-i hamîyyetinde değil, itikâd-ı vicdanında da kâinatın rağmına münferit kalmıştın. "Bir gün gelecek bizim vatanımızda da millet hâkim, hürriyet padişah olacak!" diyen sen değil misin? "Bu memlekette inkılâp Rumeli'den zuhur eder" hükmünü veren sen değil misin? İşte keramet-i vicdanın zuhur etti. İşte perestîde-i revânın, ma'suka-i cânânın olan meleke-i hürriyet Rumeli'den arz-ı dîdâr eyledi. O ilâhü'l-maâlînin incilâ-yı çehre-i kutsiyyetiyle âfâk-ı vatana güneşler aksediverince her güneşin ulviyyet-i maneviyyesinden enzâr-ı millete senin cephe-i bülend-i hamîyyetin vurdu. Bütün Osmanlılar senin ebedî nâm-ı muhteremini tebcîl ve takdîs ediyor. Bu cihân cûşâ-cuş-ı hürriyet ü saadet ve hamîyyet-i ittîfak-ârâ-yı millette, icmâ-yı ümmetle senindir, hep senindir; hep senin kalb-i mübârekinle ilham olunan (6)füyûz-ı ilâhiyyenin âsârıdır. Ben de seninim, sözlerim de senindir. Evet, sözlerim senin füyûz-ı ilhâmın, senin sânihât-ı ulviyyât-ı vicdanındır. Sözlerim aynen senin fikrin, senin ruhundur babacığım! Elfâz-ı beşeriyyetin en büyüklerinden olan "hürriyet" kelimesi senin o kutsiyet-i şîâr ve ebediyyü'l-iştihâr olan nâm-ı ulviyyetinle teve'üm olarak kulûb-ı dağdâr-ı milletten 11 Temmuz sene 324 tarihinde feverân etti. İşte ben de o günden beri yazdığım, söylediğim şeyleri topladım; firkat-i ebediyyenden, şehâdet-i fecîandan zâr zâr-ı hicrân olan kalb-i mecrûhuma –daha o mukaddes kabr-i vatan-ı heybet, o kabr-i hürriyet-i azametinin huzûr-ı celâlinde bulunduğum sırada– ilham eylemiş olduğun mersiyyeyi de bugünkü neşâyid-i vicdanıma mukaddime ittihaz ettim; bu risale yahut bu destan-ı Kemal vücûda geldi. Risaleyi nâm-ı hakîkîsiyle "Rûh-ı Kemal" tesmiye eyledim. Eserimi milliyet-i şîâr u hamîyyet-i vakar olan nâm-ı bülend-i ebediyyetine ithaf ediyorum. Ruhum burc-ı ikbâl ve şehâmet-i revânına doğru pervaz edip de vücudum kenâr-ı mezarına iltihak edinceye kadar füyûz-ı ezeliyye-i irfânından kalbime ilham olunacak âsârın... Bundan sonra –Âh ey rûh-ı perestişkâr-ı ezeliyye-yi vatan!– Bundan sonra fûshatzâr-ı vatanın âfâk-ı (7)nevvâr-ı saadet ve ikbalinden tulû' edecek elvâh-ı havârik-ârâyâneyi musavver olarak kaleme alacağım, milletin şu cûş ü hurûş-ı saadeti arasında âdetâ yazmakta muztar kalacağım binlerce destân-ı feyzâ-feyz-i sūrûr ve iftîharın bu risale bir mukaddime-i mebrûre-i hakâyık-ı medârı, evvelîn-i çehre-i infilak-ı ulviyyet-bâridir. Satırlarına, derrâk-ı âsmân olan fikr-i nakkâd-ı edep ve hikmetinle değil, daha on beş on altı yaşlarında bulunduğum zamanlar bile kendi eş'âr-ı muhalliden hakkındaki tenkîdâtımı dinleyecek kadar insaf-ı ulviyyet-i beyân ve nevâziş-

i kudsi-i cenân ibraz eden şîme-i afv u lutf-ı übüvvetinle nigâh-endâz-ı merhamet ol!
Füyûz-ı ilhâmâtına ancak kendi kalemin şâyân idi, hayfâ ki o hâme-i kudreti âhenîn-i
pençe-i istibdat kırdı, parçaladı; milletin şu îd-i ekber-i mes'ûdiyetini sen görmeli idin;
hayf-ı sad hayf ki sen hürriyetin tulûuna ancak ruhunla nigerân olabiliyorsun! O
mübarek rûh-ı mecrûhun şimdi nurlar içinde perrân oluyor. Makam-ı şehâdet-i ittisâm-ı
hamiyyet ü kudretine bütün Osmanlılar nasb-ı nigâh etmiş; evc-i ikbâl-i şehâdet ve
iclâlinde enzâr-ı milletten şafak-renk ve âsmân-ârâ hâleler, nûr-ı enver-i saadet ve
mefharet levhalar açılıyor. İşte oğlun Ekrem de o âlem-i ziyâpaş-ı aliyyîn mertebetine
şu eseriyle geldi; sana seni, senin rûhunu ⁽⁸⁾getirdi. Oğlunu da perestişkârânın olan
ahrâr-ı ümmetle beraber huzûr-ı hamiyyet ve irfanına kabul et! Revân-ı mukaddes-i
Kemal'ine hezerân fâtiha-i ihtirâm ve iştiyak arz ederim; hâk-i pâk-i mübârekine
yüzümü gözümü sürerim babacığım!

Rodos fî 3 Eylül Sene 324

Kemalzâde ALİ EKREM

⁽⁹⁾**BABACIĞIMA SÖYLEDİĞİM MERSİYEDİR**

–1–

Ey pençesinde cân ezilen şîr-i hun-efşân!

Ey tîği ömrü pareleyen mevt-i bî-aman!

Senden bana tevârüd eden ye's ü mihneti

Vicdanım olsa anlayamaz kimse bir zaman,

Gönlümdeki küdûreti billâh söylemez

Vahy-i celîl-i hakka sözüm olsa tercüman;

Feryâd ü âha kalmasa gönlümde iktidar

Derk etmez olsa varlığımı akl-ı nâtüvan,

Ben kalbi ye's ile yerinden söküp yine

Cângâha mün'atıf eleme eylerim nişan!

Allâha cânımı vererek fikr alır da ben

Müdhiş hakîkati bulurum hakk-ı kader iyân!

Ölsem de nâlem ermeyecek müntehâsına:
Rûhum hazîn hazîn edecek tâ ebed figan!

Herkes cihanda şiddetine uğrar ey ecel,
Ben uğradım hıyânetine ey adüvv-i cân:

Şemşîr-i zulmü yaralı bir kalbe sapladın
Öldü babam büyüklüğüne doymadan cihan!

Bir rûkn-i a'zamı yıkılıp âdemiyyetin,
Göçtü bugün veliyy-i hakîkîsi ümmetin!

(10)_2_

Hakkâ ki bir velî idin ey ekmel-i enâm,
Ammâ hamîyyet olmuş idi mürşidin müdâm:

Hürriyeti, adaleti, şân-ı hamîyyeti
Her yerde daima ederek mebde-i kelâm

İhyâya fikrini şu soğukkanlı milletin
Efnâ-yı cism ü cân ile eylerdin ihtimâm;

Gösterdiğin tarîk-i selâmette şevk ile;
Zincir-i zulme bağlı iken eyledin devam;

Bir kimse olmamıştı sana bizde muktedâ
Nûr almadan güneş gibi saçtın ziyâ-yı tam;

Bir öyle Zülfikâr idi destinde hâme kim^[*]
Kan ağladıkça eyledi milliyet ibtisâm!

Kavlinle fiilin etmedi bir kere ihtilaf,
Nâmın gibi Kemal idin ey şâir-i be-nâm

Kim görse vech-i pâkini hayrân olup sana,
Tâ can evinden eyler idi arz-ı ihtirâm,

---

[*] Merhum ekseriyet üzere la'l ile yazı yazardı.

Kim dinlediye nutkunu meftûn olup dedi
Elbet bugün şu ümmet için zâtıdır imam.

Eyvâh gâib oldu nazarlardan ol vücûd,
Şimdi semâdan eyliyor ecdâd ona sücûd!

(11)_3_

Karşımda kimdir inleyerek cân veren hayâl?
Âğuşuna vücûd arayan cism-i bî-mecâl?

Kimdir şu rengi gül gibi solmuş donuk kamer?
Kimdir şu rûhu vechine gelmiş uçuk cemel?

Allâhı, milleti anıyor şevk ile müdâm,^[*]
Mahsûl-i ömrünü sorar ammâ lisan-ı hal.

Evlâdının muhabbeti olmuş da bir melek,
Durmuş başında rihletine vermez ihtimal!

Mânâ feminden ağlayarak arşa uçmada;
Rûhuyla halka gidecek canlı bir meâl!

Bir böyle anlı şanlı şehîd-i mukaddesin
Rûh-ı Nebî'ye mevti olur bâis-i melâl!

Kimdir bu şân ü hüznün içinde yatan vücûd
Kim refte refte cân-ı garîbi bulur zevâl?

Nûr-ı ezel midir ki kılar aslına rücû?
Ya fikr-i hakkı mıdır ki eder arşa intikâl?

Mutlak bu bir hayât-ı ebeddir ki münkalib:
İnsan bu rûtbe-i izzet ile etmez irtihâl...

Sensin o gördüğüm müteellim hayâl âh,
Ey muhterem peder, niçin olmaktadır tebâh?

---

[*] Merhum Allâh'ına kavuştuğu zaman birimiz yanında bulunamamıştık.

(12)_4_

Sensin yine beyân edecek sırrını bana,
Ey mazhar-ı hakayık-ı pür-nûr-ı kibriyâ!
Allah için hakikatini eyle âşikâr,
Yükselmeye bu rütbe neden ettin ibtilâ?
Cennette ümmetin şühedâsı vücûdunu
Takdîs için vusûlüne mi etmede dua?
Tebşîr için cenânı Muhammed mi muntazır?
Yoksa sana cemâlini mi va'd eder Hüdâ?
Ulviyyet-i muhayyilen olmuş da bir güneş
Güya ki rûhunu çekiyor arşa daima;
Ya bir ele aşk ederek cenneti makarr,
Tasvîr-i hüsnünü kaleminden kılar recâ;
Ya kanlı koynunu açarak sevdiğin vatan,
Eyler seni hayata adüvv, âşık-ı beka.
Allah için nigâhını hasretme mâdere,
Evlâdını unutma ki dünyada her safâ
Sensin bize; sönerse ziyâ-yı übüvvetin,
Billâh ruhumuz kararır cân eder bükâ!
Sen mâlik-i hayatına eylersen ittisâl,
Bizce visâl-i hâlik-i vicdan olur muhal.

(13)_5_

Gitmekse mutlaka emelin nezd-i izzete^[*]
Al bari koynuna gidelim biz de cennete;

[*] Bu bendi anlamak merhumun şu şiirini bilmeye mütevakıftır:

Nine, koynundan uyurken çıktım,
Geldim ama bu cihana bıktım
Bir kızım var, sana kurban olsun,
Oğlumun merkadi al kan olsun,
Bu da Osmanlılara şan olsun!
Sen gidersen yine gitmez şerefim,
Ah vatan Kâbe midir her tarafım.

Lâyık görüp de cismimi bir kanlı merkade,
Bizsiz revâ mı can ki vermek şu millete?

Lâyık mı sence mâdere kurban olan kızın
Düşün, mezara âşık olup, naz-ı firkate?

İstesen beka yolunda onu kendine refik,
Ahfâdını alır da koşar ol saadete.

Mümkün değil şehâdet ile Hâlik'a vusûl:
Halkeylemiş mezelleti tercih rihlete!

Sen bari al da koynuna es'âd kıl bizi
Şanınla rihlet eylediğin evc-i rif'ate.

Bir kâbe olsa da vatanın her diyarı âh,
Sensiz şeref gurûb eder emvâcî zulmete.

Eyvah öyle gönlümü tutmuş sîretin,
Zanneyleirim ki sen sebep oldun şu sûrete!

Senden bilir memâtını bîçare gönlüm âh:
Fikrim seninle vâsıl olur her hakîkate.

Yok, yok, gözümde eylemedin kendin ihtifâ
Mevlâ da almadı, seni zulm eyledi hebâ!

(14) _6_

Derk eyleyen hakîkatini rabbü'l-âlemîn
Vehm eylemez ki etti seni toprağa defîn:

Dünyada hakka lâzım idi cism-i akdesin,
Tuğyân-ı seyl-i zulme idin sedd-i âhenîn!

Öyle hurûşa geldi fakat bahr-i zulm kim
Emvâcî kanlı bir olur derya olup zemîn,

Her dalgadan elinde ateşli bir seyf ile,
İnsan kıyafetinde zuhûr etti bin laîn!

Hep mahvına tehâlük ile ettiler hücûm,
Bin yâre açtı sînene her seyf-i âteşîn.

Kaldın bîgâne hâmi-i ulviyyet-i vatan,
Ammâ yine metîn idin ey kahraman-ı din!

Millet ki cism ü cânını vakfettin uğruna,
Millet ki nâm ü şânını sen eyledin nevîn,

Baktı Kemal-i rahat ile ıztırâbına,
Bir kimse şanlı savletine olmadı muîn!

Düştün nihayet eyledi a'dâ seni türâb,
Hayfâ ki cismin olmadı kalbin kadar metîn.

Destinde pâre pâre olup tuttuğun alem
Bir şî'rin oldu mevtin ile hâke mürtesem^[*]

(15)_7_

Dünyada nâm ü şânını yazdıkça her kalem,
Ashâb-ı zulmü lânet ile yâdeder ümem.

Lânet seni helâk eden ehl-i cehenneme!
Oldukça şanlı meskenin ol kabr-i muhterem.

Beyt-i Hüdâ'yı kapladı mazlum kanları,
Hayl-i adüvv mesâcide hep bastı da kadem

Bir nebze himmet etmedi meleğin eâzımı,
Gitti vatan da gelmedi bir kimseye elem;

[*] Tuttu bir kıtayı akan kanın
Çâk çâk oldu tîr-i berratın
Bayrağın paralandı düştü yere
Oldu her parçası cihâna bere
Bu mudur rûz-ı mahşerin şânı
Ey meh-i âsmân-ı Osmanlı;
Ne mehâbetli inşikâkın var!

Efnâ için ezâ eyle ammâ vücûdunu
Şîr-i dilîre benzedi her bâni-i sitem!

Bunlar Yezid'i geçti şenâat de eylerim
Kendimce başka bildiğim Allah'ıma bin kasem!

İhyâ-yı dîne hâdim iken fikr-i akdesin,
Addettiler diyânetini hâdim-i harem;

Lânet seni şehîd eden erbâb-ı zillete,
Oldukça sözlerin feleğe nâşir-i hakem!

Billâh gökte mevtine ervâh ağladı,
Olduk o rütbe mihnet eyle ey nebiyy-i şiyem

Her katre kim semâdan eder kabrine nüzûl,
Bir âh olur da tâ melekûta bulur vusûl!

(16)_8_

Bir subh-dem ki gökyüzü pür-iğbirâr idi,
Gönlüm gibi felek de o gün zâr zâr idi;

Gökten meleklerin duyulurdu figanları,
Yerde şehit iniltileri eşkbâr idi;

Bir sahile beş on nefer etmişti ictimâ',
Her askerın yüzünde elem bir karar idi.

Tabutu kurşuna sarılı bir cenâze âh,^[*]
Ol erler arkasında o gün işkâr idi.

Ulviyyet ü mehâbet ü sâfiyyet ü Kemal
Hem canlılarda hem ölülerde tâbdâr idi!

Alay pür-vakar hamıyyet ki zîneti
Tabut şâm-renk ve semâ îtibâr idi;

[*] Merhum evvelâ Sakız'da defnolunup muahharen Bolayır'a nakledildiğinden tabutun üzerine hekimler kurşun sardırılmışlar idi.

Kurşunda şûle şûle duran nûr-ı âftâb
Güyâ semâ da encüm-i pertev-nisâr idi;

Güyâ ki bir cihân göğe eylerdi i'tilâ,
Yâ bir edîb vâsıl-ı hâk-i mezâr idi;

Kan ağlıyordu kalb-i hazîn-i vatan o gün:
Aks-i şafakla rû-yi zemîn lâle-zâr idi...

Hakka ki düştü şânına lâyıık şu rihletin,
Ey muhterem peder, ne büyüktür şehâdetin!

(17)_9_

Köyden çocuklar etmiş idi râhına şitâb,
Mâsum çok mu eylese mazluma incizâb?

Saçtıkça şemme bâd-ı sabâ her şükûfeden
Îsâl ederdi rûhuna sûzişli bir cevâb.

Asker, çocuk, çiçekle muhât oldu ol edîb,
Alayı sanki etmiş idi kendi intihâb

Vaktâ ki kurb-ı medfene geldi bu şân ile,^[*]
Bir savt-ı âmir eyledi bir firkaya hitâb;

İnsan sesi değil, o nidâ-yı Hüdâ idi
Kim âsmâna aksederek verdi inkılâb!

Asker selâma durdu, mükâfât-ı kalbini
Buldu bu son selâm ile ol makderet-meâb

Asker değil selâma duran, ol selâm ile
Osmanlılığı eyleyen îlân-ı ıztırâb!

Mutlak bu rütbe hüzn ü mehâbetle eylemez,
Bir lahzada kamerle gurûb etse âftâb;

[*] Bolayır'da Süleyman Paşa Türbesi'nin önüne bir bölük asker dizilmiş ve merhûmun na'ş-ı mübârekini türbe kapısı önüne gelince selamlamış idi.

Bilmem fakat nasıl ediyor nûr-ı hak gurûb,
Bilmem nasıl Kemal oluyor bir avuç türâb

Hayfâ ki bilmemek yaşatır âdemiyyeti,
Makberdir âdemin var ise bir hakîkati!

(18)–10–

Ey nûr-ı hakka mehbit olan muhterem mezar
Ey milletin Kemal'ini hâvî olan diyâr!

Hâfızsın ol vücûdu kim olmuştu âşıkın
Etti vatan, vatan diye âğuşun ihtiyâr.

Tezyîd-i ızz ü şânın için geldi koynuna,
Allâh'a eylesen yakışır arz-ı iftihâr!

Benden fakat o cism-i mübârek değil cüdâ
Yalnız senin değil, bana gösterme iğtirâr:

Ben ağladıkça giryemi gözden kapar nesîm,
Eyler sihr-i sehâbı ile hâkine nisâr;

Âh eyledikçe kalb-i garîbim, türâbına
Gökten hazîn hazîn dökülüyor reng-i iğbirâr;

Bülbül kıyâfetinde gelir her seher sana
Rûh-ı garîbim ağlar, eder mevti şerm-sâr.

Ey secdegâh-ı fikr ü edeb, zulmetin senin
Ashâb-ı fehme nûr-ı Hüdâ eyler âşikâr.

Ey kâbe-i cihân-ı hamiyyet! Bugün senin
Âğuş-ı şefkatinde yatan şems-i iktidâr

Hakkın sana emânetidir Mustafa gibi
Mahşerde ümmeti olacak enbiyâ gibi!

(19)–11–

Mevtâ değil, o kabre giren anlı bir şehîd,
Ölmüş hamîyyet uğruna vicdanlı bir şehîd!

Göğsünde yoksa kanları, alnında parlıyor
Ulviyyeti; görünce denir şanlı bir şehîd

Efkârı nur olur da bugün kabrine düşer
Birçok şehide hüccet rüchanlı bir şehîd!

Öldü, fakat vücûdunu halketti milletin;
Bir kâbe kıldı kabrini irfanlı bir şehîd

Allâh yolunda canını bezl etti ümmete,
İslâma, dîne pek büyük îmanlı bir şehîd.

Gitti Hüdâ'ya milleti mes'ûd görmeden
Vicdanı yaralı, yüreği kanlı bir şehîd.

Buldu cihanda şimdi en ulvî makâmını:^[*]
Oldu refik ona ebeden şanlı bir şehîd.

Vicdanına o rütbe emîn oldu nefsi kim^[**]
Dünyâda kendine der idi canlı bir şehîd

Mâhiyyeti hamîyyet idi, fikri hubb-ı hakk;
Mâşuku hâme, fitratı Osmanlı bir şehîd!

Mahşerde hâmeye takarak kanlı bir kefen,
Sancak yapar da cennet içinde bulur vatan!

(20)–12–

Eyvâh gitti, âlem-i kudsiyyet ağlasın,
Şimdi cihanda şi'r ü edeb, hikmet ağlasın!

Eyvâh öldü, mevtine gönlüm gibi müdâm
Her sâhib-i fazîlet ve ehliyyet ağlasın!

---

[*] Maksat Süleyman Paşa'dır.

[**] "Ne devlettir şehîd-i zî-hayat olmak bu dünyada"

Merhûmun bir mısraıdır.

Şimdi vatanda nâmı da mahvoldu kendinin
Nâm-ı Kemal'i yâd ile hürriyet ağlasın!

Rûh-ı saadet öldüğünü eylesin de yâd,
Mihnetli ağlasın ona bî-mihnet ağlasın!

Müdhiş görüp hayatını etfâl-i milletin
Her mâderin dilinde bugün şefkat ağlasın!

Etrafını adüvv ile farz eylesin muhât,
Her duhterin yüzünde bugün ismet ağlasın!

Millette yoksa ağlayacak ol edîb için
Cennette gamlı mevtine bir ümmet ağlasın!

Bir gün anınca nâmını millet, ezâ ile
İmhâsına sözündeki ulviyyet ağlasın

Dest-i müeyyedinden olup tâ ebed-i cüdâ,
Bîçâre kaldı her kalem-i himmet ağlasın!

Hâmûş ey kalem ki Kemal'i eder beyân
Ancak yine o hâme-i derrâk-i âsmân

1 Nisan 1305

***

⁽²¹⁾OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKÎ CEMİYETİ MERKEZİ'NE

Kudüs: 28 Temmuz 324

Mülkün en ücrâ bir köşesinde, Kudüs'te bulunduğum için *Asır Gazetesi*'nin 14 Temmuz 324 tarihli nüshasını daha bugün görebildim. Şehâdet kanlarının tasallübünden vücûd bulmuş kadar ulvî ve mukaddes olan livâ-yı hürriyeti kehkeşan yıldızlarının âğuşuna kadar nasıl i'lâ ettiğinizi tafsîlâtıyla bilmiyordum. O livâ-yı nûr-ı enveri, Osmanlıların mazideki şân ve iclâli, milletin müstakbeldeki feyz ve ikbâli kadar parlak bir burc-ı ebediyyü'l-iştihâr-ı hürriyet ve istiklâle, tâ arş-ı a'lâda uçuşan meleklerin kanatlarıyla musâfaha edecek bir evc-i Kemal'e îsâl etmişsiniz.

Ey ahrâr-ı millet, ey Osmanlılar! Ey vatanın en muazzez en muhterem evlâdı olan askerler! Sizi merhum pederim Kemal'in fikr ü revân ü cenânıma müebbeden yerleştirmiş olduğu vatan muhabbetinin en samîmî en müteheyyiç en rûh-perver en ulvî iştiyâkları arasında gazetenizin midâd-ı kutsî-i hürriyetle yazılmış sûtûr-ı nûrunu göremeyecek ⁽²²⁾kadar ağladığım bütün damarlarımdaki hûn-ı hamiiyeti nüsha-i talâkat-ârâyâne-i hürriyetinizin sahâif-i mübârekesine gözyaşlarıyla isâle edecek kadar ağladığım bir sırada, rûhumun şimdi şu dakîka vücûdumdan ayrılarak Mısır hudûdu civârından, Kudüs'ten tâ Bolayır'a kadar uçup da kâbe-i Osmâniyân olan kabr-i Kemal'e düştüğünü, onun hâk-i mübârekine yapıştığını hissettiğim rûhumun bütün samîmiyet ü incizâb ü takdir ü mefharetiyle tebrik ederim.

Gazânız, gazâ-yı ekber-i hürriyetiniz cümlemize, cümlemize mübârek olsun. Vatani bir mevt-i muhakkaktan kurtardınız. Osmanlılığı, mezarının başucuna gelmiş iken ihyâ ettiniz. Âsmân-ı târih-i insâniyette, âfâk-ı mâziden medâric-i âtiye levâmi'-feşan olan kehkeşanlar arasında kehkeşân-ı hürriyetimiz de emin olunuz ki en mükevkeb, en müşa'sa', en fikr-âşûb, en ruh-perver menâhic-i selâmet ve necât ü saadete mazhar olmuştur ve olacaktır.

Vakfeyledim vücûdumu ben râh-ı millete,
Bezleyedim hayatımı fikr-i hamiiyete;
Cismim ademde olsa da hûnum boğar seni,
Vermem mecâl ben sana halka hıyânette!

kıta-i belâgat-i âferin-i hamiiyetinin kaili olan Kemal meğer ⁽²³⁾ne kadar dûr-ı endîş bir sâhib-i nazar-ı hikmet, ne kadar metin ve muvakkar bir bâni-i hamiiyet, nasıl müdekkik ü hakîm bir vâkıf-ı rûh-ı millet imiş! Evet işte lisan-ı dirâyet-i hürriyetinizde zâlimleri Kemal'in hûn-ı hamiiyetiyle boğdunuz. Evet, işte lisan-ı celâdet-i hürriyetinizde Kemal'in nâm-ı ulvîsi cenân-ı fazîlet ve hamiiyetinizde onun feyz ü ilhâm-ı kudsîsi bulunduğu halde zulm ve istibdâdı zîr ü zeber ettiniz. Emin olunuz ki, şu gazâ-yı mebrûr-ı Osmâniyân, şu âlî muvaffâkiyet-i millet:

Ölürsem görmeden millette ümmîd ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzûn ben mahzûn

diyen Kemal'in o şehîd-i hamiiyetin azzâm-pâre-i cismini kabrinde titretmiştir. Fakat ey ahrâr-ı millet, ey cemaat-i kübrâ-yı hürriyet; muktedâ-yı irfânınız, perestîde-i vicdanınız

olan Kemall'in rûhunu şâd etmek ister misiniz? Onun nâm-ı ebedîsine karşı hissettiğiniz hürmet-i bî-nihâyeti bütün ef'âl ve harekâtınızla ilân etmek ister misiniz? Kemall'in meslek-i hamîyyetini, benden, oğlundan öğreniniz de eser-i celîline daima iktifâ ediniz: Babam devlet ü millet-i Osmâniyyenin saadetini, hayatını hanedân-ı saltanatla kaim bilirdi. Hanedân-ı saltanata karşı lâ-yetegayyir bir hiss-i hürmet beslerdi. Padişahımız efendimize ⁽²⁴⁾ gösterdiğiniz hürmet ve riâyete merhumun bu itikâd-ı kavîmine tamamen mutabıktır. Şân-ı ebediyyet-i nişân-ı hürriyete elhak lâyıktır. Daima bu mesleği takip ediniz, daima padişahımız muhterem ve muazzez ve muvakkar olsun.

Bir de, ey süyûf-i celâdet-i Osmâniyânı bâzu-yı hamîyyetle taşıyan, nâm-ı bülend-i hürriyeti o kılıçların ucuyla sâhife-i âsmâna yazan kahraman askerler! Ey Osmanlı edebiyatını, Osmanlı şiirini ayn-ı siyâdet olan hizmet-i millete vakfederek bugün evlâd-ı vatanın terbiye-i fikriyye ve vicdaniyyesini deruhde eylemiş bulunan muharrirler! Ey şübbân-ı mârifet, ey efrâd-ı hamîyyet, ey Osmanlılar, kan dökmeyiniz! Kan dökmekten cidden fevkalâde ictinâb ediniz. Babam kandan çok müteffir idi. Fransa İhtilâli'ne dair âsârı beraber mütâlâa ettiğimiz zamanlar kanlı sayfalara geldikçe kendi hûn-ı hamîyyeti birdenbire kalbine çekilir, her zaman bir Osmanlı bayrağının in'ikâs-ı temevvücâtından husûl bulmuş kadar rûh-ı istînâs bir ihmîrâr içinde bulunan o mübârek çehresi kefen rengi bağlardı. Bana kan dökülmekten dolayı o kanı dökenlerin kendilerine hatta bütün efrâd-ı millete terettüb ve tevârüs eden mehâlik ve mesâibi saatlerce anlatır, ağlayarak söylerdi. Bir milletin kanı düşman karşısında, muharebe meydanında dökülür derdi. Mecbûriyet-i kat'iyye olmadıkça, a'lâm-ı zulüm ve istibdât kanlar içinde efrâd-ı milletin vücutlarına ⁽²⁵⁾ sarılarak efrâd-ı milleti boğmadıkça kan dökülmesini zerre kadar tecvîz etmezdi. Kan dökmekte devam olunursa masum kanları da dökülür, fikr-i intikama ölüm âlet-i ittihâz edilirse ölüm, zaman geçtikçe ihvân-ı hamîyyet arasına da sokulur, ölüm iğrenç çehresiyle aramızda kesilir bir ef'â-i hıyânet kesilir, neûzübillâh birbirimizin irâka-i hûnuna başlarız. Şübbân-ı hürriyet birtakım agrâz-ı şahsiyyeye kurban olur, kâbus-ı istibdât velev muvakkaten olsun bu halden, bu tefrikadan istifâdeye kalkışır. El-hazer! Maksat te'dîb ise, maksat casusluğu vatandan kaldırdığımız gibi casusların vücûdunu da gözden nihân etmek ise, mel'unları toplattırınız. Mülkün her tarafında hepsini tevkif ettiriniz. Sonra bu kabile-i erâzil ve edânîyi vapurlara doldurunuz, isterseniz zincirlere vurdurarak Fizan'a gönderiniz. Masum, mazlum, bîçare, muhtaç, garip, bîgünah, perişan, çocuklar, mektepliler, zabıtlar, muharrirler, edipler, yüzlerce binlerce Osmanlı otuz seneden beri Fizan

çöllerinde inliyordu. Şimdi de casuslar oraya gönderilsin; bu kadar mazlumu bu kadar masumu bir nişan, bir madalya almak veya birkaç kuruş edinmek için gönderdikleri yerler, o dünya cehennemleri neresidir görsünler, öğrensinler; Fizan şimdi ⁽²⁶⁾tahliye edildi. Trablusgarp vilâyetinin muvâzene-i nüfusuna hâlel geldi. Mülkün şimdi her noktasına imâle-i nigâh eden ashâb-ı hamîyyet Trablusgarp vilâyetine ârız olacak şu fenalığa nazar-ı bî-kaydî ile bakamaz ya! İşte ey ihvân-ı millet casuslar hakkında ittihaz edilecek karar bu yolda bir cümle-i istihzâiyeye muvâfık olmalıdır. Casuslar, hafiyeler şiddete değil, ancak tahkire lâyıktır. Topraklarımızı bu mel'unların pis kanları ile iska etmeyiniz. Maksat numûne-i ibret ise birkaçını tepelemekle bunu da gösterdiniz. Artık elverir! Kan dökmeyiniz, kan dökmeyiniz. Ey Osmanlılar! Şu telgrafımı size merhum pederimin emriyle, her saniye yanımda dolaşan, vicdanıma nüfûz eden rûh-ı mukaddesinin emr-i kat'îsiyle yazdığımı, ihtiyarımın fevkinde bir kuvve-i maneviyenin taht-ı tesirinde yazdığımı anlıyorum. Mevcûdiyetime hissettiğim kadar anlayıp hissediyorum. Babam bana diyor ki: Ekrem, ahrâr-ı millete söyle: Fransızlar ihtilâllerine itidâl ile başladılar, gittikçe kahr ve şiddete, cebir ve zulme kapıldılar. Binlerce yüz binlerce adam mevt-i hâilin âğuşuna teslim olundu. Casus, hınzır, mel'un birçok Fransızlar arasında bir hayli masum da gitti, Fransa toprağına dökülen kanlardan Fransa'nın âfâkını ihmîrâr-ı hicâb istilâ etti. Nihayet Fransızlar ölümü pençe-i hikmette zebûn eylediler. İdam fikrini bıraktılar. Vatanlarında kalmış olan bakiyye-i erâzili ⁽²⁷⁾vatanlarından tard ve iclâ ile memleketlerini kurtardılar. Yaz oğlum, sen benim nâmıma, benim fikr-i hamîyyetimin nâmına, rûhumun nâmına ahrâr-ı millete yaz! Fransa milletinin en son vâsıl olduğu mertebeyi biz inkılâbımızın tâ mebdeinde ihrâz edelim. Osmanlılığın ne yüksek, ne metin, ne ulvî bir haslet olduğunu enzâr-ı âleme gösterelim. Topraklarımıza, şehit kanlarıyla yoğrulmuş topraklarımıza hafiyeye hûn-ı mülevvesini, casus dem-i muhakirini dökmeyelim. Oğlum, Osmanlılara benim bu fikrimi rûhumun bu emrini sen söyle.

İşte ey Osmanlılar, babamın bana emirlerini size dilimin döndüğü kadar, her zamanki lisanım olan lisan-ı vicdanımın hârr ü talâkat-perver şîve-i samimiyetiyle söyledim, takrîr ettim, insanları hür yaratan Allâhu azîmü'ş-şanın lutf-i rabbânîsinden, Hazret-i Peygamber'in rûhâniyetinden Kemal'in bâkî ve müebbed olan revân-ı hamîyyetinden, milletin âlî ve necîb milletin vicdan-ı mukaddesinden ümidim odur ki Kemal'in ba'de'l-mevt Osmanlılara gönderdiği bir vasiyetnâme demek olan şu telgrafnamem ahrâr-ı Osmâniyyenin yüreklerini yerinden oynatacak, ruhlarını ağızlarına

getirecek mel'un casuslar hakkında nefy ve iclâ ve müebbeden tard ve teb'id kararı kelimetullah hürmetine hürriyet nâmına bi'l-ittifak ittihaz ve tatbik edilecektir.

(28) Ey Osmanlılar! Ben bu milletin fitraten, hilkatem, irsen, vicdanen, kalben ve fikren esir ve meftûnu olmakla, bu millet-i muazzama uğruna canımı ne zaman lüzum görülürse feda etmekle müftehir efrâdındanım. Ben sizin Kemal'inizin oğluyum. Hiçbir zaman hiçbir dakika babamın oğulluğundan ayrılmadım. Onun namus u irfan ü vicdan ü hamiiyeti tamamen bana tevârüs etmiştir. Bunu hepimiz bilirsiniz. İşte milletime alenen arz edebildiğim birinci hizmet bence evvelîn-i pâ-yi siyâdet şu telgrafımdır. Eminim ki vicdanımın şu memuriyyet-i mâneviyyesini fevkalâde bir hiss-i saadet ve mefharetle telakkî edeceksiniz. Eminim ki babamın vasiyetini tutacaksınız. Bunu bana bir cümle-i hayat-efzâ bir kelime-i rûh-ârâ ile tebşîr ediniz. Tâ ki müsterîhü'l-kalp olarak burada vatanın şu ücra noktasında milletimin devletimin hizmetiyle meşgul olabileyim.

Size arz edeceğim bir şey daha kaldı. Merhumun eserlerini görmek okumak istersiniz. Bu Osmanlıların en büyük hakkıdır, bu hakkı milletime bahşetmek de benim en mukaddes vazifemdir. Yalnız âsâr-ı Kemal'i gazetelerde birer ikişer tab' ettirmek taraftarı değilim. Kemal nasıl bir heykel-i muazzam-ı hamiiyet ise eserleri de hem kemmiyet hem keyfiyet itibarıyla öyle bir kütle-i muazzama-i ulviyyettir. Kemal'in külliyyât-ı âsârı bir tertîb-i mükemmel altında tamamen (29) basılmalı, cüz cüz neşredilerek enzâr-ı müştâkâne arz edilmelidir. Bilmediğiniz, görmediğiniz şiirler var. Tarihi var. Mektupları var. Tebşîr ederim; bunların hepsini göreceksiniz, hepsini mütâlaa edeceksiniz. Kendi eş'âr-ı perîşan-ı meâlimi de tab' ettireceğim. Kıymet-i edebiyeleri hiçe karîb olmakla beraber tab' ettireceğim. Bunlar arasında da merhuma söylediğim mersiyeyi bulacaksınız. Merhumun şân ü şehâdetine yakışacak derecede bir şiir olduğunu size söylemekten hiç çekinmem. Bu vazifelerin hepsini hepsini îfâ edeceğim. Şu kadar ki aradan biraz vakit geçecek, vakit en zarûfî bir kânun-ı mücbir değil midir? Ey ahrâr-ı millet! Hürriyetinizi istihsâl için otuz beş kırk sene sabrettiniz, beklediniz; muktedâ-yı irfânınız olan Kemal'in âsârını okumak için elbette biraz zaman sabredersiniz. Bana başka ne emriniz varsa onu da tebliğ ediniz. Eminim ki sizin her emriniz vicdan-ı millete, Kemal'in meslek-i hürriyetine muvâfık ve binâenaleyh Kemal'in oğlu için de derhal icrâsı farîza-i zimmet olur. Cevabınızı bekliyorum.

Bu telgrafımın Selânik'e vasıl oluncaya kadar birçok merkezlerden alınırken hataya uğrayacağında şek ve şüphe olmayan kelimeleri cümleleri doğru olarak îade edildikten sonra aynen neşrolunmasını (30) inâyet-i uhuvvetkârınızdan temennî eyler ve

bütün Osmanlı ahrârına ta canevimden arz-ı ta'zîmât-ı bî-gayât eylerim. Yaşasın hürriyet! Yaşasın millet! Yaşasın asker! Yaşasın hamîyyet!

Kemalzâde Ekrem

İTTİHAT VE TERAKKÎ

Kemal'in rûh-ı pâk ü muazzezinin bir hitâb-ı hâtifi ve mânevîsi halinde kulûb-ı milleti tehyîc ve mütehassis eden, milletin otuz senelik mahrûmiyet-i hürriyetle beraber zayi' edildiği o muktedâ-yı kudsi-i ahrârânı için müstağrakı olduğu mâtem-i ebedîyi tadil eyleyen, Kemal'i o şems-i gârib-i edeb ve hamîyeti, yeniden bütün şâşaa-i hamâset-i vatanperverânesiyle bütün kuvve-i sehâr-ı şî'r ü mekârimiyle âfâk-ı saadetimizde infilak ettiren bu telgraf, bu 1800 kelimelik berât-ı uzmâ-yı edeb ü hikmet, cihân-ı medeniyete karşı ve sâik-i fâhire-i inkılâbımız arasında bir cây-ı tekrîm işgal eyleyecek olan bu vesîka-i bî-umtâ-yı hamîyyet, ey necl-i Ekrem-i Kemal bize şunu tebşîr ettiğine vâris-i mevhubâtı olduğunuz o vâlid-i muazzez ve mukaddesiniz necl-i kerîmi sûretinde bütün kemalât-ı edep ve hamîyeti, bütün ⁽³¹⁾maâli-i ihtisâsât-ı vatan ve hürriyet-perverîsi ile, bütün âsâr ve efkârıyla aramızda yaşıyor. Rûh-ı Kemal'in ihtârâtına, ihtisâsât-ı ulviyye-i vicdaniyyenizdeki nezâhet ve safvet-i mevrûse-i hamîyyete, mevâid-i mübeccele-i lütufkârânenize bütün samîm-i imtinânımızla teşekkür eder, büyük bir teşneğî ve tehâlûkle incâz-ı va'dinize intizâr eyleriz.

⁽³²⁾Kale-i Sultâniyye'den çekilmiş fi 13 Temmuz sene 324 tarihli ve 141 numaralı telgraf:

KUDÜS'TE BEYRUT VALİSİ EKREM BEY'E

Kale-i Sultâniyye'nin bütün zabitân ve ümerâ-yı askeriyye ile memurîn-i mülkiyyesi vapur-ı mahsûs ile ve ihtişâm-ı fevkalâde ile bugün Gelibolu'ya gelerek müessis-i bünyân-ı hürriyet pederiniz Kemal Bey pederimiz merhumun kabrine yüzler sürdük, revân-ı pâkine hatm-i şerîf ve fâtihalar tilâvet ettik; ey millete şu dâhi-i maâlî-perverin yâdigâr-ı kıymetdârı olan Ekrem, himmet himmet ki millet senden hizmet bekler pederin gibi hayatı istihfâf ikbâli istihkar et; sadr-ı iclâlin sîne-i ta'zîm-i ümmet olsun.

Kale-i Sultâniyye İttihat ve Terakkî Cemiyeti

KALE-İ SULTÂNİYYE İTTİHAT VE TERAKKÎ CEMİYETİ'NE

Babamın Sakız'da cami kapısının önüne atıverdikleri na'ş-ı mübârekini EbuZZiyâ Tevfik'in istihsâl edebildiği ⁽³³⁾irâde-i seniyye üzerine oradan çıkararak Bolayır'a ben götürmüş tabutunu askerle beraber ben taşımış idim. Şimdi Kâbe-i Osmâniyân'ın ziyaretinde sizinle beraber bulunamadığımdan dolayı ne kadar müteessif isem telgrafınızı almakla o kadar müftehirim. Ziyaretiniz mübârek olsun, ey ahrâr-ı müslimîn, kalb-i mecrûh-ı vatanda yatan Kemal'in rûh-ı giryânını handân ettiniz. Benden himmet bekliyorsunuz öyle mi? Umum cemiyetlerinize daha geçen gün telgrafla yazdım: Hayatım mâl-i mevrûsunuzdur; ne zaman vatanın en küçük bir saadeti, milletin en değersiz bir feyzi için Kemalzâde'nin fikrine, kalemine, kalbine ve vicdanına ve vücûduna, hayatına ihtiyacınız olursa bunların hepsine hemen tasarruf ediniz; hepsi sizindir. Her zaman hayatı istihfâf, ikbâli istihkar etmiştir. On sekiz sene Yıldız'da göz hapsinde kaldım; yine milletime hizmet ettim; mel'anet-i istibdâdın zebûn-ı kahrı kalan kalemimle, pençe-i mezâlimde sıkılan kalbimle, fikrimle hâsılı her hâlîmle hizmet ettim. Bugün Kemalzâde'ye beyân-ı hissiyat eden ahrâr-ı ümmet arasında A. Nadir'i bilmeyen var mıdır? Ekrem'i iki seneye yakın Kudüs mutasarrıflığında da gördünüz.

"Münferid kaldım bu yolda kâinâtın rağmına"

Hikmet-i şîrânesi benim için öyle bir minhâc-ı saadet o kadar ebedî ve lâ-yetegayyir bir haslettir ki rağmen li'l-âlem ⁽³⁴⁾Kudüs'te irtikâb ve irtişâyâ, mel'anete, zulme îlân-ı harp ederek hırsızlığı zîr ü zeber eyledim, casusluğu bu sancağa uğratmadım. Ey kahraman-ı dîn ve millet, ey perestişkârân-ı hürriyet! Kemal'inizi ne kadar takdîs ederseniz azdır; fakat Ekrem'inizi de pek çok sevebilirsiniz ki o da sizin emrinize canıyla hayatıyla âmâde bir merd-i hamîyyet, bir vatanperver-i sâhib-i himmettir. Yarın Beyrut'a gidiyorum, cümledenize ihtirâmât-ı bî-pâyân ve tahmîdât-ı vicdan arz eylerim.

Kemalzâde Ekrem

⁽³⁵⁾OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKÎ CEMİYETİ VESÂTETİYLE KAHRAMAN-I HÜRRİYET ENVER BEY'E

Kudüs: fi 30 Temmuz Sene 324

Kudüs'e bugün henüz şimdi vâsıl olabilen gazetelerde resminizi gördüm. Öyle bir zamanda ki Beyrut'a gitmek için Kudüs'ten ayrılırken Kudüs'teki asâkir-i şâhâneye îrâd edeceğim nutku yazmakla meşgul idim. Sizin sîmâ-yı celâdet ve meâl-i hamîyyet

ve hürriyetinizle yazmakta olduğum nutuk arasındaki ravâbıt-ı mâneviyyeye hayran oldum. Ah, ey kahraman asker! Ey şehîd-i zî-hayat-ı vatan! Şu hürriyet-i cûşâ-cûşun, şu küre-i arza sığamayan, göklere kadar irtika eden saadet-i milletin bir zerresine mazhar olamadan zindandan zindana, menfâdan menfâya atılarak, milletin siyah matemlerini, kanlı günlerini görmeye katlanarak her gün, her dakika mevt-i hüznün ve ye's ile ölmekten kurtulamayan, nihayet bir köşede âdetâ genç yaşında vefat eden biçare, bedbaht Kemal'e öldüğü vakit mevtine oğlundan başka mersiye söyleyecek ⁽³⁶⁾ bir şair bile bulamayan âşık-ı ezeli-i millet, mahrûm-ı cerîhadâr-ı hürriyet-i Kemal'e sen, sen niçin bir saniye şu kahraman tavr-ı zî-vakar-ı hamiiyetinle, şu ulvî meâl-i şân ü kudret ve hamâsetinle görünmedin? Gel, meşiiyet-i ezeliyye, irâdât-ı ilâhiyye böyle imiş. Kemal, şehîd olacakmış ki dünyaya sen gelesin... Gel şimdi merhum babamın rûh-ı şâdânı dudaklarımda ihtizâz edip dururken gel de senin cebîn-i muallâ mertebeni ben öpeyim kardeşim.

Kemalzâde Ekrem

İTTİHAT VE TERAKKÎ

Kemalzâde Ekrem Beyefendi'nin bundan evvel de neşrettiğimiz bin sekiz yüz kelimelik telgrafnameleri merhûm-ı mukaddesin kulûb-ı millette hiçbir vakit ölmemiş olan hâtırasını bir kat daha ihyâ ve takdîs ettirdi. Ekrem Bey'in Enver Bey'e hitâben gönderdiği yukarıki telgrafnamesini de ayn-ı maksada hâdim olmak itibarıyla maa'l-iftihar derece müsâraat ediyoruz. Enver Bey hakkındaki takdirâta mîr-i mûmâ-ileyh tarafından beyân-ı teşekkürât eyleriz.

***

⁽³⁷⁾Yafa: Fî 2 Ağustos Sene 324

Merhumun, ilk oynatılışında tarrâka-i bülendiyle eyvân-ı istibdâtı sarsan "*Vatan*"ı oynadıkları Gedikpaşa Tiyatrosu'na beni babam Magosa zindanında bulunduğu zaman götürmüşler, babama mahsus locayı bana açmışlardı. Locanın çuha kaplanmış duvarlarını, döşemelerini daha küçük bir çocuk olduğum halde hasret-i Kemal ile ağlaya ağlaya öptüğümü hâlâ tahattur ediyorum. İşte şimdi de rûh-ı Kemal'in mes'ûdiyyet-i uhreviyyesine her gün bir başka neşve-i tebrik ve mefharetle iştirâk eden ruhum "*Vatan*" tiyatrosunu bir sâha-i hürriyette oynamaya muvaffak olan şübbân-ı millete arz-ı ihtirâmât ediyor, onların gözlerini öperim.

Kemalzâde Ekrem

**(38) Bİ'L-UMUM VİLÂYÂT VE ELVİYE-İ GAYRİ-MÜLHİKA
MERKEZLERİNDE MÜTEŞEKKİL İTTİHAT VE TERAKKÎ
CEMİYETLERİNE**

Hürriyet lafz-ı mukaddesi ulvî bir tarrâka-i sâika-i âhenk ile milletin kalbinden feverân ederek âsmânlarda velvele-ârâ-yı zuhûr olalı aradan yirmi gün geçtiği halde ben burada Kudüs'te merhum pederimden bahseden, onun rûh-ı mübârekine milletin, Osmanlılığın ve Osmanlılar'ın nidâ-yı şükran ve mahmidetini îsâl eyleyen gazeteleri, risâleleri henüz birer ikişer görebiliyorum. Kudüs vatanın diğer mahallerine o kadar uzaktır; hususiyle postaları o kadar gayri-muttariddir. Kudüs'e İstanbul'dan bir ayda mektup geldiği vardır. İşte bu sebepten dolayı babamın rûhuna bir Fâtiha kadar mukaddes denilmeye ahrâ âvâze-i hürriyeti hissiyât-ı şükrân-ı milleti îsâl eden, nâm-ı hakîrânemi de merhûma hürmeten yâd eyleyen ahrâr-ı Osmâniyân'ın, Osmanlı askerlerinin, Osmanlı muharrirlerinin her birine ayrı ayrı hissiyât ü vicdaniyyemi arz edemem. Selânik'te münteşir "İttihat ve Terakkî" gazetesini tavsît ederek gazâ-yı hürriyetimizi tebrîk eyledimse de gazetenin sâha-i ⁽³⁹⁾vasiü'l-enhâ-yı vatana ne kadar zamanda intişâr edeceğini bilemem. Halbuki her taraftan memleketimizin her köşesinden bana tebriknâmeler, telgraflar yağdırılıyor. Bütün hissiyât-ı millet, vatanın her noktasından cûşân olarak geliyor, geliyor, Kudüs'te bir hâle-i garrâ-yı hürriyet şeklinde nazragâhımı ihâta ediyor, sımâhıma bir velvele-i dûrâ-dûr ve handâ hand-i necât ve saadet, câzibe kanunlarına kapılarak fezâ-yı nâmütenâhîde devreden koca bir küre-i hayâtın sadây ü âheng-i ezeliyyet-i numûnene müşâbih bir tarrâka-i bülend-i hürriyet vuruyor; ah ey ahrâr-ı millet, ey şübbân-ı mârifet, ey sâhib-i süyûf-i celâdet, ey askerler, ey kahramanlar! Bilmezsiniz, tasvîr edemezsiniz ki vicdanım, babamın nûr-ı nigâhına senelerce mâruz olarak bir matla-i mücellâ-yı hamiyet ve hürriyet, bir menba-ı bî-intihâ hubb-ı vatan ve millet kesilmiş olan vicdanım Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyetleri'ne bütün şu gazâ-yı ekber-i ahrâra iştirâk ederek muzafferiyet-i mutlaka-i hürriyetle te'bîd-i şân-ı vatana muvaffak olan isibdâdı, zulmü, casusluğu, sansürü, hâsılı devr-i sâlifin bütün mezâlimini bir hamle-i şîrâne ile mahv u perîşân eyleyen Osmanlı askerlerine, Osmanlı muharrirlerine, Osmanlı erlerine karşı ne kadar, ne kadar samimî, amîk, ulvî, ebedî hissiyât-ı şükrân ile medyûn, nasıl bir incizâb ve meyl-i ebedî ile meftûndur. Bunu, benim bu hâlimi tasavvur etmek bihakkın hürriyet-i millet mümkün değildir. Mümkün ⁽⁴⁰⁾değildir ki ben Selânik Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin tab' ettirmek lütufkârlığında bulunduğu mersiyemde:

"Vicdanı yaralı yüreği kanlı bir şehîd"

mısraıyla tavsîfine çalıştığım babamın, o kendine dünyada canlı bir şehit nâmını veren kahraman-ı hürriyetin oğluyum. Onun bu millet uğruna neler çektiğini, zindân-ı esâretten zindân-ı esârete nasıl atıldığını, hakareten hakarete, mezelleten mezellele uğratılmak istenildiğini rü'ye'l-ayn her zaman görerek, onun o şanlı ıztıraplarına iştirâk ederek şu milletin kendini pençe-i zulm ve esâretinden tahlîs edebileceğinden ümîdi münkati' erbâb-ı ukûle rağmen istikbâl-i milletten, muzafferiyet-i hürriyetten kat'iyyen emîn olan, kalemini her gün kırdıkları halde yine emin olan yüreğini her gün parçaladıkları halde hiçbir vakit zerre kadar fütûra hatta tereddüte düşmeyen kahraman-ı dîn ve millet, seyyid-i ahrâr-ı ümmet, şehîd-i zî-vakâr-ı hamîyyet Kemal'in:

"Mâhiyeti hamîyet idi, fikri hubb-ı hak,
Mâşuku hâme, fitratı Osmanlı bir şehîd."

beytiyle şân-ı bülendini tavsîf eylediğim Kemal'in, şimdi şu îd-i ekber-i Osmâniyân'da bulunamayan, hürriyetin saltanat-ı mutlakasına kavuşamayan Kemal'in revân-ı zî-vakar-ı hamîyyeti ⁽⁴¹⁾nasıl zâr zâr ve giryân, nasıl meshûf-ı iştiyâk u hicrân kaldığını ağlaya ağlaya acı acı hissediyorum. Evet; bir taraftan bunu hissediyorum, bir taraftan da âlîy-yi haslet Osmanlı milletin Kemal'e, Kemal'in toprağına, Kemal'in hâtırasına, Kemal'in oğluna, hâsılı Kemal nâm-ı ulvîyyesine mensup her şeye karşı gösterdiği her vâsita ile vatanın her buk'asından, her köşesinden îlân ve izhâr eylediği milyonlarca şükran ü minnet ü perestiş ü meftûniyet-i âsâr-ı bülendine hayran, hiçbir kuvve-i belâgatla hiçbir kalem ü nâtika-i fesâhatla bir zerresi tavsîf olunmayacak kadar hayran olup kalıyorum. Kemal'in derece-i ulviyyetini bilirdiniz; işte oğlu Ekrem'in millete, askere, vatana, memlekete, hamiyete, Osmanlılığa ne kadar meftûn olduğunu da kendisi size arz ediyor. Hissiyât-ı şükr ü minnet ve mübâhâtını Osmanlı hamiyet-perverlerine arz için işte ben sizin Kemal'inizin oğluyum, benim de hayatım, fikrim, vicdanım, kalemim, her türlü kabiliyetim sizindir.

"Oğlumun merkadi al kan olsun"

diyen babama lâıyk olduğumu zaten bilirsiniz; ey ahrâr-ı millet! Zaten bundan kat'iyyen eminsiniz. Fakat ben size hayatımın hizmet-i devlet ve millete mevkuf olduğunu söylemek vazifesiyle vicdanen mükellefim. İşte bunu ⁽⁴²⁾söylüyorum, alenen en samimî lisan-ı kalb ü rûhumla söylüyorum. İki gün sonra uhdeme tevcîh buyrulan Beyrut

valiliği vezâifini îfâ için Kudüs'ten Beyrut'a gideceğim. Ağustosun ikinci günü Beyrut'a vâsil olurum. Beyrut ile muhâbere Kudüs'e nisbeten pek âsândır. Vesâit-i müteaddide ve serîa mevcuttur. Beyrut'ta en fedâkâr bir hâdiminiz olduğunu unutmayınız; yine size ait millete ait demek olan vezâif-i resmiyyeden vakit buldukça, size ey ihvân-ı hürriyet, ey ahrâr-ı millet sizin gazetelerinize yazı yazabilirim. Suallerinize cevap verebilirim. Tereddütlerinizi izâleye çalışırım. Size belki birçok zaman tarîk-i selâmet ü necâtı gösteririm. Evet, bunların hepsini ben yapmaya muktedirim; çünkü vicdanım hissiyât ü müdrikât-ı Kemal'e, bütün ulviyyât-ı Kemal'e bir mahzen-i bî-intihâdır, bir mahfaza-i hakâyık-ı münevveredir. Vicdanım enzâr-ı Kemal'in in'itaflarından cezb-i envâr-ı hakâyık eylemiş bir mir'âte teşbîh olursa sezâdır. O mir'âte kim medd-i nigâh eylerse bir lem'a-yı hakikat, bir ziyâ-yı saadet-i millet cezb edebilir. Benden ne isterseniz söyleyiniz, emrediniz, şunu hiçbir vakit unutmayınız ki sizin yani şu millet-i Osmâniyân'ın her mânâsıyla aklen ve vicdanen hatta şer'an bir büyük mâl-i mevrûsu, en fedâkâr bir bende-i ebedîsi, esîr-i şân-ı hürriyeti bugün şu imzâyı va'z eden insandır.

Kemalzâde Ekrem

(43) *Hizmet* gazetesinde münderic makaledir

KEMAL BEY'İ TAKDÎS EDELİM

Kemal'in şanlı, namuslu oğluna

Kemal ile hürriyet arasında ne esaslı bir irtibat, ne tabîî bir münâsebet vardır? İki lafz-ı müterâdife benzeyen bu kelimeleri bir his ile takdîs eder, biri zikredilince mutlak diğerini hatırlarım. Kemal, o muazzam mürebbi-i millet, şekl-i beşere temessül etmiş hürriyet idi. Onu milletin bu saadetli günlerinde anlamak, en parlak sözlerle tekrîm etmemek kadirşinaslık mesleğine münâfi düşer. Bu mücessem-i hamîyyet; şu mukaddes milletin necip efrâdı arasında mükellef bir insan sıfatıyla isbât-ı vücûd eder etmez "Hürriyet! Hürriyet!" diye feryâda başlamış, esaret zincirleri altında inleyen bîçârelerin ölünceye kadar şerîk-i teessürü olmaktan kurtulamamıştır. Hâtıra-i kıymetdârına hâfıza-i tekrîm-i ümmette ebedî bir mevki i'zâz temîn eden bu nâdire-i hilkati tebcîl, hürriyete ihtiramdır. Kemal'in; ruhlar üzerinden ebedî bir hakk-ı hâkimîyyete mâlik ⁽⁴⁴⁾olan hâme-i zî-kudretine hepimiz minnettarız. Hürriyetin en ulvî tecelliyâtını bize o muktedir-i kalem gösterdi; vatanperverliğin en kıymetli zevklerini bize yine o âlf kalem hissettirdi. Kemal; milleti için çalışarak takdîs ederek ölmüş, büyük bir vatan babasıdır. Yaşamış, milletini iltizâm-ı hakkaniyet, istihkar-ı menfaat denilen meziyetleri onda

meşhûdumuz olan derecesiyle kimde görebiliriz? İktidarı kader-i hamiiyete, gayret-i milliyeye malik olan Kemal; müddet-i hayatında yalnız bir maksat takip etmiştir: Saadet-i milliyeye! Ne çare ki o saadeti göremedi. Gözleri açık gitti. Devletin pek büyük bir mevki-i siyâsiyyesinde bulunması lâzım gelen bu dehâ-yı âliyy-i nihâdî hükûmetin o zamanki tarz-ı idaresi Magosa Zindanları'nda, menfâlarda çürütmüş idi. Fakat nurdan mahlûk kalbine hiçbir sebeple leke düşürmeyen, kuvve-i azmine en büyük belâlar karşısında da halel getirmeyen Kemal; ne hükûmetin bu muhakkirane muâmeleleriyle mesleğini bozmuş, ne de milletin kendisine karşı kayıtsızlık göstermesinden müteessir olmuştur. O yalnız vazifesini düşünür.

Ölürsem görmeden millette ümmîd ettiğim feyzi

Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzun ben mahzun

der giderdi.

⁽⁴⁵⁾Kemal'in mesleği üzerinde zaman-ı istibdâdın hiçbir tesiri görülmemiş, en dehşetli mesâib o nâfiz, âteşin nazarları ebedî nokta-i taalluku olan çehre-i nûrânî-i hürriyetten ayıramamış idi.

Şer idi gördüm de ayrıldım zehâb-ı kâinât

Münferit kaldım bu yolda kâinâtın rağmına

beyti kuvve-i azminin ne parlak burhân-ı kemalidir.

O büyük, hamiyetli Türk; muhîtin seviye-i fikriyyesini saadet-i umûmiyyeden ibâret olan maksad-ı mukaddesinin husûlüne müsâit görmedikçe ruhunda tahammülsüz acılar duyar ve fakat mâşuka-i vicdanî olan hürriyete karşı anbean mütezâyid bir ibtilâ ile izhâr-ı meftûniyyetten geri kalmazdı. Güneşlere ifâza-i nûr eden fikri, mâneviyata hâssa-i teccüm bahşeden kalemi ile Osmanlı âlem-i şiir ve inşâsında pek âlî bir mevki-i infirâd kazanan Kemal; mânâ-yı hakîkîsiyle asil bir hânedânın vâris-i şân ü şerefi, beşeriyete her kavl ü fiiliyle ders-i ulviyyet verir mükerrem, muhterem bir rûknü idi. Hayat-ı kıymetdârını milletin müdafaa-i hukûk-ı meşrûasına, hâme-i i'câzını ibtâl-i zunûn ile tefsîr-i hakâyıka, tasvîr-i ulviyyâta hasrederek o şân ü şerefi bir kat daha i'lâ etti.

Osmanlılığı, Türklüğü Kemal kadar anlamış, onun kadar sevmiş, takdîs etmiş kimse gösteremeyiz.

(46)Vasiyeti üzerine Sakız'daki medfeninden çıkarılarak Bolayır'da Rumeli fâtihi evveli Şehzâde Süleyman Paşa'nın kabri münevveri yanına defnedilmesi de Osmanlılığa olan hürmetinin, muhabbetinin son delilidir.

Biz o âlî himem-i erbâb-ı cedd ü ictihâdız kim
Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşîretten

beytiyle tefâhur o rûh-ı asîle ne kadar da yakışıyor!

Efrâd-ı milleti göz önüne getirelim, bütün hürriyet taraftarları Kemal'in şakird-i mesleği değil midir?... Askerlerimizin mukaddes kılıçlarıyla kazanılan saadet-i milliyyeyi tebcîl için üç, beş gün zarfında pek çok yazı yazıldı. Bunlara hissiyât-i milliyyeyi tahrik için ilâve edilen şiirler kimindir? Her gün ilâveler neşrolunuyor, gazetelerde birçok makaleler yazılıyor. Bunlar da ya; âlî bir hiss-i meftûniyetle mâşuka-i hürriyete karşı söylenmiş olan:

Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

beytini veya:

Muîni zâlimin dünyada erbâb-ı denâettir
Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insafa hizmetten

(47)hakikatini veya:

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten

hitâbını görüyoruz. Efkâr-ı millete muntabı' şiirler arasında hissiyât-ı vatanperverâneyi bunlar kadar i'lâ edecek söz bulabilir miyiz?

Hele şu:

Civanmerdân-ı milletle hazer! Kavgadan ey bîdâd
Eriş şemşîr-i zulmün âteş-i hûn-ı hamiyetten

beytine bakınız!

Kanları galeyâna getirecek kadar müessir, âlî bir hitâb ı dilîraneyi mütezammın olmakla beraber bugünkü hâlimize ne kadar muvâfıktır. Evet! Boyunlarımıza havâle edilen şemşîr-i zulüm hûn-ı hamîyetimizin hararetiyle eridi, âteşîn bir zincire tahavvül ederek müstebitlerin, o mel'un, müstekreh mahlûkların boyunlarına geçti. Elhamdülillah! Bugün bizim için Kemal'e karşı îfâ edilecek bir vazife vardır ki o da rûh-ı bülendine Fâtiha okumak, onun aşkına, şerefine "Yaşasın hürriyet" âvâzesini göklere çıkarmaktır. O rûh-ı ulvî için bundan kıymetli hediye olamaz.

⁽⁴⁸⁾**KEMAL'E HİTÂBIM**

Ey muazzam hâmi-i hürriyet! Mukaddes mürebbi-i millet! Senelerce istibdât altında ezildikten sonra gösterdiğin yolu takip ede ede hürriyetine nâil olan şu büyük millet bu saadetli günde gözyaşları dökerek seni takdîs ediyor.

Büyüksün! Büyüksün!

İnsanlığın süflî, muhakkir âmâli o yüksek, pâk-i kalbine hiçbir zaman erişemedi. İnsanlar seni görmek için daima başlarını kaldırmaya mecbur oldular. Kalbin kıblegâh-ı maâlî idi. Medfenin Kâbe-i hürriyet oldu!.. Büyüksün!

Büyükülüğün ne demek olduğunu her sözünle, her fiilinle halka gösterdin! Hakîkat bârikaları saçan kalemin hiçbir zaman âlet-i şer, vâsıta-i agrâz olmadı.

Nutkun kalpleri heyecanlar içinde bıraktıkça kılıçlar kınlarında titrerdi. İşte o kılıçlar meydana çıktı. İlk darbesiyle istibdâdı mahvediverdi. Millet, bugünkü saadeti için sana arz-ı şükran ediyor ve ilelebed edecek.

Büyüksün!

Milletin için yaşadın! Millet diye diye öldün!

⁽⁴⁹⁾Eminiz ki son nefesinde de bizim saadetimizi temennî ediyordun.

Âh ey sultân-ı hürriyet! Sen bizim bugünkü hâlimizi görmeli, daima felâketine ağladığın millet yüzünden bir kere de gülmeli idin!

Biz de bugün hayâline karşı döktüğümüz gözyaşlarını bastığın topraklara saçarak seni tebcîl ve takdîs etmeli idik. Ne çare ki bu saadetimiz eksik kaldı!

Ey büyük Osmanlı! Ey hamiyetli Türk! Kemiklerin nerede bulunursa bulunsun, medfenin kalb-i ümmettir. Nûr içinde yat!..

Tokâdîzâde Şekip

HİZMET GAZETESİNDE TOKÂDİZÂDE ŞEKİP BEY'E

Hizmet'in bana gönderdiğiniz ilâvesini bugün şimdi alabildim. Postalarımıza da idâre-i sâbıkamızın her şubesi gibi lanet olsun! Babamın rûh-ı mübârekini ⁽⁵⁰⁾âlem-i aliyyinde envâr-ı ebediyyet içinde handân-ı sürûr ve mefharet edecek kadar hubb-i hürriyet, meyl-i insâniyyet, takdîs-i maâlî hissiyâtıyla yazılan, on bir temmuzdan beri vatanın her köşesinden tâ dâmân-ı arş-ı izzete kadar yükselen tehlîlât-ı vecd ü iftihâr ve mübâhât ahrâr-ı Osmâniyân arasında İzmir'den çıkan, sizin o âteşin kaleminizden dökülen mûsîkar-ı zâr zâr-ı cenân ü revân kadar hiçbir tehlîl-i millet, hiçbir tekbîr-i hürriyet bana bu tesiri hâsıl edememiş, bende bu derecelerde heyecan-ı fahr u mübâhât hisleri uyandıramamıştır desem doğru söylemiş olurum. Ey hâme-i kudret, ey sâhib-i nâtika-i muallâ belâgat, ey birâder-i hürriyet, her kim olursan ol, Şekip; merhumun da oğlunun da rûhunu teshîr ettin; sanki Allâh'ımı takrîr ettin. İşte "Kemal'in namuslu ve şanlı oğlu" ünvanlarıyla ve lisan-ı hürriyetle tebcîl ettiğin Ekrem de şu hükmünde zerre kadar yanılmadığını pek isabet ettiğini sana lisan ü vicdanıyla beyân ve temin etmekle İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin vatanın her köşesindeki merkezlerine bugün yazdığım telgrafnamede bildirdiğim üzere zaten hizmet-i millete mevkuf olan hayatım hepinizin, ey ahrâr-ı Osmâniyân, hepinizin ikdâmât-ı Hüdâpesendânesine iştirak ederek her dakika her saniye vatan uğrunda fedaya müheyyâ, ⁽⁵¹⁾tâ canevinden müheyyâ ve âmâde bulunduğunu tekrar tekrar söylemekle sana, ey sâhib-i dehâet-i edeb ü irfan, sana hezerân takdîsât ve tahmîdât ihdâ eyler, merkezden merkeze gidecek şu telgrafta hayfâ ki vukûa geleceğinden emin olduğum hataların tashîhini o kalem-i dehâet ve fazîletinden temenni eder ve gözlerini öperim kardeşim.

Fî 13 Temmuz Sene 324

Kemalzâde Ekrem

⁽⁵²⁾**KUDÜS'TEKİ VEDA NUTKU**

Kumandan Bey, Zabit Beyler, Askerler!

On yaşında sarışın bir çocuk tanırım; gözlerinde bir meâl-i hamîyyet, cephesinde bir ziyâ-yı hürriyet-i muntabî' görüyoruz. Bu çocuk her gün bir vazife-i mukaddeseyi ifâ ile mükelleftir: Her sabah tulû-ı şemsden biraz zaman sonra bir kışlaya gelir neferâtın arasına girer, mensup olduğu bölüğe ait vezâif-i askeriyeyi küçük kudretinin, âciz vücudunun yetiştigi kadar ifâyâ başlar, nöbet bekler, silahları siler, kışlanın tanzîfâtına nezâret eder, efrâd-ı askere "Tebârek" cüzünden sûreler okutturur, nihayet karavana borusu çalınca neferât ile beraber padişahın sofrasına oturur, milletin ekmeğini yer,

karnını iyice doyurur, askerlerle beraber Allâh'ın nimetine hamd ü senâ padişaha millete, dua eder, sonra bölük efrâdından olan ve Zeybek ünvanıyla şöhret bulan kahraman bir asker kendisini alır, evine götürür. Bu çocuğu tanıyacağım geliyor; hatta işte şimdi vücûh-ı mehâbet ve celâdetinize meddeylediğim nazra-i vicdan-ı hâfizamı tenvîr ⁽⁵³⁾rûhuma tesir etti; o âlemi tamamen aynen tahattur ettim: Tabur Yunanlılar'ın melhûz olan tecâvüzâtına karşı Midilli'ye gönderilmiş bulunan Kirmasti redif taburu; bölük bu taburun ikinci bölüğü, Zeybek denilen asker; o bölükte bir neferdir. Sarışın çocuk da işte şimdi karşınızda duruyor, size hitap ediyor: Sarışın çocuk da benim.

Bugün hürriyetini istihsâl için vatanın her köşesinde kıyam eden, silaha sarılan millet-i necîbe-i Osmâniyye'nin o yedi asırlık şân ü azamet ve ikbâliyle tarih-i insâniyette ebediyyü'l-iştihâr olan Osmanlı kavminin kendisi ne kadar büyük ise askeri de o kadar büyüktür. Bakınız o millet âhenîn-i pençe-i istibdâda kurtulamayacakmış bırakmayacakmış gibi tutulup duran, sıkılan, ezilen hayatını –evet, hayatını diyorum; çünkü bir milletin hayatı hürriyetinden ibarettir– kurtarmak için fırlıyor, coşuyor bütün mevânii zîr ü zeber ediyor; cibâl-i müteselsele-i zulm ü istibdâdı dûşundan silkip atıyor, yürüyor... Bu nehr-i hurûşân-ı asabiyyetin bu bahr-ı ummân-ı necdetin pîşdârı kim? Asker! Kuvve-i istinâdiyyesi nerede? Askerin yüreğinde! Asker o feyz-i kudsi-i ulûhiyyete mazhar olan kuvve-i kâhira, o rûh-ı devlettir. Hatta asker ayn-ı millettir. İşte bugün şurada sizin karşınızda bu hakîkati bütün vicdan ü irfânımla hissediyorum, anlıyorum, ⁽⁵⁴⁾şimdi takdir ediyorum; babam niçin beni kışlaya göndermiş; bana askerin hayatını yaşatmış, kalbime niçin ta çocukluğumdan beri asker bahsini fenâ bulmayacak sûrette ebedî olarak yerleştirmiş; bunların hepsini bütün Osmanlı milleti hürriyetini zincirlerinden koparıp çekip alırken "Yaşasın Kemal yaşasın hürriyet" diye sayhalar ederken ben anlayıp takdir ediyorum. Askere irsî ve fitrî olan muhabbetim hakkında bundan ziyâde bir şey söylemeye muktedir değilim; zaten askerin uluvv-i kadr ü şânı feyz-i nutuk ve tekellümden a'lâdır. Kudüs'ten ayrılacağım gün size veda ederken kalbimin ne türlü hislerle mütehassis olduğunu siz kendiniz bilirsiniz, takdir edersiniz. Bütün o hislerimi mümkün olsaydı hepinizi ayrı ayrı musâfaha ederek beyân etmeye çalışırdım. Fakat işte vicdanımın şu emelimi istihsâl için dahî vakit ve imkân yoktur. Hepinizin yerine kumandanınızla, ezher cihet-i hürmet ve riâyete şâyân olan kumandanınız beyefendi ile musâfaha edeceğim. Elvedâ arkadaşlar! Burada bulunduğum müddetçe sizi sevmiş, sizi kalbinin bütün kabiliyetiyle düşünmüş, aramış olan Kemalzâde'yi gâh ü bî-gâh hatırınıza getirseniz ruhumu ilelebed bahtiyar ve

minnettâr edersiniz; geliniz kumandan bey! Bu şerefi benden diriğ buyurmayınız!
Yaşasın asker, yaşasın hürriyet, yaşasın vatan, padişahım çok yaşa!

⁽⁵⁵⁾SELÂNİK'TE İRÂD OLUNAN NUTUK

Henüz on bir yaşında çocuktum. Midilli'de bulunuyorduk. Ayastefanos ve bilâhere Berlin Muâhedenâmelerini îcâb eden muharebe henüz hitâm bulmuş idi. İstanbul'dan haftada iki üç kere pek müellim haberler alıyorduk: Muhacirler, pâyitahta doluyor, cami avluları, meydanlar, konaklar hasta, bîçâre, alîl yüzlerce, binlerce ölüm rengi bağlamış, insan kıyafetinde canlı cenazelere makarr olmuş! Babam –Şu büyük vatanın aynen büyük kalbi olan şehid-i zâr zâr-ı hürriyet– bu ahvâlden fevkalâde dilhûn, son derecelerde müteessir, ulvî çehresine âdetâ ölüm rengi in'ikâs etmiş, gözlerinde ikide birde hûnîn-i sirişk-i teessürât belirir, lisanı bir muhacir kızı ağzından söylemiş olduğı manzumeyi tekrar eder dururdu:

Allah için öldür beni
Allah hıfzetsin seni!..

Ben o zamanlar babacığımın yanından hiç ayrılmak istemez idim. Küçük aklımla, âciz hissimle o zaman Midilli'de Kemal'i anlayacak bir insan mevcut olmadığını takdir eder gibi idim de o hîç-i müdrikât ⁽⁵⁶⁾ve hissiyât içinde Kemal'in kalb ü rûhunu bari mûnis bir çehre ile, lâtif bir nazar ile, evlât muhabbetiyle teselli etmek ister idim. Kendi yürekçiğimde merkûz olan şu maksada vusûl için geceleri uykumu, çocukluk uykusunu fedâ ettiğimi çok bilirim!.. İşte böyle bir gece baba oğul bir köşede hazin hazin otururken evde bir gürültü koptu: Merdivenlerden acele acele çıktılar, bulunduğumuz odaya üç efendi girdi. Bu zâtlar kimdi? İsimleri ne idi? Şimdi bilemem; çehrelerini de görsem belki temyîz edemem; Kemal'e herkesin gösterdiği meftûnâne incizâb ile ellerine sarıldılar, öptüler; o zaman lakırdılarından İstanbul'a gitmek üzere iken o akşam Midilli'ye uğrayan vapurdan merhumu ziyaret için çıkmış olduklarını anladım... Kemal neden bahseder? Huzuruna gelenler, kendisine ne söyleyebilir? Derdi vatan, maraz-ı millet, muhâtara-i devlet bahisleri hemen açıldı! Ben bir köşeye büzüldüm, bütün kabiliyyet-i fikr ü vicdanımla cereyân eden mükâlemeyi anlamaya çalışıyor idim. Evvelâ babam sükût etti. Gelenler söylediler, söylediler... Ağızlarından dökülen silsile-i ibârâtta, tumturâk-ı elfazdan pek bîzâr olan küçük idrâkim, küçüklüğüyle beraber şunu pekâlâ anlıyor idi ki bu gelenler milletin artık bittiğini,

vatanın artık evlâdına son nefesini ⁽⁵⁷⁾verdiğini, devletin artık izmihlâlâ yüz tuttuğunu, bizim için bir âtî kalmadığını, uğraşmak, çalışmak, hatta müteessir olmak beyhûde olduğunu söylüyorlar, söylüyorlar, iddia, ispat ediyorlardı.

Merhum dinledi, dinledi, dünyada yalnız kendinde gördüğüm ulvî bir kahraman tavr u hareketiyle yerinden fırladı. Çehresinden nûrânî bir ihmîrâr peydâ olmuş, gözlerinden ateş saçılıyordu. Âdetâ meydân-ı muharebeye atılmış asker gibi müddeîlerine hücum etti; iddialarını çürüttü; tarihten, felsefeden, hayat-ı ümemden binlerce berâhîn ile bu milletin, bu devletin, bu vatanın mutlaka pâyîdâr olacağını ispat ediyor idi. Ben bu sözlerin mâhiyetini lâıyıkıyla, etrafiyla anlayamıyor idim. Fakat "Bu vatanın hayatına Firavunlar bile kasedemez. Bu milleti şeytanlar bile öldüremez" gibi sözler ruhuma kadar aksediyor. Bende, benim gibi bir çocukta o kadar tesirât-ı ulviyye bırakıyor idi ki; şimdi tasvirinden âcizim. Gelen misafirler Kemal'in bu hücum-ı belâgatine, bu şiddet-i muhâkemesine karşı bir hayli zaman mukavemet ettikten sonra nihayet mülzim oldular yâhut mülzim olmuş gibi göründüler. Vapurun zamân-ı hareketi yaklaştığından acele ile kalkıp gittiler. O zaman babam bana döndü,

⁽⁵⁸⁾Eylemiş bak meğerki karşımda

Merdüm-i çeşmimi felek tasvir

beytiyle ne kadar sevdiğini göstermek istediği oğlunu elinden tuttu, yüzüme hâlâ bugün ruhumda ihtizâz eden bir nigâh-ı muhabbetle baktı:

–Gel Ekrem, odamıza gidelim bu adamlar ne söylediler, ben ne cevap verdim sana anlatayım dedi. Zaten benim de en büyük emelim bu idi. Merhumun odasına çekildik, orada bana dedi ki:

–Oğlum Ekrem, bu adamlar, şimdi şuradan giden herifler vatanın öleceğini artık dirilemeyeceğini, milletin batacağını iddia ettiler. Bundan emin olmuşlar, hiçbir çare yokmuş, hiçbir imkân bulunmazmış! Muharebe, casusluk, şeytanlık, mel'unluk, ahlâksızlık Osmanlı milletini yemiş bitirmiş, kemiklerine kadar emmiş, artık bizde kan, can kalmamış; işte böyle buyurdular! Hikmet-fürûş ağalar... Lâkin oğlum, bunlar burnunun ucunu görmez heriflerdir, sözleri hezeyandır, budalalıktır, hayvanlıktır. Aklın ermez daha küçüksün, sana şimdi ispat etmeye kalkışsam anlayamazsın; şu kadarını söyleyeyim:

Babana itimadın var ya! Bu vatan ölmeyecektir, bu millet kendini kurtaracaktır, hürriyetini alacaktır. ⁽⁵⁹⁾kim ne derse desin, sen inanma, sen bana inan: Vatanımızın âfisi emindir, elbette bir gün gelecek bizim vatanımızda da millet hâkim, hürriyet padişah olacaktır. Bugünü belki ben göremeyeceğim Ekrem... Milletin bu ıyd-i saadetine belki ben kavuşamayacağm... Lâkin sen göreceksin... Sen Osmanlı milletinin kendi hürriyetini çekerek, sökerek, kopararak aldığını göreceksin. O zaman bu millet-i muazzama baban Kemal'in ruhunu takdîs edecektir. Sen de, milletini takdîs et oğlum; hayatını vatanına fedâ etmekten hiçbir vakit çekinme... Kemal'in oğluna yakışan budur. Livâ-yı hürriyeti taşıyacak olanlardan biri de sensin Ekrem! Milletinin huzuruna alnın açık olarak çık; tâ ki benim de ruhum ahirette şâdân olsun...

İşte ben Kudüs'te 11 Temmuz telgrafnamesini aldığım, saltanat-ı hürriyetin takarrurunu öğrendiğim gün merhum babamın şu sözlerini aynen, harfiyyen tahattur ettim, uhdeme ne büyük bir vazife tertip ettiğini derhal anladım. O günden bugüne kadar bu vazifeyi îfâ ile uğraşıyorum. Selânik'e, milletin kiblegâhına, sizin aranızda gelmekten maksadım da vazife-i hamiyetimi îfâyâ çalışmaktan ibarettir. Ben bu milletin mâl-i mevrûsuyum; vücûd u hayatıma tasarruf etmek milletin hakk-ı mukadderidir; babamın vasiyeti, ⁽⁶⁰⁾emri de budur. Merhumun hiçbir reyinde yanılmadığına işte bugün şu âlem-i cûşâ-cûş-ı hürriyet-i millet kadar burhân-ı celî olamaz. Hakkımda 11 Temmuz'dan bugüne kadar her bulunduğum, her uğradığım yerde gösterilen fevkalâde hüsnükabul ve bilhassa bugün şu muhterem, şu âlî himmet-i Selânik-i vatanperverânî taraflarından ibrâz olunan âsâr-ı kalbiyye-i muhabbet ü uhuvvet en ziyâde, işte o hiçbir reyinde yanılmayan, milletin bugünkü bahtiyarlığını, bugünkü şân ü ikbâlini sûret-i kat'iyede keşif ve tahmin eden şehîd-i hürriyet Kemal'in ruhuna aittir. Ben şimdiki halde milletime lekesiz bir maziden başka hiçbir şey arzedemiyorum. Ahrâr-ı Osmâniyân'a bir parlak âtîde gösterebilmek için yine beni bu milletin hizmetiyle mükellef tutan, vicdanıma hissiyât-ı hürriyet ve hamiyeti en metin bir sûrette yerleştirmiş olan o merhûm-ı mukaddesin ruhundan istimdâd ederim. Şahrâh-ı hamiyette muvaffak olabilmek için bir de bugün şu hürriyeti istihsâle muvaffak olan, vatani, milleti, devleti bir mevt-i muhakkaktan kurtaran şanlı, kahraman askerlerimizin ve her zaman muhibb-i Kemal ve hamiyet olduğunu her şeye rağmen ispat eden büyük Osmanlı milletinin uhuvvetine, muâvenetine sığınırım.

Yaşasın hürriyet, yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın ordu!

⁽⁶¹⁾OSMANLI ASKERİNE!^[*]

Görüp bünyân-ı mülkü münkariz zulm ü denâetten,
Büyük bir nevha koptu kalb-i ateş-bâr-ı milletten,

O feryâd-ı mehîbin şiddet-i tesir-i hâriyle
Bu hâke ebr-i rahmet düştü vahdetgâh-ı kudretten;

Hamiyyet cûşa geldi, şems-i hürriyet zuhûr etti,
Bevârik kapladı âfâkı şemşîr-i celâdetten!

O şemşîr-i celâdet, seyf-i nûrâ-nûr-ı Osmânî
Verilmiş askere dest-i ezel-i tâb-ı meşîyyetten;

O şemşîr-i celâdet, himmet-i âlem-pesendiyle
Cihangîrâne bir devlet çıkarmış bir aşiretten!

O şemşîr-i celâdetdir ki feyz-i îtilâsiyle
Dolar tarih-i millet iftihâr-ı kalb-i milletten;

O şemşîr-i celâdetdir ki bir nîm-i incilâsiyle
Cihân-ı zulmü titretmiştir âfâk-ı hamiiyyetten.

***

⁽⁶²⁾Levâmi-i rîz-i dehşet olmadan kahr-ı adüvv etti,
Sufûf-ı zulm ü istibdâdı boğdu havf u heybetten!

Nedir bir aydan evvel vech-i mâzî? Kanlı bir safha,
Mülevves-i âlem-i cüsset ki can bulmuş hayatından;

Denâet, iftira, alçaklık... en mel'un... bed-tıynet,
Akur-ı eclâf-ı hilkat müstefîd olmuş hükûmetten,

Sürüklerlerdi mülkü, devleti, her türlü âmâlî...
Koparmışlardı hissiyâtı kalb-i âdemiyetten;

[*] Selânik'te ve İstanbul'da oynatılan "Vatan" tiyatrosunda vukû bulan davet üzerine inşâd edilmişti.

Sürüklerlerdi tâ umk-ı fenâya bir cihan-ı halkı,
Ne havfullah kahrından, ne gam ar-ı melâmetten;

Boğuk bir nevha gelmezdi fâfe-i mezâlimden,
Vatan bir makber-i ahyâya dönmüştü sükûnetten;

Bütün ashâb-ı vicdan zâr zâr-ı zulm idi amma,
Figân ebkem kalırdı titreyip can ye's ü hayretten!

Çehâr aktâr-ı mülkü eyleyip ahrâr için menfâ,
Hükûmet öldürürdü fikri zilletten, sefâletten,

Çekip âğuş-ı levs ü zillete mel'un-ı câsusân,
Koparmak isterdi verd-i hüsnü vech-i ismetten;

Taarruz-ı arz u namusa, taarruz-ı kalb ü vicdana,
Taarruz-ı akl u idrâke olup esbâb-ı servetten

(63)Ne canlar yandı, kanlar akdı, me'vâlar harâb oldu
Ne meskenler yıkıldı cûşîş-i seyl-i sefâhetten!

Şehîdân-ı hamîyyet belki on bin ferde varmıştır,
Vatan mahrum olurdu belki yüz bin merd-i gayretten!

Bütün erbâb-ı namus ilticâ etmişti Allâh'a,
Kararmıştı cibâh-ı millet idbâr u hakaretten;

Çocuklar ağlar, inler anneler... Bîçâre mazlumîn
Duyarlardı bu müthiş nâleyi zindân-ı gurbetten;

Kulûb-ı halka bin hançer inerdi zulm ü şiddetten,
Burûc-ı hakka bin feryâd uçardı kahr u ducretten;

Bütün memnû ve müsteskil, muakkib mühmil olmuştu
Ne duysak kalb ü vicdandan ne bulsak akl u fikretten...

Atalet-i mahz-ı hikmet, hizmet-i millet cinayetti,
İbâret her fazîlet lafz-ı mel'ûn-ı sadâkatten!

Sadâkat... Ah ey fikr-i leîm-i devr-i istibdât,
Sadâkat, ey muaddil-i mel'anet! Sen ilm ü hikmetten,

Zekâvetten, dehâdan, kalb ü histen her ne buldunsa
Hemen addeyledin en mübtezel, âdî cinâyetten!

Cinâyet işledin yazdıkça, baktıkça, göründükçe,
Cinâyet işledin kaçdıksa bir dem hâb-ı gafletten!

⁽⁶⁴⁾Vatan... mecrûh u giryân! Bir enîn-i muhteriz, memdûd
Çıkıp âheste âheste bu füşatzâr-ı mihnetten,

Ayırdı âlem-i ervâha...ta arş-ı ulûhiyyet
Elîm olmuştu artık nevha-i rûh-ı nübüvvetten!..

Nihâyet... Ey muzaffer, şanlı ordu! Sen zuhûr ettin,
Füyûz-ı adl ü hak cûş etti âfâk-ı saadetten;

Ne ulvîdir mukaddes maksadın, cehd-i semâ-şânın,
Bütün bir halkı kurtardın kilâb-ı zulme hizmetten!

Diyenler var ki. Asker kuvvetindedir her istibdât,
Alırmış rûhunu zulm-i hükümdârân bu kuvvetten...

Bu vehmiyyâtı sen mahveyledin, ey şanlı ordu, sen,
Sen istibdâdı aldın pençe-i hûnrîz-i devletten,

Batırdın, vurdun, imhâ eyledin!.. Allah için âlî,
Mukaddestir cihâdın kâinâta gâlibiyyetten!

Evet, mağlup tûğın şimdi bir dünyâ-yı istibdât,
Gelir pâyinde titrer bir cihan havf ü mehâbetten!

Gazâ-yı ekberin ey cünd-i âliyy-i feyz-i Osmânî
Büyüktür lafz u mânâ-yı celâdetten, şecâatten;

Büyüktür şân-ı mâzîden büyüktür feyz-i âtîden,
Büyüktür feth-i âlemden, büyüktür fikr-i ümmetten!

(65) Büyüktür, çünkü hiç kan dökmeden, can yakmadan vurdun
Cihân-ı zulmü; tecrîd eyledin dünyâyı zulmetten!

Nasıl yaptın? Ne sihr-i kuvvet îcâd eyledin? Bilmem,
Fakat sâyende kurtuldu vatan ukbâyâ rihletten!

Yaşa, binler yaşa ey asker-i âliyy-i himem! Bizler,
Senin sâyende kurtulduk mezelleten, esâretten.

Sezâ-yı kudsiyy-i nihâdân, kahramânân-ı suyûf-ı hak!
Muhammerdir serâpâ mâyeniz hûn-ı şehâdetten!

Fî 15 Ağustos sene 324 Kemalzâde Ekrem

(66) **MENFÎ, MENFÂ!***

Ben bu kelimeleri dokuz yaşında öğrendim, mânâlarını o zaman acı acı anladım; fakat bunlardan evvel, daha dört yaşında, belki üç yaşında iken her gün duyduğum, işittiğim hatta anladığım bir kelime vardır, âmiyâne bir kelime... Halkın ağzında dolaşan, validemin, dadımın lisanlarından dökülen, benim küçük kalbimde zakkum tesiri bırakan bir kelime: Sürgün! Evet ben bu meş'um, bu mel'un kelimeyi belki iki yaşında belki dadımın ninnilerinin arasında duydum, duydum, işittim, işittim; hissettim, anladım... Sürgün! Ne kadar da vâsi' mânâlı bir lafız, nefy, menfî, menfâ hepsi bu kelime!.. "Anne, benim babam nerede?"

–Sürgünde oğlum!

–Dadı, benim babam ne iş görür?

–Sürgündür yavrucağım işi yok ki!..

–Babacığma ne oldu?

(67) –Ne olacak, sürgün oldu!

Sürgün!.. Sürmekten fikr-i nakkâd milletin çıkardığı, kabul ettiği, çehre-i hükûmete yapıştırdığı bir kara söz... Acı intikam, siyah matem, kanlı ömür, kurumuş aile bucağı, sönmüş şefkat ocağı, devrilmiş beşik, taşsız mezar, yırtılmış sâhife-i kalp, dökülmüş kan, söndürülmüş dimağ, vurulmuş yürek... Daha ne diyelim? Musîbet,

[*] Tepebaşı Bahçesinde yazlık tiyatrodâ 29 Ağustos sene 324 tarihinde oynatılan "Vatan" tiyatrosunda izhar edilen arzû-yı umûmî üzerine îrâd edilmişti. Li't-tab'

felâket, acı, mahrumiyet, sefalet, açlık, feryat geceleri, mezar levhaları, feyâfi-i mezâlim, bihâr-ı istibdâr, cibâl-i müteselsele-i kahr u şiddet, kehkeşân-ı magarib, insan yığıntıları, kemik parçaları, kefensiz ölümler, büyük sîmâlar... Ta âsmân-ı ulûhiyyete doğru açılmış levhalar... Dehşetengiz, hûnrîz, kakhâr-ı ateşbâr, müellim, muvahhiş, muzlim-i elvâh-ı dûrâ-dûr!.. leyâl-i idbâr u sefâletle mâlâmâl bir mahşer-i feryâd, bütün bir cihân-ı herc ü merc ü fevcâfevc, bütün bir dûzah-ı kakhâr-ı istibdâd!!!... İşte sürgün kelimesinin nâsiye-i tefekkür-i millete benân-ı hûnîn-i hükûmetle yazılmış mânâları bunlardır!!..

O nâsiye-i bülend-i infîale bugün ruhumla medd-i nazar ederken, bugün nûrâ-nûr-ı hürriyet, feyzâ-feyz-i saadet-i millet olan Osmanlı alınlarına bakarken hâlâ hâlâ o elvâhın umk-ı târında, o cebînlerin seng-i mezârında görüyorum: Sürgün!

⁽⁶⁸⁾Bu kelimeyi mevcûdiyetime belki ebediyete sürececek mevc-i ihtizâzâtı arasında bir sûre-i kahr-ı hayat-ı millet gibi okuyorum: Sürgün!

Sürgün bu lafz-ı mel'netin gavrına hayâl
Ermez, erişmez en büyük âvâze-i melâl,
En kanlı, canlı nevha bu lafz-ı habâsetin
Çizmez hutût-ı levsini; en kînever makal
Vermez cibâh-ı millete sürgün kadar bugün
Endişe-i tefekkür ile çîn-i infîâl!

O cephe-i pür-çîn-i infîali ben bugün belki şimdi karşımda birçok cibâh-ı münevverenin hutût-ı rûhâniyyet-i şevk ü mefhareti arasında bir lahza medd-i nazar ediverince görüyorum... Daha doğrusu ben:

Sürgün denince rûhuma meşhûd olur benim,
Mahrûm-ı vuslat-ı vatan-âzâde bir cemâl;
Giryende bir cemâl-i hamiyet ki tâ ezel
Her hâl ü kâli nâmı kadar hâiz-i Kemal!

şiiirini inşâd etmek için cenân-ı teessürümde bir ihtiyâc-ı tenâhî-i nâ-pezîr duyuyorum!

Bugün vatanın en kanlı bir köşesinde, Fizan çöllerinin en muhtecib en gâib bir bucağında mazlum kanlarıyla yoğrulmuş, genç kemikleriyle dolmuş bir ⁽⁶⁹⁾mezarın içinden, tâ umkından kılıçların ucuyla aranılarak, bulunarak çıkarılarak yükseltile

yükseltile Yıldız Sarayı'nın karşısına, Hamidiye Câmii'nin minaresi üzerine, Selânik'te Beyaz Kale'nin zirvesine, İstanbul'da yangın kulesinin direğine kadar çıkarılmış, konulmuş dest-i kakhâr-ı celâdet ve şecâatle rikzedilmiş olan livâ-yı hürriyeti benim babam nerelerde taşıdı? Sürgünlerde!!!

O livâ-yı mukaddesin temevvücât-ı hûnîn-i likâsından şafak şafak nurları nerelerden inhâ-yı vatana döktü? Sürgünden!!!

Demek ki:

Sürgün o yer ki masdarıdır feyz-i hikmetin:

Topraklarında ekilen âvâze-i melâl

Bir nevha-i hitâbetidir kalb-i ümmetin,

Açmış bahâr-ı hikmet-i ahrâra şebâl!..

O reng-i ihtişâmını ahrâr-ı milletin

Feyâfi-i nefye kurmuş eyâdi-i zü'lcelâl...

O reng-i ihtişâm u hamîyyet ki şanına

Eyler bugün cihân-ı vücud arz-ı ihtifâl!..

Babamın ilk sürgünü Avrupa'dır. Merhum o hürriyetgâh-ı nûrâ-nûr-ı medeniyyete kendi kendini nefyetmişti.

⁽⁷⁰⁾Ben dünyaya gelmek üzere iken o beni dünyayı daha görmeden bırakmış, kendisi bir başka dünya görmeye gitmiş. Avdet edeceği gün etrafımda kelimelerin cûş-ı hurûşundan pek rencide, pek bîzâr olan küçük dimağıma yerleştirmeye çalıştığım birçok sözler arasında en ziyâde şunu duyuyordum: "Geliyor ama Allâh vere de sürgüne gitmeseydi!"

Gittin o dâr-ı mihnete ey kahramân-ı hak

Sen ölmeden hükûmet için ettin irtihâl.

Zindân-ı zulme attılar o reng-i şânını,

Öldün kılıp millet için neşve-i muhâl!

Hele sürgün lafz-ı leîminin pençesinde sıkılıp kalan mecrûh kalbim küçük ruhum için öyle bir endişe-i muhâl idin ki

Bir böyle anlı şanlı şehîd-i mübârekin
Rûh-ı nebîye mevte olur bâis-i melâl,

Mânâ feminden ağlayarak arşa uçmada
Rûhuyla halka gidecek canlı bir meal!

beyitleriyle tasvir etmek istediğim hâl ü şânının azamet ve ulviyeti mahrûmiyeti felâketi... O büyük kalbin giryân, perişan halleri... İşte benim o küçük ruhumda, ta çocukluğumda yer tutmuş, sîmâ-yı ulviyyetin ⁽⁷¹⁾o zamandan beri benim için bir endişe-i muhâl, mecrûh bir hayal olmuştu!

Ey muhterem peder neden olmaktadır tebâh?

suâlini ben sürgün kelimesiyle îrâda başladım; bu suâle kim cevap verecekti: Yine kendisi

"Fikrim seninle vâsıl olur her hakîkate!"

Magosa Zindanı'ndan kurtuldu. Dünyada bütün mihnetzedegânın bütün mazlumînin bütün bîçâre, perişan muztarip, mecruh, ahrâr-ı ümmetin çektiği âlâm u ıztırabâtan bir âlem-i diğerk vücût bulsa, o âlemin sinesinden bir cehennem feverân etse yine zindan-ı leylâ leyl-i meçhûliyet ü nisyânına mikyas olamayan şevâhik-pirâ-yı âlem-i medeniyet, burûc-ârâ-yı âsmân-ı hürriyet, sîmâ-yı vahdâniyyet-i ihtivâ-yı beşeriyyet, halîfe-i zî-hakk-ı dest-i meşîyyet, bedbaht-ı şehâdet-i mertebet, şehîd-i târih-i azamet, padişah-ı ebedîy-yi menkabet, mahrum-ı ezeli-i cemâl-i hürriyet, sultan-ı bi'lhakkı kulûb-ı millet, mânâ-yı hakîkîsiyle, mânâ-yı kutsiyetiyle ebed-nişîn-i tâk-ı cennet, firdevs-i âşiyân, Beşinci Sultan Murat Han Hazretleri, icmâ-ı ümmetle, azm ü kasd-ı milletle, karar-ı ahrâr-ı devletle padişah-ı Osmâniyân olduğu zaman Kemal'i Magosa'dan hemen İstanbul'a celbetmiş yanına almak istemiş idi. Hayfâ ki hazret-i padişah-ı mazlûmun şâhrâh-ı hürriyette yâr-ı felâketi demek olan Magosa Zindanı'ndan ⁽⁷²⁾kurtulduysa üç ay sonra İstanbul kendisine zindan kesildi: Kemal dört senelik hicrandan velînimetinin, velînimet-i millet bildiği padişahının dört senelik iftirâkından ancak

Doksan üçte doksan üç gün padişah-ı dehr olup
Geçti mâtemgâhına Sultan Murâd-ı nâmurâd

beytini îrâd edebilmek için kurtulmuştu!

Nuhûset-i tâlihe bakın ki Kânun-ı Esâsî padişah-ı merhumun te'bîd-i ilâhîye mazhar olan irfân ü vicdanına şâyân olarak tertip ve tanzim edildiği halde "ikamete memur" tâbir-i suhre-gûyânesini intâc edebilecek hiç olmazsa sükût ile kabul ettirebilecek bir münzileye indirilmişti!

Ben daha sürgün kelimesinin taht-ı tesirinde zebûn idim, menfî, menfâ kelimelerini yeni öğreniyordum, karşıma "ikamete memur" çıktı! Bunu nasıl öğrendim söyleyeyim:

Fatih Rüştiye-i Askeriyesi'nde bulunuyordum. Bir akşam eve geldim, babamın yanına çıktım. Milletin cerîhalarından, o derin derin yaralarından teessür-yâb-ı helâk olduğu zamanlar çehresine akseden müthiş, korkunç gölgelerden biri cephesinde dolaşıyordu! Zabtiye müdürü Kâzım Bey geldi dediler. Babam "Haydi sen git Ekrem"...⁽⁷³⁾dedi. Odadan çıkmak istemedim. Babam beni orada bıraktı... Belki de kaldığımdan memnun oldu! Kâzım Bey'i odaya getirdiler. Bu zât akrabamızdandır. Odaya girer girmez: "Seni almaya geldim Kemal! Buradan kaldırmak için asker göndereceklerdi; lüzum yoktur dedim, haydi gidelim..."dedi.

–Nereye gideceğiz?

–Hapishâne-i umûmîye!

–Sonra bizi ne yapacaklar dersin! Bari babamı biraz teselli edelim!

–Ben Mustafa Bey'i şimdi gördüm, seni ne yapacaklar? Yine bir yere gönderecekler; fakat galiba şimdi adın değişecek, yeni bir tâbir çıktı: İkamete memur!

–İyi ama Kâzım, bu tembel adamların harcı; ben otururken bile ikamet ettiğimi bilmiyorum!..

Kâzım Bey odadan çıktı. Babam bana dedi ki:

–Nereye gidersem seni de aldırırım Ekrem!

–Büyükbabam izin verir mi?

–Verir oğlum sürgüne gitmiyoruz, ikamete memur olduk!

Koca şehîd-i hürriyet! Bizden ayrılacağı gün "ikamete memur" tâbirinin Türkî-i meâl-i behîmiyyetiyle istihzâ ediyordu! Ne bilsin bedbaht, bîçâre, nerden⁽⁷⁴⁾ tasavvur etsin ki bu istihzâ ona pek ağır oturacak; bu memuriyet onu diyâr-ı ademe kadar götürecektir, bizden ayrı ölecek, oğlu

Evlâdının muhabbeti olmuş da bir melek
Durmuş başında rihletine vermez ihtimâl!

.....
Bir böyle anlı şanlı şehîd-i mübârekin
Rûh-ı nebîye mevte olur bâis-i melâl!

beyitleriyle hengâme-i şehâdetine uzaktan feryâd edip kalacak!..

İkamete memur! Ne âdi ne muavvec söz! Ne yırtık perde-i istibdât! Ne solmuş reng-i tagallüb! Ey müstekreh tâbir! Sen de benim küçük zihnime –dokuz yaşında iken– vurdun, yerleştin...

Sen, ey yeni zamân-ı istibdâdın eski ibâre-i sakîmesi! Bazı acemi tiyatro müelliflerinin sahne-i ciddiyete en beklenilmedik, umulmadık bir zamanda sevk ettikleri palyaçolar gibi eğri büğrü şeklinle, boyalı suratınla en maskara halinle, karşıma çıktın... Yüzüme gülmek istedin, bana sıırttın! Ey mülevves tâbir! Seni de anlamak lâzımdı! Babam beş ay mahbeste kaldıktan, kendine isnâd olunan cürm-i siyâsiyyeden resmen bir mahkeme huzurunda beraat ettikten sonra işte bu palyaçonun ⁽⁷⁵⁾eline teslim edildi, onun kahkaha-i ta'n ve taarruzuna hedef oldu... "İkamete memur Kemal Bey" namını aldı!.. Ailemiz de biraz sonra babamın mahall-i memuriyyet-i cedîdesi! olan Midilli'ye gitti!.. Kendisini gördüğüm dakika îrâd ettiğim sual şu oldu: "ikamete memur" ne demek baba?

–Bu bir yalan oğlum hem de budalaca bir yalan! Bununla kimseyi aldatamazlar. Dadının dediği gibi beni buraya sürgün ettiler; yâhut gazetecilerin dediği gibi biz yine menfîyiz, Midilli de menfâmızdır! Fakat sen kelimelerin mânâsını ne yapacaksın? Sürgünler, menfîler, ikamete memurlar yani baban gibi vatanını, milletini seven adamlar gittikleri yerlerde ne iş görür; bunu nakledeyim de dinle: Beni Magosa'ya nefyettikleri zaman Magosa'nın zabtiye yüzbaşısı "İyice muhâfaza ediniz" emrini "Zabtiye koğuşunda hapis" mânâsına almış! Tuttu bizi bir dünya mezarına tıktı. On ayak merdivenle inilir, karanlık, murdar, taş içine oyulmuş; içine yalnız bir adam sığabilir, rutûbetli bir kuyu. Âdeta sabit bir tabut!.. Ben orada üç gün kaldım oğlum. Bu üç günde ne yaptım bilir misin? Zihnimde "*Âkif Bey*"i tertip ettim, onu yazmakla meşgul oldum. O mezardan çıkar çıkmaz, daha genişçe bir mezarda ⁽⁷⁶⁾kalem, hokka istedim, hemen oyunu yazdım, İstanbul'a gönderdim. İşte menfîler sürgünler, ikamete memurlar bunu yaparlar. Onlar için her köşe vatandır; mezar da vatanın bir bucağıdır!..

Ey mazlumîn-i devr-i kakhâr-ı istibdât! Ey âşıkân-ı ezeliyyet-i vakar-ı cemâl-i hürriyet! Ey ahrâr-ı millet! Sizlerin vatanınızdan, memleketinizden, bucağınızdan, ocağınızdan, evlâtlarınızdan, ailenizden, sevdiklerinizden... Hâsılı yüreklerinizi bağlayan, ruhlarınızı cezbeden bütün ihtiyacâtınızdan bütün iştiyâkatınızdan... En ulvî en samimi hissiyâtınızdan her şeyden, her şeyden cüdâ düşerek, vatanınızın âguşundan ayrılarak kim bilir hangi muzlim bir çölün umk-ı hârında kim bilir hangi muharrik bir beyabânın âguş-ı mezarında sürüklenerek, inleyerek günlerin, ayların, yılların sîne-i i'sârından çeke çeke getirdiği, üzerinize attığı cibâl-i müzâhim ü ıztrâbâta göğüs germiş, adem-i âbâdda muhafaza-i vücûd etmiş, ölüm memleketinde yaşamış ashâb-ı namus u irfansınız; sizler ki câdû-yı istibdât, vatani giran-bâl-i zulmet altına alarak bir ufk-ı târ târa doğru uçmaya, fırlamaya ⁽⁷⁷⁾çalışırken, leyâl-i istikbâlin gölgeleri arasına siyah siyah kan parçaları dökerek bir âlem-i hîçî-i müdrikât ve hissiyâta can atmak için uğraşırken ikabın pençe-i hunefşânına ta uzaklardan... Avâlim-i nisyân ü meçhûliyyetten hayyât-ı nazarınızla asılmış, onu daima çekmeye, daima durdurmaya çalışmış, hedef-i maksûdunu nâmütenâhîliğin setre-i â'mâkında nefyedilmeyen beyânlardan ziyâde, pek çok ziyâde görmüş, sezmiş sâhib-i feraset ü fazilet-i mücâhidânsınız; sizler ki

Âh bir kan içenin keyfine kurban olduk

sırrına mazhar, muhterem ü muazzez ve muvakkar evlâd-ı millet, evet en bir güzîde fitrat-ı evlâd-ı milletsiniz; sizler ki "ikamete memur" tâbiri kadar gülüncünden, leyle-i Regâib tebriknâmesine Fransa ihtilâl-i kebîrini mukaddime-i makâl ittihaz edecek kadar mel'ûnene varınca yüz binlerce, yüz milyonlarca varaka-i mefsedetin, hepsi birbirine dikilse, eklense buradan tâ Fizan'ın son hudûduna kadar vusûlü mümkün olan nefret-i rîz ü dehşet-lika bir kefen-i mel'ânetin içine sarılmış, kolları kanatları kırılmış, yüzleri yanmış, gözleri oyulmuş, yalnız kalpleri kalmış, yalnız o Osmanlı kalpleri kalmış, gayûr, sabûr, mücâhit, musırr u mükibb, sâhib-i azim ve metânet bir vicdanpâre-i hamiyet, birer heykel-i hürriyetsiniz; hâsılı, sizler ki bütün fazâil ⁽⁷⁸⁾ve hisâl-i ulviyyesiyle meşhur âlem-i hürriyet ve medeniyet olan Osmanlısınız; işte sizler bağlandığınız zincirlerin arasında, atıldığınız cehennemler içinde, vurduğunuz işkenceler üstünde milletinizi sevmekte, vatanınızın uğruna fedâ-yı can etmekte hiçbir vakit kusur etmediniz!

Mevtâ yakışır var ise rahat döşeğinde
İkdâm ü tahammül gerek erbâb-ı hayâta!

hikmetini daima şâhrâh-ı hamîyyet ü gayret ittihaz eylediniz; sizler, ben bunu pek iyi bilirim de söylüyorum; hakîkaten mübarek yürekli, büyük fikirli, millet şehitleri, hürriyet kurbanlarıdır! Size menfî, menfâ kelimelerinin mânâsını hayfâ ki otuz iki seneden beri anlayan, belki hepinizden iyi hisseden yüreğimin en samimi lisanıyla, tâ umk-ı cânımdan bütün şu millet-i Osmâniyye namına, işte bugün burada ben... Kemal'in ruhu ruhumda giryân olduğu halde... Belki de merhûm-ı mukaddesin mübârek lisanıyla hezerân tahmîdât ve takdîsât arz ediyorum!!..

Siz bugün geldiniz, vatanınıza geldiniz, milletinize kavuştunuz, millet size âguşunu açtı. Âguş-ı hâr hâr-ı iştiyâkında bakın ne levhalar görürsünüz:

(79) Ey levh-i âsmânı tutan âlem-i misâl
Ey nazra-i cihân-ı ulûhiyyet-i iştimâl!

Seyret şu hâk-i pâki bugün bak şu âleme
Gördün mü böyle bir ebedî an-ı hande-bâl?

Bir şanlı milletin yüzü tâ bende-i sürûr,
Osmanlı bayrağından uçan tâbiş-i hilâl

Akseyliyor vücûh-ı bülend-i saadete,
Nûr-ı Hüdâ'yı parlatıyor rûh-ı ihtilâl!

Mazî garîk-i leyle-i yeldâ cihan ise,
Bir şems-i zî-sabahta benzer lika-yı hal...

Âtînin incilâları âfâka munteşir,
Osmanlılık alıp duruyor neşve-i Kemal!

Âh o neşve-i Kemal-i millet, o neşve-i hürriyet, nasıl ezeli bir nasibimiz, ne kadar ebedî bir saadetimizdir! Bize bu saadeti bahşeden, bugün şu âlem-i nevvâr-ı mesûdiyette milleti otuz iki seneden beri mahrum kaldığı hürriyetine kavuşturan kimdir? Asker! Yani fikr-i zî-hayât-ı vatan, yani bütün feyz ü irfân-ı millet! Yaşasın askerlerimiz, yaşasın bizim muhyi-i hürriyet şanlı, kahraman ordularımız, yaşasın İttihat ve Terakkî Cemiyeti, yaşasın vatan, yaşasın Osmanlılar!!!

(80) OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKÎ CEMİYETİNE!^[*]

Ey muazzam, muhterem cemiyet-i kudsi-i vakar
Nâm ü şânınla senin bir millet eyler iftihâr!

Nâm ü şânın âsmân-ârâ-yı dünyâ-yı hayat,
Nâm ü şânın safha-i târihe şems-i iştihâr;

Nâm ü şânın meşrıkı'l-feyz-i cihân-ı sermedî
Cephe-i ulviyyetinden nûr-ı müvellâ âşikâr

Nâm ü şânın ayn-ı hurşîd-i teâlîdir senin
Çehre-i kutsiyyetinden feyz-i hak pertev-nisâr

Sâha-i ummân-ı zulme nûr-ı çeşminden senin
Serv-i simînler dökülmüş kehkeşandan tâbdâr!..

İncilâ-pâş-i zuhûr oldun, tulû-ı fikrine
Oldu hayrân-ı şegaf bin rûh-ı ulvî-i ıztırar;

İtilâbâr-ı tulû' olduk zuhûrundan senin,
Erdi evc-i kehkeşân-ı feyze bin fikr-i nizâr;

(81) Leyl-i mâziye nigâh etsek nedir meşhûd olan?
Bir cihân-ı kahr u nikbet bir hayât-ı târümâr;

Bir sükût-ı daimî bir girdbâd-ı inhidâm,
Sâha-i târ-ı vatan aynen yıkılmış bir mezar!

Bir mezar-ı âlem ü vahşet ki umk-ı leyline
Na'ş-ı millet müncezib, fikr-i hakikat giryebâr;

Böyle bir kabr-i felâketzârın a'mâkında sen,
Bir mübarek fikr ü kalb ü cân ile leyl ü nehâr,

Sa'-yı âlem-i kader ile ikdâm-ı hakk-ı te'bîd ile
Gösterip dünyaya dünyadan büyük bir iktidar,

[*] Tepebaşı bahçesinde yazlık tiyatrodâ fi 29 Ağustos sene 324 tarihinde oynatılan "Vatan" tiyatrosunda izhâr edilen arzu-yı umûmî üzerine inşâd edilmişti. Li't-tab'

Mevti ihyâ eyledin, ma'dûmu icâd eyledin,
Hakkı i'lâ eyledin, mazlumu ettin bahtiyar!

Ey muallâ menzelet ahrâr-ı kudsiyyet-i karîn,
Sa'yinizden tâ ebed hoşnûd olur perverdgâr!..

Böyle bir cemiyetin erkân-ı istikrarına
İstinâd ettikçe kalb-i millet eyler iftihar

Saltanat-ı hürriyetin, devlet-i hukûmet-i milletin,
İttihâd-ı i'lâ-yı maksad, yekvücûdu şehriyâr.

Böyle bir ulvî, muazzam fikr-i istikbâl ile
Çok mudur Osmanlılık kesbetse hakk-ı iğtirâr?

(82) Arz eder Osmanlı kavmi nazargâh-ı âleme
En büyük akvâma şâyân bir hayât-ı kâmkâr:

Şâhrâh-ı nûr-ı müstakbel açıktır; ittihat:
Şems-i hikmettir, terakkî: rûh-ı ilhâm-ı itibâr.

Ey muazzam şanlı cemiyet ulüvv-i kâbene,
Şanına ermez erişmez şimdi hiçbir iktidar,

Şi'r-i şair, hikmet-i âkil, meâl-i ilm ü fen,
Fazl-ı âlem, sâhâ-i tarih, kalb-i rüzgâr

Şân-ı ulviyyet nişân-ı fazlını tebcîl için
Nazra-i ilhâma, feyz-i hakka eyler intizâr;

Belki bir millet revânından tekellüm eylese,
Belki bir âlem ziyâlar saçsa bî-hadd ü şümâr,

Belki tarih inlese! Belki cihanlar ağlasa,
Belki canlar dökse yüz bin dâstân-ı girye-bâr,

Belki yerlerden urûc etse bütün âvâz-ı halk,
Belki göklerden hübût etse bütün ervâh-ı zâr,

Şânını tebcîle şâyân levha tasvir eylemez
Şân-ı nevvârın senin mahfuz-ı levh-i gird-kâr!

İ'tilâ-yı fikr-i ümmettir mukaddes maksadın,
İttihâd-ı kalbine rûh-ı terakkîdir şiâr;

(83)Sâha-i cennet füyûz-ı rûhuna mir'ât-ı hak,
Arş-ı hürriyet uluvv-i kadrine olmuş medâr;

Kudretin fevka'l-tasavvur, hizmetin fevka'l-ukul,
Necdetin fevka't-taâlî, hikmetin Mevlâ tebâr!

Cedd ü ikdâmınla mâmur oldu bin kalb-i harab,
Güldü âlîyy-i himmetinden bin hayât-ı zâr zâr

İşte mektep işte asker işte ashâb-ı hayat,
İşte millet işte milyonlarca rûh-ı şu'le-zâr,

İşte örnek şehâmet-dâr u hürriyet-medâr
İşte Kânun-ı Esâsî tâ kıyâmet bir karar!

İşte tâbân çehreler, handân yürekler, ruhlar,
İşte bir halkın canından kopmuş âvâz-ı mesâr!

İşte tekrîm-i hakîkat işte tâzîm-i hukuk,
İşte tebcîl-i müsâvât işte azm ü ihtiyâr;

İşte tâ arş-ı Hüdâ'dan hâke reyyân-ı nûr-ı hak,
İşte tâ kalb-i vatandan hakka perrân mûsîkar;

İşte vicdan-ı hamîyyet-i incilâzây-ı gurur,
İşte hemrûh-ı teselli bin cenân-ı inkisâr;

İşte sancak işte nûrânî hilâl-i îtilâ,
İşte âfâk-ı şafaktan arza coşân ihmirâr;

(84)İşte evlâd-ı vatan menfâ-cüdâ, me'vâ-karîn,
İşte âtîyy-i hande-rîzân, işte maziyy-i şermsâr;

İşte bir devlet senin sayende bulmuş nev-hayat,
İşte bir millet senin sayende olmuş bahtiyâr;

İşte âsâr-ı bülend-i azm ü namusun senin,
İşte rûhun muntabı'dır işte fikrin tâbdâr!!

Söz bulunmaz kader-i fitrat şânını tebcîl için
Ey mukaddes, muhterem cemiyet-i kudsîyy-i vakar!

Nâtıkam rûh-ı Kemal olsa erişmez kâ'bına,
Pâydar ol pâydâr ol pâydâr ol pâydâr!!!...

Fî 29 Ağustos sene 324

Kemalzâde Ekrem

(85) **ASKER!**^[*]

Asker; ey unvân-ı zî-vakar-ı hamîyyet! Ey nâm-ı âsmân-ı şân-ı millet! Ey rûh-ı ezelîyy-ül-zuhûr! Ey fikr-i ebedîyyü'l-karar! Ey kahraman-ı kalb-i müşahhas! Ey heykel-i mebrûr-ı insaniyyet!

Asker; ey rûh-ı âlî! Ey cephe-i bülend-i tarih-i beşeriyet! Ey şehîd-i zî-hayat! Ey hayât-ı sâhib-i şehâdet!

Asker; ey âyet-i kibriyâ-yı fikr-i medeniyyet! Ey çehre-i câzibe-ârâ-yı nûru'l-
ulûhiyyet!

Asker; ey şanlı târih-i Osmâniyân! Ey canlı süver-i vatan! Ey nâsiye-i hûr-i tâb-ı
i hâl-i saadet! Ey müeyyed seyf-i bürrân-ı âti-yi millet!

Asker, asker; ey evlâd-ı vatan! Ey müessis-i bünyân-ı hürriyet! Âh işte bu son
sıfat-ı mübeccelen belki bütün sıfât-ı ulviyyenden daha yüksektir; çünkü kenâr-ı kabr-i
(86)inkırâzına gelmiş bir koca milleti âğuşuna aldın, o kabrin civârından çektin, aldın,
göklere uçurdun... Burûc-ı hürriyete kadar çıkardın, âsmân-ı medeniyyetinde bir
ma'şer-i ahrâr gösterdin ki şân-ı mâzîsinin şahrâh-ı nevvârına elhak şâyândır!
Kucağında tıfl-ı hürriyeti tutan her askerin cephesi bir mihr-i tâbândır. Seyyâreler,
sâbiteler, güneşler şevâhika doğru geldi; senin ey asker-i Osmâniyân, senin bütün
azamet ü şân ü ikbâl ü iclâliyle enzâr-ı âleme gösterdiğin bu büyük, bu ebedî Osmanlı

[*] Harbiye Nezaretî'nin meydanında Ağustos'un otuzuncu Cumartesi gecesi oynatılan "Vatan" tiyatrosunda
îrâd edilmiştir. Li't-tab'

milletinin... İkinci devre-i zuhûruna baktı, baktı hayrân oldu! Her Osmanlı'nın nigâhına karşı bir kevkeb-i saadet güldü; ne manzara-i nûrâ-nûr! Ne levha-i garrâ-yı ebediyyet-ârâ!

Asker nâm-ı celîli yâd olununca nazra-i irfân ü vicdana vuran elvâh-ı havârik-numûndan bahsedilmek lâzım gelse hele Osmanlılar gibi şanlı bir milletin muzaffer ve şanlı askerleri, o askerin dest-i müeyyedinde bütün i'sâr-ı mefâhirimizi uyûn-ı âleme karşı şa'saa-pîrâ-yı zuhûr eden Osmanlı kılıçları için hakkıyla söz söylenilmek istenirse uyûn-ı kâinatı kamaştırarak tulû' levhaları yazılmış olur. Buna ise ne benim kudretim taalluk edebilir, ne vakit ve imkân var. Fakat târih-i askeriyeniz öyle şanlı sayfalardan mehâbet-ârâ-yı teşekkül olmuştur ki o sayfaların ⁽⁸⁷⁾birer küçük rûhunu birkaç kelime ile enzâr-ı dikkate göstermek mümkün olur; bakınız:

Bayezid-i Sâni'nin Ankara Muharebesi'nde sekiz yüz bin Tatar'a karşı on bin yeniçeri bir gün mütemâdiyen can veriyor!

İki salın alabileceği kadar Osmanlı askeri Rumeli'yi fethediyor!

Osmanlı gemileri denizi kapalı buluyor, Osmanlı askeri gemileri karadan yürütüyor!

Bir cezîre fetholunuyor, muâhedenâmesinin tanzîmi için Osmanlı askerinin padişahı yalnız başına düşmanın kalpgâhına, kalenin içine gidiyor!

Osmanlı askeri Üsküdar'dan kalkıyor, Bağdat'a kadar hem yolunu yapıyor, hem gidiyor, hem Bağdat'ı fethediyor!

Osmanlı kılıçlarından yıldızlar parlarken harem-i şerîf-i nebeviyyenin kubbe-i rûhânîsi nurlara gark oluyor!

Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşîretten

mısra-ı bercestesini şehâdet gömlekleri, ukbâ cepheleri ile temsil eden Osmanlı askeri için bir devir geliyor ki ordularımızın mehâbetinden garpta bir cihân-ı taannüd titrerken efrâdının heyâkil-i zilâli önünden şarkta bir âlem-i tecebbür firâr ediyor!

⁽⁸⁸⁾Bak şu levend askere Osmanlı'dır,

Süngüsü parlak kılıcı kanlıdır,

Sînesi levh-i şafak elvanlıdır,

Cephesi hurşîd kadar anlıdır,

Kendi yürekli yüreği canlıdır,
Kahraman ecdâdı kadar şanlıdır!

kıtası rûhundan cûşân olurken şairin nazragâhına gülen temâsil-i zî-vakar-ı şehâdet, o canlı heykel-i nûr-ı mehâbet işte Osmanlı askeridir!

Hâk-i vatan buk'a-i cennet-i bahâr,
Mehbit-i nûr nazar-ı girdgâr,
Her karışında duruyor bir mezar
Kendi yürekli yüreği canlıdır,
Kahraman ecdâdı kadar şanlıdır!

bendini okuyan her Osmanlı askerimizin, o bizim gazâ-pîrâ ve şehâdet-i emel askerlerimizin uluvv-i kadrini acaba samîm-i cânından nasıl tebcîl etmez?

Ey cünd-i müeyyed-i Rabbânî! Ey rûh-ı mücessem-i Osmânî! Ey fikr-i muazzam-ı millet! Ey necdet-i pezîra-yı dest-i kudret! Senin ulviyyet-i fitriyyene tekrîmen

⁽⁸⁹⁾Ma'delet, insaf, şecâat, seha,
Kahr-ı adüvv, afv-ı zaîfû'l-kuvvâ,
Hubb-ı nebî, havf-ı cenâb-ı Hüdâ,
Fıtrat-ı mecbûlesidir dâima!
Kendi yürekli yüreği canlıdır,
Kahraman ecdâdı kadar şanlıdır!

demek sezâ-yı mertebe-i maâlî-nümûdun değil midir?

Ey asker-i âsmân-ı azamet! Yine sen sen, kevkebenle zuhûr ettin! Kevkebe-i bülend-i süyûf-i hakkınla öyle bir feth-i mübîne mazhar oldun ki fütûhât-ı âlemin hepsinden şâşaadâr, hepsinden mukaddestir. Senin bu feth-i celîlin kudemâdan koca bir Osmanlı yüreğinden gelen:

Gelir ol dilîr-i kakhâr kılıcı elinde kanlı,
Yıkıl ey adüvv önünden ki yaman gelişdurur bu!

âheng-i tasvîrine ne büyük bir burhân-ı tarrâka-efşandır!..

Senin bu feth-i mübînin âsmân-ı mefâhir ve mekârimde i'tilâ-peymâ-yı burûc-ı nevvâr olan tayrân-ı mevkib-i ikbâl ve iclâlin için kalb-i tarihe gömülecek, çehre-i âsmâna yapışacak kadar mühîb, mutantan, muallâ bir muvaffâkiyettir!

Senin bu feth-i hikmetin, bu gazâ-yı saadetin, bu en mebrûr, kudsîyy-i ulviyyetin, bu hayat-ârâ şehâdetin, ey Osmanlılığın medâr-ı iftihâr-ı ebedîsi olan asker! ⁽⁹⁰⁾Elhak şu galibiyetin bütün mâzi-yi şöhrat ve ikbâlin bütün âti-i necdet ve kemalin için berât-ı ulûhiyyete tescîle cedîr ve ahrâdır ki sen bu zafer-i muazzamla hürriyeti fethettin!.. Osmanlılığı kurtardın, milletin yaralarını sardın, karalarını sildin, vurmadin, tuttun! Öldürmedin, ihyâ ettin! Ey her mânâsıyla kutsiyyet-i nihâd olan askerler! Kılıçlarınızın uçlarından fırlayan kevâkib-i hürriyet âsmânlarımıza kadar çıktı, artık her kevkeb bir sâbite oldu. Hürriyetimiz sizin şanınız kadar ebedîdir, saadetimiz sizin kahramanlığınız kadar nâmütenâhîdir. "El-cennetü tahte zilâl-i süyûf" kavlı-âlisinin tasvîr eylediği levha-i büledd ü saadet ve ikbâl işte bugün Osmanlı kılıçlarının sâye-i nevvârı altında şâşaa-efzâ zuhûr olup duruyor! Yaşasın şanlı kahraman askerlerimiz, yaşasın hürriyet, yaşasın millet, yaşasın muzaffer ordularımız!

30 ağustos 324

Kemalzâde Ekrem

⁽⁹¹⁾RODOS'TA İRÂD OLUNAN NUTUK

Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyeti ki her biri âmâk-ı âsmândan âğuş-ı bahre atılmış kadar latîf, hakîkaten behiştî adalardan müteşekkildir; bu vilâyet ki ezmine-i kadîmeden beri cemâhîr'ül akvâm-ı hâzıraya kadar fitraten ahrâr-ı münevverü'l-efkâra mehd-i zuhûr olmuş, olimpleri üzerinde milletlerin saadet-i âtisini temin, eşcârı altında denizlerin mevâridâtını teshîl edecek müzâkerât ve münâkaşâta mazhar bulunmuş; bu vilâyet ki her kabza-i hâkinden sîne-i âsmâna doğru fırlayan letâfetlerle enzâr-ı kerev beyânı hilkat-i Âdem'den beri her zerre-i nûruna cezbedegelmiştir; bu vilâyet ki akvâm-ı medeniyye tarafından hürriyetini kat'iyyen takrîr edecek kanunlar vaz' olunacağı zaman pişvâ-yı efkâr-ı i'sâr olmaya tarihinde ebedîyyü'l-iştihar sîmâlar göstermekle ibrâz-ı liyâkat eylemiştir; bu vilâyet ki Sultan Mehmet Hân-ı Sâni'nin, Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Köprülü'nün, Cezâyirli Hasan Paşa'nın kılıçlarından bevârik-efşân olan lem'ât-ı zaferden merâyâ-yı ikbâl-i istikbâlinde ebedî incilâlar tulû' etmiştir, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyeti ki pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyenin istikrârına, devâm-ı hayâtına, ta muntehâ-yı hudûd-ı ⁽⁹²⁾cenûbiyyeden Bahr-ı Sefîd boğazına kadar dîdebân-ı mehâbet ve metânet-i burûc-ı müstahkemedden müteşekkildir; bu vilâyetin âsmân-ı tev'em olan şân-ı

târihiyyesinden âtiye hande-efşân olan istidât ve kabiliyetinden bahsetmek için birkaç medeniyeti birden hülâsâ etmek lâzım gelir. Bu vazifeyi milletin aklâm-ı fazilet ve irfanına terk etmek isterim. Ben şimdi bugün hürriyet nurlarına müstağrak olarak sevâbit-i âsmâna çehre-i hurşîde karşı başka bir inbisât-ı rûhânî ile cilveger olup durduğunu gördüğüm Cezâyir-i Bahr-ı Sefid'in ulviyyât-ı mehâsininden de bahs edemeyeceğim ki buna bile vakit ve imkân müsâit değildir. Hele Midilli'den buraya kadar her uğradığım yerde mazhar olduğum hüsn-i kabûle cidden fevkalâde âsâr-ı nüvâziş ve muhabbete karşı vilâyetin ahâlisine, memurlarına, bütün efrâdına ne kadar arz-ı şükran etsem ve bilhassa burada gençliğimi geçirdiğim, çocuklarına ders okuttuğum, büyüklerinden ders aldığım, rûhumun en samîmî hissiyâtıyla âşık olduğum Rodos'ta hakkımda ibrâz olunan meveddete, samimiyete, iltifata mukabil söz söylemekten sahîhan âcizim. Bu vâdiye girersem gözlerimden bârân-ı şükran dökülmeye başlar, bütün cezîrenin ahâlisini birer birer âğuşuma basmak, öpmek emeline düşerim. Memuriyetimin başında sarf edeceğim mesaiden de bahsetmek bence abestir. İnsanlar akvâliyle değil efâliyle görülür. Zaten bir ⁽⁹³⁾memurun muvaffâkiyeti etrafındakilerin muâvenet-i ciddiyesiyle kaim olduğundan beni sevdiklerinden emin olduğum Cezâyir-i Bahr-ı Sefid ahâlisi tarafından fevkalâde bir sûrette mazhar-ı muâvenet olacağımdan da emînim, muvaffâkiyeti evvelâ Cenâb-ı Hak'tan ve sâniyen işte halkın bu muhabbet ve samîmiyetinden beklerim.

Ben size; ey hepsini ayrı ayrı bilip sevdiğim zevât-ı muhtereme! Yalnız şunu söyleyeyim:

Daha Çanakkale'den çıkmadan Bolayır'ın üzerinden bir ufk-ı târ târ-ı baîdden babamın çehre-i ulviyyetini gördüm; o çehre-i hamiyet ve fazîlet, bulunduğu vapur-ı Bahr-ı Sefid'in dalgaları arasında Rodos'a doğru kat'-i merâhil ettikçe Bozcaada'dan, Midilli'den, Sakız'dan, Sisam'dan, İstanköy'den bütün yol üzerindeki küçük cezîrelerden nihâyet işte buradan, Rodos'un şevâhikından sahârîsinden hâsılı her taraftan, her taraftan bana Kemal-i ulviyyet ve mehâbetle, daima rûhumu göklere cezbeden bir başka kutsiyetle rû-nümûn oldu. Ben o cemâl-i ezeliye ebeden âşık olmuş bir fitratım; sizi bahtiyâr etmeye çalışırım, bütün kabiliyet-i vicdan ü irfânımla son derecelerde çalışırım, emin olunuz kat'iyyen emin olunuz!

Hemen milletimiz, vatanımız şanlı namuslu askerlerimiz, hürriyetimiz yaşasın, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid ahâlisi sağ olsun!

(94) MİDİLLİ'DE İRÂD OLUNAN NUTUK

Dünkü gün Midilli Adası'nın güzelliğini yek-nazarda müştâkan-ı elvâh-ı tabiata göstermek için yed-i kudretin âguş-ı bahre attığı bir burç-pâre-i letâif-i itlâkına sezâvar olan meşhur köşkün kapısı önüne saat dokuzda doğru bir araba yanaşıyor, arabaya üç dostuyla beraber pek samîmî meftunlarından olduğu her hâl ü tavrından anlaşılan birisi giriyor, araba yavaş yavaş köşkün bahçesinden çıkıyor, iskelenin yokuşuna teveccüh ediyor.

Acayip! Buraları eski yerler olacak, fakat sağda, solda, her tarafta yeni şeyler var! Hâl mâzîyi o kadargüzel der-âgûş etmiş ki hâlin hâle-i zerrîni ile muhat olan sîmâ-yı mâzî aynen şafakta hilâl gibi kalmış, donuk bir çehre!.. Donuk çehreler câzib-i ruhtur; fakat nigâh-ı şî'r ü vicdan bunların maâni-i muzmerresini lemha-i evvelinde hücrât-ı dimâğiyyeye aksettirerek hutût-ı rakîkasını tesbit edemez. Hususiyle hâle-i muhit o kadar müşa'sa', nigâh-ârâ (95) olursa! Evet, arabanın güzergâhı eski yerler olacak; fakat her taraf yeni şeyler, yeni manzaralar, yeni binalar... Hâsılı cidden nazar-rübâ, hakîkaten şâyân-ı temâşâ âsâr-ı mübeccele-i temeddün ve terakkî... Bütün bu elvâh-ı münevvere-i mesâiye nasb-ı nigâh-ı rûh ettikçe târif ve tasviri sahîhan gayrikabil bir meserret ve mefharet hissetmekte olan bu yabancı, bu yeni misafir ne tarafa başını çevireceğini bilemiyor, yanında bulunanlara muttasıl sualler îrâd ediyor, bir taraftan da yolda rast geldiği insanların çehrelerinde birer levha-i âşinâyı buluyor; o levhalara baktıkça kitâb-ı rûhunun evvelîn sahâif-i saadetini okur gibi oluyor; o çehrelerde de arabada oturan zâta karşı başka bir incizâb var:

"Şu geçen bizim bir bildiğimiz olacak, bizim için sevimli bir simâ!" diyecek gibi oluyor. Sokaklarda bulunanlardan kâh birisi birdenbire arabaya doğru yaklaşıyor: "Acaba?.." demek istiyor; bazen bir pencereden iki üç baş birden uzanıyor, sîmâ-yı hayretlerinden: "Bu o mudur?.." meâli anlaşılıyor; sandalın birinde yelkenini bağlayan bir ihtiyar birdenbire duruyor, "Bu benim senelerce gezdirdiğim bir çocuk olacak!" meâlini işrâb ediyor.

Araba beş on dakika kadar ilerledi. Etrafta peydâ olan simalarda, lisan-ı hâl sualleri de gittikçe (96) arttı. Hatta şimdi karşımda toplanan, bana imâle-i nigâh eden bütün âşinâ çehrelerde, bütün o elvâh-ı samîmiyyet ve muhabbetin dakîk ve mânâ-perver hutût u eşkâlinde zeki Midillilerin sevimli ve ince yüzlerinde bu suâlin meâlini görüp duruyorum. Acaba şu karşımda duran, şu lakırdıları söyleyen, vatanımızda

sekiz sene kalmış, dağlarımızda, zeytinliklerimizde, tarlalarımızda, hususiyle denizimizde... O dünyanın en güzel mir'ât-ı mehâsini denilecek rûh-âşûb denizimizde sabâvetini gezdirmiş, vatanımızın her noktasını, her noktasını görmüş, öğrenmiş, sevmiş... Bizi ruhuyla sevmiş, bizi bütün kudret-i akliyyesiyle anlamış, âdeta kendi çocuğumuz olmuş "Ekrem Bey mi?"diyorsanız işte!

Evet dostlarım! Hatta evet vatandaşlarım! İşte ben o çocuğum! Dün köşkten arabaya binen, her şeyden, her şeyden evvel memleketinizi görmek, vatanımızın artık yalnız Bahr-ı Sefîd vilâyetinde, yalnız İstanbul'da değil, memâlik-i Osmâniyye'nin her tarafında hatta Avrupa'da şöhret-şiâr olmuş terakkiyâtından bir iki saatlik âsâr ve elvâh-ı zî-hayâtı olsun temâşâ etmek emelinden bir türlü kendini alamayan valiniz Ekrem Bey işte sizin kendi eski bildiğiniz çocuğunuzdur. İşte o çocuk yirmi beş sene sonra geliyor, yüreği âdetâ meserretinden ⁽⁹⁷⁾titreye titreye sizin aranızda giriyor, yirmi beş senelik lekesiz hayatının ve mütemâdî mesâîsinin muhassalasını getiriyor, size bütün kabiliyâtını getiriyor, hususiyle size kalbini getiriyor.

Dün araba ile bir buçuk saat kadar deniz kıyısında gittim. Limanın yeni kaldırımını üzerinden arabam seyrederken yüreğimden en samimi en ulvî hissiyât-ı takdir ve mefharet cûşân oluyordu. Daha limana gelmeden âlî binalar görmüştüm! Âdeta küçük bir Avrupa memleketi! Kulüp, telgrafhâneler, bankalar, liman dâiresi, rüsûmât dâiresi! O binanın güzelliği doğrusu beni gaşyetti. İşte çalışkan bir milletin belediyesi böyle olur. Hele o belediye bahçesi! İstanbul'da tabiatın feyzâ-feyz olan mehâsinine mazhar Taksim Bahçesi çıkarılınca bu kadar güzel bir belediye bahçesi yok. Beyrut'ta belki binlerce lira sarf edilerek yapılmış olan bahçe bile cidden söylüyorum ki Midilli'nin belediye bahçesine nisbeten büyük bir şey değil. Varya Yolu'na doğru mukavemetsiz bir iştiyâk ve incizâb ile çekildiğimi hissediyordum. İlerledim, muttasıl ilerledim. Fırtınalı havalarda himmetleriniz kadar mevâni' bir endâz ve hayretbahşâ olan denizinize sükûnetli zamanlarda saadetleriniz gibi tabîî vürûd-ı istînâsdır, bana şebâb-ı ömrümün neşâid-i ⁽⁹⁸⁾rebîyyesini topraklarınıza âşık olmuş mevvîcâtının demdeme-i şirin âhengiyle söyleyip duruyor idi, baharınız kadar latîf olan hazanınız kalb ü cânımda, dimâğımda, vicdanımda, rûhumda öyle bir tesir-i mânevî hâsıl etti. Ah ben dün iki saatlik seyrânımda o kadar bûy-i vatan duydum, o kadar hiss-i âşinâî aldım, o kadar ziyâ-yı saadet nûş ettim ki vâsıl olduğum hâl ü vecd ve meserretin derecesini anlamak benim gibi müstesnâ bir mevkîde bulunmaya mütevakkıftır, ancak bu şart ile mümkün olabilir: Düşününüz! Benim için vatan-ı sâni olan Midilli'ye yirmi beş sene sonra

geliyorum, çocuğu bulunduğum bir memleketin vâlisi olarak geliyorum. O memlekette iyâde-i mesâînin elvâh-ı tabîata karıştığı bunca mehâsinden bunca âsâr-ı temeddünden başka etrafımda gezinen, dolaşan, ağaçların dibinde, evlerin önünde oturan ahâlinin cidden terakkîperver, sahîhan çalışkan Midilli ahâlisinin vücûh-ı mübeşşeresinden... Elhâsıl hazâin-i tabîat ve medeniyetin bütün maakîs ve merâyâ-yı mehâsin ve maâlîsinden fazla olarak gâh ü bîgâh bir şâhikanın kenarından, bir ufkun levh-i zârından bana bir sîmâ-yı mühîb ü ulvîde rûh-ı âşinâ bir muhabbetle bakıyor babamın çehresi nigerân oluyor. Ben bu cemâl-i ulvînin hitaplarına âdetâ oranın şehâmet-i hürriyetinden ve evc-i i'lâ-yı şehâdetinden nâtika-i bülendiyle ta umk-ı rûhuma kadar îsâl ettiği muhatabât-ı hakâyık ⁽⁹⁹⁾-âmûz ve maâlî-perverine nâil olup duruyorum. Bu iki saatlik seyir ve temâşâ işte bana bu yolda hissiyât ilka etti. Yüreğimden belki yüz kere "Yaşasın Midilli ahâlîsi!" sadâlarının koştüğünü duydum. Göstermek, anlatmak için değil. Anladığım, gördüğüm için "Yaşasın Midilli ahâlîsi!" demekten kendimi alamadım. İşte bu dakikada da kendimi alamıyorum. Yaşayınız ey kahraman himmetli büyük ahâlî! Yirmi beş sene içinde bir asırlık iş görmüşsünüz. Cezîrenizin büyük kabiliyâtını büyük vicdanınızla takdir ederek şu asr-ı medeniyete yakışacak kadar çalışmışsınız. Mâzinizi bilirim. Bir çocuk olmakla beraber sizin bugün gördüğüm derece-i medeniyete kabiliyyet-i irtikanızı babamdan uzun uzadıya işitir anlardım. Hâl-i bülendinizle o fevkalâde kabiliyeti Allah için isbât ettiniz. İstikbâlinizden ise siz ne kadar emin iseniz ben de o kadar eminim; belki ben daha ziyâde eminim. Çünkü idâre-i keyfiyyenin, devr-i istibdâtın terakkîyât-ı milel ü akvâma nasıl pâbend-i gayret olduğunu geçirdiğim ömürden dolayı ben sizlerden daha ziyâde anlar takdir ederim. Sizler ki cibâl-i cehl ve taannüd altında bu kadar yükselmişsiniz, sizler ki sürâdık-ı zulm ü istibdât arkasından bu kadar görmüşsünüz, sizler ki kollarınıza mevâni' kayaları asılı, ayaklarınıza müzâhim zincirleri ⁽¹⁰⁰⁾bağlı olduğu halde kimsenin muâvenetine mazhar olmadan târih-i âlemde zikre şâyân olan himmetlerinizle bu kadar terakkî etmişsiniz, bu derecelerde teâlîye muvaffak olmuşsunuz, sizler ey cibâh-ı münevvere-i zekâ ve irfâna mâlik olan halk! Siz ki şimdi hürriyet güneşinin nurları altında, Kanun-i Esasî'nin sahâif-i zerrîni nazargâhınıza açıldığı zamanlarda sizler acaba neler yapmaya muktedir olmazsınız! İstibdât ile yirmi beş senede bir asır kadar mı terakkî ettiniz? Hürriyetle beş on senede i'sâr içinde ebedîyyü'l-iştihâr olacak kadar nâil-i pâye-i tebcîl ü ulviyyet olursunuz. İşte ben sizi böyle bilirim, böyle anlarım ve bunun için umk-ı cânımdan hepimizi severim. Emin olunuz ki valiniz Ekrem Bey çocuğunuz Ekrem'den başka bir şey değildir. Ben de bu ikinci vatanım için evvelâ Allâh'ımın inâyetine, sâniyen bu

memlekette vatan, memleket, hürriyet, kelimelerini ibdâ' eden babamın rûhâniyyetine, sâlisen Midilli ahâlîsinin vicdanıyla takdir ettiğim, ruhumla sevdiğim hamiyetine, himmetine, gayretine ilticâ ve istinâd ederek çalışacağım, çalışacağım! Sizin hizmetinize vakf-ı hayat edeceğim. Muvaffâkiyet bizimle beraberdir. Çünkü hüsn-i niyet hem ahâlînin, hem valinin merkûz-i kalp ve vicdanıdır. Yaşasın hürriyet! Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar! Yaşasın Midilli ahâlîsi!

Fî 15 Eylül sene 324

(101) SAKIZ'DA İRÂD OLUNAN NUTUK

Bahr-ı Sefîd, cennet baharlarının âğuş-ı hâr-ı zemîninden inhâ-yı hâkdâna atılmış, her dalgasına bir zühre-i sürûr süzölmüş, her katresine bir vüreyka-i nûr yapışmış denilecek kadar cezzâb-ı nigâh-ı kalb ü revân bir rûd-ı hayat ve letâif, bir ma'kes-i nûrâ-nûr ve mevcâ-mevc-i fuyûz-ı kudrettir; Bahr-ı Sefîd, leyâl-i yeldânın savâik-efşân-ı sehâib-i hafâ ve ziyâsından, cibâl-i sevdânın kehkeşân-ı garîb ü encüm mağrib-i şevâhik-ı mînâsından âgûşuna dökölen mehîb ve medîd ü müheykel-i zilâl-i mekabir-nümâ ile merâyâ-yı mehâsininde cilveger neşve binlerce âşıkane sîmâ ile hafâgâh-ı hilkatten âfâk-ı muhabbete tayrân edip duruyor bir âlem-i hayat-ı ulviyyet ve mehâbet, bir haclegâh-ı maâli-i fitrattır; Bahr-ı Sefîd, mitolojinin tannâz u rûh-âşûb perilerini kenâr-ı garâmına alarak tulû' ve gurûb zamanlarında zerrîn-i tilâl olan emvâciyle... O, güneş âsmânda fûrûzân oldukça elmas-pâre-i müzâba müstağrak kalan, gece mehtâbın hacle-i visâlinden sevdâvî ve rûh-ıistînâs-ı safâ-yı aşk kadar câzibedâr, ezeli ve cenân-rubâ, ümîd-i âşık kadar ⁽¹⁰²⁾nâmütenâhî ve pâydâr serv-i simînler cezbeden âsmân-ı elvân u kudret cereyân-ı emvâciyle bir mahzen-i esrar-ı tabiat, bir haclegâh-ı maâli-i fitrat bir nevvâr-ı neşve-i ulûhiyyettir; Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd ise işte bu masdar-ı semâ-nümâ-yı havârik olan münevver, müzehher, muazzam, mutalsam denizin koynuna girmiş; merihlerden, utaritlerden, zührelerden, müşterilerden koparak bu deryâ-yı mehâsinin güzelliğine bayılmış da canına sokulmuş nur dağları, ruh bucakları, bahar sahrâları, cennet yuvalarıdır. Denilebilir ki her biri bir nâr-ı beyzâdan koparak Bahr-ı Sefîd'in kalbine girmiş, rûhuna yapışmış olan bu adaları bu deniz-i mûnis ve sevdâperver riyâhiyle okşaya okşaya, sermest-i neşve-i ezeliyyet, muhabbet dudaklarıyla öpe öpe hepsinin ateşlerini söndürmüş, hepsi âğuş-ı muhabbetinde esîr-i zülf-i zerrîn-i târ-ı visâlî etmiş, her şems-pârenin tabîat-ı hâresine deniz ruhundan kopan nevâziş-i sevdâ ile bir fitrat-ı zemîn vermiş!..

Bu behiştî cezîreler arasında en güzellerinden biri de Sakız değil midir?

Sakız'ı bütün letâif-i müstesnâsıyla, bütün elvâh-ı mehâsiniyle tarif ve tavsîf etmek istersem Bahr-ı Sefîd güneşinin nurları midâd-ı tasvîrim olmalıdır. Sakız güzel, pek çok güzeldir. Bu cezîreye daha yaklaşırken, henüz vapur bir saatlik mesafede iken ⁽¹⁰³⁾peri-i riyâh Sakız'ın tilâl-i cibâlınden ayrılır, beyaz gülistanında bir dakika dolaştıktan sonra o dünyada her kokudan ziyâde ruha müessir olan, ezmine-i kadîmeden biri zînet-i bekâret olarak kabul edilen limon çiçeklerinin râyahasını toplar eteklerine doldurur, getirir getirir yüzünüze serper, şem-'i baharı ruhunuza kadar îsâl eder!

Sakız'a girip de biraz ayrıldınız mı: Manzara fikretinizi istilâ eder; her tarafta adanın etfâli demeye sezâvâr birçok çocuk ağaç, Sakız ağaçları! Sakızlılar bu ağaçların her birinin etrafında topraktan bir halka bir set teşkil ederler. Topraklar o kadar îtinâ ile temizlenmiş, taşları öyle ayıklanmış o derecelerde ince ve temiz bir toprak ağaçların altına yayılmıştır ki insan bakmakla doyamaz. Sakızlıların ağaçlarına böyle bakmakta, yuvalarını bu kadar iyi yapmakta hakları vardır: O yuvalara kendilerinin elmas-pâre-i mesâîsi, sakızlar damlayacak! Sakız'ın ağaçların altına damlayışını seyretmek de yıldızların tulûuna bakmak kadar safâ-bahşâdır.

Görüyor musunuz, ey Sakızlılar! Sizin memleketinizi unutmamışım. Yirmi sene evvel bulunduğum bu adayı biliyorum, her hâlini, her hususiyetini etrafiyla tahattur ediyorum. Ah benim için Sakız'ı unutmak nasıl kabil olsun ki babamın vücûduna sarılmış olan ⁽¹⁰⁴⁾ejder-i istibdât Midilli'de Rodos'ta yıllarca kanını emdi, emdi, Sakız'da ciğerlerine dişlerini geçirebildi. Babamı öldüren Sakız değil, o ejder idi.

Sakız bilakis Kemal'e âğuş-ı vefâsını açmış idi. O büyük adamı burada çok severlerdi. Kendisinin de Sakız'da pek ziyâde sevdiği hürmet ettiği dostları vardı. Size bir vak'a nakledeyim; dinleyiniz! Pederim merhûmun ahvâl-i sıhhiyyesinde âsâr-ı inhitât görüyordum. Bir gece Kemal'i müstahak olduğu kadar takdir eden seven, onu sanatının bütün mahareti ve kalbinin bütün muhabbetiyle tedavi ederek Midilli'de tutulduğu zatürreden mütevellid bronşiti tedavi eden muhibb-i vefâkârımız muhterem ve muazzez Doktor Ornştayn ile görüşmeye gittim. Babamın hâlınden endişe etmekte olduğumu doktora söyledim. Doktor bana teminat verdi. Hususiyle "Pederiniz şimdi çok meşguldür, *Osmanlı Tarihi*'ni yazıyor. Fakat onun hayatını da işte bu meşgale temin eder." dedi. Heyhât! Doktordan ayrıldım, eve geldim babamın yanına çıkar çıkmaz endişemden, heyecanımdan yüreğim duracak zannettim. Merhûm çehresi bembeyaz

kesilmiş, dudakları uçmuş, ancak nefes alır halde duruyordu. Ona bir zatürre nöbeti hatta küçük bir sekte-i kalp gelmiş zannettim. Hayır: *Osmanlı Tarihi*'nin men-i tab' ve neşri için İstanbul'dan ⁽¹⁰⁵⁾emir gelmiş idi! İşte babamın katili o emirdir. O emirdir ki bugün hâlâ insanlar arasında yaşayan iki mel'un casusun millet-i Osmâniyye için medâr-ı mefharet olacak o ulvî eserin birinci cüzünü jurnal etmeleriyle verilmiştir. Benim babam o gece ölmüş idi. Daha birkaç ay yaşadıysa Sakız'ın ciyâdet-i havası sayesinde yaşadı. Ben o zaman İstanbul'da bulunuyordum. Birkaç ay sonra geldim, buraya yine geldim. Pederim üç gün evvel vefât etmiş idi. Sakızlılar benim etrafıma toplandılar, Kemal'e benimle beraber ağladılar. O muhterem, o muazzez doktordan şu sözü işittim. "Babanızın göğsünü yarmak, ciğerlerini dağlamak mümkün olsaydı belki hayatı kurtulurdu. Böyle bir ameliyat yapmaya kalkışacak kadar babanı kurtarmayı düşündüm, hayfâ ki fenn-i tıp daha o dereceye varamamış." Muhabbetin, râbita-i vicdaniyyenin derecesini düşününüz! Doktor hastasının kemiklerini kırarak ciğerini dağlayarak, hayatını kurtarmak emeline düşecek kadar hastasını seviyor; uğrunda çalışıyor. İnsâniyetin bundan büyük mertebesi, bundan ulvî numûnesi olamaz. Ben Sakızlılara kalben medyûn-ı şükrânım. Yaşasın Sakızlılar! Ben Sakız'ın topraklarına yüzümü gözümü sürece kadar bu cezîreye müncezbim. Babam bir sene burada yaşadı. Na'ş-ı mübâreki de üç gün ⁽¹⁰⁶⁾üç gece Sakız'ın toprağında misafir kaldı. Sakız'ın toprağı bence hâiz-i kudsiyettir.

Ey ahâlî! Bugün size böyle hazin sözler söylediğim için affınızı temenni ederim. Vak'a hüzn-engîzdir. Şurada muhîtin te'sîrât-ı külliyesinden hârice çıkmak bu hatıratı îrâd etmek de vicdanım için mümkün olamazdı. Hâlbuki ben bugün dünyanın en bahtiyar insanlarından biriyim. Çünkü devr-i istibdâdın zulmüyle, zulm-i bî-mâl ü vehm-i âlûdeyle babam için mezara döndürdüğü bir yere Sakız'a ben bugün vali olarak geliyorum. Mükâfât-ı ilâhiyyeye bundan büyük burhân-ı celî olamaz. Şems-i hürriyetin zuhûruyla âfâk-ı vatandan Osmanlı çehrelerine handân olan adâlet-i rabbâniyye işte bugün Sakız'da bütün azamet ü ulviyyetiyle Kemalzâde'ye rû-nümûn oluyor. Allâh'a hamdederim, Cenâb-ı Hakk'ın lutf u merhametine hezerân hamdederim ki ben bugün babamın ilk kabrinin başucunda şu sözleri söylerken etrafımda hep beni seven, beni takdir eden Sakızlıların yürekleri vuruyor, yaşasın yirmi sene evvel Kemal'e canlarıyla ağlayan, bugün oğluna vicdanlarıyla gülen insâniyetperver, nâmuskâr, hamiyetli Sakızlılar!

Bahr-ı Sefid'in en güzel, en sevimli kızlarından biri olan Sakız cezîresi yalnız tabiatın sehâ-yı mehâsinine ⁽¹⁰⁷⁾değil feyyâz-ı kudretin her türlü ihsânına mazhar olmuştur. Güneşi hâr ve mütebessim, toprağı münbit ve mahsuldârdır. Ahâlisi ise fikr-i ticaret ve sa'y ü gayret, âmâl-i terakkî gibi hasâil-i ber-güzîde ile mümtaz, zekî olduğu kadar vatanperver ü metîn ve sabûrdur. Bir vakitler gemileriyle en uzak denizleri dolaşan, Sakız'ın mahsûlâtını göz erişmez yerlere îsâl eden Sakız ahâlisi yine o çalışkan, o himmetli gayretli ahâlidir. Ah Sakız bir büyük hazîne-i servet, bir azîm-i ticâretgâh idi; birkaç kere felâkete uğradı. Evet! Vatanımızın şu köşe-i behiştîsine âdetâ cehennemın musîbet alevleri dökülüp durdu. Fakat Sakızlılar me'yûs olmadılar, uğraştılar, canlarıyla başlarıyla çalıştılar. Ada eski derecesini değilse bile yine âtiye hande-zen-i muvaffakiyyet olabilecek çehre-i terakkîsini iktisâb edebildi. Bundan sonra ise istikbâl Sakız'dır. Çünkü Sakız da vatanın bir bucağıdır. Vatan bugün hürriyet nurları içinde medeniyet denizlerinde şînâverlik ediyor. Hürriyet, hürriyet! Semâlarımızın her noktasında şimdi bir sâbite-i hürriyet var. Emin olunuz, benimle beraber siz de emin olunuz ki bu âlem-i cûşâ-cûş-ı hürriyette, bu ummân-ı marifet ü fikret ve medeniyet cezîrenizde sabâh-ı saadetimizin en parlak ziyâları içinde bürûc-ı âsmâna karşı cenân-güşâ-yı ⁽¹⁰⁸⁾mefharet ve saadet olabilecek kadar kesb-i füyûz u Kemalât edecektir. Yeni hürriyetle Sakız eski Sakız olacaktır. Cezîrenize ne kadar ulvî revâbıt-ı mukaddese ile merbûtü'l-kalp olduğumu düşünürseniz; valinizin, yirmi sene evvel aranızda gençliğini âdeta çocukluğunu gezdirirken bugün size bütün hissiyât-ı meveddet ve hürmetiyle ve fevkalâde bir hüsn-i niyetle gelmiş olan eski dostunuzun sizin için ne derecelerde çalışacağını da anlar, takdir edersiniz! Yaşasın hürriyet, yaşasın vatan, yaşasın Osmanlılar, yaşasın Sakız ahâlîsi!

24 Eylül sene 324

**EK 2: RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY HAYATI VE ÂSÂRI ADLI KİTABIN
METNİ**

0)İstanbul Dârülfünûnu

Edebiyat Medresesi Mezunları Cemiyeti

Neşriyâtı

Sayı: 3

RECAİZÂDE
MAHMUT EKREM BEY
HAYATI VE ÂSÂRI

ALİ EKREM

İki musâhabeden müteşekkildir

Hayât-ı Hususiyyesi – Resmî Tercüme-i Hâli – Nazım ve Nesri – Kıymet-i Şâirânesi –
Hüviyyet-i Edebîsi – Ekrem Bey Münekkit ve Muallim – Kendisine ve Zamanına Ait
Bazı Hâtırat – Eş'âr ından Müntehabât

İstanbul

Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası

1339

⁽¹¹⁾Âzâ-yı fahriyyemizden üstad-ı muhterem Ali Ekrem Beyefendi bu eseri cemiyetimize ... sûretiyle münevver gençliğe merbûtiyet ve muhabbetlerini ibraz buyurmuşlardır.

(III) Hâmi-i akdes-i ilm ü irfan

Hâlîfe-i müslimîn efendimizin inâyet-i seniyyeleriyle tab' olunmuştur.

Cemiyetimiz atebe-i hilâfetpenâhîye refi şükran ile iktisâb-ı mübâhât eyler

(1)KEMALZÂDE

ALİ EKREM

RECAİZÂDE

MAHMUT EKREM BEY

BİRİNCİ MUSÂHABE

Ali Ekrem Beyefendi bu musâhabeyi ilk defa 26 Şubat 337 tarihinde Dârülmualimîn konferans salonunda takrir eylemiştir.

(2)–RECAİZÂDE MAHMUT EKREM BEY–

"BİRİNCİ MUSÂHABE"

26 Şubat 337 Pazar

Dokuz yaşında bir çocuktum. Babamın ilk menfâsı olan Kıbrıs'tan avdet ettiği gün büyük pederimin Vefa meydanındaki evine Kemal'i ziyarete koşanlar arasında pembe simalı, sarı saçlı, kibar tavırlı, pek sevimli bir genç herkesten ziyâde nazar-ı dikkatimi celbetmişti. Hemen her tarafı dolmuş odaya bir vesile ile girdim, doğruca o gencin yanına giderek kendisine bir sigara ikram ettim. Babam "Namdaşın seni tanıdı Ekrem!" dedi. İşte Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'le muârefem böyle başlamıştır.

Bu muârefe merhûmu hâk-i gufrâna tevdî ettiğimiz güne kadar araya iki uzun fâsıla-yı mülâkat girmekle beraber müddet-i medîde devam etti. Diyebilirim ki namdaş-ı mükerrerimimi ben herkesten çok tanırım ve hayatını hemen herkesten iyi bilirim. Tercüme-i hâlini Dârülfünûn'da hüviyyet-i edebiyesini anlatmak için bizzat kendisinden öğrenerek zabtettim. O zaman yazdığım dersi merhum, hatt-ı destiyle tasdik ve imza ederek hıfzetmiştir.

Şu musâhabe, mevzû-ı bahs edeceğim şahsiyyet-i mâneviyyenin ulviyet ve azamet-i itibarı benim için ne kadar müşkil ise Ekrem Bey merhum ile aramızda isimlerden başlayan müşâreketin musîbet-zedeliğe kadar tevâfuk etmesi nokta-i nazarından da o kadar elîmdir. Maamâfih bir taraftan pederimden sonra en ziyâde vâcibü't-tâzim bildiğim namdaş-ı mükerrerimimi Dârümuallimîn'de tanıtmak, diğer cihetten pek faziletkâr refik-i muhteremim İhsan Beyefendi'nin beyân ettikleri arzuya ittibâ etmek emeli beni şu sözleri söylemeye sevk etti.

(3)Musâhabemi iki kısma ayırmaya mecbur oldum. Çünkü evvelâ "Muhtasar yazmaya vaktim yoktu" kavlı-i meşhûru hâlîme tevâfuk etmiştir. Sâniyen musâhabenin tab' ve neşri tasdim edildiği için mâlûmat ve hâtıratımdan birçoğunu fedâ edemedim.

Musâhabenin birinci kısmında Ekrem Bey'in şairliğini çocukluk evânını bir de tercüme-i hâl-i resmîsini söyleyeceğim. Merhum ile Namık Kemal'in arasındaki vakayi-i edebiyeyi ve hâtırat-ı uhuvvetkârâneyi de anlatacağım.

İkinci kısmında ise münekkit ve edip üstad Ekrem'i, onun hayât-ı hususiyesini yine birtakım hatıratımı söyleyeceğim.

Avrupa'da Ekrem Bey gibi bir edip için ciltlerle kitaplar yazılır ve bu kudrette eâzım-ı edebın bütün eserleri değil, ancak bir eseri bir konferansta îzah edilir. Biz bu kadarını yapamıyoruz, daha çok zaman da yapamayacağız. Fakat bari edebiyatımızda te'bîd-i nama muvaffak olmuş üstadlarımızı teşrih etmek için mutlaka bir buçuk, iki saat kadar mahdût bir zamana sıkışıp kalmayalım.

Her şeyden evvel Namık Kemal'in Ekrem Bey hakkındaki fikrine, Ekrem Bey'e olan merbûtiyetine dair mâlûmat vereyim. Üstad Ekrem'in hüviyyet-i edebiyesini îzah etmek her edebiyat müntesibine göre kabil olabilir, fakat Kemal'in en büyük şakird-i irfanı için ne düşündüğünü, onun hayat-ı edebiyesine nasıl iştirak ettiğini ve hakkında ne büyük bir hürmet-i vicdan beslediğini vakâyı' ve hâtırat-ı sahlhaya istinâden yalnız ben söyleyebilirim ve işte şu musâhabenin bu cihetten bir kıymet-i mahsûsasını düşünüyorum da deruhte ettiğim ağır vazife karşısında cüretim kırılmıyor.

Ekrem Bey'le birinci mülâkatımdan iki sene sonra babamın ikinci menfâsı olan Midilli'de bulunuyordum. Artık birkaç kelimeyi bir araya getirebilecek kadar yazı yazmaya başladığımı gören babam bir gün bana "Namdaşın Ekrem Bey'e bir mektup yaz, rica et sana eserlerini göndersin. Benim eserlerimden ziyâde Ekrem'in yazılarını okumalısın. Kendi adının niçin Ekrem olduğunu düşünürsen bunu anlarsın. Büyükbaban sana Bahâeddîn nâmını vermek istemişti. Ben Ali Ekrem ismini intihâb ettim. Demek ki namdaşın dünyada en ziyâde takdir ettiğim zattır. Sen de adını takdir etmeyi şimdiden öğrenmelisin", dedi.

(4)Bir hafta sonra gelen İstanbul postasında benim nâmıma gayet güzel bir kâğıda enfes bir hat ile yazılmış bir mektup bir paket de kitap zuhûr etti. Oh, ne saadet: Babamın o kadar hürmet ettiği bir zat bana doğrudan doğruya hitap ediyor, kitaplarını gönderiyor. İşte o büyük eserler gözümün önünde, hepsinin ilk sayfasına başka başka birer fıkra-i ithaf yazılmış. Ya mektuptaki teşvikler, iltifatlar, olur şey değil! Artık sevincimden kakhahalarla gülüyordum. Babam dedi ki "Sevinmekte haklısın oğlum. Ekrem'in iltifatına mazhar olmak senin için büyük saadettir. Hem bizler muhataplarımız çocuk bile olsalar kendilerine dalkavukluk edecek insanlardan değiliz. Bak namdaşın senin için bana olan mektubunda da ne yazmış." Mektubu kaptım. Bugün görmüş gibi aynen hâfizamda menkûş olan şu sözleri okudum:

"Namdaş-ı mükerrerimin mektubundan ne kadar dilşâd oldum, tasvir edemem. Hususiyle bir sayfalık bu nemîkada iftihar kelimesinde "ha"nın noktasız yazılmış

olmasından başka bir kusur da göremedim. Mektubu kendi kendine yazdığını temin ediyorsunuz, temin etmeseniz de bundan eminim. Hiç şüphe edilemez ki on bir yaşında bir çocuk bu kadar yazarsa..!" sözleriyle ve hakkımda iltifatlarla uzanıp giden bir sahîfe-i belâgat bir berât-ı mürüvvet!

Bu birinci ithafdan sonra Ekrem Bey eserlerini neşrettikçe namdaşını unutmamıştır. *Zemzemeler*'i, *Takdir-i Elhân*'ı, *Ta'lim-i Edebiyat*'ı hepsini hepsini bana gönderdi. *Eyvah: Nijad Ekrem*'in birinci ikinci ciltlerini de merhum bizzat evime kadar getirmek zahmetini ihtiyar etmiş idi. Ben çocukluğumda nâil olduğum âsâr-ı Ekrem'i hemşîremle beraber okur, dururdum ve ilk zevk-i edebi en ziyâde onlardan aldım. On beş, on altı yaşlarında iken Recaizâde'nin daha anlayamadığım eserleri çoktu, lâkin bilmediğim, sevmediğim bir yazısı kalmamıştı.

İstanbul postasının geldiği günler babamın odasına toplanırdık. Yine bir posta günü Hüseyin Hilmi Paşa (o zaman Midilli tahrir-i emlâk kâtibi), müdde-i umûmî muâvini Tevfik Bey merhum, eniştem Rifat Bey, ben babamın postayı açmasına intizar ediyorduk. Kemal yığın yığın zarfları karıştırdı, hepsinden evvel açtığı mektubu okumaya başladı. İki dakika sonra gözlerinden yaşlar dökerek yerinden fırladı, "Aman Ekrem ne güzel bir şiir yazmış, bakınız çocuklar" diyerek şiiri okudu.

(5)Ey zâir-i itibar-perver,
Seyret ne güzel durur şu makarr
Yalnızlığı hoşnümâ değil mi?
Ya sadeliği değil mi dilber?
.....
.....

ve devam ederek:

Hepsinden onun güzeldi eyvah,
Altında yatan zavallı duhter!

Beytine gelince sesi kısıldı. Sonra ilâve etti: "Bu kadar hissî böyle tabîf bir şiir şimdiye kadar lisanımızda yazılmamıştır. Var ol Ekrem! Lâkin bakınız bizim Ekrem ne marifet yumurtluyor, sanki Kemal'i aldatacak. Güya bu manzumenin kaili meçhul imiş, Ekrem bunu İstanbul'da bir zatın elinde görmüş de bana göndermek için bir sûretini almış. Böyle bir şiiri senden başka kim yazabilir a Ekremciğim?" Ekrem Bey

mektubunda filhakîka böyle diyordu. Pek nefis bir eser-i uhuvvet ve mülâtafet olan bu mektuba Kemal de o kadar güzel bir cevap yazmıştır.

Yine bir gün babamın odasında İstanbul'dan avdet edecek olan Hüseyin Hilmi Paşa'ya intizar ediyorduk. O zaman dediğimiz gibi Hüseyin Efendi on gün evvel Midilli'den İstanbul'a gitmiş idi. Ben onu babamın İstanbul'a göndereceğini biliyordum ama sebab-i seyahatini öğrenememiştim. Buna sonra vâkîf oldum: Muallim Naci mâhut *Demdeme*'sini neşretmiş, Ekrem Bey bundan o kadar müteessir olmuş ki imdâdına yetişmesi için Kemal'e telgrafla mürâcaat etmiş, babam bu muhtasar telgraftan bittabiî meselenin ne olduğunu anlayamayarak Hüseyin Efendi'yi İstanbul'a göndermekten başka çare bulamamış. Hele Hüseyin Efendi kapıdan girdi, işi anlattı, Ekrem Bey'i pek fena bir hâlde bulduğunu, maamâfih kendisini teskin edebildiğini söyledi. Babam o zaman "Vah zavallı Ekrem vah sen böyle tahkir olunmalı mıydın?" diyerek ağlamıştır. Üstad ile şakird-i irfanı arasında ne müstesnâ bir merbûtiyet-i vicdaniyye bulunduğu bu hâdise delil-i kâfidir.

⁽⁶⁾Ah o neslin evlâd-ı fazileti bizlere hiç benzemezlerdi: Ekrem'le Hâmid'in arasında bir mubâhase-i edebiyeye başlar, araları açılır. Bahsin sâha-i matbuata intikaline ramak kalır. Fakat Kemal araya girer. İkisine de ihtarâtta bulunur. Bakınız Hâmid'e olan 8 Teşrinievvel 1295 tarihli mektubunda Kemal ne diyor:

"Ekrem'le olan bahsinize canım sıkılmadı desem yalan olur... Edebiyatta filân hayâl filân hayâlden makbuldür diye birbirinizin boyun bağına, Frenk gömleğine sarılsanız benim için lâzım olan karşıda durup gülmektir. Fakat sen bana şunu söyledin, ben de sana bunu söyleyecektim yollu münâzaaya kıyam ederseniz bizim büyük biraderlik vazifesi meydana çıkar, şahsiyât cihetine ait yerlerde kalem ile olmazsa sopa ile meram anlatırım, hükûmet-i müstebidânemi aranızda idare-i örfiyye ilânı derecesine getiririm! Elimden yakanızı pek kolay kurtaramazsınız, ona göre hareket buyrulması bâbında ve her hâlde..."

İşte üstad-ı irfanlarının böyle bir iki ihtarına karşı büyük Hâmid ile büyük Ekrem "Semi'nâ ve ata'nâ" diyerek hemen barışmışlar ve ikisi de yaptıklarından mahçup ve nâdim, üstadlarına uzun boylu itizarnâmeler takdim etmişlerdir.

Hâmid:

Ekrem ki asrımızda üstad-ı muktedâdır,

Ders olmasın mı ondan bir söz olunca sadır.

Beytiyle başlayan manzumesini bu hâdiseden sonra yazdı. Ekrem de *Ta'lim-i Edebiyat*'ında Hâmid'in kıymet-i ulviyyesini bu hâdiseden sonra gösterdi.

Ta'lim-i Edebiyat'ı üstad-ı merhum neşretmezden evvel mektep formaları hâlinde ceste ceste Kemal'e göndermiş idi. Babamın bu eseri ne kadar sevdiğini, takdir ettiğini tariften âcizim: *Ta'lim-i Edebiyat* formaları geldikçe Kemal onları hırz-ı cân ederdi, onları saatlerce, günlerce okurdu. Kemal *Ta'lim-i Edebiyat*'a âdetâ âşık olmuştu. Eserin son forması gelinceye kadar mündericatı hakkında bâriz bir fikir beyân etmedi, fakat kitap tamam olunca babam eserin kıymetini anlata anlata bitiremedi. "Ekrem millete hepimizin gıpta edeceğimiz bir kitap ihdâ etti, ⁽⁷⁾*Ta'lim-i Edebiyat* Ekrem'in kendisi kadar büyüktür. Ah şu mecaz bahsini biraz karıştırmış olmasaydı, bu kitabı numûne-i kemal olurdu." deyip dururdu.

Ta'lim-i Edebiyat'a olan takrizini Namık Kemal üç defa yazmıştır. Birinci ve ikinci takrizleri ikmal ve imza ettiği hâlde postaya göndereceği dakika beğenmemiş, yırtıp atmış idi. Üçüncüsünü gönderebildi. Üstad Ekrem ise Namık Kemal'in bu eser-i güzünini bir takriz değil bir berat-ı tasdik addettiği için diğer takrizlerden ayırarak *Ta'lim-i Edebiyat*'ın sonuna derc etmiştir. Ekrem Bey âdet-i kadîmeye bu muhalefetiyle de üstadına karşı yeni bir şekl-i minnet ve şükran kabul etmiş oluyordu.

Ekrem Bey *Ta'lim-i Edebiyat*'la Mekteb-i Mülkiye'de edebiyat-ı sahîha tedris ederken şebabın fikrini efkâr-ı siyasiyye ile de tenvirden hâlî kalmıyor bilhassa evlâd-ı vatanın kalplerine vatan muhabbetini ilka ediyordu. Kemal onun için bir mâbud-ı hürriyet idi, talebesine de Kemal'i öyle tanıtmaktaydı. Bu yolda ilkaat-ı ihyâkârane imâte-i efkâra vakf-ı vücud eden eşirrâ-yı zamanın bittabi işine gelmedi, üstad merhum hakkında birçok müftereyat tertibine başladılar. Onun Kemalperest olması, hakkında vesile-i ittiham oldu.

Namık Kemal'in İstanbul'da teşekkül eden bir cemiyet-i fesâdiyyeyi Midilli'den idare etmekte olduğu ileriye sürüldü. O zaman Kemal'i yeni tanımış olan eniştem Rıfat Bey'i vasıta-i muhabere olduğu için saray tevkif ettirdi, Ekrem Bey'i, Hâmid'i de tazâyike başladılar. Recaizâde bana bu vak'ayı bizzat hikâye ederken "Babanın bende olan mektuplarını o cevher definelere hiç verir miyim? Yüzlerce kâğıdını toprağa gömdüm... Fakat son zamanlarda yazdığı sekiz on mektubu müstantiklerin elinden yakayı kurtarmak için vermeye mecbur oldum. Ah onları Hasanpaşa Karakolu'na götürdüğüm gün ne kadar müteessirdim namdaş! Güya okuyacaklar da sonra bana iade

edeceklerdi. Vermediler! Mesele kapandıktan sonra Mabeynci Ragıp 'a, Hasan Paşa'ya kaç kere müracaat ettim. Mektupları istedim. Yine vermediler hainler! Hâk-i pâ-y-i şâhâneye takdim ettiklerini söylediler." Bana meseleyi sekiz on sene sonra anlatırken Ekrem Bey merhumun hâlâ yüreği yanıyordu. O mektuplardan birini alabileceğinden ümitvar olsa hainlere ilân-ı harp etmeye müheyya idi!

Namık Kemal'e bu kadar meftuniyetiyle beraber Ekrem Bey'in –nefsü'l emri her mâbuttan âlî bir ⁽⁸⁾perestîde-i vicdan bilen bütün efâzıl gibi– üstadıyla birçok muârazaları olurdu. Ezcümle iki üstad arasında bir "kûze kûze" bahsi vardır ki aylarca muhâbere şeklinde devam etmiştir:

Namık Kemal'in "fikenim" redifli Farisî gazelinde münderic "Ey hoş ân neşve ki ez periveş bezm-i elest-kûze kûze mi kû serbecenhennem-fikenim" beytine üstad Ekrem itiraz ederek lisan-ı Farisî'de bir kelimeyi bu yolda tekrar etmek vâki olmadığını ve binâenaleyh "kûze kûze"nin Acem edası değil, Türk şivesi bir söz olduğunu Kemal'e yazar. Kemal aksini iddia ederek cevap verir. Ekrem Bey kanaat getirmez, bahis uzadıkça uzar. Nihâyet bu muhâbereye mektupların birer suretini almak için tavassut eden eniştem Rıfat Bey'i biraz evvel söylediğimiz gibi tevkif ederler, Kemal'in son yazdığı yirmi sekiz sayfa mektup Rıfat Bey'in evinde kalır. Eniştemin biraderi Habip Bey merhum hâdise-i tevkif üzerine kardeşinin odasına koşar. Habip Bey pek mütedeyyin olduğu için "Allah Allah çi cây ân sühan est" mısrasıyla mütekerrir lâfza-i celâl bulunan bu yirmi sekiz sayfa mektubu bir yere atamaz, zabitanın her dakika eve gelivererek kâğıt kokusu alabilmesinden endişe ettiği için mektubu yakmayı da ihtiyata muvafık bulmaz. Düşüne düşün yazıları bir leğen su içinde izâle etmeye karar verir. Bir havf-ı siyaha tutularak milletin sutûr-ı ikbâlini su içinde boğmaya çalışan Habip Bey'in leğen başındaki hâli tarih-i idbarımıza ne kadar muvafık bir levha-i elemdir yâ Rabbi! Rıfat Bey'in tevkif edilmesi Hâmid'in istintak olunması Kemal'e göre ahvâl-i elîmeden olmakla beraber Ekrem Bey'in dûçar olduğu hakaretler ona daha çok ıztırap vermişti. Çünkü Kemal; Ekrem merhumun ne kadar serî'ut-teessür olduğunu, onun cenân-ı rikkat-perverinde, fitrat-ı güzîdesinde en ufak tahkirin ne derin yaralar açacağını herkesten iyi bilirdi. "Ekrem'e böyle bir muamele edilebilir mi? Ekrem karakollara sürüklenir mi?" diyerek Kemal'in hazin hazin ağladığını bilirim. Bir gün de teessüründen kendini ve mesleğini takbih derecesine vararak "Vatana bir hizmet edemedik. Şu dünyada gördüğümüz iş namımızı ağzına alanların başına belâ kesilmek oldu." demiştir.

Tekrar ederim: Bizim neslimiz ahlâken ve irfanen Kemal ve Ekrem neslinin ka'bına varmaktan ⁽⁹⁾çok uzaktır. İleride bunun bir delilini de arz edeceğim. Ekrem'le Kemal'e ait daha bir hayli hatıratım vardır, fakat bu kadarını söylemekle iktifa edelim. Son hatıra olarak şunu söyleyeyim: Babamın irtihâlinden sonra Ekrem Bey'i ilk gördüğüm gün kendisi bana aynen şu sözleri söylemiştir:

"Ah namdaş musîbetimiz dünyada başımıza gelebilecek belâların en büyüğüdür, birbirimize ne diyebiliriz? Babana bir mersiye yazmalıydım, yazamadım. Ona şâyan mersiyeği yine ancak kendisi yazabilir. Yalnız şunu buldum: Dirîgâ Kemal vefatına tarih düşüyor."

Filhakîka Namık Kemal 1306 sene-i hicriyyesinde vefat etmiştir.

Muahharen Ekrem Bey şu kıt'a-i tarihiyyeyi yazmış:

Cihân-ı edeb mâtem etse sezâ
Ki erdi o mihr kemâle zeval;
Telehhüfle tarih ararken kalem,
Dedi savt-ı hâtif "Dirîgâ Kemal"!

Lâkin kıtayı bana kendisi okumadı.

***

Recaizâde Mahmut Ekrem Bey 1263 senesinde martın birinci günü pederinin Vaniköy'deki yalısında dünyaya gelmiştir. Pederi takvimhane nâzırı Recai Efendi zamanının fuzalasından bir münşî idi. Üstad Ekrem *Ta'lim-i Edebiyat*'ında pederinin bazı âsârından istişhat eder.

Recai Efendi'nin büyük pederi kuzattan Muhammet Tahir Efendi'dir. Bunun oğlu Ahmet Nurettin Efendi dokuz yaşında yetim kalmış, bir Arap cariye buna bakmış, babasının dostları kendisine bir vâsi tâyin etmişler, tahsiline nezaret olunmuş, medreseden icazet alarak memuriyet hayatına girmiş ve ser-hâlifeliğe irtifâ etmiş. Sağlığında kendisine Kalfa Bey derlermiş. Ahmet Nurettin Efendi'nin dört oğlu dünyaya gelmiş. İşte bunlardan Muhammet Şakir Efendi ki Ekrem Bey'in pederidir, Recai mahlasını dîvân-ı hümâyun kaleminde almıştır. Tophâne mektupçusu iken vefat eden Muhammet Arif Efendi de Ekrem Bey'in hem amcası hem kayınpederidir. ⁽¹⁰⁾Üstadın vâlidesi Gazi Timurtaş Paşa ahfâdından Râbia Adviye Hanımdır ki okumuş yazmış ve

Kur'an'ı hıfz etmiş idi. Görülüyor ki Ekrem Bey salâbet-i diniyye ve necâbet-i ilmiyyesini ailesinden tevarüs etmiştir.

Ekrem Bey çocukluğunda pek ziyâde hassasiyet izhar ederdi. O kadar ki henüz sekiz on yaşlarında iken en ufak bir hâdiseden müteessir olmak en ehemmiyetsiz bir manzara karşısında müstağrak-ı tefekkürat kalmak tefekkür-i muharrir-i âtîsinin ahvâl-i tabîiyyesinden addolunurdu. Şairliğin birinci şartı olan "teessür ve tahassüs" hassasının, hiss-i elemin kendinde ne kadar mütebâriz ve mukarrer olduğunu şairin yine kendinden öğreniyoruz. Bakınız *Tefekkür*'ünde ne diyor:

"Bu kadar kayıtsız bir ömr-i pür-safâ içinde iken de ara sıra pek mahzun oluşum vardı ki o da en çok dadımın beni uyutmak için titrek ve nağmeli bir sesle Çerkez türküleri söylediği zamanlarda vâkî olurdu. O zamanlar başıma yorganı çekerdim, sakın sakın ağlardım. Ruhum o teessür yaşlarıyla âlem-i letâif-i menâma süzülür giderdi."

Bu sözler mübâlağakârane değil, bilakis pek sâdıkane bir tasvir-i hâldir. Ninni sadâsından ekser çocuklar müteessir olur, fakat pek az çocuk ağlar. Hayfâ ki bu fitrî hassâsiyet galiba Ekrem Bey'in hayatında fecâyî-i mütetâbia ile de tezâyüt ve inkişaf edip durmuştur: Kızı Pîrâye'nin dünyaya gözünü açar açmaz üfûlü, birinci oğlu Emced'in yirmi sene yatağından kıyılamayarak hayatını sürükledikten sonra irtihâli, nihâyet bu musîbetzede pederin bütün ümitlerini, büün saadetlerini yaratan Nijad'ının da ziyâ Ekrem Bey'e belki de acıların en müthiş olan evlât acısını mütemâdiyen tecerru-i semum edercesine duyurdu ve onun kalbini cayır cayır yaktı durdu. Güya ki peri-i şiiir cadu-yı ecel ile ittifak etmiş ve Fuzûlî'den beri ağlayan şairlerimiz arasında bir de evlât acısıyla feryat edecek şair yaratmak için Pîrâye'yi Emced'i, Nijad'ı Ekrem Bey'in âğuş-ı vefâsında boğdurmuştur!

Bu müstesnâ şerâit ile yetişen bir şairin gayet müessir şiiirler yazacağı bedihî olmakla beraber Ekrem Bey hassas olduğu kadar da mütefekkir olmasaydı bugün namını tebcîl ettiğimiz üstad Ekrem olamazdı. Hatta, kemal-i cüretle söyleyeceğim, bize o nefis ve rakîk âsâr-ı hissiyeyi de ihdâ edemezdi: His ve hayal ancak feyz-i muhâkeme ile perverişyab oldukça îlâd-ı bedâyî eder. ⁽¹¹⁾En büyük şiiirin nâzımı kuvve-i muhâkemedir. İşte Recaizâde'nin birçok âsâr-ı kalemiyyesinde hassaten *Ta'lim-i Edebiyat*'ında bütün kemaliyle tecelli eden kabiliyet-i tefekkür ve tedkîki de hassasiyet-i müferritasıyla beraber ta çocukluğunda başlar: Pederi kendisini askerî idadîsine kaydettirmişti. Çocuk akranı arasında ulûm-ı riyaziyeye meyil ve istidad-ı fevkalâde ile

temayüz ederek yüz yirmi efendinin içinde sınıfının ikincisi oldu. Buna rağmen biraz zaman sonra Ekrem Bey'de istidad-ı fitrî galebe ederek edebiyat hevesi her şeye tevaffuk etmiştir. Bir hâlde ki Ekrem Bey riyaziye derslerinden hoşlanmaz oldu, çocukta bütün sözlerini kâtibâne, münşiyâne söylemek merakı bile başgösterdi. Mektepte âsâr-ı edebiyye elde edemediği için hiç olmazsa lugat tetebbuatında bulunmak üzere mektebin pencere içlerine çekilerek saatlerce Burhan-ı Kat'ı mütalaa ederdi. Git gide tedrisatı hemen hemen ulûm-ı riyaziyyeye münhasır olan Harbiye İdâdîsi edebiyatperest genç için âdetâ bir zindan oldu. Şimdi oradan uzaklaşmak kalbinin yegâne emeli. Hatta bu emelin husule gelmesi sıhhatini ihlal etmiş. Ramazan tatili nihayet bularak mektebe avdet zamanı gelince genç şairin yazdığı latîfegûyane şiirde samimi teessürünü ne kadar izhar eden bir bent var:

Ey dūd-ı âh çerh yerine beraber evvel,
Eyyâm-ı tîre kıl feleğe şule göster evvel,
Ey dil sürûr vakti değildir mükedder evvel,
Âmâde-i sihâm-ı kaza-yı mukadder evvel;
İd erdi geldi mektebe gitmek zamanları,
Tertibe şimdi başlayalım biz yalanları!

Nihayet Recaî Efendi merhum Ekrem Bey'in bir asker olamayacağını teyakkun eder, oğlunu mektepten alır, Hariciye Mektûbî Kalemi'ne yerleştirir.

O zamanlar okuyup yazan bir genç vatanımızda ya kâtip ya asker olurdu. Maatteessüf hâlâ biraz böyledir. İşte asker olmayan Ekrem Bey de edebiyatımız için bir nimet-i uzma olarak kâtip olmuştu. Mademki hizmet-i devlete girdiğini söyledik Ekrem Bey'in tercüme-i hâl-i resmîsini icmal edelim:

⁽¹²⁾Bin iki yüz yetmiş dokuz tarihinde on altı yaşında iken mülazemetle Mektûbe-i Hariciyye Kalemi'ne duhûl eden Ekrem Bey seksen üçte altı yüz kuruş maaş ile maliye esham kalemine naklediliyor. Hariciyeden maliyeye ne sebeple naklolunduğunu bilmiyorum. Öyle tahmin ediyorum ki esham kaleminin teşkiline bir ehemmiyet-i mahsûsa verilmesi ve yeni teşkil olunan kalemlere aklam-ı sâireden güzide gençleri toplamak o zamanın usul-i mer'iyyesinden bulunması pederini tatyîben maaşa geçirilmesi de mülzem olan Ekrem Bey hakkında bu kararın ittihazına sebep teşkil etmiştir. Memuriyet hayatının henüz altıncı senesinde ve daha pek genç iken Ekrem Bey üç bin kuruş maaş ile ve mücerret şöhret-i edebiyesinden dolayı şûra-yı devlet

muavinliğine tayin olunur. Bu memuriyetinin nasıl icra olunduğunu kendisinden naklen anlatalım: O zaman Şûra-yı Devlet riyasetinde Mithat Paşa merhum bulunuyormuş. Ekrem Bey kendisine muavinlik teveccühüne dair Mithat Paşa'nın tezkiresini alınca hayretlere müstağrak bir hâlde merhum müşarunileyhin konağına şitaban olur. Odasına girdiği zaman paşa satranç oynuyormuş Ekrem Bey'i selamladıktan sonra oyunun nihayet bulmasına intizarını rica eder. Oyunu bitirip de Ekrem Bey birkaç kelime-yi teşekkür arzına başlayınca Mithat Paşa "Siz bize medyûn-ı teşekkür değilsiniz biz size teşekkür edelim ki aramıza gelerek Şûra-yı Devlet'e ehliyet ve faziletinizi getiriyorsunuz" demiştir. Şinasî'nin Avrupa'da tahsilini temin, Namık Kemal'i *Tasvir-i Efkâr*'da yazdığı "Yangın" makalesinden dolayı o zamana göre bir harika-i istisna olarak yeniden rütbe-i saniye ile taltif eden kibera-yı asrın Reşit Paşa ananesini takipte gösterdiği isabete Ekrem Bey hakkındaki şu müstesna ve ulvî muamelesiyle koca Mithat Paşa ne büyük bir hüccet-i şümûl ve kat'iyet ilâve etmiştir! Böyle olmasaydı Recaizâde maliye çoraklığında kalır giderdi. Şuray-ı Devlet ise ta Mithat Paşa'nın Bağdat valiliğiyle teb'îdine kadar Bâbîâlî'nin en mümtaz dairesi kaldığından Ekrem Bey orada kendine lâyük bir muhit bulmuştur. Dört sene muavinlik ve dört buçuk sene de baş muavinlik vazifelerinde kaldıktan sonra bin iki yüz doksan dörtte Şûra-yı Devlet âzâlığına tayin olunarak Meşrutiyet'in ilânına kadar bu vazifeyi îfa etmiştir. Şâyân-ı dikkattir ki birçok komisyona memur edilen Ekrem Bey hassaten şehremaneti bütçesinin tanzimi, reji idaresinde rivayet olunan suistimalin tahkiki kolera musâbını, Erzurum kahtzedegânı ⁽¹³⁾ için îâne cem'i gibi para dolapları hesap işleri ile tevaggul eden heyetlere âzâ ve reis tayin olunur. Bu tevcihler üstad-ı edeb Ekrem'in kudret-i irfanı takdir olunmuyorsa bile ulviyyet-i vicdanına pek ziyâde itimat olunduğunu gösterir ve her şaibeden münezzeh olan hayât-ı resmiyyesinin mefahirinden addolunsa sezadır. Namdaşım merhum bana bu vezaif-i munzammesinden münasebet aldıkça şikâyet ederdi hukuk-ı nâsın menafi-i devletle tevfiği öyle bir zamanda ne kadar müşkil olduğunu acı acı anlatırdı. Yine bilmem hangi komisyonda pek ziyâde sıkıldığı bir günün akşamı İstinye'deki yalısında üstadı ziyarete gitmişim. Beni görür görmez "Ah beni gebertecekler vallahi. Bu komisyonlar başıma bela oluyor. Âzâlığı kabul etmesek olmaz, etsek arkadaşlara meram anlatamazsın, istifa kabil değil. Ne yapmalı bilmem." diye başlayarak uzun uzadıya çektiği sıkıntıları anlattı. Merhumun en acı şikâyetini ise Trablusgarp seferinden avdet ederek başkâtiplerle görüşmek için daire-i kitabete geldiği gün kendisinden istima ettim. Galiba bin üç yüz sekiz senesinde idi; Ekrem Bey hakikat-i hâlde İtalyanlar'ın Trablusgarp'a karşı tecavüzlerini men için oraca neler

yapılabileceğini anlamak üzere zahirî bir sebeple Trablus'a gönderilen heyette dâhil bulunuyordu. Bu heyet Trablusgarp'a gider on beş günde vazifesini ikmal eyler; fakat üç ay avdetine müsaade olunmaz. Acaba bu tehir-i avdetin sebebi ne idi? Ekrem Bey merhum kendisinin İstanbul'da bulunmaması matlub olduğu için orada alıkonulmak istenildiğine kani olmuştu. Hatta bunu bana söylemiştir. Lâkin ben zannetmiyorum: Sultan Hâmid Ekrem Bey'i İstanbul'da hüsn-i idare etmeye taraftar idi. Onu Şûra-yı Devlet âzâlığından ileriye götürmek istemez, fakat tedrisat ve telkinatını her gün daha ziyâde taht-ı murakabede bulundurmakla beraber memuriyetiyle olsun te'bîdini de muvafık görmezdi. Padişahın bence ra'nâ mâlum olan mesleğine göre Ekrem Bey; Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal gibi İstanbul'da kalması kendi siyasetine gayr-ı muvafık zevattan olsaydı Sultan Hâmid onu bilâtereddüt bir memuriyetle payitahttan uzaklaştırırdı. Her ne hâl ise Trablusgarp'tan avdet ettiği gün huzur-ı hümayunda bulunan başkâtibi beklerken namdaşım merhum bana evvela seyahatlerinin fecaatini anlattı bir fecaat ki facia-i hakîka olmasına ramak kalmıştı: Trablusgarp heyetini götüren Kayseri ⁽¹⁴⁾vapuru ki o zamanki idare-i mahsusanın saatte azami yedi mil sürati olan bir köhne teknesiydi, Çanakkale'den çıkar çıkmaz bir lodos fırtınasına tutulur aradan yirmi dört saat geçince fırtına müthiş bir dereceye varır, avdet etmek lüzumu anlaşılır, lâkin fırtınadan ziyâde saraydan korkan heyet de, geminin kaptanı da böyle bir karar vermeye cüret edemezler, çaresiz yola devam olunur. Rodos açıklarında rüzgâr o kadar şiddetle eser ki vapur ilerlemek nerde kalır ancak tutunabilmeye hatta geriye sağa, sola sürüklenmeye başlar. Artık ümitsiz bir hâlde müthiş, akur dalgalar arasında üç gün üç gece yuvarlanır. Bahr-ı sefidin cibal-i beyzasına boğularak her dakika her saniye direklerin kırılmasına bacaların yıkılmasına hatta geminin ortasından açılıvermesine intizar ederek ecelle pençeleşir. Ekrem Bey bu hengâme-i havf ve dehşet içinde şimşeklerle öpüşen, bulutlarla boğuşan emvac-ı avâlim-i hurâşe nigerân, nigerân ve hayran nasıl muhavvef fakat ne kadar ulvî bir manzara-i cihan der cihan temaşa ettiğini o kendine has olan talâkat-i beyânıyla bana ne güzel anlatmıştı! Nihayet fırtına kesb-i sükûnet eder, heyet de hâlâs olur. Zaten nahîfü'l-mizaç olan Ekrem Bey bu badireden cismen pek müteessir olmuş, Trablusgarp'ta tamamen îade-i afiyet edememiş idi. Bari orada bir iş görmüş olsalardı. Trablusgarp'ta ne yaptınız sualine cevaben Ekrem Bey merhum –hiç unutmam– "Bugün nerde bir şey yapılabilir? Kendi kendimizi aldatıyoruz, başkalarını da aldatabiliriz zann-ı şerifine düşmesek!" demiş idi.

İlan-ı hürriyetten sonra sadrazam Kemal Paşa merhum teşkil ettiği kabineye Ekrem Bey'i evvela evkaf sonra Maarif Nazırı olarak almıştı. Lâkin o sırada memleketi hercümerc eden mahut tensikata ibtidar edilmesi tasmin olunduğundan Ekrem Bey o büyük vicdanıyla bu karanlık işe karışmayı bittabi tecviz edemeyerek Maarif Nezareti'nden istifa etmiş ve heyet-i ayana tayin edilmiştir. Bu memuriyetinden birkaç zaman sonra ben Cezair-i Bahr-ı Sefid'den İstanbul'a gelmiştim. Merhumu ziyarete şitaban oldum. Kendisine dedim ki: "Hiç kimsenin kadrini bilmeyenler bari sizi ayanlığa getirerek kadirşinaslık gösterdiler." Hemen cevap verdi:

"Hüsnüzan ediyorsunuz namdaş. Beni Maarif Nezareti'ne getiren de heyet-i âyana ⁽¹⁵⁾dâhil eden de Kemal Paşa'dır. Ben her şeyi o zata medyûnum. İşim başkalarına kalsaydı belki Şûra-yı Devlet'ten bile tard olunurdum!"

Ekrem Bey'in hayât-ı resmiyyesinden maada bir hayât-ı siyasiyyesi de var mıydı? Yani o da Şinasî, Ziya Paşa, Kemal gibi vatanımızda bir inkılâp yapmak, Kanun-ı Esasî'yi ilân ettirmek için kalemiyle meydan-ı mübârezeye atılmış mı idi? Bu suale hayır cevabını vereceğiz. Vakıa *Tasvir-i Efkâr*'da biraz zaman Kemal'i istihlaf etmiş, bazı gazetelerde birkaç makale-i siyasiyye de yazmıştır; fakat bu eserleri Ekrem Bey'e bir mevcudiyet-i siyasiyye bahşedecek mahiyette değildir. Recaizâde'nin cihad-ı siyasiyyesi "tenvir-i şebab" terkibiyle hülâsa edilebilir ve bunda Üstad Ekrem Namık Kemal'e pey-rev olmuştur. Mekteb-i Sultanî'de, Mekteb-i Mülkiye'de senelerce gençleri irşad eden odur, gençlere vatanlarını sevdiren odur, Servet-i Fünûn edebiyatını tesis eden odur, irtica-yı edebîyi kökünden söken odur! Üstad Ekrem cihan-ı marifet pençe-i istibdatta zebun olduğu zamanlar ayaklarına takılan selâsil-i esareti bin bela ile kırarak, önüne açılan zindanları menfâları istihkâr ederek vatanın irfan öksüzü evlâdına ta'lim-i edeb ve hikmet, ilka-yı fikr-i hamiyet eylemişti. Bu itibar ile kendisine bir mürşid-i siyaset itlak olursa şâyân olur!

Şimdi Recaizâde Ekrem Bey'in edebiyatına nakl-i bahsedelim: Ta çocukluğunda izhar ettiği temayülât-ı edebiye kendisinde gittikçe inkişaf etmiştir. Genç edip Mekteb-i Harbiye boyunduruğundan kurtulur kurtulmaz pederi merhumdan Arabî, Farisî tedrisine başlar. Bir taraftan da Hariciye Nezareti'nde bulunduğu için bittabi Fransızca'ya merak eder. Bu meşagilin arasında kudemâ-yı şuarâmızın divanları da elinden düşmez. Ekrem Bey Türkçe'de ne kadar divân-ı eş'âr varsa hepsini hepsini okumuştur, hem yalnız zevk almak için değil hakkıyla anlamak için, tedkik ederek okumuştur. Bu, şimdi bize göre bir harikadır; fakat o zamanın şairlerine göre umûr-ı

tabiiyyeden addolunurdu. Acaba Ziya Paşa'nın Namık Kemal'in okumadığı bir divan var mıdır? Hatta değil Türk şairlerini Arap ve Acem şuarâsını tedkik etmemişler miydi? Recaizâde'nin eş'âr-ı Arap'ı tedkik etmiş olduğuna pek kani değilim. Çünkü şiir ve edebiyattan bana saatlerce bahsettiği olurdu; Acem'in her değerli şairinden mutlaka birkaç şey okur Fransız şairlerinden istişhad eder, fakat şuarâ-yı ⁽¹⁶⁾Arap'ı kale almazdı. Demek ki yalnız İran ve Fransız edebiyatlarına vukûfu vardı. Bunu bütün âsârı da gösterir.

Ekrem Bey kendisini "üstad" ünvan-ı muhikkine i'la eden bu vukûf-ı küllîye vusûl için ta gençliğinde başladığı tettebbuat-ı edebiyede istidadına rehber ve yine pek genç iken yazmaktan kendini alamadığı şiirlerin tayin-i mahiyetinde zevk ve fikrine nâzım bir mürşid-i âliy-yi nazar da bulmuştur ki o da Namık Kemal'dir. Genç şair ne yazarsa hemen üstadı Kemal'e koşturur Kemal'in tenkîdat ve takdiratına arz-ı iftikar eder idi.

Burada küçük bir istitrada lüzum görüyorum: Nazım yazmak da şiir söylemek gibi bir mevhibe-i mahsûsadır. Her büyük şairin mükemmel nâzım olması lâzım gelmez, her nezzâmın iyi şair olamayacağı gibi. İşte mesela Tefik Fikret, Mehmet Âkif müthiş birer nezzâmdır fakat hiçbiri bir Hâmid değildir; Hâmid de Fikret olamamıştır. Hatta "Ya Hâmid Fikret kadar nezzâm, yahut Fikret Hâmid kadar şair olmalıydı o zaman Türklerin de bir Victor Hugosu olurdu." demiştim bu fikrimde sâbit-i kademim. Recaizâde merhum da Fikret, Âkif derecesinde bir nezzâm olmaktan uzaktı. Şiirlerini tedkik ederken bunun delâilini göstereceğim. İşte lisan-ı nazma sahip olmak istidadının noksanı, gençlikte bittabi bütün üryanlığıyla zahir oluyor, kolayca nazım yazamamak onu çok mütessir ediyordu. Teşekkür olunur ki o zaman kendisi bunu münhasıran fikdan-ı malûmata atfetmiştir ve bütün o divanları, bütün o âsâr-ı edebiyeyi en ziyâde şair olabilmek için okumuştur. Hem de pek genç yaşında o sıralarda Ekrem Bey *Vakit Gazetesi*'yle birtakım makaleler neşrine başladı ve bu eserlerindeki efkâr-ı teceddüt-perverâne ile hayretleri mûcip oldu. Bilahere bu makaleler bir araya toplanarak "*Nağme-i Seher*"e zeyl edilmiştir.

Üstadın ilk neşrolunan kitabı ise "*Afife Anjelik*" ünvanlı tiyatrodur. Lâkin musahabemizi iki kısma ayırdığımız için ilk eseri bir tarafa bırakarak şimdi Ekrem Bey'in âsâr-ı manzumesini mevzû-ı bahs edeceğiz.

Üstad Ekrem'in ilk mecmua-i eş'ârı "*Nağme-i Seher*"dir. Kendisinin mukaddimede "Derkâr olan münasebeti cihetiyle *Nağme-i Seher* tesmiye ettim." demesinden de anlaşıldığı gibi şairin bu eser-i mütevâziânesi eski yolda kasâid ve gazeliyattan ve birkaç şarkı ile tarihlerden ⁽¹⁷⁾ve kıt'ât ve müfredattan teşekkül ederek 1288'de intişar etmiştir. Yine mukaddimede şair *Nağme-i Seher*'de dokuz sene evvel yazılmaya başlanmış ve üç dört sene kadar yazılmış şiirler münderic bulunduğunu söylüyor kendisi 1263'te tevellüt etmiş olmasına nazaran bu ilk mecmua şairin on altı yaşından başlayarak nihayet yirmi yaşına kadar yazdığı şiirleri câmi'dir. Ve yalnız 1287 tarihli bir kaside ile diğer bir iki parça eser-i muahhardır. Dehât-ı şuarânın bile gençlik şiirleri nihayet âtîde bir deha-i şiiri gösterebilir. Ve bittabî hâiz-i kemal olamaz. Ekrem Bey ise pek hissî pek samimi bir şair-i giryan olmakla beraber dehât-ı şuarâdan değildir. Şu hâlde ilk mecmuasında nefâis-i eş'âr aramak bir insafsızlık olur. Fakat *Nağme-i Seher*'in bir hususiyeti yok mudur? Bir değil itikadımca iki hususiyeti vardır:

Evvela on yedi on sekiz yaşında bir çocuğun edebiyat-ı şarkiyyeye, felsefe-i vahdet-i vücuda, şiire, Arabî'ye, Farisî'ye bugünün sinn-i kemâle vasıl olmuş şairlerinden pekçoğunu hayran edecek kadar vukûfunu gösterir, küçük bir gazelini okuyalım:

Kavseyn-i kazâ hâlka-i cem'iyetimizdir,

Âdâb-ı rızâ kâide-i işretimizdir;

Bîmâr-ı gamız söyle ki enfâs-ı Mesîhâ

Bâr-efken-i dûş-ı dil-i bî-takatimizdir;

Ol bâde-i cânız ki cihân-dâver-i irfân

Mest-i eser-i neş'e-i bî-minnetimizdir;

Şâhenşeh-i pür-debdebe-i mülket-i aşkız,

Gavgâ-yı kıyamet eser-i satvetimizdir!

Âzâde eden kayd-ı fenâdan bizi "Ekrem"

Zûr-âveri-i serkeş-i himmetimizdir.

Sâniyen şairin taht-ı itirafında olduğu üzere birçok köhne mazmun ile mâlâmal olan *Nağme-i Seher*'de:

"Yâr her sudan hüveydâdır şeb-i mehtabta

Cân ü dil mest-i temâşâdır şeb-i mehtabta"

(18)Matla'lı gazel gibi, "Şû'le-i rîz-i dâğ-ı hicran olduğum demdir bu dem" mısraıyla başlayan tahmis gibi zamanına göre güzel birkaç şiir mevcut olduktan başka yine zamanın sadeliğe, tabîliğe temayülâtından doğmuş iki üç manzume, beş on şarkı da vardır. Bunlara güzel şiirler diyemeyiz, lâkin açık lisan ile yazılmış sade şeylerdir. Dikkat olunursa *Zemzeme* muharririnin hususiyet-i his ve fikri *Nağme-i Seher*'den anlaşılır. İlk mecmua-i eş'âr için bu kadar meziyet kâfidir sanırım.

1290 senesinde ayrıca bir risâle olarak intişâr eden "*Yadigâr-ı Şebâb*" lisanının nisbeten sadeliği nokta-i nazarından zamanına göre hâiz-i ehemmiyet ise de *Nağme-i Seher*'in kıymet-i şiiriyyesine hiçbir şey ilâve etmez.

Ekrem Bey yalnız *Nağme-i Seher*'i yazmış olsaydı milletimizin büyük şairlerinden olamazdı, onun pek mühim hüviyyet-i şiiriyyesi *Zemzemeler*'inde, *Tefekkür*'ünde ve *Nijad Ekrem*'de tecelli eder. Bazı resâil-i mevkutede intişâr eden pek güzel şiirleri de vardır. Bunları sırasıyla göreceğiz.

Fakat evvel emirde Ekrem Bey'in lisan-ı nazmını tedkik etmeliyiz. Şinasî mekteb-i edebinin bu en hassas şairinde lisan-ı nazım *Nijad Ekrem*'in intişârına kadar hayliden hayli zayıf ve rakik kalmıştır. Gerek *Nağme-i Seher*'de gerek *Zemzemeler*'de bunun delâil-i adîdesini görüyoruz. *Nağme-i Seher*'i bırakalım da *Zemzemeler*'in lisanına bakalım: Abdülhak Hâmid büyük dehasıyla şiirimizin sâha-i fikriyye ve hayaliyyesinde o muazzam teceddüdü göstermekle beraber şiirimizin lisanında da harikulade bir teceddüd ve tekâmül ibraz etmiş idi. Hâmid'in zuhûrundan evvel lisan-ı şiir için kudemânın mahdud eşkâl-i mahsûsasından başka şekl-i beyân yoktu.

Hâmid kafiyeleri mümteziç bentlerden müteşekkil manzumeler ibdaiyle lisan-ı şiirde bir tekâmül, hatta bir inkılâp yaptı. Fakat nisanda baharın bir günlük hararetle takarrürü gibi ihyâkâr bir inkılâp! Hâmid'in bu muvaffakiyetini üstadı Kemal alkışladığı hatta Hâmid'e nazîre yazmakla iftihar ettiğini söylediği gibi üstad Ekrem de pek ziyâde takdir ve tahsin etmiş ve kendisi de yeni eşkâl-i beyânı kabulde asla tereddüt göstermemiştir. Lâkin Ekrem Bey'in lisan-ı nazmı iki sebepten dolayı rekâketten ve garâbetten kurtulamıyor: Birincisi şairin lisan-ı kadîm ile pek ziyâde ülfet etmiş olması ve sadeliğe âşık olmakla beraber şiir yazarken kudemânın tesîrâtından, okuduğu yüz⁽¹⁹⁾lerce divanın müfekkiresinde bıraktığı intibaâtdan bir türlü rehâyâb olamamasıdır. Birinci *Zemzeme*'de buna pekçok numûne gösterebiliriz:

MERSİYE

Fâhire'm dört buçuk yaşında senin
Yaraşır mıydı toprağa bedenin?
Gömleğin çâk edip yaman eller,
Biçtiler cismine göre kefenin!
Şimdi ıslak durur sirişkimden,
Koklayıp öptüğüm o pîrehenin
Söyle yalnız mısın ciğer-pârem?
Isıtan yok mu hâk içinde tenin?
Bülbül-i nâtıkan neden sustu?
Soldu mu âh gonce-i dehenin?
Hûn eder kalbi zıkr-i her hâlin,
Ağlatır çeşmi yâd-ı her suhânın.
Görüyor gözlerim meleklerle
Seyr vü ârâmını semâda senin.

Şimdi şu enfes şiirin içinde:

Hûn eder kalbi zıkr-i her hâlin,
Ağlatır çeşmi yâd-ı her suhânın

Beyti nazar boncuğu gibi durmuyor mu? Acaba şair bu beyti hafzetseydi manzume ne kaybederdi? Hiçbir şey kaybetmezdi hatta pekçok kazanmış olurdu; lâkin Ekrem Bey henüz bu beytin edasında bir fenalık göremiyor belki o edayı istihsan ediyor çünkü daha kudemânın tarz-ı beyânına meclûb, âdeta o tarzın tahakkümüyle mağluptur. Biraz aşağıda "Çiçek" manzumesinin şu beytine bakınız:

⁽²⁰⁾Nâzik ü nâzenîn ü işve-fürûş,
Şûh-ı tannâze-i letâfet pûş!

Bu o zaman yazılabilecek bir Türkçe midir?

"Çoban" manzumesinden:

Çobanın hâline hased ki odur
Fâriğ-i în ü ân ü bûd u ne-bûd

Bir şarkıdan:

Garibim, haste hâlim, nâlekârım,
Siyeh-rûzum, perîşân rûzgârım,
Ta'alluk-beste-i gîsu-yı yârım,
Perîşânım, perîşânım, perîşânım!

Zemzeme'nin üçüncü kısmında Acem şivesine, kudemânın tarz-ı beyânına inhimâk derecesinde bir temâyül görürüz. İşte mesela Ekrem Bey'in en yüksek şiiri olan "Yakacık'ta Bir Mezarlık Âlemi" manzumesinde neler vardır:

Ahyâya dūr-geşte ve emvâta câr idim

***

Cismimle çün alâmet-i makber sükûn-nümâ
Fikrimle lîk muztarib ü bî-karar idim

***

Etraf pürdü nâle-i gûk u hezâr ile

***

Ömrüm ki yandı âteş-i aşka bu âna dek.

***

Dehşetle doldu hâne-i kalbim fakat yine

***

Oldum dûcâr-ı hevli nihengân-ı mihnetin

***

Gönlümde olmasa kara sevda-yı çeşm-i yar

(21)"Nevbahar" manzumesinden:

Ser-i dirakta müşt-zen-hıyâz-ı bâğa berk-rîz
Gusûn içinde pür-gırîv-şükûfelerle pürsîtîz
Nihâl-i gülde teb-nümâ-yem-i çemende mevc-hîz,
Çemen çemen-i zemîn-güzer zaman zaman-ı semâ-girîz;
Hevâ-perest-i pürheves nesîm-i bî-karârı gör!

Bu bent Türkçe bir emr-i hazır ile birkaç edat ilâve edilerek yazılmış bir nazm-ı Farisî'den başka bir şey değildir.

Lisan-ı nazmın zaafını tevlîd eden ikinci sebep yukarıda da söylediğimiz gibi fitrîdir. Dimağ-ı beşerin ihtisas hücrelerine ayrılmış bir kâşâneye teşbihi câiz ise Ekrem Bey'in kâşâne-i dimağında hücre-i nazmın oldukça tek kaldığı görülür. Şairin fikirlerinde olduğu gibi şekillerinde de üç devr-i tekâmülün tesîratı iyandır: Kudemânın, Hâmid'in bir de Servet-i Fünûn mektebinin. Ekrem Bey Hâmid'e pey-rev olduktan sonra lisan-ı nazmında şimdi delâiliyle gördüğümüz gibi kudemâ-perestlikten ayrılamamış, Servet-i Fünûn şairlerinin tesiri ile de îtiyâdât-ı kadîmesinden kurtulamayarak tab'ında olan suûbet-i nazımdan âzâde kalamamıştır. Fakat bu suûbet son eserleri olan "*Nijad Ekrem*"lerde de hissolunmayacak derecelere tenzil ettiği hâlde "*Zemzeme*"lerde hatta "*Tefekkür*"de daha bârizdir:

Oğlu Emced için yazdığı o nefis şiirde:

Işrin sene esîr-i firaş oldum inledim

Mısrası görülür ki tashîh olunmamış olması şâyân-ı hayrettir: Lisan-ı nazım ile az çok tevaggul eden herkes bu mısranın:

Ben yirmi yıl esîr-i firaş oldum inledim

şeklinde gayet tabîi olarak edâ edilebileceğini derhâl görür.

Sîret Beyefendi nakletti: Kendisi üstad Ekrem'e bir gün "Işrin sene ne fena olmuş" denince merhum hiddetlenerek "yirmi sene" mi demeliydim a düdük! cevabını ⁽²²⁾vermiş. Sîret Bey "ben yirmi yıl" diyebilirdiniz ay efendim deyince üstad "Şimdi düdük biz olduk" mukabelesinde bulunarak şîme-i insaf derece-i ittisafına bir burhan göstermiştir.

Ruh-ı bâkî iken nasıl versin

Aşktan rihletim necatî bana

beytinde iltibası izâle için

Rihletim aşktan necatî bana

demek ne kadar kolaydı.

Oldunsa da dūr manzarımdan,
Ey meh yine sen bana ıyânsın;
Sevdan ki gitmiyor serimden,
Gitsen de benimle hem-mekânsın,
Zîra ki harem-nişîn-i cânsın

parçasında şu "sevdan ki" berbatlığını herhâlde değiştirmek hatta değiştirmeye imkân yoksa kıtayı hiç yazmamak lâzım gelmez miydi?

Oynatıp hiss-i âşıkânesini
Kulun savtı akseden kûhsar,
Dinleyip kuşların terânesini
Kedere muttasıl eder tekrar,
Çekilip ormana olur nâçar,
Kız çoban, gizli gizli girye-nisar
Bu da bir şi'r-i nazik diğەر

İşte bu da ta'kîde numûne ittihaz olunabilecek bir parça!

Ettikse ne beis ömrümü telh

⁽²³⁾İşte bir mısra ki kuvve-i sâmiayı tahriş ediyor. "Pîraye" manzumesinden:

Şu siyeh topraklar olmuştur o nûrun mahzeni

***

Câygâhın eyledin mehde bedel zîr-i türâb

***

Gözlerim razı mısın tartîb ede her bir yeri

İşte o nefis şiirde tashîhi elzem olduğu hâlde bırakılıvermiş üç mısra. Vâkıa pek hissî, samimî şiirlerde lisanın safveti hissînin rikkatine fedâ olunduğu vardır, fakat bu derecede değil.

Birkaç kafiye bozukluğunu görelim:

Biri solmuş şukûfedir bâriz,
Ya nedir diğeri? Verem bir kız.

***

Bir mâye-i cân ü rûh u dilsin,
Benden bana câr-i muttasılsın.

***

Azm-i mağrib kılınca mihr-i münîr,
Güne akşam olunca yani redif;
Ekserî bir yığın sehâb-ı kesîf
Toplanıp âfitâba karşı gelir.

"Kafiye sem' içindir" düstûrunu vaz' eden bir üstad-ı edebe göre o düstûrun böyle tebâüd edilmiş olması şâyân-ı nazardır.

Lisan-ı nazmında gösterdiğimiz şu nakayisin eş'âr-ı Ekrem'den daha bir hayli misâlini bulabiliriz, lâkin bu kadarı da kâfidir. Tesîrat-ı kadîmeden kurtulamamak, biraz gelişigüzel yazmak biraz da şöhrete îtimaden ihmale düşmek gibi esbaba müstenit olsa bile Ekrem Bey'de nazımın ⁽²⁴⁾sühûlet-i beyânı görülmediği ve herhâlde kendisinin fitraten nezzâm olmadığı gayr-i kabil-i inkârdır. Lâkin şunu da söylemeliyiz: Tekâmül, ne de olursa olsun, zamânâ müftekırdır ve muhit-i muvâfıkta husûle gelir. Ekrem Bey'in fitraten pek kudretli bir nâzım olmadığı kabul edilince onun lisan-ı nazımda tekâmül edebilmesi pek kuvvetli bir cereyân-ı mütekâmil içinde yaşamasına vâbeste olacağı da teslim olunur. Hâmid lisan-ı nazmı eşkâlini fevkalâde tevsî' itibarıyla büyük tekâmüle mazhar etmiştir. Fakat Hâmid'in lisan-ı şî'ri de, dehasından feverân eden ilhâmât-ı elfaz müstesna tutulunca, pek çok şiiirlerinde tecelli etmekle beraber, yine âlûde-i nakayistir. Namık Kemal'in şiiirleri de böyledir. Demek oluyor ki Şinasî mekteb-i edebinin erkânı için şimdiki lisan-ı nazımın sâfiyet ve belâgatına vusûl imkân haricinde idi. İşte nazım lisanını bu merhâle-i kemâle Servet-i Fünûn mekteb-i edebi îsal etmiştir. Ekrem Bey merhumun şiiir ve edeb namına gösterilen her teceddüdü her tekâmülü kendi telamîz-i irfanı tarafından yapılsa bile mâkul ve mûtedil bilince kabul etmekte gösterdiği büyüklük âsârındandır ki "*Zemzeme*"lerde, "*Tefekkür*"de çok kusurlu kalan lisan-ı nazımın "*Nijad Ekrem*"lerde umûmiyeti itibarıyla nakayisten ârî bir mertebeye vâsıl olduğu görülür. Bakınız şu şiiirin insicam ve selâsetine:

Bir Kuş "Nijad Ekrem"den

Nerden uçmuş, zavallıcık bir kuş!
O keder-nâk o sâkitane duruş
Bana bak, hiç sakın uçup gitme
Böyleyim ben, dokundu rikkatime.
Münkesirsen benim de var elemim...
Gel, yakın gel seninle dertleşelim.
Ne içindir gönülcüğün, meksûr!
Mütehasir, benim gibi meftûr,
Bunu ben etmek isterim tahmin.
Bu yerin sen de bir garîbi misin?
Dertliyim oh, bakma güldüğüme,
Yok mu rûhunda bir hazîn nağme?
Söyle ben anlarım lisanından,
Ne zaman düştün âsmânından?
Bu sükûtun yakışmıyor söyle!
Yaşamak pek mi güç tahassürle?
(25)Sana lâkin bütün ufuklar açık,
Pek sıkıldınsa âsmânına çık.
Duracaksın sebep ne rencîde?
Hiç kalır mıydı hâk-i süflîde
Uç bu berzahtan, oynasın kanadın
Ah olaydı kanatları Nijad'ın
Uruyor işte kalb-i mecrûhum,
İşit ey kuş, ne söylüyor rûhum:
Mütelevvin sema bu yerlerde,
Neşesiz ekserî seherlerde

Müntehâ daima hazâna bahar;
Soluyor hep açılmadan ezhâr.

Mütehavvil ü bî-vefâ her şey,
Ruha râcî kederse peyderpey.

Bize hayretmeyen bu gülşenden
Gezelim kehkeşanı, hoş me'men

Kaçalım, sen de ben de kurtulalım;
Zevk-i rüya-yı sermedî bulalım.

Olalım her beliyeden sâlim,
Uçalım âsmâna dönmeyelim!

Bu nazımda hiçbir nakîse bulunamaz. *Nijad Ekrem*'deki diğer şiirlerin lisanı da böyle serâpâ mükemmel ve musaffâ bir derecededir. Yalnız yine garâbete düşecek kadar lugat merakı, Fârisî şîvesi, tasannû ibtilâsı bazı sözlerde zâhir oluyor. İşte bunun birkaç misali:

Ey sâde beyazlar giyinen nazlı akâhî

***

Ey vaslına sevdâ-ger olan verd-i sabâhî

***

Ey vakf-ı sükûn servler, ey ravza-i haspûş.

***

Ey güft ü şenîd-i heves, ey ülfet-i şâik.
Ey berf ü tegerg ü matar ey berk-ı savâik

***

⁽²⁶⁾Ey kahkaha bâzî-i edâhîk-i vekâyi'

Ey girye-nevâzi-i rivâyât-ı fecâyî'

***

Sen benim hikmet-i sükkâtımdın
Sen benim çehre-i necâtımdın
Sen benim şevk-i iftilâtımdın
.....

Bir de *Nijad Ekrem*'in manzumelerinde Servet-i Fünûn mekteb-i edebinin tesîrât-ı kat'iyyesi görülmekle beraber eserde o mektebe göre makbul olan muhtelif tertîb-i kavâfiye tâbî muhtelif bentlerden müteşekkil şiirler yoktur. Ekrem Bey bazı resâil-i mevkutede neşrolunan iki üç şiirinde bu tarzı da kabul etmiş ise de *Nijad Ekrem*'de kudemânın bir de Hâmid'in eşkâl-i nazmından ayrılmıştır. Çünkü *Nijad Ekrem* baştan aşağı kadar bir nevha-i teellümdür, nevhât-ı ruh ise aheng-i beyânın mükemmeliyetiyle zuhûr eder. Hece vezninin son zamanlarda mazhar-ı kemâl olduğunu iddia edenler gelsinler de *Nijad Ekrem*'de vezn-i millî ile yazılmış iki şiiri okusunlar.

***

Artık lisan-ı nazımdan rûh-ı eş'âra geçelim. Ekrem Bey'in şairliği hakkındaki mütâlaamızı eş'ârını, böyle bir musâhabede mümkün olabildiği kadar tedkik ettikten sonra söyleyeceğiz:

1298 tarihinde intişâr eden birinci *Zemzeme*'yi açar açmaz eski yolda yazılmış, kuvvetsiz bir tevhid görürsünüz; fakat bunu şeklen ve fikren yeni ve zamanına göre güzel "Tasvir" ünvanlı bir şiir takip eder ki kucağında bir kuzu tutan bir kızın ve yerde kalarak yavrusuna heyecanlar içinde bakan bir koyunun resimlerinden müteşekkil bir levhaya yazılmıştır. Hafızam yanılmıyorsa bu şiirden evvel resim levhasına yazılmış Türkçe bir manzume yoktur. Yahut şayet varsa pek ehemmiyetsiz olacak ki iştihâr edememiştir. Ziya Paşa gibi, Kemal gibi büyük şairlerimiz kendi fotoğraflarına birer kıta filan yazmışlar ise de ⁽²⁷⁾onların böyle bir levha için şiir yazdıklarını bilmiyorum. Diyebilirim ki Şinasî mekteb-i edebinin tesisleriyle beraber medeniyet-i garbiyyenin âsâr-ı edebiyyesinden, eş'ârından istifâzada o mektebin erkân-ı istikrarı başka başka vazife deruhte etmişlerdir: Şinasî efkâr-ı hakîmaneyi, Namık Kemal maâli-i vicdaniyye ve efkâr-ı vatanperverâneyi, Hâmid ulviyyât-ı hayâliyye ve hissiyyeyi, Ekrem Bey de dakâik-i hissiyyeyi terennüm ederler. Bir medeniyetin telakkîsi onun her şu'be-i ihtisasına nüfuz demektir. Recaizâde merhum dünyaya gelmeseydi medeniyet-i garbiyyenin âguşundan çekerek sîne-i şarka getirdiğimiz nazenîn-i edeb vatanımızda bugünkü tarâvet-i ânîyle zuhûr edemezdi.

Bir levhaya şiir yazmak şimdi bize pek tabî görünür, fakat hikmet-i bedayi' nokta-i nazarından gayet mühim bir hâdisedir. Böyle bir şiir, umûmiyetten hususiyete doğru bir tekâmülü gösterir, güzellik de ancak hâiz-i hususiyet eserlerde bulunacağı için mevzûların tekessür ve taaddüdü şairler için fûshat-sarây-ı bedâatin inkişafı demektir. Her mevzû binefsihî bir güzellik olursa şiir yazmak şair için mevzûun güzelliğini yaşatmak demek olur. İşte Ekrem Bey hususî güzelliklere, ince hislere meyyal olan fitratıyla taaddüd-i mevzû-ı mühimme-i bedâatine pek şâyân-ı şükran bir hizmet arz etmiş ve "Tasvîr" şiirini yazmakla Kemal'in, Hâmid'in yapamadıkları bir yenilik göstermiştir. İtimat olunsun ki *Servet-i Fünûn*'da ne kadar zaman sonra resim levhâlarına yazılan şiirlerin kâffesi Ekrem Bey'in bu kuzu manzumesinden doğmuştur. Lâkin acaba "Tasvir" şiiri mevzûu gibi hâiz-i hususiyet ve binâenaleyh bedfî bir eser olabilmiş mi? Bunu pek iddia edemeyiz, hatta resimle mukayese edilirse şiirin oldukça umûmî kaldığını görürüz: Şiirin on iki bendinden başındaki altı bent kuvvetsiz bir tevhid ile cansız bir tasvirdir, fakat diğer bentleri az çok hâiz-i hususiyettir. Bunlardan ikisini okuyalım:

Artar hâlecân-ı kalb-i zârım
Tuttukça seni cinânım üzre;
Bûs etmede kalmaz ihtiyârım,
Sürdükçe yüzün dehânım üzre.
Mee, mee! Deyişin alır kararım,
(28) Geldikçe bu söz lisanım üzre;
Sînem ne olurdu sütle dolsa,
İrzâ'ına iktidârım olsa!

***

İrzâ'ına çare yoksa bari
Hemşîren olup seninle gezsem.
Bilmem ki neden bu mihr-i sârî?
Bimem ki neden bu şevk-i mülhem?
Ettirmez idim enîn ü zârî
Olsaydım eğer seninle hem-dem.
Mâder fakat istemez ayırmak,
İster seni kendisi kayırmak.

Bu manzumeden sonra şairin "Tahassür" ünvanlı şiiri geliyor ki kızı Pîrâye'ye yazdığı mersiyedir. Ah işte bu şiir büyük Ekrem'in lâyetmût âsârındandır. Zamanına göre fevkalâde güzel idi, her zaman fevkalâde güzel kalacaktır. Bâkî'nin, Yahya Bey'in meşhur şiirlerinden sonra hiçbir mersiye samîmiyyet-i teessürü bu kadar tebliğ edememiştir. Hâmid'in şâhika-i dehâsından feverân eden bütün şelaleleri o muazzam mersiyeleri bittabiî mukayesenin fevkinde tutuyorum. "Pîrâye" mersiyesinde şairin şahsen musab olması sebeb-i tevfiik addedilemez. Ekrem Bey'den evvel hiçbir şair musîbetzede peder olmamış mı? Niçin kimse böyle bir şiir yazamamış? Âkif Paşa'nın meşhur manzumesi sadeliği hatta samimiyeti itibarıyla o zaman için bir harika addolunsa bile şiir nokta-i nazarından ehemmiyetsizdir. "Pîrâye" mersiyesinde ise yaralı bir yürek ağlar, hazin hazin ağlar ve sizi de mutlaka ağlatır. Manzumenin mevzûunda yine binefsihî güzellik vardır. Şairin yavrucuğu bir gün bile yaşamadan ufûl ediyor, şair onun kabrini fikrine gömmüş olduğu için hiç aramıyor, aradan on beş sene geçtikten sonra taşsız bırakmış olduğu o kabri aramaya başlıyor. Bunlar muhayyel değil, vâkî şeyler mevzûu umûmiyetten kurtaran pek müessir hususiyetlerdir.

(29)Malûmdur ki muhâlleddât-ı şiiriyyede efkâr ü hayâlât ve hissiyâtın mevzûa göre tevâzünü meşhûd olur. Melekât-ı dimâğiyyeden birinin ifrat ve tefrite uğraması âheng-i bedâati ihlâl eder. Hey'et-i umûmiyyesiyle "hissî" denilen şiirlerde kuvve-i muhayyilenin derece-i faaliyeti hissini nev'ine göre muayyendir. Şedîd-i hissiyâtı donuk hayâller öldürüyor, rakîk-i hissiyâtı da ulvî hayâller, ebkâr-ı hayâliyye bile olsa, boğuverir. İşte Recaiâde bu hakîkat-ı bediyyeyi hem kalben his, hem fikren takdir ederek "Pîrâye" mersiyesini yazmıştır ve şiirin en güzîde mahiyeti de işte bu his ve takdirdir. Altı bentten teşekkül eden bu şiirde yalnız son bentte kuvve-i muhayyile kuvve-i hissiyyeye galiptir, lâkin hayâlin bu galebesinde de o kadar tabiiyyet vardır ki insan manzumeyi okuyunca başka bir neticeye vâsıl olabileceğini hatırına getiremez.

Çeşm-i canım görmede şimdi yetişmiş bir nihâl
Kim kar altında kalan bir gülbün-i nev-res-misal,
Muhtecib bir sütün-i beyzâda kadd ü yâl ü bâl,
Dîde nemlenmiş, nazar mahzun, uçuk reng-i cemâl,
Âşinalıkla olur rûha emel-bahş-ı misâl,
Ah Pîrâyem, meğerki sensin ol nâzik hayâl!
Söyle yavrum eyleyim şâdâb-ı eşkim hâkini
Hangi topraktır senin örten vücûd-ı pâkini?

"Yaşasaydı gelinlik kız olacaktı" fikri on beş sene sonra kızının kabrini ziyarete gelen hangi babanın zihnine vârid olmaz?

Birinci *Zemzeme*'de "Çiçek", "Çoban", "Hasbîhâl" gibi az çok güzel şiirlerden mâadâ eski yolda yazılmış iki üç güzel gazel, kıta da vardır. Kıtaldan bilhassa biri fevkalâdedir:

Görmez sahâbet etmeyi Allah bile revâ
Vicdana karşı şahs-ı günahkâr u mücrimi;
Vicdanıdır isâet-i fi'linde âdemin
Davacısı, şühûdu, kavânîni, hâkimi!

Zemzeme'nin ikinci kısmındaki şiirleri şairin kendisi o kadar beğenmiyor ve bize bunu kitabının mukaddimesinde haber veriyor. Lâkin şairlerin kendi şiirleri hakkındaki ⁽³⁰⁾fikirleri ekser musîb değildir. Vâkıa ikinci *Zemzeme*'de "Pîrâye" mersiyesi gibi bir şi'r-i enfes görülemez fakat bu kitap evvela tenevvü-i mevzû itibarıyla birinci *Zemzeme*'den yüksektir: İşte "Nağme", "Hülyâda Bir Temâşâ", "Mağrûka", gibi şiirleri buna delil olarak gösterebiliriz. Hele "Âriyet Kitap Arasında Bulunmuş Bir Çiçek" şiiri fevkalâde hâiz-i hususiyet bir mevzûun tasviridir. Saniyen ikinci *Zemzeme*'de Kemal'in pek ziyâde takdirine mazhar olduğunu yukarıda söylediğimiz "Makber" şiiri bir de "Bülbül" manzumesi vardır. O kadar işihâr etmiş olan bu manzumeyi okuyalım:

BÜLBÜL

–1–

Bülbül, ey kuş nedir senin kederin?
Ne içindir nevâ-yı hüzn-eserin
Uğradiysa şu berzaha güzerin,
Kûy-ı yâre elindedir seferin,
Sana yâver değil mi bâl ü perrin?

–2–

Olmadın mı nigâh-ı rahme karîb?
Sana bu bağda figan mı nasîb?
Gece gündüz rübûde sabr u şekîb,
Ah edersin niçin garîb garîb?
Sen de mi bir garîbisin bu yerin?

-3-

Gamlı âşık gibi tebâhîsin,
Sanki aşkın kanatlı âhısın;
Nâle-i şâm u subh-gâhısın
Varsa bir tâir-i ilâhîsin
Ki bütün âsmânadır nazarın!

-4-

Bağ olur pür-tarab figanınla,
Cûylar raks eder beyânınla,
Mâil-i sır olan lisanınla,
Şemme rûhunla kuşça cânınla,
Gecenin rûhu, cânısın seherin.

-5-

Var küçük kuşların da envâı,
Hiçbiri almamış bu evzâı;
Gönlünün bitmiyor mu evcâı?
Uyanırken dedim bu mısrâı.
Ah bülbül nedir bu nâlelerin?

Bu şi'r-i "Bülbül" gibi bütün Acem ve Türk şuarâsının, nâmına âbidât-ı bedâat kurmaya ⁽³¹⁾çalışa çalışa bitiremedikleri bir mevzûun yeni telakkîlere yeni tahassüslere göre nasıl güzel tasvir edebileceğini göstermek itibarıyla tekâmül-i şi'rimizin silsilesinde münevver bir hâlka teşkil eder ve Servet-i Fünûn şairleri için yine bir numûne-i imtisâl olmuştur. Recaizâde merhuma "Üstad Ekrem" namını vermekle Servet-i Fünûn şairleri yalnız *Ta'lim-i Edebiyat* müellif-i muhteremini tebcîl etmiyorlardı!

İkinci *Zemzeme*'nin eşkâl-i kadîme ile yazılmış şiirleri nazar-ı dikkati celbedemez.

Eşk-i çeşmim bir küçük musluk gibi durmaz akar!

Nakaratlı şarkının kitapta nasıl bırakılmış olduğu şâyân-ı hayrettir!

Üçüncü kısım *Zemzeme*'ye gelince: Hiç şüphe edilemez ki bu kitâb-ı ebedîdir. Çünkü Recaiâde Ekrem'in bütün şairlerimize göre en yüksek şiirini câmi'dir: "Yakacık'ta Bir Mezarlık Âlemi" kimin olursa olsun bir şiiri ezberlemeye değil, okumaya kolayca tenezzül etmeyen büyük Abdülhak Hâmid'in dimağ-ı dehâetinde bu şiirin hemen aynen menkûş olduğunu söylersem yüksekliği hakkında en kat'î delili göstermiş olurum. Şair manzumesini "Hissiyât-ı muhabbetin efkâr-ı hikmetle âheng-i imtizâcını tecrübe maksadıyla" yazdığını söylüyor. Oh bu ulvî tecrübede Ekrem Bey fevkalâde ihrâz-ı muvaffakiyyet etmiştir. Lisanımızda fikr-i hikmet ve hiss-i muhabbetin âheng-i imtizâcına bütün eş'âr-ı sûfiyânemiz cilvegâh olur. Leylâ Mecnûn gibi, Hüsn ü Aşk gibi muhâlledât-ı âsâr ile Hâmid'in eş'âr-ı ulviyyesi bunu ispat etmeye kâfidir. Lâkin Ekrem'in şiirinde öyle bir hususiyet-i mümtâze vardır ki hemen hiçbir eserde görülmez: Şair mâşukasını Yakacık'ın mezarlığında düşünüyor hem onu birden düşünmeye başlıyor. Metrûk bir mezarın üstünde hâzırûnun enzâr ve haşyânesi altında, sükûtlara müstağrak olarak nâlekâr, ah çekmeye bile bî-iktidâr iken:

Andım o bî-vefâyı garîbâne ağladım
Geldi hayâli dîde-i giryâne ağladım.

diyor! Bu gayr-i muntazar, gayr-i ihtiyârî ânî tahattur kâriin müfekkiresinde evvel emîrde garip bir tesir bırakır: Mezarlık tasvirinden bî-vefâyâ nasıl intikal olunabilmiş, bu ne olacak? Lâkin şiir okudukça o garip tesir pek lâtif, pek samimî bir tesir hâlini kesb⁽³²⁾eder hatta her bendi tertîl eylerken kâriin müstağrak-ı ulviyyât olan ruhu her bendin sonunda terci' beytini aramaya başlar. Âsâr-ı sanatta yeknesakî kadar müthiş bir cellâd-ı muvaffâkiyyet bulunmayacağını takdir eden üstad Ekrem pek büyük bir üstad olduğu için manzumede ihtiyâr ettiği gayr-i muntazır "tahattur"un şiiri teşkil eden beş bendin sonunda kupkuru olarak tekririni bihakkın beğenemiyor, terci' beyitini zahiren tabiat-ı fârikası olan ânîlik olarak muhafâzâ etmekle beraber üçüncü bendi kâri'lerinin müfekkiresini bu tekerrüre gizlice ihzâr edecek sûrette yazıyor, dördüncü bentte ise mâşuka-i vicdanının kendi içinde bulunduğu mezarlık âlemi kadar âlî ve dehşetengîz bir levha-i cemâlini

Bir kahraman-ı işve mehâbetli bir sanem

hâlinde yaşatıyor ve sonra:

Ettim kıyâm düşmek için pây-i kahrına
Eyvâh uçtu gitti o nûr-ı semâ-harem

beytiyle o muhayyel vücûd-ı âteşinden mahrum kalarak

Andım o bî-vefâyı garîbâne ağladım
Geldi hayâli dîde-i giryâne ağladım.

beytini okuyor. Kâri' o zaman anlıyor ki şair yâr-i bî-vefâsının gazabından, hışmından kurtulmak için mezarlık âlemine can atmış, orada ölülerle kalmak, hafirelerde bakiyyâtı kalan ervâhına tevdi-i âlâm etmek istemiş, lâkin orada da mâşukasının evvela yâdı saniyen hayali kendisinin bütün mevcûdiyetine hâkim kesilmiş.

İşte şu ufak tahlil gösteriyor ki Recaizâde'nin bu şiiri bir harika-i muvaffakiyettir. Ekrem Bey'in tabiat-ı fârikası olan hassasiyet bu şiirde kemâliyle tecellî ettiği gibi şairin yüksek olmayan kabiliyet-i tahayyüliyyesi de bu eserinde hadd-i müntehâsına varmıştır. Vatanımızda hiçbir şair hiçbir edip tasavvur olunamaz ki "Yakacık Mezarlığı" şiirinin birçok ebyâtını ezberlememiş olsun. Ve diyebilirim ki Ekrem Bey yalnız bu şiirini yazmış olsaydı yine tarih-i edebiyatımızda ibkâ-yı nâm ederdi. Lâkin üçüncü *Zemzeme*'de enfes bir şiir daha vardır: "Hilâl-i Seher". Bunu okuyalım:

(33) HİLÂL-İ SEHER

-1-

Nedir bu feyz-i mükemmel nedir bu hâl-i seher?
Nedir hakikat-i ulviyye-i me'âl-i seher?
Neden bulur bu kadar revnakı zılâl-i seher?
Senin de mi dilin âşüfte-i visâl-i seher?
Nedir bu hüzn-i garîbânen ey hilâl-i seher?

-2-

Ne var aceb ötesinde cihân-ı deycûrun?
Nedir bilinmiyor aslı bu emr-i mestûrun!
Nedir gururuna bâ'is şu necm-i pür-nûrun!
Değer mi tâbına?. Hâşâ! O çeşm-i mahmûrun!
Muharrik olmada sevdâma vaz'-ı meftûrun
Senin de mi kederin vardır ey hilâl-i seher?..

-3-

Ne hoş zaman, ne garîbâne âlem-i mehtâb,
Hevâ ne hoş, ne kadar dil-pezîr safha-i âb!
Nücûm-ı zâhireyi rûhum eyler isticvâb...
Olup da nûruna hâil ne anlıyor şu sehâb?
Bu şeb neden yine benim gibi kaldın bî-hâb
Ne derd ile müteellimsin ey hilâl-i seher?

-4-

Nedir o hüsn-i ilâhî cihân-ı bâlâda?
Nedir o nakş-ı mübâhî sipîhr-i mînâda?
Nedir o nâ-mütenâhî letâfet eşyâda?
Kalır mı tâkat-i dil bunları temâşâda?
Kimin o nûr ki mevc urmada şu deryâda?
Hüdâ bilir ki perîşânım ey hilâl-i seher!

-5-

Güzer-gehinde bulut mu o cem-'i zulmet-bâr?
Veyâ hevâya mı çıkmış zemîndeki kûhsâr?
Yanında hayli yakışmış o kevkeb-i seyyâr!
Kimin o nûru semâvâtı dolduran dîdâr?
Nedir o sürh ü sefid? Âh başlıyor mu nehâr!
Yarın sabâha demek sohbet ey hilâl-i seher!..

Şiirin mevzûu yine pek mümtazdır: Hilâli kudemâ-yı şuarâmız hilâl-i ıyd ü Ramazan olarak kasîdelerinde zikretmişler, Namık Kemal Türk sancağındaki hilâli yazmış; fakat seherdeki hilâli Recaizâde'den evvel kimse yazmamış. Bu, onun hilâlidir. Kendi melâl-i tab'ına ⁽³⁴⁾ muvâfık bir hilâldir. Manzumeden şairin hiçbir şairimizde görmediğimiz derecede mütemâyiz "rikkat-i his ve hayâl" hâssası âdetâ ruha teveccüh-i hitap eder.

Üçüncü *Zemzeme*'de "Ferdâ-yı Tedfîn" şiiri hassaten şâyân-ı nazar olduğu gibi "Yaprak" manzumesi de hâiz-i hususiyet bir mevzû olmak itibarıyla güzeldir.

"Zemzeme"lerden sonra 1302 tarihinde neşrolunan "Naçiz" ünvanlı eserde Ekrem Bey'in Şinâsi merhuma pey-rev olarak Fransızca'dan tercüme ettiği bazı manzumeler vardır. Bunların arasında Hugo'dan, Lamartin'den alınan iki üç şey lisan-ı nazım itibarıyla zararsız ise de La Fonten'den tercüme olunan hikâyeler iyi değildir. 1303 senesinde Ekrem Bey "*Tefekkür*"ünü neşretmiştir. Bu risâle merhumun bir nokta-i nazardan belki en şâyân-ı dikkat eseridir:

Pîrâye'sinin ufûlünden sonra Emced'inin mevtinden daha müthiş bir mahkûmiyyet-i elîmesiyle dâğdâr-ı hüzn olan şaire Cenâb-ı Hak bir evlât ihsan etmiş, Nijad dünyaya gelmiş. Bu çocuk şimdi şair için bütün hayattan, bütün âlemden daha kıymetdâr bir vücût; şairin rûhuna ebediyetle tev'em neşeler, nâmütenâhî zevkler veren bir revanpâre-i muhabbet! Şair böyle bir ihsân-ı ilâhînin huzurunda bahar nurları gibi şevka-şevk-i hande şiirler yazmalı, gönlünün sürûr-ı bî-pâyânı en raksân, en şûh nağmelerle terennüm etmeli. Hayır, o *Tefekkür*'ünü yazıyor. Güya Nijad'ının yaşamayacağından onun ruhu, bilinmez nasıl bir ilhâm-ı elîm ile haberdardır! *Tefekkür*, şairin fitrat-ı hakîkiyyesini göstermek itibarıyla fevkalâde hâiz-i ehemmiyettir. Onun için hayatta mukadder olan hüzn ü elem, ne olsa ne zaman olsa yine hüzn ü elemdir. İşte bîçâre peder kendisinde mevcûdiyetini yine kendinin bihakkın söylediği bir hiss-i kable'l-vukû ile en ziyâde "talik, dilşâd" olacağı zaman tefekküre düşüyor ve

Tefekkürü severim mahrem-i melâlimdir

mısrasıyla başladığı şi'r-i hazîne

Dikip nezzâremi bir necm-i pertev-efşâna

Düşünmeyi severim muttasıl hamûşâne

beytiyle devam ederek

Lebiyle hande-nümâ gözleriyle girye-nümûd

olan nedîme-i rûhunun yâdıyla nihayet veriyor.

⁽³⁵⁾*Tefekkür*'de iki mühim şiir vardır ki ikisi de hâfıza-i enâma intikal etmiştir. Birincisi kitabın başındaki manzumedir ki şimdi bazı sözlerini mevzû-ı bahs ettik. İkincisi kitabın sonunda geliyor ve bunda şair Nijad'ının ruhuna bahşettiği meserretleri terennüm ediyor. Heyhât: O terennümlerde de şairin mahkûmiyyet-i ezeliyyesi olan hüzn ü elem hafî hafî titrer hatta celfî celfî de görülür:

Ey nazrası cinâna veren türlü türlü his,
Mahzunluğu hayatımı lertzân eden çocuk!

***

Bilsem nedir bu hâlet-i mâ-fevka'l-ibtilâ?
Ey fikrimi, garâmı perişan eden çocuk!

İşte fitrat-ı mahsûsanın şairdeki fevka'l-me'mûl saadet-i ânîye bile galebe eden bu zuhûr nedir ki *Tefekkür*'ün şu iki şiirini eş'âr ımız arasında misli görülmeyen birer şaheser-i samîmiyyet derecesine îlâ etmiştir. *Tefekkür*'de muhtelif vezinlerle yazılmış üç mesnevî-i manzume de görülür bunların eserde ibka edilmiş olmasına hayret etmemek kabil değil, o kadar beğenilmeyecek şeylerdir.

Lâkin şairler için üç manzumeyi köşe-i nisyâna atıvermek mümkün mü?

Tefekkür'den sonra şair birkaç sene eser neşretmiyor. Bu sükûnetin sebebini zamân-ı istibdâtın takîbâtında aramalı. Ekrem Bey'in meslek-i şiir ve edebinde nasıl günden güne düçâr-ı tazyik ve tehdit olduğunu üstadı münekkit olarak tedkik ederken anlatacağız. Bu esârete rağmen Ekrem Bey uzunca fasılalarla *Muhsin Bey* hikâyesini, *Pejmürde*'yi bir de *Şemsâ*'yı neşretmiştir. *Muhsin Bey*'de görülen Kemal'in "Yüksel" manzumesinden mülhem olan "Düşüm" manzumeleri, birkaç beyti istisna edilince hâiz-i ehemmiyet şeyler değildir. *Pejmürde*'de munderic otuz otuz beş kadar manzumeden yalnız ikisini pek güzel buluyoruz: "Emced" mersiyesi, "Yad Et" manzumesi. Kitâbe-i mezar şeklinde ve bedbaht gencin kendi lisanından olarak yazılan ⁽³⁶⁾bu mersiyede yirmi sene kımıldamadan yatan bîçâre oğlunun ıztırabât-ı fecîasını dilsûz beyitlerle tasvir eder ve şiirine Emced'i hafıza-i şuarâda ebediyyen yaşatacak olan

Göstermek üzre ben dahî bir kere kametim,
Mevkuf-ı intizâr-ı kıyâm-ı kıyâmetim!

Beytiyle nihayet verir. Maatteessüf yukarıda bi'l-münasebe bir beytin zaaf-ı edâsını anlattığımız bu manzume lisan-ı nazım itibarıyla *Tefekkür*-i muharrirden hiç beklenilemeyecek kadar kusurludur.

"Yad Et" manzumesi ise esasî Fransızca'dan muktebes olmakla beraber samimî, hissî âsâr-ı şi'riyyemiz arasında nefâisten addolunacak kadar güzel ve lisanı da heyet-i umûmiyyesi itibarıyla temeyyüz bir şiirdir.

Bunlardan sonra *Pejmürde*'de "Yine Hilâl-i Seher" ünvanlı şiir nazar-ı dikkati celb eder, fakat nefâseti itibarıyla değil: Bir mevzûda tekerrür en büyük şairler için bile ekser âfet olmuştur. Daha güzel yazmak emeliyle tekrar-ı müfekkireye davet olunan bikr-i mevzû bu davetle beraber bekâretini zâyî edivererek gâze-i tezeyyün ve tefekkürle arz-ı endâm eder. İşte yine bu "Hilâl-i Seher" şiirinde de bu hâl görülür. Şu beş bendin manzumede terci' beyiti olan

Gelir mi hatırına yine bir zaman geçen demler?
Hüdâ bilir ki perîşanım ey hilâl-i seher

sözüyle

Ufukta hayrete düşmüş sehâb-ı bî-hareket,
Bulutta zulmete girmiş hilâl ise bî-fer.

***

Hazin hazin şu fûrûzân olan hilâl-i seher
Geçen sene bu zaman gördüğüm hilâl midir?

gibi birkaç güzelce beyitten maadâ ne rikkat-i hayâl vardır, ne de bir samîmiyyet-i his. *Pejmürde*'nin diğer şiirleri arasında "Bahardan Bir Yaprak", "Şeb-i Muzlim" gibi, "İki Üç Şarkı" gibi ⁽³⁷⁾lezzetle okunabilecek birkaç parça daha gösterilebilir ise de bunların hiçbiri şairin hüviyetine bir şey ilâve etmez.

Ekrem Bey'in resâil-i mevkutede intişar eden bir hayli âsâr-ı ş'iriyyesi arasında H. Nâzım'ın *Servet-i Fünûn*'da tahlil ettiği "Şi'r-i Metrûk" ünvanlı manzume hem hadd-i zatında pek güzel hem de şairin tekâmül-i fikr ü hayâli itibarıyla gayet mühimdir. Lâkin *Servet-i Fünûn*'da ve nüsha-i mümtâzesinde neşrolunan "Koparma", "Kırmızı Merkûblar" şiirlerini takdir edemeyiz. Bunu da söyledikten sonra "*Nijad Ekrem*"e nakl-i makal edebiliriz:

Nijad Ekrem iki cilttir. 1326'da intişar eden birinci cildin mukaddimesinde müellif diyor ki:

"Bu kitap, bundan on bir sene evvel Nijad'ın akab-i ufûlünde yazılmış; nısfı kadar bir kısmı ki bugün cild-i evvel olmak üzere neşrolunuyor *Servet-i Fünûn* matbaasında ruhsatsız olarak basılmıştı. *Servet-i Fünûn*'un bir aralık bağteten dûçâr-ı kahr u gazap olması bir taraftan matbaasını, o matbaaya münasebeti olanları, orada basılan, basılmakta olan şeyleri, diğer taraftan bu münasebetler ve şeyler matbaayı hâl-i

muhâtaraya ilka ettiği düşünöldüğünden kitabın eczâ-yı matbûası fasulye, pirinç çuvallarına doldurularak zulmün uyûn-ı gayreti mahmur-ı gaflet ve rehâvet olduğu bir dem-i seherde benim evimden matbaaya aşırılmıştı."

Demek oluyor ki muhâlledât-ı edebiyemizden olarak fasulye, pirinç çuvallarının lutf-ı himâyetiyle elimizde kalan bu birinci cilt 1315 senesinde yazılmıştır. Kitapta saydığım yirmi iki şiirden nice gayet güzel olan şunlardır:

Günler gelir, geçer âh gelmez Nijad o nerde?
Me'mûlümün hilâfı göndermiyor haber de...

beytiyle başlayan uzun gazel "Dün, Bugün", "Margirit'e", "Bir Kuş", "Nijad'ın Kabrinde", "Nijad'a", "Şuûn-ı Âleme Karşı", "Ağlarken" unvanlı manzumeler lâkin diğçerlerine de fena diyemeyiz. Bu şiirlerin bilâ-istisnâ hepsinden üç defa yaralandığı hâlde duramamış bir yüreğin acı, boğuk çarpıntıları duyulur. Şairin bazı parçalarda *Makber* şair-i muazzamına takarrüb ettiği bile görülür:

(38)Eylçerdi zalâm içinde sâir
Endişemi bir lüzûm-ı kahir,
Bir hâcet-i mübrem-i tefekkür.
Pür-dûd-ı siyah idi hayâlim,
Ondan geliyordu hep melâlim,
Geçtikçe seninle hasbihâlim
Bir his ile müstebid ü zâlim,
Âlûde-i dehşet-i makabir,
Ağlardı hayata infiâlim,
İnlerdi hazîn yem-i tefekkür.
Oldum ne için bu mevte mahkûm?
Eylçer bu suali rûh-ı me'lûm,
Fikr olsa da mülzim-i tefekkür.
Karşımda çocuk, bu yanda bir pîr,
Çırpınmada dâm içinde nahcîr.
Tehdîd-i şuûn, îtâb-ı takdir!
Ağlar ve güler tezâd-ı tasvîr!
Maksad ne idi, değildi ma'lûm.

Lâzımdı, bugün olundu tefsir
Mahiyyet-i mübhem-i tefekkür!

Ah hele acı, o dehşetli acı, buruk acısı bu şiirlerden nasıl, nasıl süzülür de insanın ruhuna ebedî zehirler döker yârabbi! Bunu ne kadar anlatsam, söylemekten âciz kalırım. Şiirlerin birini olsun burada inşâd etmek isterim, fakat... mâzûrum. Bari birkaç şah beyit okuyayım:

Git atıl âguş-ı tenhâisine çamlıkların
Arz-ı hâl et Hâlik'a, sen söyle, orman söylesin!

***

⁽³⁹⁾Baktıkça fikrim ağlar hayretle fevk u zîre
Gâib-i hayâli gökte, zâil-i zilâli yerde

***

Ben dağdar-ı hicran, hicran güler nasıl şey?
Her gün şükûfelerde, her şeb sitârelerde!

***

Fakat benim Nijad'ımın denizde, gökte, hâkte
Yürür, durur, uçar, kaçar, donuk donuk zilâli var

***

Uyanmıştın öbür dünyada sen hâlâ peri-i mevt
Yatıp ser-mest çıkmak istemezdi câme-hâbından.
Karanlıklardan imdâd istedim, gördüm sabah oldu;
Siyah olsun, güneşler doğdu ufk-ı iğtirâbından!

***

Seni devran düşürmek istiyordu, intibâhınla
Onu evvel düşürdün sen nigâh-ı itibârından!

***

Hayran bakıp dururken elimden düşürdüm âh,
Birden kapandı nüsha-i pür-ibretin senin

***

Ben varisinmişim, bana ait imiş Nijad,
Nakdin, kitapların ufacık saatin senin!

***

(40)Delirmiş gird-bâd âğuşu toz toprak, döner öyle
Bunu seyreyledim rikkatle, sandım rûh-ı Ekrem'dir

***

Ey kudretin esrârını mestûr u bedîdâr,
Â'mâk-ı zalâmında tutan leyle-i bîdâr,
Ey ruhumu lerzende eden mahşer-i encüm.

***

Ey sönmeye hâhiş getiren âteş-i hicran,
Ey rûh-ı garib ey benim ef'âlime her an
Çeşmân-ı garîbiyle bakan çehre-i gâib

***

İmdâd ediniz girye-i cûşânıma imdâd,
Olsun o sıcak yaşlar ile rûh u dilim şâd,
Ey hâtıralar ey benim eş'âr-ı güzînim!

***

Düşsem bile siz kalınız kâim ü zinde,
Ölsem bile ben siz yaşayın rûhum içinde
Ey hâtıralar, ey benim ezkâr-ı hazînim.

***

Donmuş da buz kesilmiş idi âteşin beden
Lebler soğuk da hem niye dünyaya handezen;
Nâim revân-ı leyl idi nezdinde bekleyen,
Zıll-i seher cebînine düşmüştü pür hazen...
Bir pîr alırdı ölçüsünü kat' için kefen
.....

(41) *Nijad Ekrem*'in ikinci cildi birincisine nispet kabul etmez. Esasen bu cildin bir kısım-ı mühimmi bedbaht Nijadçığın, ekseriyeti Fransızca bazı şiirlerinden, küçük eserlerinden teşekkül ediyor. Hâlit Ziya'nın, Fikret'in birer makalesini câmi' bulunuyor. Memleketimizde herkes kendini her şeye itiraz etmeye salâhiyetdâr addettiği için bu kitap neşrolunduğu zaman Nijad'ın yazılarını âsâr-ı edebiyeden imiş gibi tab' ettirdiği için musîbetzede pedere ta'n ve ta'riz çok olmuştu. Kendi yazılarıyla beraber oğlunun yazacaklarını da bastırmak bir zaaf olsa bile bir günah değildir ve üstad Ekrem gibi hassas bir zatın bu zaaf-ı kalbine karşı erbâb-ı vicdan arz-ı hürmetle iktifâ eder. Fakat yalnız kemmiyetçe değil, keyfiyetçe bu ikinci cildi birincisine kabil-i kıyas değildir: Fikret'in bihakkın "tend ü mutmain" dediği heyûla-yı zamanın çehre-i hâkimi bu cildin sahâifinden tebellür eder: Şairin rûh-ı mecrûhuna bir lihâf-ı sükûnet sarılmıştır, esasen dört beş parçadan ibaret manzume arasında "*Son Söz: Hep veya Hiç*" ünvanlı şiirden maadâ hiçbirisi güzel addolunamaz. Merhumun vefatından sonra "*Nefrîn*" ünvanıyla intişar eden küçük risâle de şiir derecesine yükselememiş kuvvetsiz bir nazımdan ibarettir.

***

İkiye ayırmaya mecbur olduğumuz şu musâhabenin birinci kısmına ait mütâlaâtı ikmâl için Ekrem Bey'in şiiri ve şairiyeti hakkındaki fikrimizi söyleyelim:

Recaizâde Ekrem rikkat-i hiss ü hayâl ve tasvir-i dakâyık şairidir. Hayatında uğradığı musîbetler kendisinde fitrî olan hüzn ü elem kabiliyetini pek ziyâde inkişâf ettirmiştir. Tarih-i edebiyatımızda rikkat-i his ve hayâlin vâdi-i hüznünde en zî-kudret tâiri Recaizâde Ekrem'dir. Şuârâmız arasında Nedim gibi rikkat-i hayâl hatta bîkr-i hayâl ile mütemâyiz şairler vardır, fakat hissî rikkat-i hayâl yalnız Recaizâde Ekrem'de bu kadar samimiyet ve mümtâziyetle tezâhür eder. Bu şairde kuvve-i muhayyile yüksek değildir, hatta pek mutavassıttır. Ulviyyet-i hayâlin bir heykel-i zî-hayatı olan Hâmid'i bırakalım, Namık Kemal'de de kabiliyet-i tahayyül Ekrem'den daha kuvvetlidir. Fakat

rikkat hissi bir vücûd-ı münevver hâlinde yaşatmak için Ekrem'de tahayyül, hususiyle rikkat-i tahayyül tecellî ediyor. Diyebilirim ki şair ağlamaya başlayınca ebkâr-ı hayâliyye bile samimiyet-i teessürüne ⁽⁴²⁾dildâde olarak âğuşuna koşarlar. İşte bunun içindir ki şair yalnız ağladığı zaman yükselmiştir. Onda aşk mahviyet mecbûlesiyle zuhûr etmiştir: Sevmemiş değil, sevmiş; fakat kendine göre için için mesut olarak sevmiş. Şayet bedbaht olarak sevmiş ise bunu terennüm edememiş. Bütün âşıkane şiirleri bî-vefâlardan şikâyet derecesinde kalır ve binâenaleyh ehemmiyetten ârîdir. Ekrem Bey Hâmid gibi garâmın yanardağlarına düşseydi, onun kadar yanabilir miydi? Onun gibi yüreğinden feverân eden şulelerle âsmân-ı şiirimizde sevâb-ı mahâsin ve meâli nakşetmeye muvaffak olur muydu? Hayır.

Ekrem'in aşk ve felsefede en ziyâde yükseldiği "Yakacık'ta Mezarlık Âlemi" şiiri Hâmid'in meselâ *Zamâne-i Âb*'ına yahut meşhur mersiyesine kıyas olununca bu hakikat zâhir olur. Recaizâde'nin vatanperverâne, hâkimâne vadilerde de bir temâyüzü yoktur. O ağlamaya başlayınca yükselir, yükseldikçe ağlar ve sizi de ağlatır. Mevt ki mebd-i hilkatten beri bütün şairlerin irfan ü vicdanına hâkim olur, onları ellerinden tutarak tabiatın ummân-ı teessürâtında dolaştırır, Recaizâde'yi yalnız makabir-i evlâda götürmüştür, ona yalnız evlât acısının zehirlerini tattırmıştır ve işte bunun içindir ki şair Ekrem Türk milletine tarih-i şiirinde nev'i zâtına münhasır ulviyyet-i samîmiyetiyle mütemâyiz bir sîma-yı fecâat olarak tecellî ediyor! Ve ilelebed böyle tecellî edecektir. Tasvîr-i dakâyık itibarıyla da Recaizâde Ekrem Bey pîşvâ-yı şuarâ bir kudret-i bâliğa olarak tarih-i şiirimizde mütemâyiz kalacaktır. Bunun delâilini üstadın bazı eş'ârını tahlil ederken yukarıda göstermiş idim. Musâhabemin artık birinci kısmına *Şemsâ*'daki şiiri inşâd ile nihayet vereceğim. Bundan evvel *Şemsâ*'yı söylemeliyim:

Şemsâ nedir? Bunu şairin kendisinden öğrenelim:

"Dört yaşındaki bir kızcağz ki Anadolu'nun Bolu'sunda veya İnebolu'sunda her neresinde ise dünyaya geldikten kim bilir ne kadar zaman sonra annesini de babasını da kaybetmiş mezbele-i sefâlete kendisinden iki yıl evvel düşmüş olan hemşiresiyle bîkes kalmıştır. Kim bilir ⁽⁴³⁾ne kadar zahmetli bir maîşet-i seflâne ile hayatları şimdiye kadar devam edebilmiş maamâfih dayıları olan öbür fakir her kim ise bunların hâllerine acımış, İstanbul'da her birini bir haneye evlâd-ı manevî gibi verebileceğini düşünerek bunları önüne katmış... Buraya kadar getirmiş, altı yaşındaki kız bir haneye terahhumen kabul olunmuş, dört yaşındakini de bizden istemişler."

İşte *Şemsâ* ünvanlı küçücük risâlenin mukaddimesinde bunu okuyoruz. Sonra şair kızcağızın memleketinden getirdiği isim Seher olduğu ve her şeyi teceddüt ettiği gibi namının da teceddütü arzu olunduğundan Seher'le münasebetine mebnî kendisinin ona Şemsâ dediğini ilâve ediyor. Lâkin galiba Seher'in memleketinden getirdiği hummâ-i habîse yahut bir başka hastalık Şemsâ'yı iki gün içinde öldürüyor.

Hâdise pek müellimdir, böyle garip bir öksüzün hususiyle "ferahlı ferahlı terennümâtına mevkûf" olarak evi şenlendiren bir çocuğun kırk bir derece harâret ile iki gün içinde kavrulup yanivermesi her kalbi dâğdâr-ı teessür eder. Bir şairin bu vak'adan daha ziyâde müteessir olması da pek tabîdir. Fakat acaba her şair Ekrem Bey gibi onun kadar hiss-i elem duyar mı? Öksüz kız için bir kitap yazar mı? Kitabı yazsa bile *Şemsâ*'daki manzume gibi şairin ihtiyar ettiği o fevkalâde âhenkdâr vezin fakat gayet müşkil kafiye ile bir milletin tarih-i edebiyatında pâyidâr olup kalacak mâhiyette bir şâheser-i samîmiyyet ü teessür ibdâ edebilir mi? Hayır! Böyle bir şair nevâdir-i hilkattendir. Şunu da ilâve etmeliyiz: Ekrem Bey *Şemsâ*'yı telif ettiği zaman hayatının en mesut devresinde idi. Çocuklarıyla beraber yaşıyordu.

Şair şevkaşevk-i hayat, mest-i bahar bir âlem-i vecd ü sürûr içinde iken ufk-ı nûr-ı enverden bir şihâb-ı sakıp görür görmez bütün heyecan-ı inbisâtını unutuyor, bütün tecelliyât-ı rûhâniyyesinden mehcûr kalıveriyor ve şimdi o birkaç saniyede ufûl edip giden sâkıbanın küçücük Şemsâ'nın levha-i inkırâzı huzurunda en acı en derin sızılar duyarak ağlıyor, ağlıyor!

Oh, bu hâl Ekrem Bey'in yalnız yüreği kaynayan bir baba değil, vicdanı insaniyete ağlayan büyük yürekli bir insan olduğuna ne celiy-yi talâkat, bir burhandır!

(44) Ben namdaş-ı Ekrem'imi bilmez miyim? İstinye'deki yalının balkonunda tabiatın gunûde sîma-yı hüznü karşısında yaz geceleri o bana âlâm-ı beşerden ve âlâm-ı vatandan ne hazin hazin bahsederdi! İşte şimdi o ulvî sîma-yı necâbeti yine karşımda görüyorum ve onun rûh-ı mübârekine vicdanımın bütün tâzîmatını arz u tekrar ederek hiss-i asâlet ve insaniyetiyle çarpan kalbinden kopmuş bir feryat, bir feryâd-ı rûh-ı beşer olan *Şemsâ* şiirini inşâd ederek şu musâhabenin birinci kısmına nihayet vereceğim.

Ne bir enîn-i teellüm... Ne bir nevâ-yı teessür,
Ne bir figan-ı teşekkî ne bir melâl-i tefekkür!

Terennümâtına mevkuf olup ferahlı ferahlı!
Olurdu rûhuma zevk-âver-i-i bükâ-yı tahassür!

Gubâr içinde o pejmürde verd-i vâdi-i vahşet
Nasıl güler de olurdu eser-nümâ-yı tefahhur!..

Şükûfe-dânını sevmiştî şüphesiz ki olurdu
Beşâset-i nazarından iyân o hiss-i teşekkür.

Çehâr fasl-ı baharın o hasta bir çiçeğinden
Keder sezilmedi, hatta bir ibtisâm-ı tekeddür!

Nasıl olurdu hırâmân-ı şevk o sâk-ı şikeste?
Nasıl ederdi bu hicrân-ı zemînde meyl-i tahattur?

Cihanda her olacak şey olur, bu emr-i zarûrî;
Eder yine beni bîzâr dem-be-dem şu tasavvur:

Yerinde kalsa olurdu devamı belki müyesser?
Şu gülbünün ki biz ettik sıyânetinde tedebbür!

Aceb neden bu sönük ahterin –ki nâmı "Seher" di-
Zalâma düşmesi birdenbire becâ-yı tenevvür?!

Nevâ-yı şevki kesildi; dedim ne oldu bu Şemsâ?..
Cevâbı gönlüme doğmakta etmemiştî taahhur!

Henüz lâne cüdâ, kim nasîb-i kuşcağızın ben
(45)Tenâhi-i nagamâtından eyledimdi tatayyur!

Bu ihtisâs ile aldım peyâm hastalığından;
Görünce hâlini oldum düçâr-ı hevl ü tahayyür:

Nasıl olur o kadcılık zamanda öyle tahavvül
Nasıl olur o tagayyür... nasıl olur o tenekkür?.

Nigâh-ı sâbiti ben gördüğüm zamanda, dirîgâ,
Memât ile ediyordu mübârizâne tenâzur!

Gider mi hiç gözümde o ıztırâbı içinde
O kuş kadar çocuğun hey'etindeki o tekebbür?!

Gariptir eğer ilka-yı hürmet eylemediyse
Fuâd-ı mevte cebînindeki o çîn-i tevakkur!

Hayatı söndü yazık bir demin içinde garibin
Nedir bilinmedi lâkin eceldeki o tehevvür

Nasıl hamâme-i ulvî idi o rûh-ı mübârek,
Ki her deminde "garibim!" sözü ederdî tekerrür

Bekâyâ tâlib o bir nağme-i hazîn idi, hatta
Süzüldü çıktı semâyâ zeminden etti teneffür

Kuş uçu gitti; kalan bir kafes-i harâb u şikeste
Yarın sabah edecektir gubâr içinde tesettür!

Mezarı dümdüz olur, belki de gubârı perîşân;
Hayâli geçmez, o rûhumda nakş-gîr-i takarrür.

Olunca kalıbı mevdû-ı hufre-i ebediyyet
Revân-ı rûhuma hem-dem eder beka-yı tezekkür.

Tahattur etmemek olmaz bana bu rûz-ı siyahı
Nedîm olup Seher'e fikrim eyledikçe tesehhür!

Kalır mı yâdıma bîgâne hiç o vaz'-ı garîbi...
Olur mu eylememek dem-be-dem bu dîde takattur!

Yanarken âteş-i hummâ ile vücûd-ı zaîfi,
Ne bir enîn-i teellüm... Ne bir nevâ-yı teessür!

Fakat bu defa yetîmiyyetin ifâde ederdî
Donuk nigâh-ı garîbindeki edâ-yı tefekkür

(46) İKİNCİ MUSÂHABE

"Mart Sene 338 Pazar"

Şimdi Ekrem Bey'i edip, üstad, münekkit olarak tedkik edeceğiz. Her üstad-ı edebî fikr-i intikad ashâbından bulunması tabîi olduğundan münekkidi üstadından ayırmak vehle-i evvelide pek doğru görülmebilir. Ancak bilkuvve fikr-i tenkit sahibi olmak başka, âsâr-ı tenkîdiyye yazmak yine başkadır. Ders kitaplarından maadâ eser yazmamış, doğrudan doğruya âsâr-ı edebîyyeyi tenkit ve tahlil etmemiş esâtize-i edebî; yahut yalnız tenkit yazarak tadrîsat-ı edebîyyeye girişmemiş erbâb-ı tedkik her millette zuhûr etmiştir. Recaizâde Ekrem Bey ise hem münekkit hem muallim sıfatlarıyla tecellî eder. Ve binâenaleyh münekkit ve üstadı ayrı ayrı tahlil etmek muvâfık olur. Bu tahlilden sonra merhumun hayât-ı hususîyesine ait mâlûmatımı ve bazı hâtîrâtımı da söyleyeceğim.

Birinci kısımda kabul ettiğimiz tarz-ı tetebbu'a tevfikân her şeyden evvel üstad Ekrem'in lisan-ı nesrini mütâlaa edelim:

Ekrem Bey'in âsâr-ı edebîyyesi şunlardır: *Müntehabât Mecmuası*, *Mes Pirizon Tercümesi*, *Vuslat yahut Süreksiz Sevinç*, *Atala Tercümesi*, *Nağme-i Seher*, *Takrîzat*, *Nâçiz*, *Kudemâdan Birkaç Şair*, *Yâdigâr-ı Şebâb*, *Zemzemeler*, *Tefekkür*, *Muhsin Bey*, *Takdir-i Elhân*, *Şemsâ*, *Pejmurde*, *Araba Sevdası*, *Ta'lim-i Edebiyat*, nısfî neşrolunan *Sâime*, *Nijad Ekremler*. Resâil-i mevkute ve cerâid-i yevmiyyede intişar eden eserler.

Bütün müellifatı tedkik edince görüyoruz ki Ekrem Bey lisan-ı nazmında olduğu gibi lisan-ı nesrinde dahî tarz-ı kadîmin, kendi mensup olduğu Şinasî mekteb-i edebînin, bir de Servet-i Fünûn mekteb-i edebînin taht-ı tesirinde kalmıştır.

(47) Şu üç devre-i tekâmülün birincisinden başlayalım: Üstad Ekrem merhumun âsârı hakkında bizzat bana mâlûmat verirken söylediği *Müntehabat Mecmuası* ayrıca neşredilmiş bir eser değildir ve *Nağme-i Seher*'in manzum kısmına ilâve olunan beş altı makale-i edebîyye ile dört beş mektuptan ibarettir. Bunlardan "*Bir Dede Tarafından İsti'tafnâme*"yi okuyalım:

"Abd-i dâileri Yenikapı Mevlevîhanesi bahçıvanlarından ve dua-gûyân-ı bendegândan olup sâye-i pîrde lehü'l-hamd altmış kuruş maaşa nâil ve bu nimet-i celîleye hezar hezar şükür ile gûşe-i girye-i kanaate kail isem de zâten ve hakîkaten fûls-i ahmere ihtiyaç derecesinde bî-vâye ve ifkar ve nasılsa zî-ıyâl dahî bulunarak dûçâr

olduğum müzâyakadan nâşî her-bâr-ı dilşikeste ve muztar bulunduğum ve leyl ü nehar endişe-i infak-ı evlâd ü ıyâl ile kesb-i iştigal eden tenevvür-i gamla yüreğimi dağdâr edilmeye binâen sema'hane-i ıztırapta ser-gerdân-ı hayret olduğum hâlde dönerek dolaşarak dergâh-ı mekârim-i iktinâh cenab-ı hidivlerine ilticâ eylediğim muhat-ı âlem-ârâ cenab-ı dâverîler bu buruklukta nukûd-ı nâsere-i tazarrû ve niyazım sikke-i kabul ve inâyetleriyle rehîn-i revaç ve bu abd-i dirînleri dilşâd-ı sürûr ve ibtihâç buyrulmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehül-emr-i keder"

İşte eğlence olarak yirmi yaşında yazılıvermiş bir küçük mensûre ki edebiyat-ı kadîmeye büyük vukûfu gösterir. Bugün böyle bir eseri yazmak değil onu bütün nükkât ve mazâmîniyle anlamak kolay bir iş olmasa gerektir.

Lisan-ı nesrinin birinci devresinde yazdığı makale gibi, daha ziyâde sade yazılmaya kabiliyetli eserlerden risâle gibi, kitap gibi âsârın lisanına geçince görüyoruz ki Ekrem Bey kudemâperestlikte ifrâta düşüyor, tasannuâta boğuluyor, nesrinin tasfiyesine ihtimam göstermiyor. İşte 1291 senesinde intişar eden *Mes Pirizon Tercümesi* hakkında Namık Kemal'in yazdığı meşhur muâhezenamenin bazı fıkralarını okursak bunun bir hakikat olduğu tezahür eder. Kemal diyor ki:

"*Mes Pirizon*'u okudum. Sâir eserlerinden aşağı buldum. Efkâr-ı ahrârânesi senin mertebende bulunanlar için doğru söz dokunaklı da olsa yine elbette müdâheneden ziyâde makbule geçer. Onun için muâhezeye ibtidâr ediyorum."

Tercümenin şîve-i ifadesi şimdiki âsârından aşağıdır. Vâkıa bu faslı bizim lisana naklettiğin ⁽⁴⁸⁾ zaman senin kuvve-i kalemiyyen değil, hatta milletin edebiyatı şimdiki âsârında görülen mertebe-i istikmâle vasıl olamamıştı. Şu kadar var ki eserini tashih edebilirdik. Mesela (aks-i endâz) ve (ikamet-i saz) kafiyesi gibi eskimiş veya (âvihte-i şecere-i ibret) gibi hüsn-i münasebetten ârî sözlerin pek kolay ıslahı kabildi sanırım. Bir de (hey gidi saat... hey gidi ahvâl) terkiplerindeki gidi lafzına ilişiyorum doğrusu ben şimdi "tevcîh-i dürbün-i nazar" gibi "dü-dîde-i hicran dîdesi eşgiriz-i teessür" gibi "vaz-ı leb-i dehan-ı tehassür" gibi tatsız teşbihli, hâyîde cinaslı, lüzumsuz kafiyeli sözleri sevemiyorum. Akraba ve aile gibi kelimeler dururken şimdiki edebiyatça âdeta elfaz-ı garîbeden olan "huyşan" tabirini kullanmakta mânâ nedir? Edebiyatımızda mümkün oldukça Farisî şîve ve ifadelerini azaltacak değil miydik? Hele "ten-dâde-i câme hâb oldum" terkibi velev aynen tercüme bile olsa yine yatağıma yattım veyahut "vücûdumu yatağa attım" terkiplerinin elbette yüzde biri kadar olamaz.

"Fıkranın bir yerinde (esbâb-ı politikkiye) kullanmışsak Bâbîâli'nin bu yolda galatât-ı fâhişesini edebiyata da mı nakledeceğiz?"

"Ben ki ulûhiyeti ikrar ve kabul ve onun menzilesini tasdikten nükûl etmek fenn-i mantıkî rahnedâr etmedikçe mümkün olamayacağına pekâlâ kanmıştım." İbarenin ekser biri kafiyeli olmak cihetiyle rabıtları daima kafiyede aramaya tabiat alıştığından kabulden sonra olan "vav", mâba'dında bulunan nükûl kelimesine kadar mâkabline atıf gibi görünüyor da ibareden bütün bütün hilâf-ı maksat bir mânâ çıkıyor."

"Sühan'a kafiye olmak üzere yazdığın 'hande-i şükür-şiken' tâbiri sinirlerime dokunuyor. Öyle gülle şükürü kırarken çekiçten çıkan sadâya benzer kakhahâlar ne kadar latif olur değil mi?!"

"Şiddet-i hararet-i hava kesb-i itidâl eyledi sözünde mantık yok: Hava itidâl hasıl eder, fakat şiddet-i hararet-i hava hiçbir vakit kesb-i itidâl edemez."

"Sağır derûnum serşâr-ı bâde-i şükran." hem köhne eda, hem mânâsız: "âzâ-yı handânımın hücre-i âğuş-ı ter beyitlerinde ibaresinde âğuşun odaya teşbihini hiç beğenmedim." İşte *Mes Pirizon Muâhazenamesi* böyle muhikk tenkîdât ile uzanıp gider. Gariptir ki Kemal'in bu kadar hırpaladığı *Mes Pirizon* tercümesinden üç sene evvel yani 1288'de neşrolunan Atala tercümesi Kemal⁽⁴⁹⁾ tarafından işaret olunduğu gibi daha sade, daha temiz bir lisan ile yazılmıştır: Maamâfih bunda da şîve-i kudemânın tesirât-ı külliyyesi bî-fayda ve bî-letâif tasannuat ve basmakalıp cansız ifâdât şeklinde tecellî etmektedir. 1392 senesinde intişar ettiği hâlde on beş sene evvel yazılmış olduğu müellifin mukaddimesinde musarrah olan "*Naçiz*" ünvanlı âsâr-ı mütercemenin lisanı da heyet-i umûmiyyesiyle köhne edadır. Ekrem Bey'in lisan-ı nesrinde bu birinci devre zamanın sadelik cereyanına güzel numûneleri ihtivâ etmekle beraber heyet-i umûmiyyesiyle pek ziyâde kudemâperestâne kalmış tiyatro lisanında bile sâfiyet ve tabîiyyeti ihrâz edememiştir. İşte mesela *Zavallı Çocuk*'u taklîden yazılmış olan *Vuslat yahut Süreksiz Sevinç* oyununda tarz-ı ifadenin tabîattan hayliden hayli mütebâit olduğu görülür. Şu hâlde Ekrem Bey nesrinin birinci devresi, lisanının hatadan salim ve fesâhat ve belâgat mukteziyatına muvafık olmasına rağmen, tarz-ı kadîmin çirkinlikleri ile mâlâmaldır demekten çekinmeyeceğiz. Bunun böyle olması da şâyân-ı hayrettir. Zîrâ Recaizâde üstadı Namık Kemal'in azîm-i tesiri altında bulunuyordu.

Lisanda sadelik, tabîlik Ekrem Bey'in her şeyden ziyâde mültezimi olmak lâzım gelirdi: Kemal; *Evrak-ı Perişan* gibi, *Zavallı Çocuk* gibi eserlerini o kadar tabîî, öyle

sade bir lisan ile yazdıktan sonra Ekrem Bey'in tercüme olsun, telif olsun eserlerinde tarz-ı kudemâya iktifâ etmesi ve üstadından *Mes Pirizon Muâhazenamesi* gibi bir ihtarnâme alması, garip değil midir? Bu ancak lisan-ı nazım için olduğu gibi lisan-ı nesir için de fitrat-ı mahsûsa, mevhibe-i ilâhîyye birinci şart-ı muvaffakiyet olduğunu söyleyerek îzâh olunabilir sanırım. Sanat-ı tahririn bunca kavânîn ve nazariyatı hep sanatkâr ruhların tecelliyatından istinbat ve takrir olunmuştur. Şu hâlde Recaizâde'nin nesirde dahî sanatkâr ruhu fitrî olarak hâkim değildir ve sanat-ı tahrir her ne şekilde olursa olsun bu üstad için kesbî bir meziyet kalmıştır. Kesb ve himmetin mahdut istîdatları bile nasıl bir mertebe-i büend-i muvaffâkiyete îsâl ettiğini üstad Ekrem nesrinin üçüncü, en büyük cehd ve ikdâmın bile tekâmül-i kâide-i tadrîciyyesine galebe edemeyeceğini de ikinci devrelerinde göreceğiz:

Ekrem Bey'in nesri için 1295 senesinden 1316 senesine kadar olan zamanı ikinci devre olarak kabul edeceğiz ki *Ta'lim-i Edebiyat*, *Zemzemeler*, *Tefekkür*, *Takdir-i Elhân*, *Muhsin Bey*, *Araba Sevdası*, *Şemsâ*, *Pejmürde* hep bu zaman içinde yazılmıştır. *Ta'lim-i Edebiyat*'ın lisan-ı ⁽⁵⁰⁾tahrîri şâyân-ı tebcîl bir numûne-i vuzûh ve münakkahiyyettir. Lâkin *Ta'lim-i Edebiyat* bir eser-i edebî değil, bir mecelle-i ilmiyyedir. *Takdir-i Elhân* da bir tenkitnâmedir lisan-ı ilmin tekâmülü mevzû-ı bahs olsaydı *Ta'lim-i Edebiyat*'ı bir numûne-i kemâl olarak gösterebilirdik *Takdir-i Elhân*'ın lisanını da gözden geçirirdik ancak musâhabemizde münhasıran nesr-i edebîyi tedkik ediyoruz, binâenaleyh bu iki eseri bırakarak diğerlerinin lisanını tahlil edeceğiz.

Birinci Zemzeme'de ifâde-i müelliften kat'-ı nazar iki mensure vardır: Şairin kızının kabrini nasıl taharrî ettiğine dair bir tasvir, dem-i seher redifli gazele ait bir tahlil.

Bunlardan iki parça okuyalım: "bedbahte-i duhter, bî-vefâ-i peder biri yetîmane ve hazin bir vaz' ile diğeri celladâne ve menfur bir tavır ile mukabele-i nigâhında durdular."

"Şu gazelde muntabı' olan nakş u nigâr-ı maânînin ki çîde-i dest-i arzu olan güldeste-i hayâlin safha-i harâya mün'akis timsâli mesâbesindedir renk ve bûy, lafz u mânâdan hâiz-i nisâb olmaması şiir dairesinin darlığına teng-i havsala-i iktidarımın inzimâmından vücut bulan mâniadan ileri gelmiştir."

İkinci Zemzeme'de ifâde-i mahsûsa ile bir tezkireden kat'-ı nazar olunursa "Refik yahut Bir Genc-i Şair-i Ecel Resîde" manzumesinin nasıl yazıldığını izah eden bir measure-i edebîye vardır. Onun şu satırlarına bakınız:

"İşte uğradığım, gezdiğim yerlerde âsâr u tezyînat-ı tabiattan hemen her şey mevcût hatta bahara mahsus olan ezhârın bile pek nazik ve latif bir numûnesi meşhûd olduğu hâlde yalnız bir şey mefkûd idi ki o da bülbüldür."

Üçüncü Zemzeme'nin mukaddimesi ile *Takdir-i Elhân* da bir nesri-i edebî olmaktan ziyâde yine ilmî bir lisan ile yazılmıştır; binâenaleyh bu iki eseri bırakarak *Tefekkür*'ün lisan-ı nesrine geçiyoruz:

Tefekkür'ün lisan-ı nesri şâyân-ı hayrettir. Namık Kemal nesri kadar, hatta tasvîr-i hissiyat itibarıyla ondan da mükemmel bir nesri-i edebî. Bu acaba nasıl olabilmiş? 1303 senesinde intişar eden *Tefekkür*'ün lisanında *Zemzemeler*'in lisanına kıyas kabul etmeyecek derecede bir tekâmül iki, üç sene içinde ne gibi esbâb ile zuhûr ediveriyor? Üstadı Namık Kemal'in kat'î tesirine Rezaizâde Ekrem Bey niçin senelerce tâbî olmuyor, belki her mensuresinde tarz-ı kudemâyâ kapılıyor da *Tefekkür*'e gelince o enfes nesri yazıyor? Bence bunun esbâbı tek bir sebebe müncerr olur ⁽⁵¹⁾ve tek bir kelime ifade olunabilir: Nijad! Nijad, Ekrem Bey'in bütün hayatında bir teceddüttür, bütün melekât-ı akliyyesinde bir teceddüttür, işte, üstadın nesri de bu teceddütten nasibedâr olmuştur. Bakınız, *Tefekkür* yine nasıl enfes ve eltaf bir mükâleme ile başlar:

-Babacığım işte ben geldim.

-Vay yavrucuğum geldin mi? Bana ne getirdin bakayım?

-Mandarin (mandalina) getirdim size. Soyunuz da yiyiniz.

-Peki oğulcuğum, teşekkür ederim. Bakayım ellerine ne kadar üşümüş!

-Karla oynadım da ondan... Bilir misin sen? O! Kuşlara bak baba, nasıl oynuyorlar! Niçin oynuyorlar bunlar?

Bu muhavere *Atala* tercümesinin hatta *Vuslat*'ın, *Zemzemeler*'in lisan-ı nesriyle yazılabilir mi? Ekrem Bey her şeyden evvel ve her şeyden ziyâde hissiyâtına mağluptur; bunu âsâr-ı şiiiriyasını tahlil ederken göstermiştik. İşte evlât muhabbeti yüreğini yerinden oynatmış, samimiyet hissi onda îtiyât-ı kadîmeye hatta bu bir harikadır, suûbet-i fitriyyeye galebe etmiş; o şimdi kalbiyle düşünmeye başlamış, Nijad'ı için yazmış ve lisan-ı nesrinde de şiiirinde olduğu kadar yükselmiş. Maamâfih *Tefekkür*'ün

nesrini de Ekrem Bey'in ikinci devre-i tekâmülüne ithal ettik. Zîra üstadın nesirde üçüncü devre-i tekâmülü Servet-i Fünûn mekteb-i edebinden müteessirdir ve ancak *Nijad Ekrem*'de zahir olur.

Tefekkür'den dört sene sonra intişar eden *Muhsin Bey* hikâyesinin lisanında Ekrem Bey yine az çok îtiyâdat-ı kadîmesine kapılır. Hazin bir hikâye olan *Muhsin Bey*'de hemen hemen Bâbîâlî ağzıyla yazılmış parçalar vardır.

Âsâr-ı edebiyeye üzerine yazılan takrîzâtta müteşekkil küçük risaleciğin lisanı takrîzlerin ait olduğu esere göre kâh eski kâh yeni bir tarzdadır. O kadar hissî bir eser olan *Şemsâ*'da bile lisan-ı nesir kafiyeperverlik gibi, sanatperestlik gibi nakayisten kurtulamamıştır. Nısfî neşrolunduğunu üstadın bizzat bana söylediği *Sâime*'yi görmek müyesser olmadı. Aşağıda göreceğimiz gibi Ekrem Bey'in fevkalâde şâyân-ı dikkat bir eseri olan *Araba Sevdası* romanında üslûp mevzunun tasâvir-i hakîkiyesiyle mütenâsip bir yenilik ihrâz ediyor maamâfih eserin birçok yerlerinde müellifi kafiyeperverestlik lisan-ı resmînin bürûdetine varıncaya kadar köhne tarz-ı beyânından yine kurtulamıyor. Demek ⁽⁵²⁾ oluyor ki Ekrem Bey *Nijad*'ına taalluk etmeyen her şeyi daha ziyâde fikriyle yazıyor ve kâh lisan-ı kadîmin kâh lisan-ı resmînin mahkûmu kalıyor! Şimdi 1326'da intişar eden *Nijad Ekrem*'in lisanını göreceğiz. *Nijad Ekrem*'in lisanı denince Ekrem Bey'in 1316 senesinde yazılmış parçalarını kastediyoruz. Daha evvel yazıldığı bu kitaba dercedilmiş olan mensûreler bittabiî mevzû-ı bahs değildir. Bunu söyledikten sonra yeni yazılardan iki parça okuyalım.

Margirit güzel çiçek! Bu تنها yolun kenarında yapayalnız ne yapıyorsun? Seni ben dün sabah da gördüm. Dün, bilmem niçin? –Bu kadar beşûş görünmüyordun. Bilakis reng-i rûyunda bir kırıklık vardı ki yüreğinin gizli bir elemle üzüldüğünü anlatıyordu Bugün seni pek sevinçli görüyorum. Doğrusunu söyleyeyim mi? Seni bu kadar sevinçli görmek... Ne diyecektim? Evet! Bu mevkiyi intihâbında elbette bir sebep olmalı. Yalnızlığın da anlatıyor ki... Ne bileyim ben? Belki de bir beklediğin vardır.

Oh! Bugün pek güzelliğin var. Hem de ne kadar şensin! Sarışın çehrendeki o dalga dalga lem'alar eminim ki güneşten değil, o bütün ruhundan geliyor...

Gerçek, sen baharın sarışın bir kızı değil misin? Ben sarışın kızları –buna inanmalısın– bütün kabiliyet-i şiirimle, bütün hassasiyet-i ruhumla severim.

Lâkin hatırıma ne geldi bilir misin? Zâti hatırımdan çıkmıyordu ki, buna da emin ol: Ben öyle şeyleri hiç unutmam:

Hani o da senin gibi sarışın, adı da Margirrit... O da bahar-ı hayatın taze bir çiçeği... Yalnız bir farkınız var, söyleyeyim de bak nasıl acırsın sen düz beyazlar giyinmişsin. Zâti düz beyaz aynı tazelikdir, Margiritlere her renginden ziyâde yakışan odur. Bilmez misin? Gelinler de beyaz giyerler, sabahın ilk aydınlığı da beyazdır değil mi? Onun için ben isterim ki Margiritler daima beyaz giysinlar lâkin benim her istediğim olmuyor ki...

O da senin gibi Margirrit demedim mi? Bahar-ı hayatın yeni yetişmiş, sarışın kızı. Zavallı kız! O bugün nazenin endamıyla yukarıdan aşağı teknil siyahlara gömülmüş! Artık anlıyor, bîçare matemzede! ⁽⁵³⁾İşte bazı vakit Margiritler de o kadar güzelliklerine, o kadar tazeliklerine rağmen, şu taze baharın bütün envâr içinde parlayan gülümsemelerine karşı böyle siyahlara bürünüp mağmum geziyorlar.

Sebebini de söylemek lâzım mı? Kendinden biraz daha genç, diyebilirim ki benim çağıma yakın bir erkek kardeş kaybetti. Lâkin bunda asıl kaybeden kim? Bence o zavallı çocuk ki sevgili hemşiresinden uzak kaldı. Hepsi bir... Bilmem hangisi daha bahtsız!

Karahummayı bilir misin? Bu yaman hastalığa tutulan taze hayatlar içinde onun yakıcı ellerinden kurtulabilenler nadirdir.

Ölüm, korkunç şey... Pek de değil... Lâkin şimdi sana bundan bahsetmeli miydin?

"İyi ki aklıma geldi, aklımdan evvel gönlüme doğmuştu, artık darılmazsın değil mi? Ne olur –diyorum– benim de bir Margirrit'im olsa. Margirrit, ah bu ismi pek severim. Haydi, seninle kardeş olalım. Beni kendine bir birader, yahut, nasıl istersen, acaba başka bir beklediğin mi var? Varsa, zararı yok ben giderim."

İşte bu mensurede Servet-i Fünûn mekteb-i edebinin lisan-ı nesri en celi eşkâliyle nümâyandır. Yani Ekrem Bey bütün o neslin lisanında göstermiş olduğu muazzam ve ihyâkâr tasarruf ve teceddütü kendi lisanından kabul ediyor; fakat nasıl? Cidden üstadane bir muvaffakiyetle: edîb-i sahib-i makderet Servet-i Fünûn'un nesrini bütün makbûl ve güzîde eşkâliyle almış, fakat bütün inhirâfât-ı garîbesinden tecrît etmiş. Ekrem Bey'in bu nesirde alafrangalıktan, kimseye benzememek emeliyle düşülen ifratlardan, yeni şekillere konulan eski sanatlardan velhâsıl Servet-i Fünûn nesrinin nakaisinden eser bile yoktur. *Takdir-i Elhân* ve *Ta'lim-i Edebiyat* müellif-i muhteremi irşâdât ve tedrîsâtının genç nesl-i edepte hâsıl ettiği intibâh-ı şelâledâra hayran olarak

onun cereyân-ı feyzâ-feyzine kendisi de kapılmış ve fakat cûş u hurûşunu cebelpare-i vukûf ve salâhiyetiyle tâdile muvaffak olmuştur. Diyebilirim ki *Nijad Ekrem*'in mensûreleri dünkü üstadlarımızı bugün de üstadlarımız derecesinde yüksek tutmaya bâis oldu, bu kitabın pâkize lisan-ı edebi her sahib-i kaleme tasarrufât-ı şahsiyyesinin hata ve sevabını gösterecek bir mir'ât-ı kemâl teşkil etti. *Nijad Ekrem*'in nesri bence nesr-i edebimizin tekâmülünde bir burc-ı edeptir ⁽⁵⁴⁾ve lisan-ı nazmında tamamen bu mertebeye irtika edemeyen Ekrem Bey lisan-ı nesrinin son devresinde, yine Nijadçığının üfûlüne ağlamak için, fitratının müsaadesizliğine bile tamamen galebe ederek kendine şâyân olan evc-i bülent üslûba irtika etmiştir.

Bu nesr-i mükemmelin bugünkü üstadlarımıza bile meşk-i taklit olduğunu söylemekle pek musîb bir fikir beyân etmiş olmadığımı zâhib olanlar bulunabilir; ciltlerle romanlar, risale risale hikâyeler, tasvirler yazan her gün nevîn-i üslûp ve zinde bir makale-i edebiye ibda' eden üstadlarımız *Nijad Ekrem*'in küçük birkaç mensuresinden ne almış, ne kadar feyz-yâb olmuş olacaklar? İtirazına hedef olacak bir mevkide bulunuyorum. Şayet böyle bir itiraz vârit olursa derim ki:

Üslûb-ı edebiyenin de bahası efkâr-ı edebiye gibi kemmiyeti ile değil, keyfiyeti ile taayyün eder. Tarih-i edebiyatımızın sahâif-i mensiyyesinde binlerce divan ölüsü yatıyor, Rûhi-i Bağdâdî'nin tek bir terkiib-i bendi hâlâ bugün zindedir. Namık Kemal nesr-i edebîmizde kurduğu muazzam kâşâne-i teceddütü mini mini *Devr-i İstîlâ* risalesinin rasanet-i âhenîn-i ruhuna istinât ettirmiş. İşte üstad Ekrem'in yaptığı da budur ve ben eminim ki, bunu tekrar ediyorum, bugünkü üstadlarımızın hepsi; *Nijad Ekrem*'in nesr-i vâkıfânesinden ders almışlardır. O üstaplardan biri çıkar da bunun aksini iddia ve ispat ederse o zaman yanılmış olduğumu kabul ve tasdik ederim. O zaman da üstad Ekrem kendi mertebe-i ulviyetinden bir şey kaybetmiş olmaz. Çünkü onun en büyük fazileti lisan-ı nesrinde değil, *Ta'lim-i Edebiyat*'ında münclîdir ve Servet-i Fünûn neslinin nesr-i edebîsini ıslah ve tâdil etmeden kabul etmiş olduğu bile ileriye sürülse yine kendisinin meziyyet-i mübeccelesi tasdik edilmiş olur.

Şimdi edibi tedkik edelim: Ekrem Bey'in ilk neşrolunan nesr-i edebîsi "*Afife Anjelic*" tiyatrosu olduğundan üstadın tiyatrolarını evvel emîrde mevzû-ı bahs edeceğiz. Gerek bu *Afife Anjelic* gerek *Atala* tiyatroları âsâr-ı mütercedemendir. Binaenaleyh sanat-ı temâşâ nokta-i nazarından kıymetleri olup olmadığını arayacak değiliz. Yalnız bunların temâşâ tarihinde iz bırakmış âsârından olmadığını söylemeliyiz.

Ekrem Bey'in kendi telifi olarak iki tiyatrosu vardır:

Vuslat yahut Süreksiz Sevinç,

Çok Bilen Çok Yanılır.

(55)*Vuslat* Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* oyununa bir nazîredir Kemal bu eseriyle, telâmiz-i irfânına bir numûne göstermiş idi. Fakat Kemal'in iki büyük şakirdi, Hâmid ve Ekrem o zaman bir türlü tesiratından kurtulamadıkları îtiyâdât-ı kadîme ile *Zavallı Çocuk*'u bizdeki aile hayatının safahâtını tasvir için bir numûne gibi değil âdeta bir gazel gibi telakkî ettiler ve ona birer nazire yazdılar, nazireciliğin belasına da uğradılar: Ne Hâmid'in *İçli Kız*'ı ne de Ekrem'in *Vuslat*'ı *Zavallı Çocuk* mertebesine çıkamamış hatta ikisi de *Zavallı Çocuk*'tan pek aşağı kalmıştır.

Vuslat esâret adetini muâheze için yazılmış bir eserdir. Müttekâidîn-i ricâlden Tevfik Efendi'nin hanesinde küçükten alınmış, *Vuslat* isminde pek marifetli, gayet sevimli bir cariye var ki efendinin mahdumu Muhsin Bey'le gizlice sevişirler. Ne Tevfik Efendi'nin ne de haremi Naîme Hanım'ın bu pek masumâne geçen sevdadan haberleri yok. Kahya kadın Nâyâb da bir şey bilmiyor. Bir gün esirci Latîfe Hanım geliyor, güya oğluna odalık olarak *Vuslat*'ı satın almak teklifinde bulunuyor, efendi ile hanım muvâfakat ediyorlar. Muhsin Bey'in mahcûbiyeti, *Vuslat*'ın infîâli, diğer cariye Servinaz'ın entrikası işi teshil eder. *Vuslat* satılır, Giritli Mustafa Bey namında bir tacire mal olur. Muhsin ölüm yatağına düşer gencin son nefesinde hakîkat-i hâle muttali' olan Mustafa Bey *Vuslat*'ı Muhsin'e getiriyor. Lâkin ikisini de verememiş, bitirmiş ikisi de dudak dudağa can veriyorlar.

İşte *Vuslat*'ın mevzuu bu. *Mîzan* muharriri Murat Bey bir aralık "*Üdebâmızın Numûne-i İmtisâlleri*" sernamesiyle haftalık "*Mîzan*" da neşrettiği intikadât arasında "*Vuslat*"ı bihakkın muâheze etmiştir. Muhsin'in vaziyetinin bir türlü taayyün edememesi, Servinaz'ın entrikaları neden zuhûr ettiğinin müphem kalması, Naîme Hanım'ın ne sebeple o kadar sevdiği cariyesini elden çıkarmaya karar verdiğinin anlaşılramaması gibi ahvâli Murat Bey cây-i sual buluyor. Bu hâllerden biri bile eseri kıymetten düşürmeye kâfidir, *Vuslat*'ın sanat-ı temâşâ nokta-i nazarından hiçbir değeri olmadığını söylemeye mecburuz.

"*Çok Bilen Çok Yanılır*" oyununa gelince, bu güzel bir mudhikedir. Elfi'n-Nehâr ve'n-Nehâr'daki bir hikâyenin memleketimize tatbîkenden ibaret olan mevzuu da şudur: Maraş kaymakamı Edip Efendi'nin kızı güzel Latîfe Hanım, Hâlep valisinin mahdumu

İhsan Bey'e ⁽⁵⁶⁾tezvîç olunmak için talep edilecektir. Bu haberin şuyûu kaymakama şiddetli adâvet besleyen nâib Azmi Efendi'yi küplere bindiriyor. Alacağı kızı görmek için tebdîl-i kıyafet ederek Maraş'a gelen İhsan Bey'i Azmi Efendi kimsesiz bir seyyah farzıyla, Latîfe Hanım'ın valinin hakîki oğluyla izdivacına mümânaat edebilmek için, kendince sahte vali-zâdeyi İhsan Bey olarak kaymakama takdim eder. İhsan Bey de hâkim efendi ile alay etmek için bu oyuna muvâfakat gösterir. Fakat Latîfe Hanım bu kadarıyla kalmaz, kendi işlerine müdahâle ederek saadetini ihlâl kalkışan kadı babaya bir darbe indirmeyi kararlaştırır. Kahveci Hasan Ağa'nın kızı namıyla hâkime gelir, Azmi Efendi'nin karşısında bütün hüsn ü ânının şâsaasıyla görünerek babası Hasan Ağa'nın kendisini evlendirmemek ve hizmetçilikte tutmak için onu bütün dünyaya çolak, hastalıklı, çirkin, sersem bir kız olarak ilân etmiş olmasından acı acı şikâyet eder. Gafil avlanan hâkim efendi karısını boşar, derhâl kahvecinin kızına tâlip olur. Bîçare Hasan Ağa maâyibini kadı Baba'ya anlatmakta ne kadar ısrar ederse bunu inandıramaz, Azmi Efendi kahveciye birçok da para vererek nikâhı âdetâ zorla akdettirir. Bir de zıfâf gecesi ne görsün? Mahkemeye gelen âfet-i devran yerine bir ucûbe-i rüzgâr olan kokuşmuş Ayşe karşısına çıkmaz mı! Kadının ayakları suya erer ama, iş işten geçmiş olur.

Mukaddimede mudhikenin bizde hafif telakkî edilmesini muâheze etmiş olmasına rağmen galiba mevzûun hafifliğini kendi meslek-i ciddiyetiyle mütenâsip bulmadığından dolayı Ekrem Bey'in neşrettirmek istemediği bu oyun merhumun vefatından sonra tab' edilmiştir. Eserin esası müellifin olmamakla beraber gerek tatbik ve kabulünde gerek tertibinde muvaffâkiyet vardır. Maamâfih şu küçük telifine istinaden Recaizâde'yi sâha-i edebiyatta bir temâşâ-nüvis olarak gösteremez.

Ekrem Bey'in küçük hikâyelerine nakl-i bahs eyleyelim bunlar başlıca iki nuvelen ibarettir: *Muhsin Bey*, *Şemsâ*.

Muhsin Bey'in başında "*Ufak Hikâyelere Dair Ufacık Bir Mütâlaa*"da muharrir diyor ki... "İkinci nev' hikâyeye ise bir minyatürdür. Bunun öteki (yani roman) gibi taslağı olamaz, üzerinde o kadar oynanamaz. Matlûb olan nefâset ve letâfet def'aten verilemez ise, artık ondan hayır yoktur, atmalı."

⁽⁵⁷⁾Biz bu mütâlaaya iştirâk edemiyoruz: Nuvelerin de romanlar gibi taslağı olur, onlar da uzun uzadıya işlenilir. Hatta bazen bunları işlemek aynen bir inci üzerine resim hakk etmek kadar müşkildir. Üstadın matlûb olan nefâset ve letâfeti def'aten

vermekten ne kastedtiğini de anlayamadık. Lâkin asıl mesele roman mı yoksa nuvel mi güç yazıldığıнын tayininde değil, yazılacak eserin mesâlik-i edebiyeden birinin olsun katiyyen mukarrer-i nazariyyât ibdâına tevfkindedir Ekrem Bey o zamanın bütün üdebâsı gibi âsârında umûmiyeti itibarıyla romantizm (tahayyüliyye) meslek-i edebine sâliktir. Lâkin romantik tiyatro müellifi olarak takdir edemediğimiz Ekrem Bey'i romantik hikâye-nüvis olarak da *Muhsin Bey*'yle takdir edemiyoruz; filhakîka *Muhsin Bey* nedir? Gayet sade bir mevzû: Muhsin Bey pek genç yaşında iken akrabasından Dilârâ'yı seviyor, Dilârâ veremden ölüveriyor, Muhsin Bey de bir sene sonra mâşukasına kavuşuyor. Romantizm meslek-i edebinde böyle sade bir mevzû tasvir olunmaz mı? Evet, tasvir olunur, Fransız edebiyatından yüzlerce numûne gösterebiliriz; fakat mevzûdaki eşhasın, vakâyiin sadelik içinde mütemâyiz simâ-yı şahsiyetleriyle yaşamaları lâzımdır. Muhsin Bey'de ise Dilârâ gayr-i mer'î, Muhsin gayr-i mütebâriz, müellifin vâlide-i müteessire, vâlide-i mütellime kayıtlarıyla tespit etmek istediği anne de âdeta gayr-i mevcuttur! Vak'anın sûret ve mahâll-i cereyânında umûmî ve adî tasvirlerden başka bir şey görülmez. Hülâsa eser her meslek-i edebiyeye göre muhtar ve mer'î olan zî-hayat vafından ârî bir cenîn-i sâkıttır.

Ekrem Bey'in yine bir küçük hikâyesi demek olan *Şemsâ*'da ise hâl bir akistir. Şemsâ bir de değil iki şahsiyetle Seher ve Şemsâ olarak yaşar, Şemsâ müellifin ruhuna tesir-i mahsus ilka etmiş onun gözleri önünde belirmiş, açılmış, solmuş bir dağ çiçeğidir. Bu küçük hikâyeyi ki mevzûunu birinci musâhabemizde anlatmıştık Recaizâde'nin pek nefis bir eseri telakki ederiz.

Acaba niçin şu iki hikâyenin birincisi pek adî kaldığı hâlde hâlde ikincisi âsâr-ı nefâis-i samimiyetten oluyor? Çünkü yine birinci musâhabemizde söylediğimiz gibi Ekrem Bey'de kuvve-i muhayyile çok mahduttur. O mehâsin-i bedîayı kolaylıkla hâlk ve ibda' edemediği gibi vakâyi-i bedîiyyeyi de yaratamaz. Fakat duyduğu şeyi güzel yazar. İşte *Muhsin Bey*'i tasvir ve tahlil etmiş *Şemsâ*'yı ise görmüş ve duymuştur.

(58)Recaizâde'nin *Araba Sevdası* ünvanlı eserine gelince, bu küçük romanı yukarıda da söylediğimiz gibi gayet şâyân-ı dikkat buluruz. Hatta üstadın bir kitap teşkil eden âsâr-ı mensuresi arasında en mühim olanı budur demekten çekinmeyeceğiz. Hikâyenin mevzûunu söyleyelim:

Valiliklerde gezen kudemâ ve ağniyâ-yı vüzerâdan bir zatın oğlu Bihruz Bey ancak yarım yamalak bir rüştiye tahsili gördükten sonra ber-mûtaad bir kaleme çerağ

buyruluyor ve kendisine Fransızca ve Arabî Farisî tedarik edecek hocalar da tayin olunuyor. Biz; seyirden seyire dolaşan, kaleminde öğrendiği beş on Fransızca kelimeyi söylemek için Beyoğlu dükkânlarına can atan muhteşem Bihruz Bey'i dünyada her şeyden ziyâde sevdiği arabasının içinde ve bin iki yüz seksen altı senesinde Çamlıca Bahçesi'nde tanıyoruz. Şimdi Bihruz Bey âlem-i sefâhete dalmış, vefat etmiş olan paşa babasının bıraktığı yirmi sekiz bin lira nakdi ve vâridât getiren emlakî yiyip bitirmiş Çamlıca'daki köşk ile Süleymaniye'deki konaktan başka malı kalmamış. Lâkin vâlidesinin servetine henüz el sürememiş. Şimdi beyin mizâcgir, kurnaz Fransızca hocası Mösyö Piyer'den maadâ hocası da yok. Esasen beyin en büyük merakı alafrangalık hatta Çamlıca'daki jarden püblik'e Pek ala mod hususiyle kendini göstermeye pek favorabl bir puromönad mahâlli olduğu için ekipajı'yla gelmiş. İşte bu züppe mirasyedi bey ilk aşkına burada tutuluyor; bir landonun içinde biri genç, sarışın, gayet güzel iki kadın görünce sarışına âşık oluveriyor. Bu meyl-i ânîyi tevlîd eden sîmadan ziyâde lando: Bunlar gayet komiflu pek nobl kadınlar olacak ki böyle mükellef bir lando ile seyre gelmişler. Sarışın kız ki ismi Periveş'tir. Arabasından iniyor yanındaki Çengi hanımın ibramıyla Bihruz'un kendisine verdiği çiçeği alarak göğsüne takıyor hatta gelecek cuma yine bu bahçede bulunacağını söylüyor. Bîçare Bihruz (nobl jön fiy) tasavvur ettiği Perîveş ki bir âlüfteden başka bir şey değildir. O gün takip ediyorsa da ona yetişemiyor safdil âşık cumayı bin bela ile beklemekte. O Perîveş'e bir ilân-ı aşk mektubu yazmış, mektuba Vâsîf divanından kur'a ile aldığı münasebetsiz bir şarkıyı da mânâsını anlayamadan leff etmiş. Hele nihayet cuma geliyor. Bey de mektubunu bin bela ile takdim edebiliyor. Lâkin işte macerâ-yı muhabbet bundan ibaret: Perîveş ne pazar ⁽⁵⁹⁾günü için Bihruz Bey'in talep ettiği mülâkata geliyor ne bir daha görünüyor. Bîçare âşık şimdi pek bedbaht, ne yapsın? Mâşukasını nasıl bulsun? Lâkin niçin gelmedi, niçin hiç görünmedi? Galiba Vâsîf divanından alınan şiirde bir münasebetsizlik olacak: Bihruz Bey ilk kelimesi Fransızca mersiye lugatine tevfikân "bir siyeh" okuduğu "Bir siyeh çerde civandır" mısraının mânâsını anlamadan yazmıştı, eyvah? Mutlaka fenalık bunda. Genç âşık lugatlerde bulamadığı kelimeyi nihayet kaleminde arkadaşlarından ve kudemâdan Nâim Efendi'den öğreniyor ve "bir siyeh çerde civan", "esmer yüzlü delikanlı" demek olduğunu anlayınca yüreğine iniyor. Hemen Perîveş'e bir ikinci mektup yazarak istifâ-yı kusur ve bir ikinci şiir takdim etmek istiyor. Lâkin iki ay mesire mesire dolaştığı hâlde Perîveş'e tesadüf etmek kabil değil. Nihayet bir gün arkadaşı Kırkyalan Keşfi'ye tesadüf ediyor, o meşhur yalancı da zavallı sevdâzedeye mâşukasının vefat etmiş olduğunu söylemez mi? Artık Bihruz'un hâlini

tasavvur etmeli. Dünya ona zindan olmuş. Şimdi yegâne emeli Perîveş'in mezarını bularak onu ziyaret etmek. Bihruz Bey'in sıhhati az çok muhtel oluyor, parası da kalmıyor. Meşhur arabasını kendisine satan arabacı zabtediyor. Hâsılı hâl pek fena. Nihayet vâlidresi imdadına yetişiyor, ona borçlarını te'diye edeceğini vâdediyor. Fakat Çamlıca'daki köşkten İstanbul'daki konağa nakletmeyi şart koşuyor. Bihruz çaresiz mutî', konağa geliyor. Vakit Ramazan... Genç âşık oruca namaza başlıyor; bir taraftan iyi kötü Fransızcaya çalışmakla, âşıkane romanlar okumakla meşgul, oldukça muntazam bir hayata giriyor. Kalbindeki sevda ateşi hâlâ yanıyor ama eski şiddetini kaybetmiş. Hatta artık sevinecek. İşte bu esnada bir gün Perîveş'e Çengi hanımla beraber sokakta tesadüf ediveriyor. Öldüğünü zannederek uğrunda o kadar ıztıraplar çektiği, yaşlar döktüğü mâşukayı dipdiri karşısında bulunca Bihruz'un canı ağzına geliyor, ama bir Ramazan gecesi İstanbul'un arka sokaklarından birinde Perîveş'e o pek manidâr Çengi hanımla beraber tesadüf etmesi ve kendisiyle görüşmeye başlayarak niçin landosuna binmediğini sual edince landonun, o araba sevdasına mübtelâ gençte, safdil Bihruz'da Perîveş'in kibar namuslu bir kız olduğu hayâlini tevlîd etmiş olan mükellef landonun kira arabası olduğunu kadının ağzından işitivermesi Bihruz'u müthiş bir sükût-ı hayâle uğrattıyor, hikâye de böylece nihayet buluyor. *Araba* ⁽⁶⁰⁾*Sevdası* romanı Ekrem Bey'in hikâyenüvislikte büyük bir tekâmüle mazhar olduğunu gösterir güzel bir eser-i edîptir. *Muhsin Bey*'den, *Şemsâ*'dan sonra *Araba Sevdası*'nı yazan bir müellif tahayyüliyyûn mesleğinden hakîkiyyûn mesleğine yani romantizmden realizme çıkmış demektir. Filhakîka eserde realizm mesleği tebârüz eder çünkü:

Evvela mevzû pek sade, pek hakîkîdir. Bihruz kadının ne olduğunu anlayınca sükût-ı hayâle uğramakla kalıyor, kendini yahut kadını öldürmeye kalkışmıyor. Bu tabîî ve biraz bârid netice esasen mirasyedinin fitratına da pek muvâfık, onun sıfat-ı farikası, hülâsa-i mevcûdiyyeti bir kelime ile ifade olunabilir: Zaaf: anlaşılıyor ki zaaftan dolayı hayatındaki her hâdiseye, sonra her muhite gayet kolay uyan şimdi hoppa, şimdi ciddi, şimdi alafranga, şimdi dindar Bihruz Bey bugün ne kadar sehîl bir aşka mübtelâ olduysa yarın da o aşktan o kadar kolaylıkla rehâyâb oluverecek. Müellif pek mahirâne tespit ettiği mukaddimât ile hikâyesine vereceği neticeyi ihzâr ediyor. Kari' için bu netice evvelce iyân değil ise de ona vusûlden sonra gayet tabîî ve hâle muvâfık kalıyor. Mevzû hakîkaten üstadane tertip ve ihâta edilmiştir.

Sâniyen eşhâs-ı vâkıa tamamen hakîkî ve tamamen zî-hayattır. Hâl ü şanımlı şimdi icmâl ettiğimiz Bihruz Bey'den maadâ romandaki Fransızca hocası Mösyö Piyer,

Bihruz'un arkadaşı Keşfi Bey, vâlidisi, dadısı, Perîveş Hanım, yanındaki Çengi Hanım, siyeh çerde terkinin mânâsını anlamaya muvaffak olan kudemâdan Nâim Efendi hatta pek az müşahede olunan uşak Mişel, arabacı Andon Bihruz Bey'i bir kere yolcu vapuruna götüren kayıkçılar hepsi, hepsi aramızda yaşayan, müşahede olunan insanlardır.

Salisen romandaki ihtiyar olunan meslek-i hakîkate muvâfık yani tedkik ve müşahedeye müstenid tasvirler vardır.

İşte şu üç sıfat-ı kâşifesinden dolayı hakîkiyyûn mesleğine muvâfık olan *Araba Sevdası* hikâyesinin ne zaman telif ve neşredildiğini düşünürsek Avrupa'da romancılığın hususiyle cemiyet-i beşeriyyeyi göz önünde yaşatmaya bezl-i makderet eden romancılığın üssül-esâsı olan hakîkiyye meslek-i tahririni lisanımızda Recaizâde Ekrem Bey'in ikame etmiş olduğuna hükmederiz:

⁽⁶¹⁾*Araba Sevdası* Servet-i Fünûn'un 1311 senesi şubat nüshâlarında intişara başlamış ve 1312 senesinin 26 Eylül nüshasında hitam bulmuştur. O zaman realizm meslek-i edebiyesine muvâfık bir hikâye-i edebiyeye mevcut değildi. Vâkıa Ahmet Mithat evvelce neşrettiği romanlarda hakîkiyyûn mesleğini hatta fazlasıyla iltizâm etmiş idi, fakat o romanlar âsâr-ı edebiyeden mâdûd olamaz, avam için yazılmış şeylerdir; vâkıa Hâlit Ziya Bey hikâyelerinde pek hakîkî tasvîrât yapıyordu hatta tahayyülî ve hakîkî mesleklerin imtizâcı demek olan *Mâi ve Siyah*'ını Servet-i Fünûn'da *Araba Sevdası*'yla beraber neşrediyordu, fakat Hâlit Ziya Bey'in şöhret-i edebiyesi henüz takarrür edememiş olduğu gibi Nabizâde Nâzım'ın yine aynı zamanda Servet-i Fünûn'da intişar eden *Zehra* ünvanlı romanında, bazı gençlerin neşrettikleri hikâyelerde görülen realizm temâyülâtı da sâha-i edebiyata yeni bir meslek ikame edecek mahiyette şeyler değildi. İşte o mesleği katiyyen takrir eden Ekrem Bey'dir her teşebbüs-i nevîn ancak bir hâtim-i tasdik ile kesb-i mevcûdiyet edebilir. Namık Kemal'in *Cezmi*'si, Abdülhak Hâmid'in *Tarık*'ı henüz müfekkirelerde romantizm meslek-i edebinin saltanatını idâme edip dururken *Araba Sevdası* romanı Recaizâde'nin nâm-ı bülendiyle musaddik ve müveşşah olarak intişar etmeseydi romanda realizm daha pek uzun bir devre-i tecrübe geçirirdi.

Araba Sevdası'nın meziyeti bundan ibaret değildir. Müellif eserinde her milletin terbiye-i fikriyyesinde gayet mühim bir âmil olan tenkit ve istihzâyı bütün incelikleriyle tatbik eder. Esasen Şinasî mekteb-i edebinin üstadları hezl ü tenkit ve istihzâ vadilerinde

büyük bir kabiliyet göstermişlerdir. İşte Ziya Paşa âsâr-ı muhâllidemizden olan *Zafername*'siyle, işte Namık Kemal Diyojen'de, Hayâl'de intişar eden makaleleri, birçok şiirleri, muâhezenameleri, mektupları ile müthiş müstehzî olmuştur. Recaizâde'nin de tenkit ve istihza vadisinde bir nev'iyet-i mahsûsası vardır ki mahviyetperest mizacının, rikkat-i hayâlinin taht-ı tesirinde inkişâf eder Ekrem Bey hezliyyâtında tesîrat-ı kadîmeye meclûb idi. Fakat bu meclûbiyeti hiç de beğenmemelik edemeyiz: ciddiyâta agrab-ı garâib olan sanat oyuncakları şathiyâta her zaman her millette pek makbul olmuştur. Ekrem Bey bunu pek iyi bildiği için kadîm-i melâib-i bedâati cedîd-i efkâr ile tezyin etmekten zevk alırdı Muallim Nâci'nin aleyhinde Servet-i Fünûn'da muahharen tâdil ederek neşrettiği şu kıtayı bana keyifli keyifli bizzat okumuştur:

(62)Boştur ol sünbüle perdâze-i ahlâk-ı his
Ehl-i mîzan seni bilmez mi ne akrepsin sen
Hiçsin hiç fazîlette, denâette fakat
İliş istersen eğer kafiye hepsin sen

Araba Sevdası'nın tenkit ve istihza sayfaları edebiyat-ı kadîmenin sanat oyuncaklarıyla mâlâmâldır demek istemiyoruz. O sanatlardan Ekrem Bey lüzum gördükçe az çok istifade etmekle beraber istihzasının iğnelerini hatta bazen çuvaldızlarını Avrupa mâlûmatından intihâb etmiştir: İşte mirasyedi Bihruz Bey zaaf-ı ahlâka, fikdân-ı mâlûmata, killet-i terbiyeye numûne-i kemal olacak bir züppe tipidir ve müellif müntehabını hakkıyla yaşatmak için gayet müdekkikâne, müşikâfâne düşünerek onun evsâf-ı mümeyyizesini gösterecek elvâh-ı bedâati bütün sadakat ü ayniyetiyle tespit etmeye muvaffak olmuştur. Sanat ve bedâatte hâssa-i îtidâlin ne büyük bir meziyet olduğunu Ekrem Bey'in bihakkin takdir ettiğine *Araba Sevdası* romanı bir burhan-ı katı'dır şimdiye kadar gösterdiğimiz esbâb-ı tefevvuk ve rüchân bu eserin olmayacak bir kıymeti hâiz olduğuna delâlet ediyor. Lâkin bence *Araba Sevdası*'nın bütün meziyetlerden yüksek bir meziyeti vardır: Samimiyeti!

Ah üstad Ekrem bu tenkit ve istihza eser-i bedâatinde bile bütün samimiyet-i vicdaniyla tecelli eder: Kendi yarattığı kendinin gayet şedîd tenkîdât ve takbîhâta boğduğu Bihruz Bey'e hikâyenin sonlarına doğru bizzat kendisi acımaya başlar: Bihruz'un, mâşukasının mezarını nasıl aradığını, onun derd-i firâkıyla ne acı saatler geçirdiğini tasvir eden sayfalar, hakâik-i ahvâli lâkaydâne tespit eden bir realistin değil, ıztırâbât-ı beşerle yüreği kan ağlayan bir romantiğin kaleminden çıkmış yazılardır. Ve

Zola'nın bazı eserlerinde olduğu gibi şiir ve hissin de sâha-i hayatta binefsihi mevcut bir hakikat olduğunu gösterir. Ekrem Bey kendi ihtiyarının fevkinde avâmile kurban olarak hayât-ı sefâhete sürüklenen bîçare Bihruz'a bir baba kalbinin bütün samimiyetiyle acıyor, acıyor! Oh, *Araba Sevdası*'nın bu her meziyetten yüksek olan samimiyet-i pederânesini görüp de büyük üstad Ekrem'in büyük vicdanına hayran olmamak kabil değildir. *Araba Sevdası* gibi romanlar pek çok yazılacaktır, fakat eserin bu samimiyet-i hususiyesi bilmem başka bir eserde tecellî edecek mi? Tecellî etmese bile el-fazlû li'l-mütেকaddim şerefi yine Recaizâde'ye ait kalacaktır.

(63)Ekrem Bey'in âsâr-ı edebiyesi hakkındaki mütâlaatımızı söyledik, şimdi üstad Ekrem'e nakl-i bahs edeceğiz ve evvel emirde *Ta'lim-i Edebiyat*'ı anlatmaya çalışacağız. *Ta'lim-i Edebiyat* kıymet ve ehemmiyetinde bir eseri bihakkın tedkik ve teşrih için başlıca bir, iki konferans verilmek yahut bir risale telif edilmek lâzım gelir; bu musâhabemizin beş on dakikalık zamanında o eser hakkında pek nakıs, pek sönük bir fikir verebiliriz, lâkin o heykel-i edebiyatı setreden örtüyü burada açmaya mecburuz, ümid edelim ki vücûd-ı bedâat ve hikmeti kendi şaşaaısıyla iyân oluversin! Bir cümle ile söylemek lâzımsa deriz ki *Ta'lim-i Edebiyat* Avrupa'daki tarz-ı tadrîs-i edebiyatın vatanımızda katıyyen kabul ve takririni temin eden bir telifdir. Edebiyat tedrisatında usûl-i garbiyyeyi lisanımıza ilk nakleden Süleyman Paşa merhum olmuştur. Süleyman Paşa meşhur *Mebâni'ül İnşa*'sının mukaddimesinde "lisan-ı Fransevî'den Emil Lö Frank'ın literatürünü me'haz-ı ittihaz" ettiğini söylüyor ve eserinde kelâmı envâ-i muhtelifeye taksim ettiği gibi efkâr-ı edebiyeye mevzû-ı bahs ediyor; fakat *Mebâni'ül İnşa*'da fesâhat ve belâgat vezin ve kafiye mebâhis-i kadîmesi, beyân ve bedî-i nazariyat-ı mâlûmesi yeni telâkkiyât-ı edebiyeye galip olduğu gibi eser heyet-i umûmiyesi itibarıyla ilk tecrübenin hiçbir zaman kurtulamadığı perişanlığa mazhar kalmıştır ve Mekteb-i Harbiye'de tedris olunmak üzere kaleme alındığı için en ziyâde hitabet-i askeriye numûneleriyle müzeyyendir. *Ta'lim-i Edebiyat* ise müdekkik olduğu kadar intizam-perver bir müfekkirenin ibda' ettiği nazariyyât-ı edebiyeden ve o nazariyatı en belîğ ve mûciz sûrette tefhim eden eşkâl-i beyândan müteşekkildir. *Ta'lim-i Edebiyat*'ın ne kıymette bir ders kitabı olduğunu müellifin kable's-şurû' sernamesiyle yazdığı kısmın başındaki satırları okuyunca anlıyoruz: "Edebiyat tâbiri hususiyle beş on seneden beri erbâb-ı kalem arasında en çok zebanede olmuş tâbirlerdendir. Bu derece me'nûs, bu derece kesîru'l-isti'mâl bir tâbirin şüphesiz medlûlü dahî kullananlarca mâlum olmak îcâb eder maamâfih bunun kabûl-i üdebâyâ şâyân olacak bir tarif-i

mücmel ve münakkahına şimdiye kadar tesadüf olunmamıştır. Bu cihetle öyle bir tarifin birinci defa olarak taraf-ı ihkaranemden îrâdî büyücek cesaretlerden mâdud olduğunu bildiğim hâlde vazife-i tadrîs ile buna mecbur olmuş ve talebeye şu sûretle anlatmış idim."

Demek oluyor ki *Ta'lim-i Edebiyat*, edebiyatı tarifinden başlayarak usûlî ve tasnîfî bir sûrette ilk tedaris ve tedvin eden kitaptır.

⁽⁶⁴⁾Eser iki kısım üzerine mürettep olmakla beraber çok şâyân-ı teessüftür ki birinci musâhabemizde biraz söylediğimiz gibi Ekrem Bey tenvîr-i efkâra hizmet cürmüyle ittihâm olunarak bilâhere Mekteb-i Mülkiye'den uzaklaştırılmış olduğundan *Ta'lim-i Edebiyat*'ın ikinci kısmı neşrolunmamıştır. Elimizde bulunan kitap birinci kısımdan ibarettir.

Bu birinci kısmı müellif ikiye ayırıyor:

Mânâ yahut Fikir,

Lafız yahut Üslûp

"Mânâ yahut Fikir"e ait birinci fasıl ki müellifin hatt-ı destiyle musahhah nüshada "Kuvve-i Maneviyyenin Edebiyatı Ef'âlî" sernamesiyle başlıyor, üç yüz doksan sayfalık kitabın yalnız elli sayfasını işgal etmektedir. İtiraf etmek mecburiyetindeyiz ki *Ta'lim-i Edebiyat*'ın bu faslı çok noksan kalmıştır. Bir kere faaliyyet-i dimâğîyye mevzû-ı bahs edildi mi onun netâyicini değil suver ü şerâit-i inkişâfını anlatmak lâzım gelir. Efkâr u hissiyât ve hayâlât zihinde evvel emirde nasıl tekevvün ve sonra ne gibi şerâit tahtında inkişâf eder? Bunların birbirinden esaslı farkları nedir? Anlatılmak zarûrîdir müellif bunu yapmamış ve yalnız fikr ü his ve hayâlî birtakım aksama ayırmış. Bugün meselâ kuvve-i muhayyilenin edebiyatta hüküm ve ehemmiyetini anlamak için *Ta'lim-i Edebiyat*'a mürâcaat ederseniz şu sözleri bulursunuz:

"Hüsn-i tabiata bir hakem veya mümeyyiz nâmı verilse mütehayyileye de bir sâni'-i bedâyi' demek yakışır: Biri hisseder, temyiz eder. Tashih ederse diğeri de icat eder, tenvir eder, tezyin eder. Edebiyatı kuvve-i hayâliyye sanat-ı tersîmde elvân hükmündedir. Bu parlak ve yaratıcı kuvvete eşyanın in'itâfı gayet seri ve bedî olur. Bu kuvvettir ki eşyaya asalet ve ulviyet verir, istediği şekil ve sûrete kadar. Eşya-yı hakîkiyye bulamadığı zaman kendi âleminde icat eder, cisim verir, can verir; onları hakikat kisvesinde gösterir." Lâkin şu birkaç satır size kuvve-i muhayyilenin sûret-i

faaliyetini anlatmaktan çok uzaktır. Çünkü maksadınız muhayyilenin icat ettiğini, cisim verdiğini, can verdiğini, tenvir ve tezyin ettiğini öğrenmek değildir bunları zaten biliyorsunuz, görüyorsunuz; aradığımız muhayyilenin bütün bu şeyleri nasıl yaptığını ve îlâd-ı bedâyi' edebilmek için hangi şerâit tahtında faaliyete gelmesi muktezî olduğunu anlamaktır. İşte bunu *Ta'lim-i Edebiyat*'tan anlayamazsınız, yani *Ta'lim-i Edebiyat*'ın birinci faslı edebiyat için ⁽⁶⁵⁾ hikmet-i bedâyi'a müdhil olacak bir psikoloji teşkil edemiyor. Maamâfih zamana göre fevkalâde hâiz-i ehemmiyettir. Çünkü bu fasılda faaliyet-i dimâğiyye sûret-i vâzıha ve kat'iyede fikir, hayâl, his kısımlarına ayrılarak her birinin edebiyatta hüküm ve ehemmiyeti gösterilmiştir ve edebiyatı böyle ilmî bir nokta-i nazardan tedkik ve tahlil şerefini üstad Ekrem herkesten evvel ihraz etmiştir.

Esâlibin tâbî olduğu meziyyât-ı umûmiyye ve hususiyye, üslûp kelimesinin lafzını kabulden başlayarak, bi'l-etraf îzâh olunmuş ve ecille-i üdebâmızın âsârından istihşâd edilmiştir. *Ta'lim-i Edebiyat*'tan evvel hiçbir eserde mebhâs-i üslûbun bu yolda ve bu kadar şümûl ve kat'iyetle îzah edilmiş olduğu görülmez. Hiç şüphe edilemez ki nesr-i edebînin ne demek olduğunu bize *Ta'lim-i Edebiyat* göstermiştir.

Üçüncü fasıl tezyînât-ı üslûptan ve envâ-ı mecazdan bahseder, ve müellif bunda belâgat-ı Arap'tan istiâne etmiştir. Görülüyor ki bu üçüncü fasıl yeni değildir, lâkin pek çok yenilikleri câmi' olduğunu söylemeliyiz. Her şeyden evvel müellif-i kudemâ-yı üdebânın nazariyyât-ı mevzûasını ale'l-amîyyâ kabul edemiyoruz hatta pek cüretkârâne bir tasarrufla "istifham gibi, ta'riz ve kinâye gibi, tevriye ve telmih gibi hatta tezat ve mukabele gibi, zevâhir-i maânîyi birer başka fikre, birer başka maksada imâle etmek cihetiyle birer tavr-ı mecâzî iktisâb etmekten hâlî kalmayan bazı kavâid-i mühimmeyi envâ-ı mecazdan add" ediyor (*Ta'lim-i Edebiyat* sayfa 222) İşte Namık Kemal'in biraz karıştırılmış olduğundan bahsettiğimiz evvelce söylediğimiz mecaz bahsi *Ta'lim-i Edebiyat*'ta böyle tespit edilmiştir. İtikadımızca bu bir karıştırmak değil bilakis bir ayırmaktır ve üstad Ekrem'in hakikat ve mecaz hakkındaki telakkîsi bütün şümûl ve kat'iyetiyle doğrudur vakit müsait olsaydı bunu delâil-i vâzıhasıyla ispat da edebilirdik. Fakat mesele mecaz bahsinde iki üstadın hangisi haklı olduğunu tayinde değil, *Ta'lim-i Edebiyat*'ta mecâzâtın sûret-i taksîmiyle mebâhis-i edebiyenin hakkıyla tefekkürüne hizmet eyleyip eylemediğini göstermektedir. Bu maksadın tamamen husûle gelmiş olduğunu, yine burada *Ta'lim-i Edebiyat*'ın bir kısm-ı mühimmîni yukarıdan aşağı teşrih edemeyeceğimiz için, yalnız temin ile iktifâ edeceğiz. *Ta'lim-i Edebiyat*'tan yalnız "*Mârifet-i Mecaz*" sernameli bir buçuk sayfadan ibaret mebhâs-i mahsûs okunsa üstad

Ekrem'in ihâta-i külliyye ve kudret-i temyîziyyesi zahir olur. Bu mecelle-i güzîdeyi hakkıyla tetebbû etmiş olan üdebâ-yı kirâmdan hiçbiri şu reyimize muhâlefet etmez sanırız.

(66)Üçüncü faslın her bahsinde bir hoca-i irfânın selâmet-i muhâkemesi, nüfûz-ı nazarı tecellî eder. Gerek bu fasılda gerek evvelkilerde îrâd olunan nazariyyât-ı edebiyeyi tatbik için kudemâ ve müceddidîn-i üdebâmızın âsârından misaller intihab ederken müellif kudret-i irfânına delâil-i kâtîa göstermiş ve isbât-ı müddeâ için a'dâd-ı berahîn ederken kendi zevkine, kendi telakkîsine değil, nefsü'l-emre mütabaatta ihraz-ı kemâl eylemiştir.

Bütün intihâb ettiği güzîde âsâr-ı edebiyede efkâr ü hayâlât ve hissiyâtın güzelliklerini, parlaklıklarını, inceliklerini îzâh ederken, bütün üslûpların, sanatların farklarını, iyiliklerini, fenalıklarını gösterirken velhâsıl her nazariyeyi tespit ve her müddeâyı teyit eylerken üstad Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyat*'ta ibraz ettiği kudret-i bâriaya hayran olmamak kabil değildir.

Kitabın dördüncü faslı ki sanâyi-i lafziyye mebâhisini câmi'dir bir hususiyeti hâiz olmakla beraber güzel bir hulâsâdır.

Eserinin hâtimesinde üstad Ekrem imlâmızın tensîki, lisan-ı kavâidînin lugatlerin tesbiti için temenniyâta bulunur. Bizde kadirşinaslık olsaydı hazret-i üstadın temenniyâtı bizzat kendisinin riyâset edeceği ilmî heyetlerin tedkîkatıyla sâha-i tahakkuka îsal olunurdu, heyhat bugün hâlâ mükemmel bir kavâid, bir lugat kitabımız yoktur. Ya *Ta'lim-i Edebiyat* kıymetinde bir nazariyyât-ı edebiyeye kitabı vücûda getirebildik mi? Asla!

Ta'lim-i Edebiyat Şinasî mekteb-i edebinin de, Servet-i Fünûn mekteb-i edebinin de temel taşıdır. *Ta'lim-i Edebiyat*, edebiyât-ı sahîhanın vatanımızda kıyam ve devamını temin etmiştir. *Ta'lim-i Edebiyat* zamanı için hazîne-i kemâl idi her zaman için numûne-i kemâl olacaktır.

Recaizâde Ekrem Bey'in bî-şüphe a'zam-ı âsârı olan bu mânâ-yı hakîkiyyesiyle âlîşân-ı telif-i güzîne tâzîmat-ı vicdaniyyemizi arz için burada Tevfik Fikret'in şi'r-i meşhurunu inşâd edeceğiz:

ÜSTAD EKREM

Bülend-i nâsiye sîma-yı zî-vakar-ı dehâ;
Güzîde heykel-i rûh'ul-edep ki sadrında
(67)Urur şafak-zede bir kalb-i sermedî-i heyecan.

Lisan-ı kalbi okur bir neşîde-i giryân
Ki en ferahlı, en âsûde mevc-i satırında
Derin derin düşünür, bir melâl-i müstesnâ.

Bütün gumûm-ı beşer dûş-ı ihtisasında
Hayatı bir mütefekkir-i hazan sabahı gibi
Rakîk sislerin altında pür-sükûn, bî-hâb;
Hazan sabahı kader-i mest-i girye bir mehtab
Şeb-i hayâlini okşar, peri cenâhı gibi,
Bir ihtizâz-ı münevverle her temasında...

Sûr-ı tefekkürü dem-sâr bî-hemâlî odur
Leyâl-i nâr-ı melâlinde, lâl ü müstağrak;
Onunla tay eder âşubgâh-ı nâsûtî,
Onunla sâir olur huldzâr-ı lâhûtî;
Odur hayatını telzîz eden biraz ancak;
Nedîm-i ruhu odur, mahrem-i hayâli odur

Bir ihtişam-ı nezâhet leb-i hitabında
Tekellümâtına bir nûkhet-i necîbe verir;
Bu nutk-ı pâk ile eyler ukûlü istievâb.
Yaşar gıda-yı kemâliyle bir cihân-ı şebâb;
Kemâl-i saytını te'bîd içinse kâfidir
Şebâba verdiği ders-i edeb kitâbında.

7 Kanun-ı Sâni 1314 TEVFİK FİKRET

(68)Şimdi üstaddan münekkite nakl-i makal edebiliriz.

Birinci hakîkî üstad-ı edebimiz Recaizâde Ekrem Bey olduğu gibi birinci hakîkî münekkitimiz de odur. Ekrem Bey "*Kudemâdan Birkaç Şair*" unvanlı eseriyle bazı makalelerinde, mektuplarında, *Üçüncü Zemzeme*'nin mukaddimesinde hassaten *Takdir-i*

Elhân'nında âsâr-ı edebiyeyi o zamânâ kadar görülmemiş bir vüs'at-i nazarla tenkit ve teşrih eder. Bu eserler üstadın neşrine muvaffak olamadığı ikinci kısım *Ta'lim-i Edebiyat* yerine kaim olmuştur.

"*Kudemâdan Birkaç Şair*"i bırakalım da *Üçüncü Zemzeme*'nin mukaddimesine bakalım. Derhâl görürüz ki şimdi üstad, edebiyatın istinad ettiği nazariyattan, doğduğu felsefeye yani hikmet-i bedâyi'a irtika ediyor hatta estetik mukabili olarak hikmet-i bedâyi'i kabul ettiğini bu terkibi mu'terize içine alarak göstermiştir. Bu mukaddimenin bir bahsini okumalıyız:

"Sözde letâfet ve ulviyet nasıl tahakkuk eder. Bunu kat'iyen tayin etmek nâ-kabildir. Fakat ruhun âmâl-i asîlânesine muvâfakatla meşrû olan efkâr ve hayâlât ve hissiyât ile bunları tebliğ için isti'mâl olunan elfaz ve tâbirat arasında tenasüp buldukça söz –gerek manzum olsun gerek mensur– hemen daima güzel bazen de hem güzel hem ulvî düşüyor."

Bu iki üç satır; *Ta'lim-i Edebiyat*'taki nazariyatın bir hulâsatü'l hülâsasından başka bir şey değildir. Fakat bunları mütakiben şu sözler gelir:

"Efkâr ve hayâlât ve hissiyâtteki asalet ise ruhun germi-i şevk ve garam ile münbasit veya nâire-i hissiyat ve ihtirâsat ile mültemi' ve mültehib olduğu zamanda lâyih ve vâki olduğu muhakkaktır."

Bu icmâlî tavsîf ise hikmet-i bedâyi'in hazz-ı bedâyi'i tesmiye ettiği zevk-i mahsûsun bir tarifi demektir ki vaz' ve tedvîni herkesten evvel yine üstad Ekrem'e nasip olmuştur. *Zemzeme* mukaddimesi bundan ibaret olsaydı bile şiir ve edebiyat için gayet mühim bir ders teşkil etmiş olurdu. Hâlbuki küçük büyük mukaddimede şiirlerin güzellikleri ne gibi şerâit tahtında tahakkuk edebileceğini bir lisan-ı edep ve hikmetle gösteren ve âsâr-ı hissiyye ve fikriyye ve hayâliyye aralarındaki farkları tayin eden desâtir-i bedâiyye de vardır ve bunların hiçbirisi Ekrem Bey'den evvel kimse tarafından söylenilmemiştir. *Üçüncü Zemzeme*'nin mukaddimesinde ⁽⁶⁹⁾üstad Ekrem münekkitlik sıfatıyla tamamen tecelli etmiyor, yani bir eser-i edebiyeyi yahut bir veya birkaç şiiri baştan aşağı tahlil ederek mehasin ve maâyibini teşrih ve izaha girişmiyor fakat tenkidin bütün esaslarını vaz' etmiş oluyor. İşte bundan dolayıdır ki mukaddimenin müdevvinât-ı edebiyemiz arasında pek büyük ehemmiyeti vardır. Böyle bir mukaddimecik yazıvermek zamanımızda eshel-i umûr addolunur. Lâkin "Sanat müşkil ise de muâheze de âsân değildir" diyen üstad Ekrem'in bu mukaddimeyi ne zaman yazdığını düşünersek

fazl-ı takaddüm ve rüchânını derhal teslim ederiz. Üstadın kendi vaz' etmiş olduğu nazariyyât-ı bedîyyeyi daha ziyâde tevsî' etmekle beraber etraflı ve müselsel olarak yazdığı tenkitnameyi câmi' olan eseri ise *Takdir-i Elhân*'dır. Ekrem Bey'in telâmiz-i irfanından ve zamanın ezkiyâsından Menemenlizâde Tahir Bey'in "*Elhân*" unvanlı mecmua-i âsârı üzerine yazılmış olan *Takdir-i Elhân* neşrolununca biçare Tahir Bey fevkalâde müteessir olmuştu. Eniştemin birader-zâdesi olduğu için merhumu pek iyi tanırdım ve kardeş gibi severdim. Genç şair *Takdir-i Elhân*'dan bizzat bana acı acı şikâyet etti ve kendi şiirleri hakkındaki tenkîdattan değil, kendi eseri vesile ittihaz olunarak başkalarına yağdırılan ta'rizattan müteessir olduğunu söyledi. Filhakîka *Takdir-i Elhân* Muallim Naci'ye müthiş ta'rizât ile mâlâmâldır. Ekrem Bey bunları yazmakla Tahir Bey'e de Muallim Naci'nin hücûmlarını davet etmiş oluyordu. Tarih-i edebiyatımızda nazariyyat-ı bedâiyye ve edebiyeye nokta-i nazarından bir mevki-i bülendi bulunan böyle bir eserde sahâif-i ta'riz ve tahkir görülmesi şâyân-ı teessüftür; bu ta'rizât diğer taraftan yağdırılan şütûm-ı galîzaya nispet kabul edemez ve yine üstad Ekrem'in lisan-ı nezâhetiyle yazılmıştır. Maamâfih keşke yazılmamış olsaydı demek mecburiyetindeyiz. *Takdir-i Elhân*'ın bu esaslı kusurunu gösterdikten sonra kıymet-i edebiyesini söyleyelim. Ve mündericâtından mevâdd-ı mühimmeyi birer birer gösterelim:

Eserde evvelâ şiir ve tabiat mevzû-ı bahs edilmiştir. İkisinin hudûdu, münasebeti hakkında pek üstadâne bir tedkik vardır. Üstad, "Şairler içinde tabiatı taklide sa'y edenlerdir ki mesleklerinde daima müterakki olup giderler" diyor ve kendisinin Necip Paşa hakkında söylediği mersiye'nin ruhu olan:

Ol zâta tahassürle sandım ki zaman ağlar
Umdum ki yüzü subhun bir reng-i hazîn bağlar
(70)Gördüm ki güneş doğmuş pür-hande bütün dağlar
Bülbüller öter şâdân pür neş'e sular çağlar
Âlem yine ol âlem, devran yine ol devran

bendini tahlil ederek şu mutâlaayı îrâd ediyor:

"Ferdâ-yı tedfînde fevt olan zâtın elem-i firâkıyla bütün âsâr-ı tabiat en harem, en münbasit hâlinde isnâd-ı keder edeydim de meselâ güneşi bir bulutla siyehpûş-ı matem, cûları giryebâr-ı elem, bülbülleri nâlekâr-ı hasret, ser-be-zemîn-i hayret göstereydim hakîkat ve tabiata münâfî ve binaenaleyh hüsn-i tesirden berî birtakım

sözler söylemiş olurdu. Çünkü şu toprak her an ve dakika bir değil, binlerce kişiyi birden yutuyor da tabiatın umrunda bile olmuyor. Ancak mükedder ve mahzun olan bir adam hissiyat ve ikdârından sâirlerini ve hatta tabiatı bile hissedâr görmek ister ve kendi ağladığı zaman başkalarını güler görürse kederi bir kat daha artar ki bu hâl tabiat-ı beşerde meknûz olan garâip cümlesindedir."

Bu küçük muhâkeme bütün üdebâ ve şuarâyı meşgul eden bir mühimme-i bedâate mütealliktir. Şairin kendi tesiratından tabiatı ve muhiti alâkadar addetmekte hakkı var mı? Vâkıâ üstad Ekrem meseleyi hâletmiş olmuyor, fakat şairlerin yalnız indî, şahsî değil biraz da hâricî, gayrî olmaları lâzım geleceğini gösteriyor. Hâmid'in dehâ-yı şahsiyetiyle fikr-i bedâati ezdiği bir zamanda bu şiiri yazmak ne kadar şâyân-ı nazar bir hususiyet ise şiirin mahiyetini bu yolda göstermek de o kadar mübeccel bir hizmettir, îtimât olunsun.

Saniyen *Takdir-i Elhân*'da edebiyât-ı sahîhanın tasâvîr-i hayât-ı insâniyye ve temâsîl-i meşhûdât-ı tabîyye olduğu söylendikten sonra deniliyor ki:

"Âsâr-ı edebiyyece hakikat ve tabiata muvâfakat lüzumu mübâlağat ve teşbîhat gibi sanâyi-i hayâliyyeye mâni olmadığı muhakkikîn-i üdebâ nezdinde mâlumdur. Şiir ve inşânın o türlü sanatları fenn-i tasvîrin elvânı hükmünde olduğu için ziyâdesiyle mühim ve mutenadır."

"Ancak resimde renk uydurmak ne kadar güç, hususiyle o renkleri imtizâç ettirmek ne mertebe muhtâc-ı maharet ise edebiyatta sanayi-i maneviyyeye hüsn icra etmek de o kadar müşkil ve bâhusus mevzûun tabiatıyla mütenasip düşürmek de o derece şâyân-ı dikkattir."

⁽⁷¹⁾İşte size her zaman her şair için muktedâbih olacak bir nazariyye-i sanat ki yine herkesten evvel üstad Ekrem'in lisanından duyulmuştur.

Salisen: edebiyatta mantık, edebiyatta ahlâk meseleleri mücmelen fakat vazihen tesbit olunuyor. Üstad Ekrem bize bu dersleri vermiş olmasaydı bugün bu iki mesele-i mühimmeyi etrafiyla tedkîke lüzum hissetmeyecektik. Ve bedâat namına en küçük bir cüretten ictinâb edip kalacaktık. Zamanımızda âlem-i bedâatin saharâ-i nûrâ-nûrunda dolaşyoruz, enzâr-ı hayretimize âfâk-ı gülçehre açılmış, görüyoruz, biliyoruz, anlıyoruz; fakat tarlalar tanelerden çıkar, güneşleri seherler doğurur. Muzâri'-i efkârımızı süren, açan, ekip biçen üstad Ekrem'dir; âfâk-ı meşhûdâtımızdan sahâib-i leyâfli sıyıran üstad Ekrem'dir. *Servet-i Fünûn*'da neşrolunan bütün o kucak kucak

makalelerin, musâhabelerin bütün o tenkîdât ve tahlîlât-ı edebiyenin sahipleri üstad Ekrem'i meşk-i taklit ittihaz etmişlerdir.

Rabian: Şiirlerde mevzûların, fikirlerin yüzde doksan eski şeyler olduğuna ve fakat yeni şekillerle arz edildiğine dair pek etraflı bir tedkik vardır.

İşte *Takdir-i Elhân* bu yolda esasları câmî bulunduğu için müdevvinât-ı edebiyemiz arasında âsâr-ı muhâllideden olduğu gibi tenkit nokta-i nazarından da fevkalâde hâiz-i ehemmiyettir.

İtiraf etmeliyiz ki *Takdir-i Elhân*'da üstad Ekrem şairlikten pek az nasîbedâr olan bîçare Tahir Bey'i şiddetlice hırpalıyor. Onunla alay bile ediyor. Bakınız:

"Oturup âlem-i saadette"

"Sözünü bizim lisanın ve yalnız bizim değil, az çok vâkıf olduğumuz diğer bir iki lisandan hiçbirinin şîvesine tevfiik etmek mümkün değildir: Âlemde oturulur mu ya! Oturulur mu dedim de bir fikra hatırıma geldi. Nakledeyim: Ciddiyat içinde bazı mertebe latîfeye de cevaz vardır sanırım.

Zürâfâ-yı ezkiyâdan bir zat (Hiç şüphe edilemez ki bu zat üstadın kendisidir) demiş idi ki: "Bizler pek mi tembeliz neyiz? Münasebât ve muhâverâtımız bile ekseriya oturmak üzerinedir. Meselâ yolda ehîbbânızdan tesadüf ettiğiniz bir zâta "Ne yapıyorsunuz? Tatil günleri nasıl vakit geçiriyorsunuz?" deseniz "Ne yapayım? Oturuyorum." der. "Peder efendiye hayli ⁽⁷²⁾vakittir görmedik ne âlemde?" suâline alacağınız cevap "Hamdolsun iyidir, oturuyor!" gibi bir lâkırdıdır. "Yarın bize gelir misiniz?" deseniz de "Baş üstüne, lâkin ne yapalım?" suâlini muhâviriniz îrâd edecek olsa siz de ona "Otururuz" diye mukabele edersiniz."

Tenkîdâtı çok şâyân-ı nazardır. Üstad bu tenkitlerinde kelimeleri, heceleri, vezinleri, kafiyeleri filân değil alelumum güzellikleri, çirkinlikleri arıyor, şiirin ne gibi şartlarla sânih olabileceğini gösteriyor, zevk-i bedînin ne demek olduğunu anlatıyor. Sonra biraz evvel şiir ve mantık arasındaki ravâbıttan bahseden üstadın sarsılmaz bir mantık-ı bedî ve fikrî ile şiirlerin eczâ-yı mürekkebesini tahlil ve sakatât-ı mantıkiyyeyi irâe ettiğini görüyorsunuz *Takdir-i Elhân*'dan yalnız şu satırları okumak bu müddeâmızı ispat için kâfidir.

"Gelelim teessür ve teheyyüç ile yazılan eş'âra: Bunlara verilecek evsaf, mevzûlarının hâl ve şanına tâbîdir. Yani şiir maâlîden bâhis ise âlî olur, ahvâl-i

kalbiyyeye dair ise samimi denilir, hikmet ve ahlâka taalluk ederse hâkimane tâbir olunur, sahra âlemlerine müteallik ise o âleme nispet kılınır. Hepsi de şiidir, hepsi de nefistir fakat hepsinde de ulviyet denilen meziyet bulunamaz. Bu mütâlaâta binâen:

Olmayınca gönülde ulviyyet
Olamaz şiiir nazmına kudret

hükümünüzü mâkul ve makbul bulamadım."

Tenkite sarf ve nahiv ve belâgat ve aruz kavâidinden ileri geçemeyen köhne eda ve tafra-fürûş üstadlara pek muhik ta'rîzâtı câmi' olan *Takdir-i Elhân* lisan meselelerine temas etmemiş midir? Bu kabil mi? Üstad, üstadlığından ayrılamaz. Fakat yalnız mesâil-i bedîyyenin ruhuna nüfuz etmiş olan üstadlardır ki kavâid ve nazariyât-ı lisana ait mütâlaât îrâd etmeye de haklı olurlar ve sözlerini dinletirler. Bugün tenkit sâhasında dahi hemen hemen son mertebe-i tekâmüle vâsıl olan Fransa'da lisan mesâili elân kemâl-i ehemmiyetle mevzu-ı bahistir. Bir harf-i târifin, bir sıfatın yâhut bir fiilin vech ü sûret-i isti'mâli uzun uzadıya münakaşaları mûcip ⁽⁷³⁾ oluyor. Hem de ecille-i üdebânın âsârı üzerinde. Artık Ekrem Bey kendi talebesinden bir gencin bir şiiirinde lisan tashihleri yaparsa yalnız mâzur değil, hatta mebrûr olur. Bu tashîhâtın ne kadar muhikk olduğuna da yalnız birini delil göstermek kâfidir:

Olmayınca gönülde ulviyyet
Olamaz şiiir nazmına kudret
Edemez öyle bir zaman elbet
Şairin fikri terk-i hürriyet

"İkinci beyitteki "öyle bir zaman" hangi zamandır? Gönülde ulviyyet mevcut olduğu zaman mı? Yoksa mefkût olduğu zaman mı? "El'ârif yekfiye'l işâre." Bunu geçelim."

Artık Recaizâde Ekrem Bey'in hüviyyet-i edebiyesi hakkındaki mütâlaâtımıza nihayet vermeliyiz ki musâhabemiz o muazzam şahsiyyet-i maneviyyeyi hakkıyla tasvir etmekten çok aciz kalmış olmakla beraber hayli uzadı.

Fikirlerimizi icmâl edelim: Recaizâde Ekrem Bey üç sıfatla tecelli eder: Şair, edip, üstad ve münekkit. Şairi birinci musâhabemizde anlatmıştık. Edibin mahiyeti pek nefis birkaç makalesine, bir romanına rağmen yüksek değildir. Yalnız yukarıda *Araba*

Sevdası'nı tahlil ederken söylediğimiz gibi muhitte başlayan realizm cereyanını nâm-ı bülendiyle tevsîk ve te'bit etmiş olduğu için hâiz-i ehemmiyettir. Münekkit ve üstada gelince: Oh, edebiyatımız dünyada pâyidar oldukça, Türk'ün ruhunda hakaik-i bedfiyye ve edebiyeye, hüsn-i sanata aşk ve incizâb yaşadıkça üstad Ekrem bütün o kudret-i bâria-i irfan ve vicdanıyla bizim üstad Ekrem'imimiz kalacaktır!

Bu kıymet ve ehemmiyette bir üstadın ta'riz ve tahkirden masûn kalması imkân haricinde idi. İşte Ekrem Bey'e de hem siyaset-i zaman hem ebnâ-yı zaman hücum eylemişlerdir siyaset-i zaman onun neşriyatını tahdit etti, tedrisatını kontrol altına aldı. *Ta'lim-i Edebiyat*'ın hurûf ile basılarak şekl-i kat'î iktisâb etmeden evvel Mekteb-i Mülkiye için litoğrafya ile basılan kısmında zülf-i yâre dokunan bazı tabirât ve emsilenin eserden ihraç edilmesini o zaman maârif nâzırı olan Mustafa Paşa merhum Ekrem Bey'e ihtar eder, Ekrem Bey eserin hiçbir noktasını kaldıramayacağını ve lâzımsa Mekteb-i Mülkiye edebiyat muallimliğinden istifa edeceğini ⁽⁷⁴⁾söylerse de nazırın çantasından çıkardığı bir tezkere-i hususiyeyi ibraz ederek "Bakınız, hükm-i irade-i seniyye bu merkezdedir irade-i seniyyeye muhâlefet etmeyiniz ve beyhude bir taannütle evlâd-ı vatanı nûr-ı irfanınızdan mahrum bırakmayınız" yollu insaniyetkârane mukabelesi üzerine tâdilata çaresiz muvâfakat ve vazifesine devam eder. Lâkin biraz zaman sonra Mustafa Paşa Maarif Nezareti'nden azlolunur, Ekrem Bey'i de Mekteb-i Mülkiye'den atarlar. Siyaset-i zaman Ekrem Bey'i gittikçe daha ziyâde tazyik eder; üstad bir hayli sıkıntılara uğrar, birinci musâhabemizde söylediğimiz gibi istintaklar geçirir. Maamâfih iki üç sene ihtiyar-ı sükût ettikten sonra her şeye rağmen ortaya atılır ve nihayet Servet-i Fünûn'u tesise bile muvaffak olur. Her sahib-i hamiiyetin âlâm-ı vatanla dağdar olduğu bir leyle-i yeldâ-yı istibdatta kara bir bulut altından zühre gibi zuhur edivererek enzâr-ı iştiyâka lem'ât-ı ümit îsâr eden çehre-i şî'r-i vâdib Servet-i Fünûn matbaasından doğmuştur. Ve iltimâ' anından üstad Ekrem'in sima-yı necâbet ve makdereti nümâyandır. Servet-i Fünûn'u riyâset-i maneviyyesinde tesis etmek Ekrem Bey'in milletine son büyük hizmeti oldu. İşte siyaset-i zamana rağmen üstadın vâsıl olduğu mertebe. Ebnâ-yı zaman ile mücadelesinde de galebe kendisinde kalmıştır. Ebnâ-yı zaman evvel emirde Cevdet Paşa'nın riyâset-i hafiiyyesinde ve Hacı İbrahim Efendi kisvesinde Ekrem Bey'e taarruza koyulur. *Ta'lim-i Edebiyat*'ın intişarıyla kendi *Belâgat-i Osmâniyye*'sinin hüküm ve ehemmiyeti kalmayacağını gören Cevdet Paşa *Ta'lim-i Edebiyat*'ı tenkit yolunda Hacı İbrahim Efendi'ye makaleler yazdırır bu makaleler, eğer yanılmıyorsam, *Saadet* gazetesinde intişara başlar. Ekrem Bey her

makaleye günü gününe cevap yetiştirmek için yemek vakitlerinde bile çıkmamak üzere odasına kapanır, müthiş bir sa'y ve himmet sarf ederek üstadane cevaplarını dakikası dakikasına *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde neşrettirir. Mübâhase başladığı ve biraz ilerlediği zaman Ekrem Bey'in fena hâlde sıkıştırılmakta olduğunu söyleyen Ahmet Mithat Efendi bahsin sonlarında üstad Ekrem'in hasmânesini iskât ve ilzam ettiğini ilân etmiş, Cevdet Paşa da *Ta'lim-i Edebiyat*'a bir takriz ihdâ eylemiştir.

Ekrem Bey ikinci hücûma Muallim Naci tarafından mâruz kalıyor. Üstad Ekrem'le Muallim Naci'nin araları pek iyi idi hatta Ekrem Bey Naci'yi bir gazelini tahmis, bazı eserlerini takdir etmekle taltif ediyordu. Üstadın her heveskârı taltif, her sahib-i istidatı teşvik etmek şeâir-i faziletindedir esasen Şinasî mekteb-i edebi erkânının ananesi bu idi. Sonra ⁽⁷⁵⁾nasıl oluyor da üstad Ekrem *Zemzeme*'nin üçüncüsünde Muallim Naci'ye ta'rize başlıyor? Naci'nin *Demdeme*'deki iddiasına göre buna bir sebep yoktur. Ve Ekrem Bey Naci'ye karşı el-bâdi-i azlem mevkiindedir; lâkin ben namdaş-ı mükerremimi bilirim; o gayet serû'l-ınfial idi, buluttan nem kapardı; fakat bu hâlleri daire-i hususiyette kalırdı ve kendine taarruz edilmedikçe ne olursa olsun kimseye böyle tahrîf ve alenî taarruza kıyam etmezdi. Benim pek mevsûk haberlere müstenit kanaatime göre Ekrem Bey'in hayât-ı edebiyeye ve resmiyyesindeki mevki-i bülendini çekemeyen Muallim Naci onu meydan-ı bahse çekmek için aleyhinde ötede beride idare-i lisana başlamış, hakkında uzun uzadıya tezyifler, tahkirler yağdırmıştır. Bunlardan haberdar olan Ekrem Bey de evvela *Zemzeme*'de ve bilahere *Takdir-i Elhân*'da Naci'ye hücûm etmiştir. Hücûm etmemeliydi, bu üstad Ekrem'e yakışacak bir şey değildi; lâkin müşâteme beyne'l-üdebâ hatta beyne'l-ulemâ bir kanun-ı ictimâî olsa gerektir ki hiçbir zaman meydan-ı edep ve irfan bu yolda muhâcimattan hâlî kalmamıştır ve kalmıyor! Fakat Ekrem Bey'in ta'rizi şâyân-ı tenkit ve takbîh ise Muallim Naci'nin *Demdeme* namını verdiği rezaletnâme, muharrinin namı için ebedî bir şeydir! *Demdeme*'de kapalı, açık öyle bî-edebâne, o kadar tulumbacı ağzı ta'rizât vardır ki insan ilim ve irfan sahibi olduğundan iştibah edilemeyen Naci gibi bir zatın kaleminden bu türlü sözler çıkmış olmasına hayret eder. Hele kitapta güya edebe riayet bulunduğu için noktalarla geçilen ve böylece ihfâ değil bilakis izhar olunan tâbirat ve kelimât şâyân-ı istikrah sözüyle bile ifade olunmayacak kadar bayağı, murdar şeylerdir! Muallim Naci bilahere risale şeklinde tab' ettirdiği *Demdeme*'nin sonunda bunun *Saadet* gazetesinde temdîd-i neşrine Ekrem Bey'in müracaatı üzerine Dâhiliye Nezareti'nce mümânaat olduğunu ilân ederek Ekrem Bey'i hâlk nazarında küçültmek istiyor ama

bu fiiliyle de efkâr-ı umûmiyyeye jurnal vermek gibi bir şey yaparak kendisini küçültmüş oluyor ve Ekrem Bey mevki-i büleğinde kalıyor. İşte ebnâ-yı zamanın da muvaffakiyeti bu!

***

Namdaş-ı mükerremimden bir türlü ayrılmak istemiyorum. Mümkün olsa daha saatlerce, günlerce söyleyeceğim. Lâkin yüreğimin çarpıntıları arasında saatin darabâtı beni îkaz ve meftûniyet-i vicdanımın cûş ve hurûşunu tahdîd ediyor. Artık muhterem üstadın şahsiyet ve hayât-ı hususiyyesine ⁽⁷⁶⁾ait olarak herkesin intizar ettiği mâlûmatı bazı hatıratımla mümtezicen söyleyerek bu musâhabeyi bitirmeliyim.

Mahmut Ekrem Bey orta boylu, kemikleri irice fakat mütenâsip ve semenden ârî vücutlu; iki tarafı basıkça, alnı ve arkası ziyâdece çıkık büyük başlı; hûn-ı alûd maamâfih gayet melahatdar mavi gözlü; ziyâdece kaşlı büyücek çekme burunlu, kalın dudaklı, koyu pembe simalı; büyük bıyıklı, son zamanlarda uçlarına ak serpilmiş sarı sakallı bir insan idi. Mizacı asabî, safrâvîdir.

Etvâr ve evzâından pek müstesna bir kibarlık akardı. O kadar ki hangi meclise gelse kendini hiç tanımayan insanların derhâl mazhar-ı ihtiramı olurdu. Ağır ağır yürürdü. Sokakta bir bildiğine tesadüf ederse vezinle ikide birde durarak konuşurdu. Ağır ağır söz söylerdi. Muâmelâtında resmiyetten ayrılmazdı. Evlâdına karşı bile!

Ekrem Bey kendine karşı en ufak hürmetsizliği, lâubâliliği affetmezdi. Eniştem Rıfat Bey ki Ekrem Bey'le kardeş gibi görüşürdü, bir gün Recaizâde'nin yan cebinden sigara kutusunu aliverince derhâl "Oo beyefendi, bu ne kadar lâubâlilik?" itâbına duçâr olmuştur. Tevfik Fikret, Hâlit Ziya, Cenap, Sîret, ben hâsılı hepimiz merhumun pek ziyâde alingan, son derece titiz olduğunu bildiğimiz için yanında tabir-i meşhurla salâvat getirerek oturur kalkardık. Sûrat-i infîâlinin vehim derecesine vardığına bir misal olmak üzere şunu nakledeyim:

Bir gün Servet-i Fünûn matbaasında Fikret, Sîret, ben oturuyorduk; üstad Ekrem geldi. Herkes bir eserini takdim etti. Eserleri birer birer okudu, sahiplerini iltifatlara boğdu. Ben de bir şiirimi verdim. Okudu, bir kısa "a'lâ" diyerek elinden bırakıverdi. Sonra anladık ki benim şiirdeki "Dinleriz zemezme-i sevdayı" mısrai tenâfûr-i hurûfu izâle için tashih olunmak lâzımdır dememi üstad kendi *Zemzemeler*'ine bir ta'riz addetmiş! İşte böyle vâhî sebeplerle merhum hepimizi haylice haşlamıştır maamâfih hepimize ilkâ ettiği hiss-i hürmet ve tâzim ile ondan gelen tekdîrat ve tevcîhat bile bizi

rencide etmezdi. İsmail Safa'nın başına gelen bir hâdiseyi de anlatayım. Bîçare Safa, hazret-i üstad, hatta kısaca hazret dediği Muallim Naci'nin tesir-i azîmi altında boğulup kalıyordu. Onu bu uçurumdan ⁽⁷⁷⁾geriye çekmek lâzımdı, kendisini Üstad Ekrem'e sevk ettim. Fakat üstada ne gibi kuyut ve şurût ile mülâkî olması lâzım geleceğini anlatmakta gaflet etmiştim. Safa bir gün cebine bir şiirini yerleştirerek Ekrem Bey'in İstinye'deki yalısına gider, ismini verir, üstad kendisini kabul eder. Lâkin salonda Ekrem Bey yalnız değil: Nijad, başka bir zat, bir de piyanocu Dolet orada. Dolet Efendi muttasıl piyano çalıyor, Ekrem Bey de muttasıl alkışlıyor. Safa'ya ihdâ olunan bir kandilli temennâdan sonra hiç iltifat eden yok. Küçük salonu dolduran piyano uğultuları Safa'nın beynini patlatıyor, elinden gelse Dolet Efendi'yi boğacak. Lâkin işte bir fırsat. Piyanonun biraz durduğu bir sırada hizmetçi kız girerek yemeğin hazır olduğunu söylüyor. Ekrem Bey: "Ben biraz rahatsızım, yemek yemeyeceğim. Nijad sofrada bana vekâlet eder." diyor. Misafirler çıkıyorlar. Safa açlıktan karnı zil çaldığı hâlde yemek yemiş olduğunu söyleyerek odada kalıyor. Aklınca üstad ile yalnız kalacak onun hitabına mazhar olacak, şimdi cebinde artık terler dökmeye başlayan şiirini açık havaya çıkarabilecek! Ne gezer: Misafirler odadan çıkar çıkmaz Ekrem Bey piyanonun başına geçivermiş, alaturka havalar çalıyor. Safa bunları da biraz dinledikten sonra üstad ile görüşmekten meyyus, yerinden fırlar salondan âdeta kaçarak gider. Hemen gelip beni buldu, başına gelenleri anlattı, acı acı şikâyetler etti. Onu güç hâl ile teskin edebildim. Sonra bir gün usul ve adabı dairesinde yani Ekrem Bey'in evvel emirde müsaadesini istishâl ve Safa'nın Muallim Naci'den soğumuş olduğunu temin ederek üstada götürdüm. Safa iltifatlara mazhar oldu, şiirlerini dinletti, üstadın âlî derslerinden istifade etti. Bu gün, İsmail Safa'nın hayât-ı şairanesine mebde olmuştur.

Ekrem Bey'in teşrifatperest, serî'l-infîal olmasına rağmen lâubâli meşrep olduğu ve huzurunda perdebîrunluğa müsaade ettiği zamanları da vardı. Bu zamanlarda beni herkesten ziyâde şeref-i hitabına mazhar ettiğini söyleyebilirim. Aramızdaki irsî diyebileceğim râbita-i maneviyyeden başka birkaç sene Emirgân'da ikametden dolayı merhumu İstinye'de pek sık ziyaret etmek, Servet-i Fünûn'a ziyâdece yazı yazmak hususiyle mabeynde kâtip olduğum için ahval-i hariciyye ve dahiliyyemize vâkıf olmak gibi esbaptan dolayı üstad Ekrem'in iltifat ve itimâdına mazhar bulunuyordum. Keyifli bir zamanında olursa "Ey namdaş tuzlu, biberli bir şiir var mı?" ⁽⁷⁸⁾sözleriyle beni az çok perdebîrûnane şiirlerimi okumaya teşvik ederdi. Ben de, hadd-i mârufu aşmamak şartıyla, bazı açık saçık sözlerimi kendisine okurdum.

Söylediğim hicivler arasında bir kıymet-i siyasiyyeyi haiz olanları da ne kadar müstehcen elfaz ile olursa olsun okuyamazsam bile yazar takdim ederdim. Bir gün nasılsa büyük bir cesaret göstererek bir çapkınlık kıtasını üstadın huzurunda inşâd ediverdim; fakat kıtanın dördüncü mısraındaki kafiyyeyi ki tek bir lafz-ı müstehcenden başka bir şey olamazdı, okumayarak tayinini kendisine bıraktım. Ekrem Bey o okumadığım kelimeyi bittabî derhâl buldu, simasında bir kara bulut beliriverdi, şimdi gözlerinden şimşekler çakacak dedim; hayır, o gözlere handeler doldu ve muhafaza-i ciddiyet vaz'-ı ca'lîsiyle sadece "Bu kadar olur mu namdaş, bu kadar olur mu ya?" dedi.

Ekrem Bey'in huyu ne kadar titiz ise kendisi de o kadar titizdi. Onun her sabah yüz yıkaması pek uzun süren bir ameliyye idi. Dişlerini, sakalını, yüzünü gözünü üst üste birkaç defa sabunlar, yıkar; haftada iki defa mutlaka istihmâm eder. Her gün çamaşır değiştirirdi. Hizmetçileri kendi odasına girerken ayrı önlükler giymekle mükelleftiler. Yatağını; yabancının el sürmesinden iğrendiği için bizzat kendisi yapardı. Evine girerken potinlerini kapıda çıkarmak, yatak odasına hariçte soyunduktan sonra girmek âdetiydi. Eldivensiz bir şey tutmaz hiçbir çocuğu öpmezdi. Yalnız pek ziyâde sevdiği hafidi Muvakkar'ı istisnaen öpmüştür.

Ekrem Bey telebbüsünde itina-yı mahsus gösterirdi. Onun iyi kumaşlardan yaptırılmış gayet iyi biçimli kibar renkli esvapları, şık kunduraları, koyu renkli büyük ipek kravatları; elinde ya kamış renginde tepesi gümüş markalı kalınca baston yahut itina ile kılıfına geçirilmiş yine tepesi markalı ipek şemsiyesi vardı. Hem vazifesinin hem mizac-ı mahsusunun îcâbatından olarak ekser redingot takımı giyerdi. Fakat ceket giydiği zaman bile kemâl-i itina ile devşirilmiş içi ipek astarlı paltosu sol kolunda asılı olurdu. Üstü yine markalı altın saatiyle, mühür kesesini uçlarına rabteden kalınca kordonunu kordonun bir tarafını uzun, diğer cihetini kısa bırakarak kendine mahsus bir tarzda yeleşine takardı, bu kadar itinalarıyla beraber kıyafetinden hiçbir hafiflik hiss olunmazdı. ⁽⁷⁹⁾Pislikten pek müteneffir olduğu için pis adamlar hakkındaki fıkraları iğrene iğrene fakat güle güle dinlerdi. Bir gün kendisine Sultan Hâmit'in o zaman pek büyük bir mesnette bulunan bir zatı kabul etmezden evvel mabeyncilere "Onu önce esvap odasına alınız, arkasına temiz bir şey giydiriniz de sonra yanıma getiriniz, iğreniyorum!" dediğini söyledim de kahkahâlarla güldü.

Ekrem Bey'e azametli derlerdi. Vâkıa onun evzâ ve etvarı lâubâliyâne değildi ve izzet-i nefesine itinası fazlaydı; fakat bu hâl, temin ederim, âlemin verdiği mânâ ile azamet değildi. Belki bir merdümgirizlikti. Bir de pederine "Velînimetim saadetlü

efendim hazretleri" sernamesiyle mektup yazacak kadar resmiyetten ayrılmamasından neşet ediyordu. Yoksa gerek hayât-ı hususiyyesinde mizacının hiddetli olmasına rağmen efrad-ı ailesine ve serfûl'infial bulunmasıyla beraber eviddasına; gerek hayât-ı resmiyyesinde refikasına karşı gayet nazikâne davranırdı.

Üstadın hasis olduğunu söyleyenler, hatta daima yayan dolaşmasını araba parası vermemek emeline atfedenler vardır. Hayır, o hasis değildir. Tasarrufa riayet eder, hesabını iyi bilirdi. Arabaya binmemesi de beş on para arttırmak için değil, sıhhatince lüzum gördüğü içindir. Lâkin büyük vicdanî hasenât-ı mahfiyyeye mâil idi. Kendisine hemen her gün müracaat eden bîçaregânın hiçbirini boş döndürmezdi.

Merhumun cenazesi Ayasofya Camii haricindeki seng-i musallâda iken o civarda ağlamakta olan bir kadından niçin ağladığı sual edilince şu hakikat öğrenilmiştir: Ekrem Bey evkaf nâzırı iken evvelce alâ tarîku'l-ihsan verilen mahlûl hanelerin evkafa istirdadı sırasında bu ihtiyar ve fakir kadının da küçük evi elinden alınmış ve fakat nâzırın geriye almaya mecbur olduğu evin yerine insan-ı kâmil kendi kesesinden ömrünün sonuna kadar kadıncağıza şehri üç yüz kuruş ev kirası vermiş.

Ekrem Bey'in tarz-ı mesâîsi şudur: Sabahleyin gayet erken kalkarak çalışır, müsveddâtını Şinasî mekteb-i edebinin diğer erkânı gibi ale'lekser sürh ile yazar, pek ziyâde düşünerek yazdığı hâlde yine müsveddât üzerinde pek çok tashîhat yapardı. Nazım ve nesirde tebliğ-i efkâr için dûçar-ı suûbet olduğuna dair evvelce verdiğimiz malûmatın sıhhatine bu hâl de delâlet edebilir. En ufak kâğıt parçasını atmayarak hıfzetmek âdetiydi. Hiçbir mektubu cevapsız, kendisine gönderilen hiçbir kitabı teşekkürsüz bırakmazdı.

(80)Üstad Ekrem'in mûsiki ve resim ile de ülfeti vardı. Alaturka piyano çalardı. Bazı şarkılar da bestelemişti. Ben evvelden beri alafranga mûsikiye taraftar olduğum için namdaşım bana şarkılarını dinletmemiştir. Fakat ressamlığı hakkında bir fikr-i mahsusum vardır: O benim yağlı boya bir resmimi yaptı. Oh, bu resim vücûda gelinceye kadar ikimiz de ne kadar sıkıntı çektik tarif edemem: Ekrem Bey krokiyi çizerken hele sonra simayı tersîme girişince nasıl nasıl çalışıyor yarabbi. Ya ben? Ben hiç yerimden kımıldamamaya mahkûmum, hiçbir tarafımı oynatmamaya, yarım saat, üç çeyrek, bir saat aynı vaziyette durmaya suret-i kat'iyette mahkûmum! Hele biraz yerimden oynayayım, hele bir parçacık vaziyetimi değiştireyim derhâl ihtârat başlar "Poz bozuluyor, dikkat ediniz pozu bozdunuz!" ne yalan söyleyeyim, poz günleri hâlîm

tahammül-ferse olurdu. Maamâfih iki aydan ziyâde iki namdaş yüreğimize taş bağlayarak çalıştık, çalıştık nihayet resim bitti. İyi oldu mu? Hayır, iyi olamazdı. İnsan resmi yapmakta muvaffakiyet, meşâhir-i ressamın için bile binde bir müyesser olur, bir amatörden bunu beklememeli.

Pek büyük vicdanlı olan Ekrem Bey hak ve hakikat uğruna hayatını vakfetmişti. Şimdiye kadar zikrettiğimiz menâkibi bunun delâil-i bâhiresidir. Hayat ve muamelât-ı hususiyyesinden de birçok burhan gösterebilirim. Bizim neslimizin Kemal-Ekrem nesline benzemediğini ispat edeceğimi birinci musâhabemde söylemiştim, hem bu va'dimi incaz hem üstad Ekrem'in ne kadar hakperest ve hayırhah bir zat olduğunu te'bit edecek bir vakayı anlatayım:

Tevfik Fikret'le benim aramızda bir mesele-i edebiyeden dolayı hususî bir mübâhase başladı, bahs, sahâif-i matbuata intikal ediverdi; de'b-i dîrin üdebâdan olduğu vecihle birbirimize ta'rizler, tahkirler yağdırdık! Ben *Servet-i Fünûn*'dan ayrıldım. Üstad Ekrem hâdiseden çok müteessir oldu. Beni çağırdı, uzun uzadıya izahat aldı; fakat hiçbir emir vermedi, hiçbir rey beyân etmedi. Aradan bir hayli zaman geçti. Bir gün namdaşımdan bir tezkere aldım, beni Firuzâğa'daki evine öğle yemeğine davet ediyordu. Gittim. Meğer Fikret'i de davet etmiş. "Bugün sizi muhakeme edeceğim!" dedi. Fikret'i bekleyemeyeceğimi onunla iâde-i münasebet edemeyeceğimi kat'i bir lisan ve muannidane bir eda ile söyledim. Üstad yanıma geldi ve: "Ben senin amcanım, her emrime itaate mecbursun!" diyerek kolumdan tuttu, beni âdetâ zorla yerime ⁽⁸¹⁾oturttu. Biraz sonra Fikret geldi. O beni görünce odanın kapısından girmemek istedi, lâkin Ekrem Bey koşarak kolunu yakaladı, Fikret'i odaya sürükledi, onu da zorla oturttu, sonra bizi muhakemeye başladı. Âdetâ bir mahkeme reisi gibi ikimizi de ayrı ayrı istintak ediyor, şimdi birimizi susturuyor, şimdi öbürümüzden bir nokta hakkında izahat istiyor. Meselenin evveliyatı hakkında etraflı malûmat alıyor, esasa, şekle ait sualler îrad ediyor. Uğraştı, uğraştı ta öğle vaktine kadar reyini asla ihsas etmeden kemâl-i maharet ve ciddiyetle çalıştı. Ah o gün üstad Ekrem'in sima-yı necabetinde ulvî ve mukaddes bir maksadı istihsale muvaffak olacağı için ne cazib-i ruh bir ziya-yı itmi'nan dolaşıyordu! Hâlâ o levha-i kemâli gözlerimin önünde görüyorum.

Yemeğin hazır olduğunu haber verdiler. Ekrem Bey âdetâ sevindi, bizi yemek odasına götürerek sofrâ başında güya hiçbir şey söylenmemiş, hiçbir şey olmamış gibi bütün bütün başka bir zemine, zemin-i mülâtefeye geçti. Üstadâne nükteler, mazmunlar sarfetmeye başladı. Bize nefis taamlar da yaptırmıştı, şimdi hem maddî hem manevî

lezâiz ve ezvâk içinde kalmıştık. Lâkin biz bu niam-ı nefiseyi taannüd-i mütekebbiranemizle reddediyorduk. Ekrem Bey'in: "Şimdi bunların yürekleri yerinden oynayacak, şimdi birbiriyle musâfaha edecekler." demek isteyen çehre-i beşâseti karşısında biz, birer senkpâre-i nahvet gibi durduk! Üstad me'yus olmadı, yemeğin sonuna kadar bir tedric-i saitle müferrihat-ı nâtıkasını îsâr etti. Bizi birbirimize hitap etmeye mecbur edecek çevirme hareketleri de yapıyordu. Lâkin hayır, biz ikimiz karşımızda bir üstad değil, bir düşman kumandanı bulunuyormuş gibi kemâl-i ihtiyatla, nihayet derecede müteyakkız davranıyorduk! Birbirimize tek bir kelime söylememek muvaffakiyet-i âdiyyesini ihraz ettik!.. Yemekten sonra üstad, biraz yorgun, dinlenmek için sükût etti; belki de bizi yola getirmek için yeni bir plan tertip ediyordu. Biraz sonra tekrar muhakemesine başladı, bir saat kadar uğraştı; nihayet hükümlerini tefhim etti: Mübâhese-i edebiyenin gerek esasında gerek tarz-ı cereyanında ikimiz de kabahatli çıktık. Üstad ikimizin kabahatlerini de aynı hüküm ve ehemmiyette görüyordu. Bunu itiraz götürmez bir mantıkla, vakur bir lisan ve vicdanla tefhim etti ve "Haydi bakalım öpüşünüz" ⁽⁸²⁾ ikimiz de put kesildik, yerimizden kıvıldamadık bile! Üstad tekrar etti: "Öpüşünüz diyorum size!" yine hiç, yine aynı ruûnet. Ekrem Bey âdeta elîm bir lisan ile son defa olarak söyledi "Bugün barışmazsanız ikinize de darılırım." Bunun da hiçbir tesiri olmadı, nihayet üstad meyus, "Yazık, yazık" dedi! Bu sayha-i ye's sanki ikimiz için de bir nidâ-yı rehakârane idi, Fikret derhal resmî bir müsaade alarak çıktı, gitti; ben de Fikret'in uzaklaşmasına biraz intizar ettikten sonra ayrıldım.

İşte üstad hem benim hem Fikret'in üzerimizde olan tesir-i azîmine rağmen bizi barıştırmaya böylece muvaffak olamamıştı. Sonra biz kendimiz birbirimizle barıştık, eski kardeşliğimize rücû ettik. Fakat ben hâlâ o gün Ekrem Bey'den ayrılırken üstadın tekrar ettiği "Yazık, yazık!" sayha-i eleminin in'ikasını vicdan-ı nedâmetimde hissediyorum! Ekrem Bey ciddi sözlerinde de latîfelerinde de beğendiği, sevdiği sözü ya ufak bir nevha-i teessür yahut hoş âyende bir nigâh-i tebessümden sonra tekrar ederdi. Bir gün saraydan çıkınca namdaşıma koştum, ona nakledeceğim bir fikra vardı. Almanya imparatoru, imparatoriçesi İstanbul'da bulunuyorlardı. İmparatoriçeye refakat eden prenseslere, damdonörlere damatlardan ve mabeyn-i hümayun erkânından birer zat kavalye tayin olunur. Erkân-ı âliyye-i mabeyn-i hümayundan rütbe-i sâmiyye-i müşîriyyeyi hâiz bir ... kakavanda prenseslerden birine kavalye verirler. İlk ziyafet-i seniyye-i resmîyede bu müşîr-i dirayet semir-i alafrangalık göstermek, kavalyesi

olduğu prensese karşı nazikâne hareket etmek için düşünür, düşünür nihayet birdenbire bir şampanya kadehi yakalayarak prensese uzatır "Toka, kokona!"

Bu fikra namdaşımı ne kadar güldürmüştü ve sonra beni gördükçe kaç sene tekrar tekrar "Toka; kokona!" demişti.

Ekrem Bey, gerek hayât-ı resmiyyesinde, gerek hayât-ı hususiyyesinde her şâibeden münezzeh, vakur, ciddi, hamiyetperver, namuskâr bir zât-ı sûtûde-sıfât idi. Namık Kemal, arkadaşlarının içinde en ziyâde Ekrem Bey'in fazâiline meftun idi. Gerek Sultan Hamit merhum, gerek İttihat ve Terakki hükûmetinin erkânı Ekrem Bey hakkında daima ihtiramkârane davranırlardı. Recaiâde'nin ⁽⁸³⁾ahlâken hiçbir ayıbı yok muydu? Bence yoktu. Şayet varsa onu söylemek bana düşmez merhumun tarafından "Ben senin amcanım!" hitabına mazhar olmuşumdur.

Üstad Ekrem Bey dindar idi. Rüyaya da itikadı vardı. Hatta kendisinin vefat edeceğini gösteren bir rüyadan istidlâl etmiş ve vefatından bir hafta evvel vasiyetnamesini ihzar eylemiştir.

Ekrem Bey'in kalbinde evlât muhabbeti bütün muhabbetlerin fevkinde idi. Âsârını tedkik ederken bunun delâil-i bâhiresini gördük.

Ah, şimdi her hakikatin sonuna, ölüme geldik. Ölümden bahsetmek, büyük ölümlere ağlamak benim için mukadder imiş. Bugün namdaş-ı mükerremimin sûret-i vefatını anlatırken babamın nasıl öldüğünü söylediğim zamandan daha az müteessir değilim.

Fıtratın bilmem niçin büyük kabiliyetlerden ekser diriğ ettiği mükemmel sıhhaten bîçare Ekrem Bey de mahrumdu. Gençliğinde Mekteb-i Harbiye'ye devam ettirilmemesine mizacının zaafi da sebebiyet vermiştir. Daha sonra kendisinin teverrüm etmek üzere olduğuna hükmeden etibbânın tavsiyesiyle Viyana civarında (Kalten) isminde bir köye tebdîl-i havaya gitmiş idi. Fakat onun zaafi böbreklerdeki rahatsızlıktan ileri geliyordu. Bütün ömründe böbreklerinden şikâyet etmiştir. Hummaya da fevkalâde itinakâr idi. Gençliğinde pek mütedil surette kullandığı meşrubatı katiyen terketmişti. Kırk yılda bir kadeh bira içerdi. Soğuktan tahfazada? son derece itinakâr idi. Kış, yaz, bir iki fanila giyer, beline yün kuşak sarardı. Bütün bu itinalarına rağmen böbreklerdeki bozukluk bâis-i mevti olan hastalığı tevlîd etmiş ve şeref ve haysiyetiyle rikkat-i his ve hayaliyle, kudret-i irfanıyla ilelebet milletimizin rûh-ı iftiharında yaşayacak olan Recaiâde Mahmut Ekrem Bey 1329 Kanun-ı Sanisinin on

sekizinde gece yarısı Şişli'deki hanesinde altmış altı yaşında irtihâl-i dar-ı naîm eylemiştir.

Nijad'ının ufûlünden sonra bütün ruhundan sarsılan maneviyeti esasen nahif olan vücudunu çok rahnedâr etmiş idi. Fakat vatanın dûçar olduğu mesâib-i elîmeden bu büyük vicdanı dağdar-ı teessür edip duruyordu. Trablusgarp'ın iftirakından hususiyle Balkan Harbi'nin avâkib-i elîmesinden Ekrem Bey'in ne derin acılar duyduğunu ben bilirim. Kendisiyle ⁽⁸⁴⁾ne zaman görüşsem bana "Baban bahtiyar imiş ki bugünleri görmeden öldü. Ben bir türlü geberip de Nijad'ıma kavuşamadım, vatanın inkıraz bulduğunu görüyorum!" derdi. Artık hiçbir şeyle meşgul olmuyor, okumuyor, yazmıyor yalnız düşünüyor, muttasıl düşünüyordu.

Hastalığından haberdar olamamıştık. Kendisini âğuş-ı milletten sine-i ebediyyete nakleden hastalık ilk ârazını Kanun-ı Evvelde gösterir. Ekrem Bey rahatsızlığını ayakta geçirmeye çalışır ancak Kanun-ı Saninin on ikinci günü bir daha kalkamayacağı yatağa serilir. Bir hafta sonra vefat haberi Hâmid'in dediği gibi siyah bir yıldırım olarak beynimize indi. Abdülhak Hâmid'in en samimi en ulvî teessürünü o gün gördüm, aldığı kara habere bir türlü inanamıyor ve muttasıl "Ekrem nasıl ölür? Ekrem nasıl ölür" diyordu. Kendisine Fâik Âlî ile beraber refakat ettim, Şişli'ye büyük ölünün evine gittik. Orası memleketin bütün büyükleriyle hassaten vicdanı büyük insanlarla doluydu.

Ekrem Bey merhum cenazesinin dağdağasızca kaldırılmasını vasiyet etmiş, techiz ve tekfin masrafını da her mütedeyyin müslüman gibi ihzar eylemişti.

Merhumun vasiyetine tevfik-i hareketle techiz ve tekfin için hiçbir muâvenet kabul olunmamış ve Ekrem Bey'i pek ziyâde seven, takdir eden Sultan Mehmet Reşat'ın, merhumun Eyüp'e defni hakkındaki iradesi de vasiyeti mûcibince Göksu civarında Nijad'ın kabri yanına defnedileceği arzolanarak geriye aldırılmıştır. Yalnız vasiyetin dağdağasız bir cenaze tertibi kısmı yapılamamıştır. Büyük insanlar kendilerinin dirilerine de ölülerine de sahip olamazdı. Hükûmet Ekrem Bey merhuma şanına lâyük bir cenaze alayı tertip etmiş idi.

Bütün erkân-ı hükûmet vükelâsıyla, âyânıyla, müşiraniyla, vüzerasıyla, ulemâsıyla ricaliyle cenazede hazır bulunuyordu. Zât-ı şâhane bittabi memur-ı mahsus göndermişti. O zaman Maarif Nazırı olan Şükrü Bey bütün mekteplerin tatilini ve talebenin cenazeye iştirakini emrederek vatanın ufûl eden bir şems-i irfanına karşı seyyarâtını etrafına toplamakla memleketin en güzel delil-i şükran ve incizâbını irâe

etmiştir. Bütün mekâtib-i âliyye ve tâliyye ve ibtidâiyeden fevc fevc talebe ellerinde bayraklarıyla muazzam cenaze alayına iltihak etmişlerdi. Harbiye de kadîm talebesine ve bugünkü üstadına karşı muhabbet ve ihtiramını cenazeye bir takım Mekteb-i Harbiyeli efendi göndermekle izhar etmiştir. Millet de üstad Ekrem'in cenazesine karşı ⁽⁸⁵⁾fevkalâde ihtiramât-ı vicdaniye göstermiştir. Bütün üdebâ ve şuarâ, bütün muharrirîn hemen bilâ-istisna cenazede bittabi hazırıldılar; fakat hâlk da o cenazeye koşmuştu. Bir derecede ki cenazenin bir ucu Beşiktaş'a yetişmiş iken öbür ucu hâlâ Nişantaşı'nda idi.

İşte Ekrem Bey böylece Göksu'ya, Nijad'ının yanına götürüldü ve oraya defnedildi. Sonra? Sonra ne olacak?

Nâgehan bâng-i ber-saray-ı üfted
Ki filanrâ mahâll-i vade-resîd
Dostan-ı âmedend-i tâlib-kiver,
Kademi çendbaz pes gerdîd!

Hakikati bir kere daha tezahür etti: vükelâyı, âyânı, ricâli, üdebâyı Kandilli'den alan şirket vapuru mavi sular içinde:

Ol zâta tahassürle sandım ki zaman ağlar,
Umdum ki yüzü subhun bir reng-i hazîn bağlar,
Gördüm ki güneş doğmuş pür-hande bütün dağlar,
Bülbüller öter şâdân, pür neşe sular çağlar
Âlem yine ol âlem, devran yine ol devran!

bend-i beliğinin nâtık olduğu âlem şevk ve sürûra dalıp giderken vapurun salonunda Hâmid'in başına toplanan birkaç kişiden maadâ herkes sigara dumanlarını etrafa halka halka dağıtan kahkaha âvazlarıyla alaylı musâhabâta dalmıştı!

Aradan üç ay geçti. Bir gün Abdülhak Hâmid'i Bebek'teki evinde ziyarete gittim. O da henüz sokaktan gelmiş, daha paltosunu çıkarmadan bir koltuğa yığılmış kalmıştı. Çehresindeki meâl-i siyahtan korktum. Ne oldunuz? Neniz var dedim. Bana birkaç kelime ile cevap verdi. Hâmid'in o levha-i infial ve hicranı, sonra bilâ-reviyye dudağından mevzûn olarak dökülen bir mısra bence Recaizâde Ekrem Bey merhum hakkında en nafiz ruh, en âteşîn mersiye'dir. İşte büyük Hâmid'in nâmütenâhilerde dolaşan fikr-i dehâetiyle sima-yı lâl ⁽⁸⁶⁾ve kahrında tevlîd ve sonra üç dört sözle levha-i

bedâati tersim ettiği zî-hayat mersiyei ki muahharan ben nazmetmişim, burada okumakla söze nihayet veriyorum.

ABDÜLHAK HÂMİD'İN BİR ŞİİRİ^[*]

-1-

Bugün cebîn-i vakur-ı dehâetinde onun
Durur zuhura müheyyâ bu ırk-ı ducret
Ziyâ-yı çeşmine âkis leyâli-i fitrat,
Gurûb-ı sayfa düşen bir güneş kadar yorgun

-2-

Nedir bu levha-i vicdan bir güzîde meâl?
Neler geçer bu semanın burûc-ı târından?
Bu ayn-ı âlem olan kalbin inkisârından
Ne lahn-ı kahr u melâl eyliyor şu heybet-i lâl?

-3-

Bütün havârik-i ilhamı eyliyor izhar,
Diyordum: işte bu dâhînin en büyük şiiri
Fakat o başladı, bir anda feyz-i takriri
Cihan-ı şiiri cemalinden oldu sânihabâr:

-4-

"Ben bugün hayli dolaştım; kime gittimse fakat
Bulmadım... Karşıya geçtim, ne için? Bilmiyorum
Galiba bir kapı çaldım... O da yoktu, artık
Oradan "Ekrem"e gittim; onu buldum oğlum!"

---

[*] Hâmid Beyefendi o gün merhum Recaizâde Ekrem Bey'in kabrini ziyaret etmişti.

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında İskenderun'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Dörtyol'da tamamladı. 1993-1994 eğitim öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde başladığı yüksek öğrenimini ikinci yılın sonunda yarıda bırakarak 1995-1996 eğitim öğretim yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'ne geçerek sürdürdü. 1999'da adı geçen bölümden mezun olarak aynı yıl İstanbul Üsküdar Burhan Felek Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak göreve başladı. 2008-2009 eğitim öğretim yılında Haydarpaşa Lisesi'nde çalıştıktan sonra 2009 yılında Aydın Nazilli Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'ne, 2010 yılında da Nazilli Anadolu Öğretmen Lisesi'ne atandı. Hâlen bu okulda görevini sürdürmektedir.